ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA

XVII

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA

XVII

APCERĒJUMI PAR LATVIJAS
ARHEOLOĢISKO SENLIETU TIPOLOĢIJU
UN NUMISMĀTISKAJIEM ATRADUMIEM

RĪGA «ZINĀTNE» 1994

UDK-p 902(474.3)+39(=883)
Ar 467

Ar 467 **Arheoloģija** un etnogrāfija. 17. laid.: Apcerējumi par Latvijas arheoloģisko senlietu tipoloģiju un numismātiskajiem atradumiem / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. — Rīga: Zinātne, 1994. — 151 lpp.: il.
ISSN 0320-9415, ISBN 5-7966-1021-X.

Tematiskajā rakstu krājumā, kas veltīts izcilajam arheologam Dr. habil. hist. Prof. Jānim Graudonim, atzīmējot viņa 80. dzimšanas dienu, aplūkotas dažādas Latvijas un kaimiņzemju arheoloģijas problēmas. Hronoloģiski krājums aptver laika posmu no akmens laikmeta līdz vēlajiem viduslaikiem.

Akmens laikmetu pārstāv raksti par makšķerāķiem un zvanveida kausu kultūru. Lielākajā daļā rakstu skarta senlietu tipoloģija dzelzs laikmetā un viduslaikos, aplūkojot dažāda veida rotas (vainagi, kaklariņķi, piekariņi, aproces, saktas), iedzīves priekšmetus un ierīces (tualetes piederumi, gludināmstikli, krāsns podiņi), tirgotāju un amatnieku inventāru (monētas, tīģeļi, lejamveidnes un aužamie stāvi), kā arī ieročus (šķēpi, zobena maksts apkalumi, lielgabala lodes). Iedzīvotāju garīgo dzīvi raksturo kultakmeņi. Krājums bagātīgi ilustrēts.

Visiem, kas interesējas par Latvijas senvēsturi.

UDK-p 902(474.3)+39(=883)

ISSN 0320-9415, ISBN 5-7966-1021-X

Latvijas arheologu veltījums
Latvijas Zinātņu akadēmijas Goda loceklim
Dr. habil. hist. Prof.
Jānim Graudonim
80. dzīves gadskārtā

Ē. Mugurēvičs

ARHEOLOGAM JĀNIM GRAUDONIM — 80

Latvijas Zinātņu akadēmijas Goda loceklis Latvijas vēstures institūta profesors Dr. habil. hist. Jānis Graudonis Latvijas arheologu saimē ir labi pazīstams zinātnieks, kas devis lielu ieguldījumu Latvijas arheoloģijas attīstībā. Vairāk nekā 35 gadus viņš ir bijis lielu arheoloģisko ekspedīciju vadītājs. Par savu pētījumu rezultātiem J. Graudonis regulāri informē speciālistus un visplašāko sabiedrību, gan uzstādamies ar referātiem, gan publicēdams zinātniskus un populārzinātniskus rakstus. J. Graudoņa vārds labi pazīstams arī ārzemēs (Anglija, Ungārija, Slovēnija, Vācija, Zviedrija), kur viņš piedalījies starptautiskajās konferencēs. J. Graudoņa darbi bieži citēti ārzemju arheologu publikācijās, viņa biogrāfija ievietota J. Filipa Eiropas arheoloģijas enciklopēdijā.

Latvijas arheoloģijas historiogrāfijai un izrakumu praksei ir aptuveni 150 gadu. Pirmie senatnes pētītāju biedrību dibinātāji un aktīvi darbinieki bija vācbaltu garīdzniecības un muižniecības pārstāvji. Viņi tolaik noteica Latvijas senatnes pētniecības virzienu, kas ne vienmēr saskanēja ar latviešu tautas interesēm. Gadsimtu mijā ar Latvijas senatnes pētniecību sāka nodarboties latviešu izcelsmes zinātnieki. Lielākoties viņi nāca no lauku skolotāju aprindām (M. Siliņš, P. Abuls, V. Balodis u. c.), un tikai retajam (F. Balodis) bija izdevies iegūt speciālo

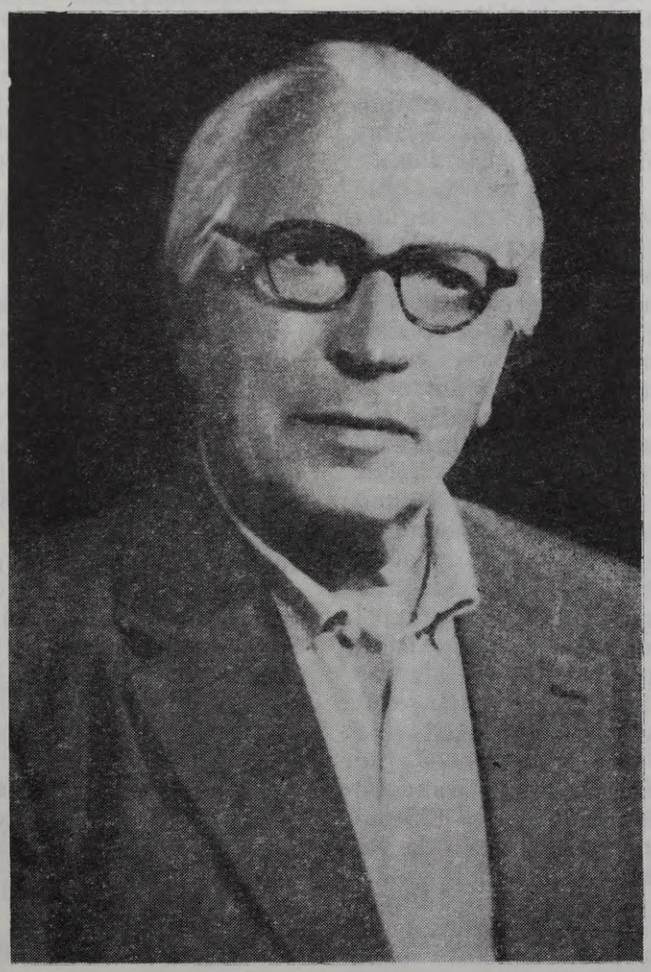

augstāko izglītību. Šim laikam bija raksturīga nosliece gremdēties pašu izskaistinātajā senatnē, lai no turienes «mestu tiltu» uz sava laika notikumiem. Latviešu arheologi 20.—30. gados pakāpeniski atbrīvojās no senatnes idealizētā attēlojuma un romantisma vietā centās dot objektīvu arheoloģiskā materiāla izklāstu.

J. Graudonis pieder Latvijas arheologu pēckara perioda vecākajai paaudzei. Viņš dzimis Madonas pusē, Sarkaņu pagastā, 1913. gada 27. augustā trūcīga laukstrādnieka ģimenē. Jau agrā bērnībā viņš iepazina lauku dzīves skarbumu, taču tam līdzi nāk arī krietns rūdījums, kas nepieciešams arheologa darbā. J. Graudonis ir mācījies Madonas vidusskolā, pēc tam, brīvdienās un pa vakariem iztiku pelnīdams, 1937. gadā pabeidzis Rīgas skolotāju institūtu. Gandrīz divdesmit gadu strādājis par skolotāju dažādās skolās lauku rajonos un Rīgā. Taču šai laikā viņš neatmeta nodomu turpināt izglītību un specializēties arheoloģijā. To realizēt izdevās tikai pēc kara, kad 1949. gadā viņš pabeidza LVU Vēstures fakultāti. Šai laikā J. Graudonis paralēli strādāja par laborantu ZA Vēstures institūtā. 1947.—1948. gadā viņš piedalījās E. Šnores vadītās ekspedīcijas darbā, kad pilnībā tika izpētīts seno latgaļu Nukšu kapulauks. 50. gadu sākumā J. Graudoni skāra staļiniskās represijas — viņam bija jāatstāj darbs Vēstures institūtā un jāpārtrauc aspirantūra Ļeņingradā. Darbu ZA Vēstures institūtā J. Graudonis varēja atsākt tikai 1958. gada janvārī.

J. Graudoņa galvenās zinātniskās intereses saistās ar agro metālu perioda (bronzas un dzelzs laikmeta sākums) pieminekļiem. Viņa kandidāta disertācija bija par šā laika pieminekļiem Latvijas teritorijā. Disertāciju J. Graudonis aizstāvēja 1963. gadā Ļeņingradā, bet 1967. gadā tā publicēta atsevišķā grāmatā. Darbu rakstot, veiktas intensīvas studijas muzejos, izdarīti plaši izrakumi šā perioda Reznu un Ķivutkalna kapulaukos, Mūkukalna, Ķivutkalna nocietinātajās apmetnēs u. c. Viņš centies tos pilnīgi izpētīt, kas ir svarīgi metodiskā ziņā, lai iegūtu vēsturiski ticamākus secinājumus. Pirms J. Graudoņa arheologi agro metālu perioda atradumus tikpat kā neizmantoja sociālekonomisko problēmu risināšanā, viņa pētījumi iezīmīgi ar šo parādību sīku analīzi. Nozīmīgs ir J. Graudoņa ieguldījums etnisko jautājumu risināšanā, pētot baltu un Baltijas somu konsolidācijas procesu un nospraužot šo cilšu robežu 1. g. t. p. m. ē. uz ziemeļiem no Daugavas un uz dienvidiem no Abavas. Viņš ir pētījis šo seno laiku celtniecību, iedzīvotāju nodarbošanos, apbedīšanas tradīcijas, kaula rīkus, kontaktus ar slāvu, somugru un ģermāņu ciltīm. Sadarbībā ar antropologiem ir uzrakstīta grāmata par Ķivutkalna kapulauku. Par nocietinātām apmetnēm Daugavas lejtecē (Ķivutkalns, Vīnakalns) un to saimniecisko dzīvi J. Graudonis sagatavojis plašu monogrāfiju. Jaunās atziņas par bronzas un agro dzelzs laikmetu Latvijā rezumētas doktora disertācijā, ko viņš sekmīgi aizstāvēja Maskavā 1987. gadā.

Liels un nozīmīgs zinātniskā ziņā ir J. Graudoņa vadībā pētīto arheoloģisko pieminekļu skaits (35 objekti), kas aptver laiku no akmens laikmeta līdz vēlajiem viduslaikiem. Tā kā pēdējos divdesmit gadus viņa darbs ir saistīts ar Turaidas pils arheoloģisko izpēti, tas nozīmē, ka dažas sezonas viņš strādājis vairākos pieminekļos. Piemēram, 1974. gadā pēc izrakumu pabeigšanas Ikšķiles pilī un ciema vietā J. Graudonis strādāja divos Sējas ciema kapu uzkalniņos un uzsāka izrakumus Turaidas pilī. Līdzīgi bija 1979. gadā, kad paralēli izrakumiem Turaidā tika pabeigti pētījumi Lielupes krastos — Mīklas kalnā. Tajā pašā gadā viņš veica pieminekļu apzināšanu Rīgas rajonā, kas bija nepieciešams jaunā kultūras pieminekļu saraksta sastādīšanai. Par viņa augsto pienākuma apziņu liecina tas, ka sakarā ar Pļaviņu un Rīgas hidroelektrostaciju celtniecību bieži vajadzēja strādāt objektos, kas tieši nesaistījās ar J. Graudoņa zinātniskajām interesēm.

J. Graudonim ir raksturīga apskaužami ātra izpētīto materiālu publicēšana. Par to liecina iepriekš minētās trīs monogrāfijas, «Latvijas PSR arheoloģijas» divas nodaļas, raksti par Auru un Liepeņu kapulaukiem, Mūkukalnu, Altenes pili, Turaidas pili, Ikšķiles Rumuļu kapulauku u. c. Viņš ir publicējis vairāk nekā 300 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu. Tie ievietoti visos arheologu un etnogrāfu atskaites konferenču tēžu un materiālu krājumos, katrā «Arheoloģijas un etnogrāfijas» laidienā, dažādās enciklopēdijās, ārzemju žurnālos un rakstu krājumos (Polija, Somija, Čehoslovakija, Ungārija). Nozīmīgi raksti un tēžveida ziņojumi iespiesti dažādos bijušās PSRS republiku izdevumos. J. Graudonis sagatavojis plašu aheoloģijas terminu vārdnīcu ar ilustrācijām četrās valodās (latviešu, vācu, angļu, krievu), kura nenoliedzami kļūs par ievērojamu notikumu starptautiskā mērogā, jo līdzīgas vārdnīcas kaimiņvalstīs nav izdotas.

Gandrīz divdesmit gadu J. Graudonis ir arheoloģiskās ekspedīcijas vadītājs Turaidas pilī, vienā no izcilākajiem arheoloģijas un arhitektūras pieminekļiem Gaujas nacionālajā parkā. Te paralēli plašiem izrakumu darbiem notiek pils arhitektoniskā restaurācija, balstoties uz 16. gs. materiāliem. Par šā objekta lielo popularitāti liecina tas, ka sezonas laikā to apmeklē desmitiem tūkstošu ekskursantu, lielākoties ārzemnieki.

Blakus intensīvajam zinātniski pētnieciskajam darbam J. Graudonis vienmēr atrod laiku sabiedriskajam darbam. Var droši apgalvot, ka viņu kā sabiedrisku darbinieku pazīst visā Latvijā. Jau 50. gadu beigās J. Graudoni sastapām Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības organizētāju vidū, ilgus gadus viņš ir bijis šīs biedrības prezidija priekšsēdētāja vietnieks. 80. gadu beigās J. Graudonis aktīvi darbojās Tautas frontē, pēc tam Zinātnieku savienībā, Daugavas komisijā u. c. Viņš ir vairāku zinātnisku izdevumu redkolēģijas loceklis, «Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla» galvenais redaktors, Latvijas vēstures institūta Habilitācijas un promocijas padomes priekšsēdētājs. Ņemot vērā J. Graudoņa lielo sabiedriskā darba pieredzi, viņš ir ievēlēts par Latvijas arheologu biedrības priekšsēdētāju.

Par devumu Latvijas zinātnē un kultūrā un grāmatu «Aheoloģijas terminu vārdnīca» 1994. gadā J. Graudonim piešķirta Latvijas Kultūras fonda Spīdolas balva.

Ē. Mugurēvičs

DEM ARCHÄOLOGEN JĀNIS GRAUDONIS — 80

Ehrenmitglied der Akademie der Wissenschaften Lettlands, Professor des Instituts für Geschichte Lettlands, Dr. habil. hist. Jānis Graudonis ist unter den Archäologen ein weit bekannter Wissenschaftler, der zur Entwicklung der Archäologie Lettlands viel beigetragen hat. Mehr als 35 Jahre lang ist er Leiter von großen archäologischen Expeditionen gewesen. Ergebnisse seiner Forschungen legt er regelmäßig den Spezialisten und der Öffentlichkeit sowohl durch seine Vorträge als auch Publikationen von wissenschaftlichen und populärwissenschaftlichen Artikeln dar. Sein Name ist auch im Ausland (in England, Ungarn, Slowenien, Deutschland, Schweden) im Zusammenhang mit Teilnahme an internationalen Konferenzen bekannt. Die Werke von J. Graudonis werden oft in Veröffentlichungen ausländischer Archäologen zitiert, seine Biographie ist im «Enzyklopädischen Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas» von J. Filip zu finden.

Die Historiographie der Archäologie und der Ausgrabungspraxis ist in Lettland etwa 150 Jahre alt. Die ersten Gründer und aktive Mitglieder der Gesellschaften für Altertumskunde sind Vertreter der deutschbaltischen Geistlichkeit und des Adels gewesen. Sie haben damals die Richtungen der Altertumskunde Lettlands bestimmt, die nicht immer mit Interessen des lettischen Volkes übereinstimmten. Um die Jahrhundertwende haben die Forscher lettischer Nationalität das Altertum Lettlands zu forschen begonnen. Größtenteils stammten sie von Kreisen der Volkslehrer ab (M. Siliņš, P. Abuls, V. Balodis u. a.). Nur wenige von ihnen haben spezielle Hochschulbildung erworben (F. Balodis). Für diese Zeit ist die Neigung zum Schönfärben des Altertums und das Verbinden der ehemaligen Geschehnisse mit damaligen Ereignissen charakteristisch Während der 20er und 30er Jahre haben sich die lettischen Archäologen allmählich von der idealisierten Schilderung der Vergangenheit befreit und sich bemüht, eine objektive Auslegung des archäologischen Materials an Stelle der Romantik zu geben.

J. Graudonis gehört zur älteren Generation der lettischen Archäologen nach dem 2. Weltkrieg. Er ist am 27. August 1913 in der Gemeinde Sarkaņi unweit von Madona in einer armen Landarbeiterfamilie geboren. Von Kindheit an hat er Schwierigkeiten des Lebens auf dem Lande kennengelernt, jedoch hat er damals auch eine gehörige Stählung, die bei der Arbeit des Archäologen notwendig ist, erworben. J. Graudonis hat eine Mittelschule in Madona besucht. Nach dem Abitur hat er neben der Arbeit in den freien Tagen und abends — um sein Auskommen zu versorgen — am Rigaer Lehrerinstitut studiert und es 1937 absolviert. Fast 20 Jahre hat er als Lehrer in mehreren Schulen auf dem Lande und in Riga gearbeitet. Allmählich hat er seine Pläne realisiert — seine Bildung fortgesetzt und die Spezialität des Archäologen erworben. In den Nachkriegsjahren hat er 1949 die Fakultät für Geschichte der Universität Lettlands absolviert. In dieser Zeit hat J. Graudonis gleichzeitig als Laborant am Institut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften gearbeitet, 1947—1948 hat er an der Expedition von E. Šnore im lettgallischen Gräberfeld Ņukši teilgenommen. Anfang der 50er Jahre hat J. Graudonis unter den stalinistischen Repressionen gelitten — er mußte die Arbeit am Institut für Geschichte und die begonnenen Studien in der Aspirantur in Leningrad aufgeben. Nur im Januar 1958 konnte er seine Arbeit am Institut für Geschichte wieder aufnehmen.

Seine wissenschaftlichen Interessen hat J. Graudonis hauptsächlich mit Erforschung der Denkmäler aus den frühen Metallzeiten (Bronzezeit und Anfang der Eisenzeit) verbunden. Seine Dissertation A wurde über diese Denkmäler im Territorium Lettlands geschrieben. J. Graudonis hat diese Arbeit 1963 in Leningrad verteidigt und 1967 als ein Buch herausgegeben. Während der Verfassung dieses Werkes wurden Materialien der Museen studiert, umfangreiche Ausgrabungen in den Gräberfeldern Reznas und Ķivutkalns sowie in den befestigten Siedlungen Mūkukalns und Ķivutkalns und anderen archäologischen Denkmälern der erwähnten Zeitperiode durchgeführt. J. Graudonis hat sich bemüht, diese Denkmäler völlig zu erforschen. Es ist vom Standpunkt der Methodologie aus wichtig, um möglichst glaubwürdigere historische Folgerungen zu erwerben. In den vorherigen Beiträgen der Archäologen waren die Funde aus den frühen Metallzeiten für die Lösung von sozial-ökonomischen Problemen fast unverwendet geblieben. In den Forschungen von J. Graudonis wurden aber diese Erscheinungen gründlich analysiert. Wichtig ist auch der Beitrag von J. Graudonis zur Lösung der ethnischen Fragen. Er hat den Konsolidationsprozeß der Balten und Ostseefinnen erforscht und die Grenzen dieser Stämme während des 1. Jahrtausends v. u. Z. von der Daugava nach Norden und der Abava nach Süden bestimmt. Er hat das Bauwesen dieser Zeit, die Beschäftigung der Einwohner, Bestattungssitten, knöcherne Werkzeuge, die Beziehungen zu slawischen, finnougrischen und germanischen Stämmen erforscht. In Zusammenarbeit mit Anthropologen wurde ein Buch über das Gräberfeld Ķivutkalns geschrieben. Eine umfangreiche Monographie hat J. Graudonis über die befestigten Siedlungen am Unterlauf der Daugava (Ķivutkalns, Vīnakalns) und ihr wirtschaftliches Leben vorbereitet. Die neuen Erkenntnisse über die Bronzezeit und frühe Eisenzeit in Lettland wurden in seiner Dissertation B zusammengefaßt und 1987 in Moskau verteidigt.

Die meisten unter Leitung von J. Graudonis erforschten archäologischen Denkmäler (35 Objekte) sind von großer wissenschaftlicher Bedeutung. Chronologisch umfassen sie einen langen Zeitraum seit der Steinzeit bis zum späten Mittelalter. In den letzten zwei Jahrzehnten hat J. Graudonis die Burg Turaida archäologisch untersucht und während einiger Saisons gleichzeitig noch einige andere Denkmäler erforscht. 1974 hat er, z. B., nach dem Beenden

von Ausgrabungen an der Stelle der Burg und Siedlung Ikšķile die Forschungsarbeiten in zwei Grabhügeln am Dorf Sēja durchgeführt und Untersuchungen der Burg Turaida begonnen. Ebenso hat er 1979 gleichzeitig mit den Ausgrabungen in Turaida auch Forschungen in Mīklukalns an der Lielupe beendet sowie — im Zusammenhang mit dem Zusammenstellen des neuen Registers der Kulturdenkmäler — Erkundigung über archäologische Denkmäler im Rayon Riga eingeholt. Von seinem Pflichtbewußtsein zeugt die Tatsache, daß der Jubilar während des Baues der Wasserkraftwerke von Pļaviņas und Riga auf der Daugava oft solche Denkmäler erforscht hat, die außer dem Hauptkreis seiner wissenschaftlichen Interessen gelegen haben.

Es ist charakteristisch, daß J. Graudonis seine erforschten Materialien operativ publiziert. Davon zeugen seine drei obenerwähnten Monographien, zwei Kapitel des Buches «Latvijas PSR arheoloģija», Beiträge über die Gräberfelder Auri und Liepenes, Mūkukalns, Burgen Altene und Turaida, das Gräberfeld Rumuļi bei Ikšķile u. a. J. Graudonis hat etwa 300 wissenschaftliche und populärwissenschaftliche Artikel publiziert, darunter auch Veröffentlichungen in Materialienbänden der alljährlichen Jahresberichte der Archäologen und Ethnographen, in jedem Sammelband «Arheoloģija un etnogrāfija», in vielen Enzyklopädien, ausländischen Zeitschriften und Sammelbänden in Polen, Finnland, Tschechoslowakei, Ungarn. Bedeutende Beiträge sowie kürzere Berichte hat er in verschiedenen Ausgaben der ehemaligen Republiken der Sowjetunion publiziert. J. Graudonis hat ein umfangreiches Wörterbuch der archäologischen Terminologie in vier Sprachen (Lettisch—Deutsch—Englisch—Russisch) zum Druck vorbereitet. Die Veröffentlichung dieses Werkes könnte ein bedeutendes Ereignis von internationaler Bedeutung sein, da in keinem Nachbarstaat solche Wörterbücher herausgegeben wurden.

Fast 20 Jahre ist J. Graudonis der wissenschaftliche Leiter von archäologischen Expeditionen in der Burg Turaida gewesen. Diese Burg ist eines der hervorragendsten archäologischen und Architekturdenkmäler des Nationalparks Gauja. Gleichzeitig mit umfangreichen archäologischen Untersuchungen wird architektonisches Restaurieren der Burg auf Grund der Materialien des 16. Jh. durchgeführt. Von der großen Popularität dieses Denkmals zeugt die beachtliche Zahl der Touristen — in einer Saison wird die Burg von mehreren Zehntausenden Interessenten, größtenteils Ausländern, besucht.

Neben seiner intensiven Forschungsarbeit hat J. Graudonis immer auch Zeit für gesellschaftliche Arbeit gefunden. Man kann behaupten, daß er als ein geselliger Mensch in ganz Lettland bekannt ist. Schon Ende der 50er Jahre ist er unter den Organisatoren der Gesellschaft für Natur- und Denkmalschutz Lettlands tätig gewesen, lange Jahre hat er als stellvertretender Vorsitzender dieser Gesellschaft gewirkt. Am Ende der 80er Jahre hat J. Graudonis aktiv an der Volksfront, danach am Verband der Wissenschaftler, an der Daugava-Kommission teilgenommen. Er ist Mitglied des Lektorats für mehrere wissenschaftliche Ausgaben, Chefredakteur der Zeitschrift des Instituts für Geschichte Lettlands, Vorsitzender des Habilitations- und Promotionsrates des Instituts für Geschichte Lettlands. Mit Rücksicht auf seine gesellschaftliche Arbeit wurde J. Graudonis zum Vorsitzenden der Gesellschaft der Archäologien Lettlands.

Für seinen Beitrag zur Wissenschaft und Kultur Lettlands sowie das „Wörterbuch der archäologischen Termini“ wurde J. Graudonis 1994 mit dem Spīdola—Preis des Kulturfonds Lettlands ausgezeichnet.

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJAS GODA LOCEKĻA DR. HABIL. HIST. PROF. JĀŅA GRAUDOŅA PUBLIKĀCIJAS

1958

1. Ko arājs un meliorators bieži nepamana // Druva. — 1958. — Nr. 8. — 19. lpp.: il. [Par senlietu un arheoloģisko pieminekļu atrašanu].
2. Novadpētniecības biedrība ir nepieciešama // Pad. Jaunatne. — 1958. — Nr. 254. — Līdzaut. V. Urtāns.
3. Pareizu virzienu // Skolotāju Avīze. — 1958. — 1. maijs. [Par novadpētniecības darbu skolās un arheoloģisko pieminekļu aizsardzību].

1959

4. Arheologi Mūkukalnā // Pad. Jaunatne. — 1959. — 14. aug.
5. Arheologi Mūkukalnā // Cīņa. — 1959. — 22. aug.
6. Arheoloģiskie izrakumi Reznu kapulaukā 1958. gadā // RT 1958. — R., 1959. — 16.—20. lpp.
7. Divas arheologu publikācijas // LZAV. — 1959. — Nr. 4. — 167.—174. lpp. [Rec. par: S n o r e E. Asotes pilskalna krāsnis // AE. — R., 1957. — 1. laid. — 5.—19. lpp.; S t u b a v s Ā. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē // Turpat, 21.—41. lpp.].
8. Gadsimtu dzīlēs // Daugavas Rīts (Pļaviņas). — 1959. — 13. aug.
9. Nāciet biedros! // Skolotāju Avīze. — 1959. — 7. aug. [Par Latvijas Dabas un vēstures biedrības organizēšanu].
10. Nodibināta Latvijas Dabas un vēstures biedrība // Pad. Jaunatne. — 1959. — 29. nov.
11. Nostiprināt skolotāju un arheologu sadarbību // Skolotāju Avīze. — 1959. — 24. jūl.
12. Vēsturnieku sesija // Latvijas Zinātnieks. — 1959. — 17. jūn. — Līdzaut. I. Leinasare.

1960

13. Arheoloģiskie izrakumi Agrāriešu kapulaukā 1959. gadā // RT 1959. — R., 1960. — 14. lpp.
14. Arheoloģiskie izrakumi Auru Agrāriešu kapulaukā // LZAV. — 1960. — Nr. 6. — 13.—28. lpp.: il. — Bibliogr. parindēs. — Kopsavilkums krievu val.
15. Arheoloģiskie izrakumi Krimuldā // Latvijas Zinātnieks. — 1960. — 6. jūl.
16. Arheoloģiskie izrakumi Liepeņu kapulaukā // RT 1959. — R., 1960. — 15. lpp.
17. Atklājas pagātne // Pad. Ceļš (Ogre). — 1960. — 30. aug.
18. Labu sadarbību // LPSR Muzeju biļetens. — 1960. — 8.—11. lpp.
19. Mūkukalna 1959. gada arheoloģiskie izrakumi // RT 1959. — R., 1960. — 7.—9. lpp.
20. Археологические раскопки городища Мукукалн в 1959 году // ТД 1959. — Рига, 1960. — С. 28—30.

1961

21. Celtniecība Latvijā I g. t. pr. m. ē. un m. ē. sākumā (pēc arheoloģiskiem materiāliem) // LZAV. — 1961. — Nr. 4. — 3.—20. lpp.: il. — Bibliogr. parindēs. — Kopsavilkums krievu un vācu val.
22. Kaula priekšmetu veidi Latvijā I gadu tūkstotī priekš mūsu ēras // LZAV. — 1961. — Nr. 3. — 13.—28. lpp.: il. — Bibliogr. parindēs. — Kopsavilkums krievu val.
23. Senatnes pēdās. — R., 1961. — 180 lpp.: il., k. — Bibliogr.: 176.—179. lpp. — Līdzaut. V. Urtāns.
24. Reznu kapulauks // AE. — R., 1961. — 3. laid. — 19.—38. lpp.: il. — Bibliogr. parindēs. — Kopsavilkums krievu val.
25. Раскопки ливских курганов в Кримулде // ИАН. — 1961. — № 10. — С. 37—54: ил. — Библиогр. в подстроч. примеч. — Соавт. Э. Тыниссон.

1962

26. Celtniecība Mūkukalnā pēc 1959.—1961. g. arheoloģisko izrakumu materiāliem // RT 1961. — R., 1962. — 9.—11. lpp.
27. Поздний бронзовый и ранний железный века на территории Латвийской ССР (с I тысячелетия до н. э.): Автореф. дисс.... канд. ист. наук. — Л., 1962. — 35 с.
28. Строительство в Мукукалнс (по материалам археологических раскопок 1959—1961 гг.) // ТД 1961. — Рига, 1962. — С. 40—42.

1963

29. Apzināšanas ekspedīcijas // RT 1962. — R., 1963. — 19.—21. lpp. — Līdzaut. J. Apals, S. Laula, Ē. Mugurēvičs, P. Stepiņš, E. Tenisons.

30. Mūkukalna 1962. gada arheoloģiskie izrakumi // RT 1962. — R., 1963. — 8.—9. lpp.

31. Senatne atklāj savus noslēpumus // Pad. Daugava (Jēkabpils). — 1963. — 8. okt.

32. Археологические разведки // ТД 1962. — Рига, 1963. — С. 43—44. — Соавт. Я. Апалс, С. Лаула, Э. Мугуревич, П. Степиньш, Э. Тыниссон.

33. Археологические раскопки 1962 года в Мукукалнсе // ТД 1962. — Рига, 1963. — С. 28—29.

34. Открываются тайны древности // Падомью Даугава (Екабпилс). — 1963. — 8 окт.

35. Раскопки ливских курганов в Кримулде // Советская археология. — 1963. — № 1. — С. 241—252: ил. — Библиогр. в подстроч. примеч. — Соавт. Э. Тыниссон.

1964

36. Altene tautas nostāstos un patiesībā // Pad. Daugava (Jēkabpils). — 1964. — 19., 21. nov.

37. Altenes ekspedīcijas 1963. gada arheoloģiskie izrakumi // RT 1963. — R., 1964. — 8.—10. lpp.

38. Latvijas PSR Dabas un vēstures biedrība piecos gados // LZAV. — 1964. — Nr. 9. — 131.—134. lpp.

39. Mūkukalna depozīti // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 75.—84. lpp.: il. — Bibliogr. parindēs. — Kopsavilkums krievu val.

40. Vissavienības arheologu un etnogrāfu zinātniskā sesija Maskavā // LZAV. — 1964. — Nr. 7. — 123.—127. lpp. — Līdzaut. H. Strods.

41. Zinātnieku sadarbība // LZAV. — 1964. — Nr. 6. — 123.—124. lpp. — Bibliogr. parindēs. [Ziņojums par prof. P. Tretjakova referātu Rīgā, kas veltīts etnosakaru problēmām].

42. Алтене в народных легендах и в действительности // Падомью Даугава (Екабпилс). — 1964. — 19, 21 ноября.

43. Археологические данные по этногенезу Латвии: VII Междунар. конгр. антропол. и этногр. наук. Москва, авг. 1964 г.: Тезисы. — М., 1964. — С. 8—9. — Библиогр. 12 назв. — Соавт. Л. Ванкина, Э. Шноре.

44. Археологические раскопки 1963 года в Алтене // ТД 1963. — Рига, 1964. — С. 36—38.

1965

45. Altenes arheoloģiskās ekspedīcijas pārbaudes izrakumi 1964. gadā // RT 1964. — R., 1965. — 7.—9. lpp. — Līdzaut. J. Apals.

46. Altenes arheoloģiskie izrakumi 1964. gadā // RT 1964. — R., 1965. — 5.—7. lpp.

47. Glossarium archaeologicum / Union internationale des Sciences pre- et protohistoriques. — Bonn; Warszawa, 1965. — Fasc. 7—26. — Līdzaut. latviešu tekstam: M. Atgāzis, J. Daiga, E. Šnore.

48. Sargāsim sava rajona senākās vēstures pieminekļus // Vaduguns (Balvi). — 1965. — 27. marts.

49. Археологические раскопки в «Каракапи» у хут. Рийниеки Балвского района в 1964 году // ТД 1964. Пленарное заседание. — Рига, 1965. — С. 23—24. — Соавт. С. Лаул.

50. Связи населения Латвии с жителями прилегающих восточных и южных областей в эпоху раннего металла // ТД 1964. Пленарное заседание. — Рига, 1965. — С. 14—17.

1966

51. Buļļumuižas uzkalniņkapu arheoloģiskie izrakumi 1965. gadā // RT 1965. — R., 1966. — 19.—21. lpp.

52. Die befestigte Siedlung Mūkukalns in Lettland // Suomen museo 1966. — Helsinki, 1966. — S. 40—56: Ill.

53. Latvijas PSR Vēstures un kultūras pieminekļu un dabas aizsardzības biedrība un tās uzdevumi // Dabas un vēstures kalendārs 1967. gadam. — R., 1966. — 167.—168. lpp.

54. Археологические раскопки 1965 года курганного могильника Буллюмуйжа // ТД 1965. — Рига, 1966. — С. 20—22.

55. К вопросу об этногенезе населения Прибалтики // Конф. по топономике северо-западной зоны СССР: Тез. докл. и сообщ. — Рига, 1966. — С. 17—21. — Соавт. Э. Шноре, И. Лозе.

56. Об этнической принадлежности могильников с каменными конструкциями на территории Латвии // От эпохи бронзы до раннего феодализма. — Таллин, 1966. — С. 42—51. — Библиогр. в подстроч. примеч. — Рез. на эст. и нем. яз.

1967

57. Altene // LME. — R., 1967. — 1. sēj. — 56. lpp.

58. Apmetnes // LME. — R., 1967. — 1. sēj. — 84.—85. lpp.

59. Arheoloģisko pieminekļu aizsardzība un izmantošana darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā // Ref. tēzes zin. konf. par kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā. — R., 1967. — [12.—14. lpp.].

60. Bronzas laikmets // LME. — R., 1967. — 1. sēj. — 267. lpp.

61. Ikšķiles Vīnakalnā // Pad. Ceļš (Ogre). — 1967. — 7., 9. dec.

62. Ķivutkalna arheoloģiskie izrakumi 1966. gadā // RT 1966. — R., 1967. — 29.—31. lpp.

63. Preiļu novada tālā pagātne // Preiļu novada daba un vēsture. — R., 1967. — 28.—40. lpp.: il. — Līdzaut. A. Zariņa. [Arheoloģiskie pieminekļi Preiļu rajonā].

64. Rīgas HES zonā // Dabas un vēstures kalendārs 1968. gadam. — R., 1967. — 183.—188. lpp.: il.

65. Vai Jūs zināt, ka ... // Dabas un vēstures kalendārs 1968. gadam. — R., 1967. — 35., 39., 43., 47. lpp.

66. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа: Начало разложения первобытнообщинного строя. — Рига, 1967. — 165 с.: ил., карт. — Библиогр.: с. 153—160. — Рез. на латыш. и англ. яз.

67. Охрана и использование археологических памятников в коммунистическом воспитании трудящихся // Тез. докл. науч. конф. по вопросам охраны и использования памятников культуры в коммунистическом воспитании трудящихся. — Рига, 1967. — [С. 44—46].

68. Раскопки на территории строительства Рижской ГЭС // АО 1966. — М., 1967. — С. 279—284: ил. — Соавт. В. Уртан, Э. Шноре, Э. Мугуревич, А. Зариня.

1968

69. Arheoloģiskie izrakumi Padomju Baltijā 25 gados // AE. — R., 1968. — 8. laid. — 9.—20. lpp. — Kopsavilkums krievu val. — Līdzaut. I. Loze, Ē. Mugurēvičs, E. Šnore.

70. Doles Ķivutkalna arheoloģisko izrakumu rezultāti // RT 1967. — R., 1968. — 21.—25. lpp.

71. Jaunieši pavēra pagātnes lappusi... // Pad. Jaunatne. — 1968. — 4. dec.

72. Krimuldas kapulauks // LME. — R., 1968. — 2. sēj. — 163.—164. lpp. — Bibliogr. 2 nos.

73. Ķivutkalns // LME. — R., 1968. — 2. sēj. — 218. lpp.

74. Lasītājam. Piezīmes // Veilands D. Rulamans. — R., 1968. — 5.—6., 254.—262. lpp.; R., 1993. — 2. izdev. — 5.—6., 219.—238. lpp.

75. Mūkukalns // LME. — R., 1968. — 2. sēj. — 598. lpp.: il. — Bibliogr. 2 nos.

76. Nocietinātā apmetne Vīnakalnā // RT 1967. — R., 1968. — 57.—59. lpp.

77. Norādījumi novadpētnieku darbam ... // Dabas un vēstures kalendārs 1969. gadam. — R., 1968. — 7., 11., 15., 19., 23., 27., 31., 35., 39., 42.—43., 46.—47., 51. lpp.

78. Par Latvijas agrā metāla perioda iedzīvotāju sakariem // AE. — R., 1968. — 8. laid. — 31.—51. lpp.: il., k. — Bibliogr. parindēs. — Kopsavilkums krievu val.

79. Pirms gadu tūkstošiem // Jaunās Grāmatas. — 1968. — Nr. 5. — 29.—30. lpp.

80. Vai Jūs zināt, ka ... // Dabas un vēstures kalendārs 1969. gadam. — R., 1968. — 216. lpp. [Par arheoloģijas zinātni, arheoloģijas pieminekļiem un to pētniecību Latvijā].

81. Поселение и могильник Кивуткалнс // АО 1967. — М., 1968. — С. 269—270.

1969

82. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Augšzemē // RT 1968. — R., 1969. — 35.—39. lpp.

83. Bronza un dzelzs iekaro pasauli // Stars (Madona). — 1969. — 6. nov. [Arheoloģiskie izrakumi Madonas novadā].

84. Gadsimtu pēdas // Jautājumi un Atbildes. — 1969. — Nr. 20. — 14.—16. lpp. [Saruna ar J. Graudoni].

85. Ikšķiles arheoloģiskā izpēte 1968. g. // RT 1968. — R., 1969. — 32.—34. lpp.

86. Ķivutkalns // Filip J. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. — Prag, 1969. — Bd 2. — S. 1741.

87. Mūkukalns // Filip J. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. — Prag, 1969. — Bd 2. — S. 865.

88. Nukši // Filip J. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. — Prag, 1969. — Bd 2. — S. 938.

89. Reznes // Filip J. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. — Prag, 1969. — Bd 2. — S. 1141.

90. Vissavienības arheologu, antropologu, etnogrāfu un folkloristu zinātniskās atskaites sesija // LZAV. — 1969. — Nr. 6. — 145.—147. lpp. — Līdzaut. M. Slava, H. Strods.

91. Раскопки в Икшкиле // АО 1968. — М., 1969. — С. 375—377.

92. Следы веков // Вопросы и ответы. — 1969. — № 20. — С. 15—17. [Беседа с Я. Граудонисом].

1970

93. Apbedīšanas tradīcijas Latvijā pirmatnējās kopienas laikā // AE. — R., 1970. — 9. laid. — 31.—59. lpp.: il. — Bibliogr.: 57.—59. lpp. — Kopsavilkums krievu val. — Līdzaut. I. Loze.

94. Archaeological Data on the Ethnogenesis of the Latvian People // VII Междунар. конгр. антропол. и этнограф. наук, Москва (3—10 авг. 1964 г.). — М., 1970. — Т. 5. — С. 449—454. — Библиогр. 12 назв. — Соавт. Л. Ванкина, Э. Шноре.

95. Arī mazais nav sīkums! // Dabas un vēstures kalendārs 1971. gadam. — R., 1970. — 283.—284. lpp.: il. [Par kaula stabuļu atradumiem Ikšķilē, Altenē u. c.].

96. Ikšķiles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā // RT 1969. — R., 1970. — 47.—50. lpp.

97. Pūteļu kapulauks // LME. — R., 1970. — 3. sēj. — 111. lpp.

98. Reznu kapulauks // RT 1969. — R., 1970. — 20.—23. lpp.

99. Работа Икшкильской экспедиции // АО 1969. — М., 1970. — С. 334—335.

100. Раскопки Резнесского могильника // АО 1969. — М., 1970. — С. 327—328.

101. Строительство на Икшкильском Винакалнсе // Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. — Tallinn, 1970. — С. 63—68: ил. — Библиогр. в подстроч. примеч. — Рез. на эст. и нем. яз.

102. Финно-угорские и балтские племена на территории Латвии в эпоху бронзы и раннего железа // Congr. tertius intern. fenno-ugristarum. Tallinn, 17.—23. VIII 1970. — Teesid, 2. — Tallinn, 1970. — Lk. 36.

1971

103. Apzinīgu pieeju ... // Dabas un vēstures kalendārs 1972. gadam. — R., 1971. — 264.—267. lpp. [Par arheoloģisko pieminekļu aizsardzību].

104. Arheoloģiskie izrakumi Ikšķilē 1970. gadā // RT 1970. — R., 1971. — 36.—38. lpp.

105. Arheoloģiskie izrakumi Melkertu uzkalniņkapos // RT 1970. — R., 1971. — 39.—40. lpp.

106. Atklāj zemes slēpto ... // Pad. Ceļš (Ogre). — 1971. — 10., 12. aug.

107. Daugavpils novada arheoloģijas pieminekļi // Avangards (Daugavpils). — 1971. — 30. nov.

108. Dažādu nozaru speciālistu sadarbības rezultāts // LZAV. — 1971. — Nr. 5. — 143.—146. lpp. — Līdzaut. A. Blinkena. [Rec. par: Взаимосвязи балтов и прибалтийских финнов. — Рига, 1970. — 226 с.]

109. Gaujas lejteces apgabala uzkalniņkapi un daži etniskās vēstures jautājumi // RT 1970. — R., 1971. — 10.—12. lpp.

110. Kļūst skaidrāka Ikšķiles pils vēsture // Dabas un vēstures kalendārs 1972. gadam. — R., 1971. — 215.—220. lpp.: il.

111. Ko par cilvēka izcelšanos stāsta zinātne // Lasāmā grāmata 2. klasei. — R., 1971. — 235.—236. lpp.
112. Ko slēpusi zeme // Stars (Madona). — 1971. — 28. okt.
113. Vissavienības arheologu zinātniskā sesija Tbilisi // LZAV. — 1971. — Nr. 12. — 129.—131. lpp.
114. Археологические памятники Даугавпилсского района // Авангард (Даугавпилс). — 1971. — 30 ноября.
115. Взаимосвязи населения Латвии и восточных территорий в эпоху ранних металлов (середина II—I тысячелетия до н. э.) // Тез. докл. конф., посвящ. итогам полевых археол. исследований в СССР в 1970 г. (археол. секции). — Тбилиси, 1971. — С. 106—107.
116. Работа Икшкильской экспедиции и раскопки кургана близ Мелкерты // АО 1970. — М., 1971. — С. 343—345.

1972

117. Dienvidlatgales arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1971. gadā // Mat. 1971. — R., 1972. — 76.—81. lpp.
118. Ikšķiles Zariņu kapulauks // Mat. 1971. — R., 1972. — 67.—72. lpp.: il.
119. Izrakumi Ērgļu Jaunāķēnu kapulaukā 1971. gadā // Mat. 1971. — R., 1972. — 72.—76. lpp.: il.
120. Par dažiem arheoloģijas pieminekļu nosaukumiem // Dabas un vēstures kalendārs 1973. gadam. — R., 1972. — 307.—311. lpp.: il.
121. Pārbaudes izrakumi Jēkabnieku Būdniekos // Mat. 1971. — R., 1972. — 81.—82. lpp.
122. Могильник в Икшкилес Зарини // АО 1971. — М., 1972. — С. 428—429.

1973

123. Daugavpils HES zonas arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1972. gadā // Mat. 1972. — R., 1973. — 42.—44. lpp.
124. Ērgļu Jaunāķēnu kapulauks // Mat. 1972. — R., 1973. — 34.—39. lpp.
125. Senā Ikšķiles baznīca un 1972. gadā tajā veiktie pētījumi // Mat. 1972. — R., 1973. — 39.—42. lpp.
126. Skats Ikšķiles pagātnē // Pad. Ceļš (Ogre). — 1973. — 18. dec.
127. Яунакенский могильник // АО 1972. — М., 1973. — С. 385.

1974

128. Ikšķiles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1973. gadā // Mat. 1973. — R., 1974. — 28.—36. lpp.: il.
129. Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974. — 374 lpp.: il., k., tab. — Bibliogr. 345.—360. lpp. — Kopsavilkums krievu un vācu val. — Līdzaut. J. Apals, M. Atgāzis, J. Daiga, R. Deņisova, I. Loze, Ē. Mugurēvičs, Ā. Stubavs, E. Šnore, F. Zagorskis, A. Zariņa.
130. Par dažiem Latvijas agro metālu perioda kaula rotadatu tipiem // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 63.—73. lpp.: il. — Bibliogr. 71. lpp. — Kopsavilkums krievu un vācu val.
131. Seno jūras braucēju pieminekļi — «velna laivas» // Dabas un vēstures kalendārs 1975. gadam. — R., 1974. — 199.—202. lpp.: il.
132. Zemkopības sākumi Austrumbaltijā // Mat. 1973. — R., 1974. — 36.—38. lpp.
133. Древние земледельцы лесной полосы Европы (по материалам Восточной Прибалтики) // Конф. «Формы перехода от присваивающего хозяйства к производящему и особенности развития обществ. строя»: Тез. докл. — М., 1974. — С. 78—81.
134. Работа Икшкильской экспедиции // АО 1973. — М., 1974. — С. 398—399.

1975

135. Arheoloģijas izstāde. — R., 1975. — 39. lpp. (Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs).
136. Arheoloģiskie izrakumi Ikšķilē 1974. gadā // Mat. 1974. — R., 1975. — 34.—39. lpp.
137. Konference par senākās saimniecības vēsturi // LZAV. — 1975. — Nr. 6. — 154.—155. lpp.
138. Runā gadu simti // Cīņa. — 1975. — 11. okt.
139. 1974. gada izrakumi Sējas uzkalniņkapos un Turaidas tornī // Mat. 1974. — R., 1975. — 39.—48. lpp.
140. Исследования в Икшкиле // АО 1974. — М., 1975. — С. 415—416.
141. Сеясские курганные могильники // АО 1974. — М., 1975. — С. 416—417.

1976

142. Ikšķiles arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1975. gadā // Mat. 1975. — R., 1976. — 49.—56. lpp.
143. Liela darba pirmie soļi // LZAV. — 1976. — Nr. 4. — 149.—151. lpp. [Rec. par: Lietuvos TSR archeologijos atlasas. — Vilnius, 1974. — T. 1. — 247 p.; Vilnius, 1975. — T. 2. — 213 p.].
144. Tālās pagātnes liecinieki // Darba Uzvara (Jelgava). — 1976. — 22. sept.
145. 1975. gada pārbaudes izrakumi Limbažu Dravniekos un Jaunsvirlaukas Vedgās // Mat. 1975. — R., 1976. — 56.—60. lpp.
146. Zemes glabātais — stāsts par Ikšķili // Dabas un vēstures kalendārs 1977. gadam. — R., 1976. — 282.—293. lpp.
147. Работы Икшкильской экспедиции // АО 1975. — М., 1976. — С. 447—448.
148. Свидетели далекого прошлого // Дарба Узвара (Елгава). — 1976. — 22 сент.

1977

149. Atdzimst viduslaiku pils // Darba Balss (Rīga). — 1977. — 19. jūl. [Par Turaidas pils restaurāciju].
150. Izrakumi Turaidas pilsdrupās 1976. gadā // Mat. 1976. — R., 1977. — 40.—44. lpp.
151. Konference par arheoloģijas teorētiskiem jautājumiem // LZAV. — 1977. — Nr. 9. — 144.—146. lpp.
152. Vedgu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā // Mat. 1976. — R., 1977. — 35.—39. lpp.
153. Раскопки в Яунсвирлаука // АО 1976. — М., 1977. — С. 435—436.

154. Раскопки Турайдского замка // АО 1976. — М., 1977. — С. 434—435.

155. «Секреты» Турайдского замка // Сов. Латвия. — 1977. — 13 ноября.

156. Штрихованная керамика на территории Латвийской ССР и вопросы этногенеза балтов // Проблемы этнической истории балтов: Тез. докл. — Рига, 1977. — С. 26—29.

1978

157. Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā // AE. — R., 1978. — 12. laid. — 24.—51. lpp.: il. — Bibliogr.: 46.—48. lpp. — Kopsavilkums krievu un vācu val.

158. Atklājumi Turaidas pilī // Darba Balss (Rīga). — 1978. — 19. okt.

159. Izrakumi Lielupes krastā 1977. gadā // Mat. 1977. — R., 1978. — 40.—46. lpp.

160. Izrakumi Turaidas pilsdrupās 1977. gadā // Mat. 1977. — R., 1978. — 46.—49. lpp.

161. Ko senči atstājuši pie Lielupes // Darba Uzvara (Jelgava). — 1978. — 17. marts.

162. Lietuvas PSR arheoloģijas atlanta III sējums // LZAV. — 1978. — Nr. 7. — 108.—110. lpp. [Rec. par: Lietuvos TSR archeologijos atlasas. T. 3: I—XIII a. pilkapynai ir senkapai. — Vilnius, 1977. — 192 p.].

163. Norādījumi novadpētniekiem // Dabas un vēstures kalendārs 1979. gadam. — R., 1978. — 7., 11., 15., 19., 23., 27., 31., 35., 39., 43., 47., 51. lpp.

164. Turaidas pils pagātne un nākotne // Dabas un vēstures kalendārs 1979. gadam. — R., 1978. — 166.—170. lpp.

165. Исследования в Турайдском замке // АО 1977. — М., 1978. — С. 444—445.

166. Исследования на берегу р. Лиелупе // АО 1977. — М., 1978. — С. 443—444.

167. Находки на берегу Лиелупе // Дарба Узвара (Елгава). — 1978. — 17 марта.

1979

168. GNP saglabāt nākamībai // Pad. Jaunatne. — 1979. — 8. jūn. [Par Gaujas nacionālā parka attīstības un izpētes jautājumiem. Stāsta konferences dalībnieki].

169. Ģeoloģijas dotumi arheoloģijā // Dabas un vēstures kalendārs 1980. gadam. — R., 1979. — 193.—195. lpp.

170. Izrakumi Turaidas pilsdrupās 1978. gadā // Mat. 1978. — R., 1979. — 36.—41. lpp.

171. Šodien — XVII gadsimts! // Pad. Jaunatne. — 1979. — 15. jūl. [Saruna ar J. Graudoni].

172. Tautas pagātnes liecinieki // Darba Balss (Rīga). — 1979. — 20. dec. [Par arheoloģisko pieminekļu aizsardzību Rīgas raj.].

173. Turaidas pilsdrupu pētījumi // Darba Balss (Rīga). — 1979. — 20. sept.

174. Vedgu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1978. gadā // Mat. 1978. — R., 1979. — 41.—44. lpp.

175. Исследования могильника Миклас калнс и Турайдского замка // АО 1978. — М., 1979. — С. 467—469.

1980

176. Izrakumi «Mīklas kalna» senkapos // Mat. 1979. — R., 1980. — 53.—57. lpp.

177. Izrakumi Turaidas pilsdrupās 1979. gadā // Mat. 1979. — R., 1980. — 57.—61. lpp.

178. Konference Tallinā par Baltijas arheoloģijas mūsdienu problēmām // LZAV. — 1980. — Nr. 11. — 144.—147. lpp.

179. Rīgas rajona arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1979. gadā // Mat. 1979. — R., 1980. — 62.—68. lpp.

180. Turaidas pils restaurācija // Zinātne un Tehnika. — 1980. — Nr. 8. — 22.—24. lpp.

181. Из истории крепостного строительства Латвии // Крепостное зодчество Псковской земли и ее соседей. — Изборск, 1980. — С. 33—36.

182. Раскопки могильника Миклас калнс и Турайдского замка // АО 1979. — М., 1980. — С. 386—388.

183. Реставрация Турайдского замка // Наука и техника. — 1980. — № 8. — С. 22—24.

184. Штрихованная керамика на территории Латвийской ССР и некоторые вопросы этногенеза балтов // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). — Рига, 1980. — С. 59—69: ил. — Библиогр. в подстроч. примеч. — Рез. на нем. яз.

1981

185. Hipokausta krāsnis // Zinātne un Tehnika. — 1981. — Nr. 5. — 22.—23. lpp.

186. Metālapstrādes sākumi Latvijā // Zinātne un Tehnika. — 1981. — Nr. 8. — 28.—29. lpp.

187. Pirms divtūkstoš gadiem // Progress (Limbaži). — 1981. — 20. okt.

188. Sendienu rotas // Zinātne un Tehnika. — 1981. — Nr. 10. — 22.—23. lpp.

189. Древние печи Прибалтики // Наука и техника. — 1981. — № 5. — С. 22—23.

190. Исследования Турайдского замка // АО 1980. — М., 1981. — С. 368—369.

191. Как наши предки учились обрабатывать металл // Наука и техника. — 1981. — № 8. — С. 28—29.

192. Строительство на территории штрихованной керамики // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Тез. докл. Март, 1981. — Вильнюс, 1981. — С. 14—17.

193. Украшения древности // Наука и техника. — 1981. — № 10. — С. 22—23.

1982

194. Alojas Buktu Velna klēpis // Mat. 1980. un 1981: Arheoloģija. — R., 1982. — 84.—88. lpp.

195. Arheoloģija Latvijā // Horizonts. — 1982. — Nr. 14. — 21.—24. lpp.

196. Arheoloģijas zinātnes augšupeja Latvijā // Dzimtenes Balss. — 1982. — 8. apr.

197. Izrakumi Turaidas pilsdrupās 1980. un 1981. gadā // Mat. 1980. un. 1981: Arheoloģija. — R., 1982. — 76.—84. lpp.

198. Turaidas pils saules pulkstenis // Zvaigžņotā Debess. — 1982./83. g. ziema. — R., 1982. — 51.—53. lpp.
199. Археологические исследования и проблемы реставрации средневекового замка в Турайде // Ref. tēzes starprep. konf. Kļaipēdā 1982. g. 26.—29. okt. «Vēstures un kultūras pieminekļu kompleksu izpēte, restaurācija un reģenerācija». — Kļaipēda, 1982. — 7. lpp.
200. Археология в Латвии // Горизонт. — 1982. — № 14. — С. 19—23.

1983

201. Ādažu ciema arheoloģiskie pieminekļi // Darba Balss (Rīga). — 1983. — 18. aug.
202. Allažu ciema arheoloģiskie pieminekļi // Darba Balss (Rīga). — 1983. — 13. sept.
203. Altene // AE. — R., 1983. — 14. laid. — 40.—85. lpp.: il. — Bibliogr. 80.—82. lpp. — Kopsavilkums krievu un vācu val.
204. Babītes ciema arheoloģiskie pieminekļi (Akmens laikmets un metālu perioda sākums) // Darba Balss (Rīga). — 1983. — 27. sept.
205. Baldones ciema arheoloģiskie pieminekļi // Darba Balss (Rīga). — 1983. — 8. dec.
206. Daugmales ciema arheoloģiskie pieminekļi // Darba Balss (Rīga). — 1983. — 22. dec.
207. Turaidas pils uzdod jautājumus // Zinātne un Tehnika. — 1983. — Nr. 4. — 25.—27. lpp.
208. Впускные погребения и клад Резнесского могильника // ИАН. — 1983. — № 12. — С. 34—44: ил. — Библиогр. в подстроч. примеч. — Рез. на нем. яз. — Соавт. Т. Берга.
209. Раскопки кургана Велна клепис и Турайдского замка // АО 1981. — М., 1983. — С. 381—382.
210. Турайдский замок ставит вопросы // Наука и техника. — 1983. — № 4. — С. 25—27.

1984

211. Inčukalna ciema arheoloģiskie pieminekļi // Darba Balss (Rīga). — 1984. — 26. janv.
212. Krimuldas ciema arheoloģiskie pieminekļi (Agrie senkapi) // Darba Balss (Rīga). — 1984. — 20. marts.
213. Krimuldas ciema arheoloģiskie pieminekļi (Vēlie kapulauki) // Darba Balss (Rīga). — 1984. — 22. maijs.
214. Latvijas PSR ZA Vēstures institūta ieguldījums GNP teritorijas arheoloģiskajā izpētē // Mežsaimniecība un mežrūpniecība. — R., 1984. — 6. laid. — 51. lpp.
215. LPSR ZA Terminoloģijas komisijas 54. biļetens: LPSR ZA Terminoloģijas komisijas pieņemtie arheoloģijas termini // LZAV. — 1984. — Nr. 6. — 109.—139. lpp.
216. Pilskalni Krimuldas ciemā // Darba Balss (Rīga). — 1984. — 5. jūn.
217. Pirmatnējās kopienas iekārta // LPE. — R., 1984. — $5._2$ sēj. — 129.—140. lpp.: il., k.
218. Salaspils ciema arheoloģiskie pieminekļi // Darba Balss (Rīga). — 1984. — 18. okt.
219. Sējas ciema arheoloģiskie pieminekļi // Darba Balss (Rīga). — 1984. — 15. nov.
220. Senākie māla trauki Latvijā // Zinātne un Tehnika. — 1984. — Nr. 12. — 20.—21. lpp.
221. Turaidas pils pētījumi 1982. un 1983. gadā // Mat. 1982. un 1983: Arheoloģija. — R., 1984. — 55.—60. lpp.
222. Vidzemes «Velna klēpji» // Zinātne un Tehnika. — 1984. — Nr. 2. — 23.—24. lpp.
223. Видземские «Чертовы охапки» // Наука и техника. — 1984. — № 2. — С. 23—24.
224. Глиняная утварь наших предков // Наука и техника. — 1984. — № 12. — С. 20—21.
225. Исследование Турайдского замка // АО 1982. — М., 1984. — С. 393—394.

1985

226. Arheologu un vēsturnieku zinātniskā konference Pleskavā // LZAV. — 1985. — Nr. 11. — 130.—131. lpp.
227. Kā sākusies Ikšķile // Padomju Ceļš (Ogre). — 1985. — 13. aug.
228. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Turaidas arheoloģiskā ekspedīcija: 1976.—1985. — R., 1985. — 7.—39. lpp.: il.
229. Rajona kultūras un vēstures pieminekļi (Siguldas ciemā) // Darba Balss (Rīga). — 1985. — 16. maijs.
230. Sabiedriski ekonomisko formāciju maiņai veltīta arheologu konference Maskavā // LZAV. — 1985. — Nr. 1. — 107.—109. lpp.
231. Turaidas pils // Darba Balss (Rīga). — 1985. — 20. jūn.; 9. jūl.
232. Археологический обзор [Кивуткалнского могильника эпохи бронзы] // Денисова Р. Я., Граудонис Я. Я., Гравере Р. У. Кивуткалнский могильник эпохи бронзы. — Рига, 1985. — С. 7—72: ил. — Библиогр.: с. 71—72.
233. Исследования Турайдского замка // АО 1983. — М., 1985. — С. 437.
234. История: Первобытно-общинный строй // Советская Латвия. — Рига, 1985. — С. 122—131.
235. Погребальные обряды на территории Латвии в эпоху поздней бронзы и раннего железа (конец II тысячел. до н. э. — начало н. э.) // Конф. «Балто-славянские этнокультурные и археологические древности: Погребальный обряд»: Тез. докл. — М., 1985. — С. 33—35.
236. Происхождение орудий уборки // Историко-этнографический атлас Прибалтики: Земледелие. — Вильнюс, 1985. — С. 63—68: ил. — Соавт. Э. Ю. Тыниссон, С. К. Лауль, Э. С. Мугуревич, Р. К. Волкайте-Куликаускене, А. Б. Лухтан.
237. Серпы и косы 2—9 вв. на территории Латвии // Новое в археологии Прибалтики и соседних территорий. — Таллин, 1985. — С. 24—35: ил. — Библиогр. в подстроч. примеч. — Рез. на эст. и нем. яз.
238. Строительство на территории культуры штрихованной керамики // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. — Вильнюс, 1985. — С. 131—143: ил. — Библиогр.: с. 141—142. — Рез. на нем. яз.
239. Этническая ситуация в области низовий Даугавы—Гауи в эпоху поздней бронзы и раннего железа // Проблемы этнической истории балтов: Тез. докл. межресп. науч. конф. — Рига, 1985. — С. 53—56.

1986

240. Garīgās kultūras problēmām veltīta zinātniskā konference // LZAV. — 1986. — Nr. 8. — 134. lpp.

241. Izrakumi Krimuldas Liepeņu «Batariņā» // Mat. 1984. un 1985: Arheoloģija. — R., 1986. — 75.—76. lpp.

242. Pa senās mīklas pēdām // Zinātne un Tehnika. — 1986. — Nr. 1. — 22.—23. lpp.

243. Teicami // Pad. Jaunatne. — 1986. — 20. aug. [Par skolēnu darba un atpūtas vienību «Labirints»].

244. Turaidas pils arheoloģiskā izpēte // Mat. 1984. un 1985: Arheoloģija. — R., 1986. — 67.—75. lpp.

245. Кивуткалнский могильник эпохи бронзы // Археология и история Пскова и псковской земли: Тез. докл. предст. науч.-практ. конф. — Псков, 1986. — С. 57—58.

246. По следам древней тайны // Наука и техника. — 1986. — № 1. — С. 22—23.

247. Раскопки Турайдского замка // АО 1984. — М., 1986. — С. 367.

1987

248. Bronzas laikmeta izpēte Latvijā (Historiogrāfisks apskats) // LZAV. — 1987. — Nr. 5. — 28.—42. lpp. — Bibliogr.: 39.—41. lpp. — Kopsavilkums krievu val.

249. Ikšķiles Rumuļu kapulauks // AE. — R., 1987. — 15. laid. — 82.—93. lpp.: il. — Bibliogr.: 92. lpp. — Kopsavilkums krievu un vācu val.

250. Археологические исследования Турайдского замка // Археология и история Пскова и псковской земли: Тез. докл. науч.-практ. предстоящей конф. — Псков, 1987. — С. 37—39.

251. Восточная Прибалтика // Эпоха бронзы лесной полосы СССР. — М., 1987. — С. 119—124. — (Сер. «Археология СССР»).

252. Курганы в зоне контакта финского и балтского этнических массивов на территории Латвии // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС: Тез. докл. — Суздаль, 1987. — С. 85.

253. Раскопки Турайдского замка // АО 1985. — М., 1987. — С. 495—496.

254. Эпоха бронзы и раннего железа на территории Латвии: Научный доклад, представленный в качестве диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. — М., 1987. — 46 с.

1988

255. Mūžam jaunie kārniņi // Zinātne un Tehnika. — 1988. — Nr. 1. — 26.—27. lpp.

256. Par vēstures jautājumiem jāraksta godīgi un atbildīgi // LZAV. — 1988. — Nr. 5. — 39.—42. lpp.

257. Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 75.—82. lpp.

258. Черепица всегда молодая // Наука и техника. — 1988. — № 1. — С. 26—27.

1989

259. Atgriešanās pie «īsā kursa» (Kā orientē augstskolu reflektantus 1989. gada iestājeksāmenu programma) // Pad. Jaunatne. — 1989. — Nr. 143.

260. Cilvēka cieņas atjaunošanai // Cīņa. — 1989. — 3. febr.

261. Latvijas Zinātnieku savienības padome // Zinātnes Vēstnesis. — 1989. — Nr. 1. — 13.—14. lpp.

262. Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. — R., 1989. — 157 lpp.: il. — Bibliogr. 93.—97. lpp. — Kopsavilkums krievu un vācu val.

263. Piebildes pie M. Vaivara rakstītā par konferenci «Latvijas zinātne: problēmas un perspektīvas» // LZAV. — 1989. — Nr. 12. — 117. lpp.

1990

264. Daugavas svētki krastos un sirdīs // Dabas un vēstures kalendārs 1991. gadam. — R., 1990. — 126.—127. lpp.

265. E. Andersona piemiņas konference // Zinātnes Vēstnesis. — 1990. — Nr. 5.

266. Lai mums atkal būtu īsti tautskolotāji // Latviešu nācijas izredzes: 1990. gada 28. septembra konference. — R., 1990. — 139.—140. lpp.

267. Lasītājiem // LZA Vēstures institūta Turaidas arheoloģiskā ekspedīcija: 1976.—1990. — [B. v.], 1990. — 4.—5. lpp.

268. Latvijas Kultūras fonda Daugavas programma // Kultūras Fonda Avīze. — 1990. — Apr.

269. Latvijas senvēsturei veltīts mūžs // Zinātnes Vēstnesis. — 1990. — Nr. 3. [Par V. Urtānu].

270. Latvijas Zinātnieku savienība // Zinātnes Vēstnesis. — 1990. — Nr. 2.

271. Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas 15 darba gadi (1976.—1990.) // LZA Vēstures institūta Turaidas arheoloģiskā ekspedīcija: 1976.—1900. — [B. v.], 1990. — 10.—53. lpp.: il.

272. Pētījumi Turaidas pilī // Mat. 1988. un 1989: Arheoloģija. — R., 1990. — 85.—93. lpp. — Līdzaut. J. Ciglis.

273. Pret nezinošu pašpārliecinātību // Lit. un Māksla. — 1990. — 11. aug. — 15. lpp.

274. Somugru starptautisko kongresu izvērtējot // Zinātnes Vēstnesis. — 1990. — Nr. 12.

275. «Spīdolas dienas» Daugavpils rajonā // Zinātnes Vēstnesis. — 1990. — Nr. 4.

276. Tas jauniešu veikums . . . // Latv. Jaunatne. — 1990. — 3. okt.

277. Turaidas arheoloģiskā ekspedīcija 15 darba gados // Turaidas Ziņas. — 1990. — 3. okt.

278. Uzruna, zinātniskās asociācijas «Latvija un latvieši pasaulē» dibināšanas konferenci atklājot // Zinātniskā asociācija «Latvija un latvieši pasaulē» (dibināšanas konferences materiāli un darbības pamatmeti pirmajā gadā). — R., 1990.

279. Vai būs senču pils? // Kultūras Fonda Avīze. — 1990. — Jūl.

280. Visas tautas rūpe — Daugava // Dabas un vēstures kalendārs 1991. gadam. — R., 1990. — 127.—131. lpp.

281. Финские и балтские племена на территории Латвии в эпоху бронзы // Congr. septimus internationalis fenno-ugristarum. 2 B. Debrecen, 1990: Тез. докл. — С. 160.

282. Финские и балтские племена на территории Латвии в эпоху бронзы // Congr. septimus internationalis fenno-ugristarum. 6. Debrecen, 1990. — С. 303—307.

1991

283. Arheoloģijas zinātne Latvijā // Vispasaules latviešu zinātņu kongress: Dalībnieku referāti, biogrāfijas, adreses. — R., 1991. — 6. sēj. — [36.] lpp.
284. Baltijas vēsturnieki sadarbosies // Zinātnes Vēstnesis. — 1991. — Nr. 14.
285. Daugavas krastu kultūrapzināšana // Latvijas Kultūras fonda gadurakstī: 1987.—1988. — R., 1991. — 42.—43. lpp.
286. Gaitu atsākot // LVIŽ. — 1991. — Nr. 1. — 7.—10. lpp.
287. Ieskats Ikšķiles vēsturē // Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai. — R., 1991. — 66.—87. lpp.
288. Mūsu novadniekam — 60 // Stars (Madona). — 1991. — 6. apr. [Par prof. Ē. Mugurēviču].
289. No ievziedu baltuma līdz lapu zeltam // Turaidas Ziņas. — 1991. — Nr. 4.
290. Vēstures žurnāls // Zinātnes Vēstnesis. — 1991. — Nr. 3.
291. Vēsturnieki // Zinātnes Vēstnesis. — 1991. — Nr. 5.
292. Vēsturnieki Vispasaules latviešu zinātņu kongresā // LVIŽ. — 1991. — Nr. 1. — 194.—196. lpp.

1992

293. Latvija iziet pasaulē otrreiz // LVIŽ. — 1992. — Nr. 1. — 5.—8. lpp.
294. Latvijas arheologi 1990.—1991. gadā // LVIŽ. — 1992. — Nr. 4. — 193.—194. lpp.
295. Latvijas zinātne laika ritumā // LVIŽ. — 1992. — Nr. 2. — 5.—8. lpp.
296. Latvijas Zinātnieku savienība // Zinātnes Vēstnesis. — 1992. — Nr. 2.
297. «Māmuļai» izšķirīgs brīdis // Neatkarīgā Cīņa. — 1992. — 4. sept.
298. Mūsu žurnāls 1937.—1940. gadā: Laiks, autori, raksti // LVIŽ. — 1992. — Nr. 3. — 5.—8. lpp.
299. Par akadēmiskās sistēmas reformu // Atklājums. — 1992. — Nr. 4. — 27.—28. lpp.
300. Par terminoloģiju un vēstures zinātnes terminoloģiju īpaši // LVIŽ. — 1992. — Nr. 4. — 5.—8. lpp.
301. Rīgas Latviešu biedrība — «Māmuļa» // Laiks. — 1992. — 27. jūn.
302. Turaidas pils kompleksa izpēte // Mat. 1990. un 1991. — R., 1992. — 51.—55. lpp.
303. Vēsturnieku minēta, bet neatminēta mīkla // Brastiņš E. Beverīnas pilsvieta. — R., 1992. — 5.—16. lpp.
304. Поселения эпохи раннего металла на территории Латвии. Конф. «Поселения Прибалтики с древнейших времен до XIV века»: Тез. докл. — Вильнюс, 1992. — С. 31—35.

1993

305. Arheologam Jānim Graudonim — 80: LZA īsteno locekļu Jāņa Stradiņa un Induļa Roņa saruna ar jubilāru // LVIŽ. — 1993. — Nr. 3. — 189.—198. lpp.
306. Jānis Graudonis — tikai Andrim Jakubānam un Ērikam Hānbergam // Neatkarīgā Cīņa. — 1993. — 27. aug.
307. Nāciet «Māmuļā» // Neatkarīgā Cīņa. — 1993. — 2. marts.
308. Par vienu no trimdas latviešu izdevumiem // LVIŽ. — 1993. — Nr. 1. — 5.—8. lpp.
309. Rīgas Latviešu biedrība // Rīgas Latviešu biedrība: Informatīvs biļetens. — R., 1993. — 1. laid. — 3. lpp.
310. Rīgas Latviešu biedrībai — 125 // LVIŽ. — 1993. — Nr. 3. — 5.—8. lpp.
311. Tev mūžam dzīvot, Latvija! // LVIŽ. — 1993. — Nr. 4. — 5.—12. lpp.
312. Vēlreiz par pilīm // Zinātnes Vēstnesis. — 1993. — Nr. 16 [raksta daļa].
313. Vēsture ir tautas izdzīvošanas pamatnosacījums // Atmoda Atpūtai. — 1993. — 31. marts.
314. Vēsture un vēsturnieki Latvijā // LVIŽ. — 1993. — Nr. 2. — 5.—8. lpp.

1994

315. Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne (Vedgu arheoloģisko pieminekļu komplekss) // AE. — R., 1994. — 16. laid. — 65.—80. lpp. — Bibliogr.: 79. lpp. — Kopsavilkums vācu val.
316. Maz pētīta vēstures problēma // LVIŽ. — 1994. — Nr. 1. — 5.—8. lpp.
317. Naujenes pagasta senvietas // Neatkarīgā Cīņa. — 1994. — 3. maijs.
318. Par nacionālajām bagātībām // LVIŽ. — 1994. — Nr. 2. — 5.—8. lpp.
319. Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1992. un 1993. gadā //Mat. 1992. un 1993. — R., 1994. — 55.—59. lpp.
320. Vēstures nozares — arheoloģijas — pārstāvji apvienojušies savā biedrībā // Zinātnes Vēstnesis. — 1994. — Nr. 3.
321. Zinātne Latvijā vakar un šodien // LVIŽ. — 1994. — Nr. 3. — 5.—8. lpp.
322. Latvijas vēstures institūts šodien // LVIŽ. — 1994. — Nr. 4. — 5.—8. lpp.
323. Arheoloģijas terminu vārdnīca. — R., 1994. — 453 lpp.

Sastādījis A. Vasks

Z. Apala

16.—17. GS. TUALETES PIEDERUMU KOMPLEKTU ATRADUMI LATVIJĀ

Plašā un daudzveidīgā materiāla klāstā, ko ik gadus iegūst arheoloģiskajos izrakumos, nereti izdalās daži nelielā skaitā atrasti, bet interesi rosinoši priekšmeti. Tādiem pieskaitāmi arī viduslaiku sieviešu tualetes komplekti. Lai gan Latvijā pētīti vairāki desmiti viduslaiku pilu, šie priekšmeti iegūti tikai Sēlpilī[1] un Cēsīs[2], kā arī nocietinātās muižas vietā Indricā[3]. Līdz šim tie nav atrasti ne viduslaiku tranzīttirdzniecības centrā Rīgā, ne arī citu Latvijā pētīto pilsētu izrakumos.

Nebūtu īpaši jāpaskaidro, ka ķermeņa kopšana uzlūkojama par katras civilizācijas sastāvdaļu. Cauri laikiem ir saglabājušās arī attiecīgās liecības: gan atsevišķi piederumi sejas, zobu, roku un matu kopšanai, gan arī piederumu komplekti. Arheoloģijas un it īpaši medicīnas vēstures literatūrā ir sastopamas norādes par šādiem tualetes piederumu komplektiem, īsi to apraksti vai attēli.

Mezopotāmijā, Ūras pilsētas izrakumos, tika atrasts no zelta darināts tualetes piederumu komplekts, ko veidoja apaļas stieples gredzenā ievērti priekšmeti: ausu tīrāmā karotīte, zobu bakstāmais un pincete.[4] Senajā Ķīnā tādi komplekti bija izstrādāti ļoti smalki, atsevišķie (trīs — pieci) piederumi ar ķēdītēm piestiprināti ažūriem turētājiem.[5] Arī Polijā atrastajā ar 11. gs. datētajā sudraba tualetes piederumu komplektā rīki ar važiņu palīdzību pievienoti gredzeniem.[6] Novgorodā 14. gs. sākuma slānī atrasts kāds zoomorfi veidots plakans dzelzs piekars, kura apakšējā malā vienā rindā izvietoti apaļi caurumiņi. Tajos ar cilpiņu un atsevišķu ķēdītes posmiņu palīdzību iekarināti četri priekšmeti. Atradums nosaukts par juvelierinstrumentu komplektu vai priekšmetu ar maģisku nozīmi.[7] Komplekta attēls tomēr rāda, ka šis priekšmets vairāk atbilst tualetes piederumu komplektam, kurā no sešiem iespējamiem saglabājušies četri raksturīgi priekšmeti — 6 cm gara ausu karotīte, pincete un divi irbuļveidīgi rīki.

Mazāzijā savulaik iegūts 5—6 cm garš no vara sakausējuma darināts komplekts — ausu karotīte, zobu bakstāmais, pincete, dakšiņa un nazītis, bet minēto atsevišķo priekšmetu kopā saturēšanai izman-

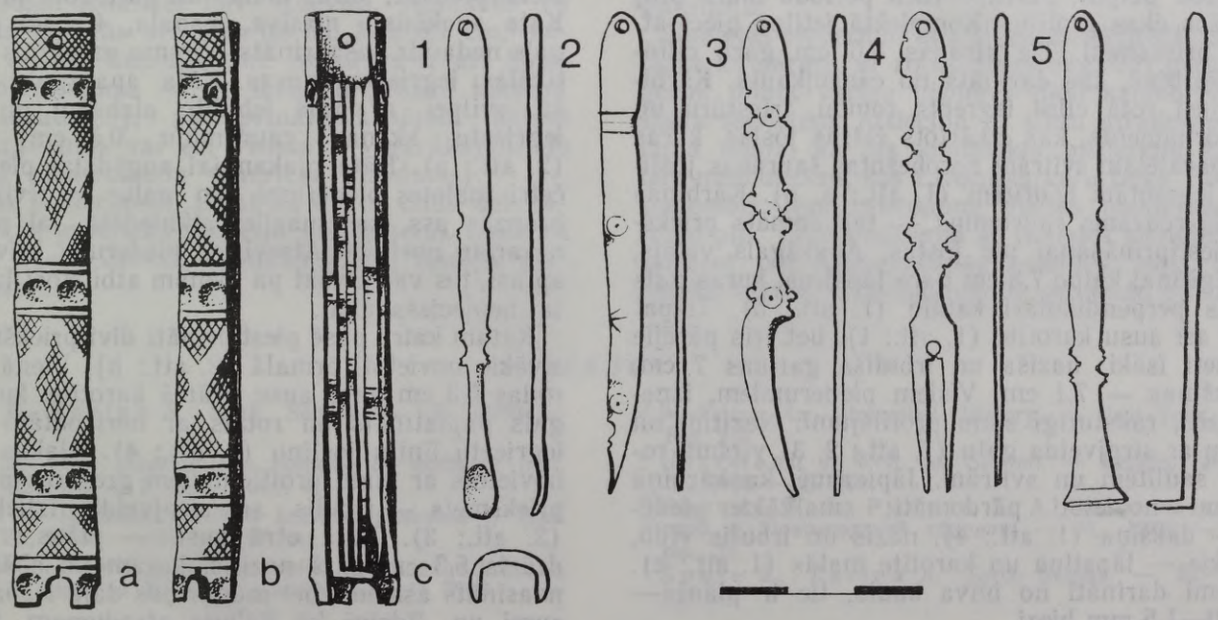

1. att. Tualetes piederumu komplekts. Sēlpils.

a — kārbiņas priekšskats, *b* — sānskats, *c* — aizmugures skats. *1* — ausu karotīte, *2* — nazītis, *3* — irbulis (asmenītis?) ar sirpjveida galu, *4* — dakšiņa, *5* — lāpstiņa ar kātam perpendikulāri atliektu galu.

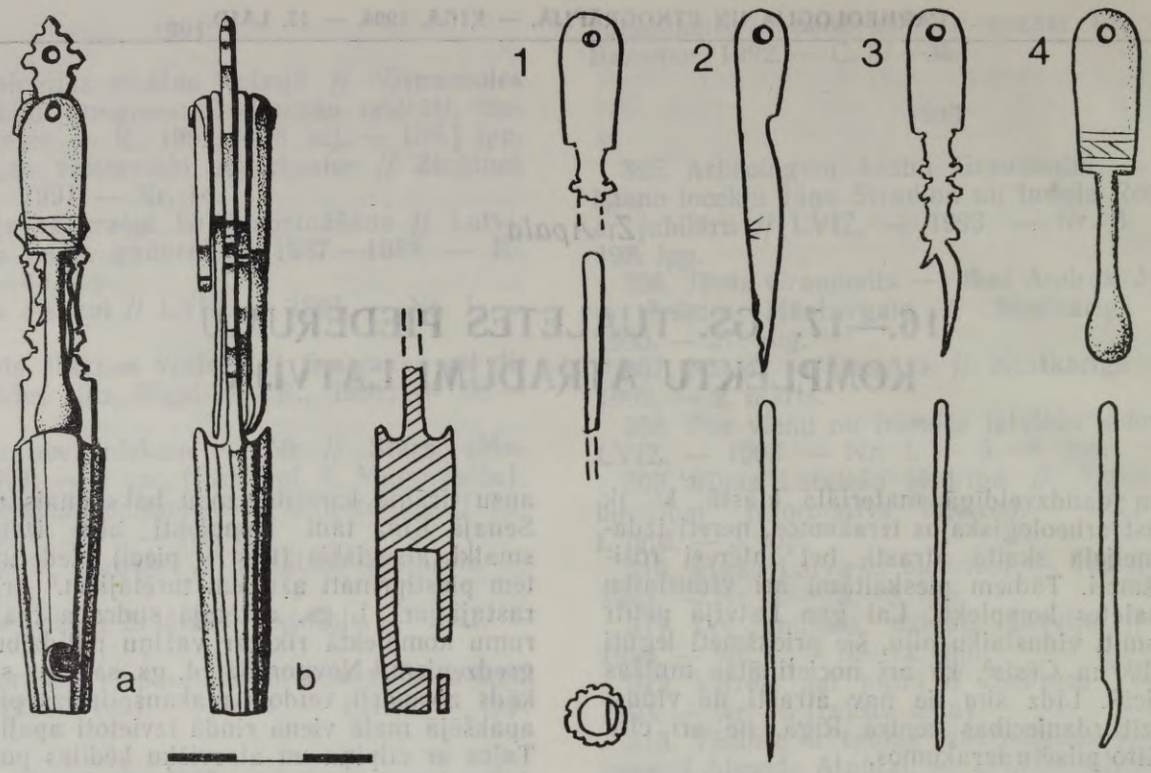

2. att. Tualetes piederumu komplekts. Cēsis.

a — priekšskats, *b* — sānskats. *1* — dakšiņa (?) ar nolauztu galu, *2* — nazītis, *3* — irbulis ar sirpjveida galu, *4* — ausu karotīte.

tots jau cits veids — augšgalā tos visus savieno kopā viena kustīga ass. Šāds saturēšanas veids raksturīgs arī Latvijā atrastajiem tualetes piederumu komplektiem, kas atšķirībā no jau pieminētajiem metāliskajiem priekšmetiem ir izgatavoti no kaula vai valzirga ilkņa.

Pirmo tualetes piederumu komplektu atrada 1965. gadā Sēlpilī, pārtīrot vācu perioda mūra pilij atbilstošas ēkas profilu.[8] Komplektā ietilpa pieci atsevišķi priekšmeti. Tie atradās 8,6 cm garā cilindriskā kārbiņā, kas darināta no cauruļkaula. Kārbiņas ārpusi rotā cilnī iegrebts rombu, trīsstūru un tīkliņa ornaments, kas izkārtots četrās joslās, kuras atdala paralēlām svītrām norobežotas šaurākas josliņas ar iegrebtām bedrītēm (1. att.: a, b). Kārbiņas augšgalā redzams caurumiņš — tas domāts priekšmeta piestiprināšanai pie jostas. Apakšgals vaļējs, tā noslēgšanai kalpo 7,3 cm gara lāpstiņa, kuras gals izveidots perpendikulāri kātam (1. att.: 5). Tikpat gara ir arī ausu karotīte (1. att.: 1), bet trīs pārējie priekšmeti īsāki: nazīša un irbulīša garums 7 cm, bet dakšiņas — 7,1 cm. Visiem piederumiem, izņemot nazīti, raksturīgi sānu profilējumi. Nazītim un irbulītim ar sirpjveida galu (1. att.: 2, 3) virsma rotāta ar saulītēm un svītrām. Jāpiezīmē, ka kārbiņā piederumi novietoti pārdomāti: smalkākie piederumi — dakšiņa (1. att.: 4), nazis un irbulis vidū, masīvākie — lāpstiņa un karotīte malās (1. att.: c). Piederumi darināti no blīva kaula, tie ir plāni — tikai 1,0—1,5 mm biezi.

Otru tualetes piederumu komplektu atrada 1990. gadā izrakumos Cēsu viduslaiku pilī. To uzgāja pils ziemeļu torņa pakājē, 0,9 m dziļumā, irdenā, ar ķieģeļu, jumta kārniņu un plienakmens šķembām pārjauktā nogāzes kultūrslānī. Atradums ļoti labi saglabājies, tas darināts no blīva, iedzeltenas krāsas materiāla — valzirga ilkņa. Atšķirībā no Sēlpils atraduma šā komplekta piederumi nebija ievietoti kārbiņā, bet piestiprināti 10,2 cm garam kātam. Kāta augšējo daļu veido plakana, 1,5—2 cm bieza plāksne, kuras malas un galu rotā profilējumi. Kāta apakšdaļa masīva, ieapaļa, 4,1 cm gara, tās gals nedaudz sašaurināts. Virsmu un sānus rotā vertikālas, iegrieztas rievas. Kāta apakšgals izveidots kā svilpei ar galā iebīdītu aizbāzni un virspusē iegrieztu skaņas caurumiņu 0,5 cm diametrā (2. att.: a). Kāta plakanajai augšdaļai piestiprināti četri tualetes piederumi. To galus caurvij kustīga bronzas ass, kas mazliet atkniedēta, lai priekšmeti nevarētu noslīdēt. Atsevišķie piederumi brīvi griežas ap asi, tos var atvāzt pa vienam atbilstoši funkcionālai nepieciešamībai.

Kātam katrā pusē piestiprināti divi priekšmeti. Masīvākie novietoti ārmalā (2. att.: b). Vienā pusē atrodas 5,3 cm gara ausu tīrāmā karotīte, kurai augšgals paplatināts un rotāts ar horizontālu un slīpi iegrieztu līniju josliņu (2. att.: 4). Blakus karotītei novietots ar malu profilējumiem greznots 5 cm garš priekšmets — irbulis ar sirpjveidā izliektu galu (2. att.: 3). Kāta otrā pusē — plāns, rūpīgi izdrāzts 5,3 cm garš nazītis, kuram no abām pusēm noasināts asmens, bet muguriņas daļā ieapaļi iegriezumi un, līdzīgi kā Sēlpils atradumam, trīs bultveida svītras (2. att.: 2). Ceturtajam komplekta piederumam puse nolūzusi. No tā saglabājusies tikai 2,8 cm gara augšējā daļa ar sānu profilējumiem

(2. att.: 1). Salīdzinot šo fragmentu ar Sēlpils komplekta priekšmetiem, var diezgan droši apgalvot, ka tā bijusi dakšiņa. Visi piederumi piekļaujas kāta plānajai plāksnesveida augšdaļai, bet to galus mazliet piesedz masīvās apakšdaļas vaļņveida paaugstinājums. Tualetes piederumu komplekta priekšpusi iezīmē svilpes skaņas caurumiņš un ausu karotītes svītru rotājuma josla. Komplekta kāta pašā galā ir izurbts neliels caurumiņš tā piekāršanai pie jostas. Cēsu komplekta piederumi ir vidēji par 2 cm īsāki nekā Sēlpilī atrastie, taču tā kāta garums par 1,6 cm pārsniedz Sēlpils kārbiņas augstumu.

Salīdzinot abus komplektus, redzama to piederumu formu stila līdzība, rūpīga materiāla apstrāde (zāģēšana, griešana un urbšana), kā arī jāatzīmē graciozais siluets.

Tādā pašā stilā ieturēti, taču smagnējāki un paviršāk apstrādāti ir divi tualetes piederumi, kas saglabājušies no trešā komplekta (3. att.: a). Tos atrada 1984. gadā Indricas muižas vietas izrakumos kādas mūra ēkas aizbēruma dzeltenīgajā smiltī. Abi izgatavoti no kaula, saglabājušies labi. Viens no atrastajiem piederumiem ir 9,1 cm garš, ar nosmailinātu galu, kas izmantojams kā irbulis. Pats smailes gals nolūzis. Šis irbulis ir komplekta centrālais priekšmets, kuram ar dzelzs ass palīdzību piestiprināti pārējie. Uz to norāda ass caurumiņš irbuļa profilētajā augšdaļā, kā arī rombiskais gals, kurā bez četriem tīri dekoratīviem caurumiņiem centrā atrodas piektais — komplekta piekāršanai pie jostas (3. att.: 1). Otrs Indricā atrastais piederums ir nazītis — 7,8 cm garš, ar 2 mm biezu muguras daļu (3. att.: 2). Nazīša virsmu rotā viena saulīte, kā arī piecas sīkas bedrītes pie ass caurumiņa. Atšķirībā no iepriekšminētajiem nazīšiem šim eksemplāram asmens daļa mazāk izteikta.

Šos tualetes piederumu komplektus vieno tādas kopējas iezīmes kā funkcija, atsevišķo piederumu savienošanas veids un māksliniecisko apdare, taču tiem piemīt arī zināmas atšķirības, kas norāda, ka katru no tiem ir darinājis cits meistars. Izgatavošanas vietas pagaidām lokalizēt nav izdevies. Aplūkoto 10 priekšmetu garums svārstās no 5,0 līdz 9,1 cm, biezums — no 1,0 līdz 2,5 mm. Atšķirīgs ir arī komplektu noformējums — tie ievietoti greznā kārbiņā (Sēlpils atradums), piestiprināti kopējam kātam (Cēsu atradums) vai arī vienam — garākajam no komplekta piederumiem (Indricas atradums).

Tualetes piederumus, tāpat kā dažus citus dekoratīvi veidotus praktisku funkciju priekšmetus (smaržu kapsulas, adatu kārbas, somiņas u. c.), nēsāja, piekārtus jostai.

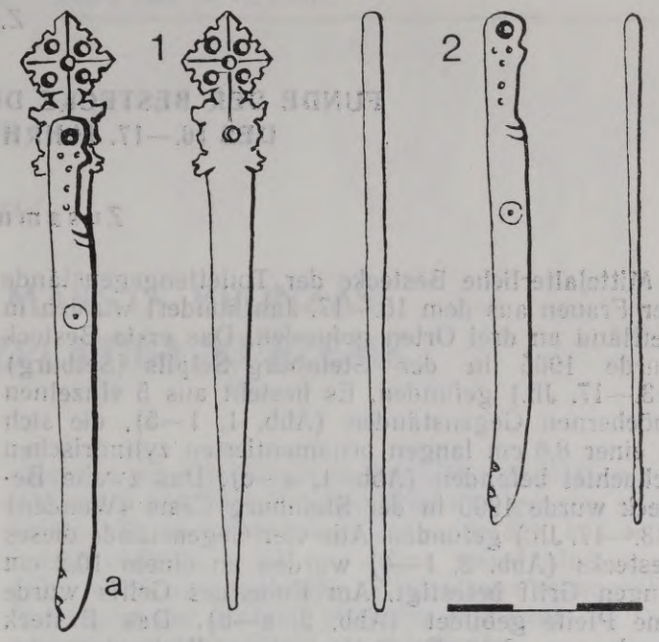

3. att. Tualetes piederumu komplekts, fragmentārs. Indrica.
a — kopskats. *1* — irbulis, *2* — nazītis.

Latvijā atrasto tualetes komplektu piestiprināšanai pie jostas acīmredzot izmantotas tievas zīda diegu aukliņas, uz ko norāda piekāršanai domāto caurumiņu nelielais (tikai 1 mm) diametrs. Zīda aukliņas varēja būt papildinātas ar mezgliem, cilpām vai pušķiem. Pieļaujams, ka caurumiņos varēja būt ievērti arī metāla stieples gredzeni, kas paplašinātu komplektu piekāršanai izmantojamo materiālu (ādas sloksnītes, smalkas ķēdītes) loku.

Vērtējot katra Latvijā atrastā tualetes piederumu komplekta konkrētos atradumu apstākļus saistībā ar kultūrslāņa hronoloģiju un citiem iegūtajiem priekšmetiem, var secināt, ka tie attiecināmi uz 16.—17. gadsimtu.

Tualetes piederumi bija luksuspriekšmeti, kas, gluži tāpat kā dārgie, ar rotaslietām bagātīgi greznoti apģērbi, tolaik varēja piederēt tikai sabiedrības virsslāņa sievietēm. Attiecībā uz Cēsu atradumu pieļaujama doma, ka šis komplekts piederējis kādai no tām muižniecēm, kas Livonijas kara laikā 1577. gada septembrī Cēsu aplenkuma dienās meklējusi patvērumu pilī. Tādā gadījumā šo tualetes komplektu, kas, spriežot pēc saglabāšanās pakāpes, bijis arī maz lietots, varētu attiecināt uz 16. gs. trešo ceturksni.

PARINDES

[1] Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — R., 1980. — 65. lpp.

[2] Apala Z. Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // Mat. 1990. — R., 1991. — 7. lpp., 1. att.: 4.

[3] Zariņa A. Izrakumu rezultāti Indricas pilskalnā // Mat. 1984. — R., 1985. — 146. lpp., 27. att.: 8, 9.

[4] Šī tualetes piederumu komplekta kopija, darināta no bronzas, glabājas P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejā Rīgā.

[5] Medicine. An Illustrated History. — New York, 1978. — Fig. 210.

[6] Herrmann J. Welt der Slawen. — Leipzig; Jena; Berlin, 1986. — S. 251.

[7] Колчин Б. А., Рыбина Е. А. Раскоп на улице Кирова // Новгородский сборник. — М., 1982. — С. 222, рис. 35.

[8] Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — 81.—82. lpp., 83. att.

Z. Apala

FUNDE DER BESTECKE DER TOILETTENGEGENSTÄNDE DES 16.—17. JAHRHUNDERTS IN LETTLAND

Zusammenfassung

Mittelalterliche Bestecke der Toilettengegenstände der Frauen aus dem 16.—17. Jahrhundert wurden in Lettland an drei Orten gefunden. Das erste Besteck wurde 1965 in der Steinburg Sēlpils (Selburg) (13.—17. Jh.) gefunden. Es besteht aus 5 einzelnen knöchernen Gegenständen (Abb. 1, 1—5), die sich in einer 8,6 cm langen ornamentierten zylindrischen Schachtel befanden (Abb. 1, a—c). Das zweite Besteck wurde 1990 in der Steinburg Cēsis (Wenden) (13.—17. Jh.) gefunden. Alle vier Gegenstände dieses Bestecks (Abb. 2, 1—4) wurden an einem 10,2 cm langen Griff befestigt. Am Ende des Griffs wurde eine Pfeife gebildet (Abb. 2, a—b). Das Besteck wurde aus dem Fangzahn eines Walrosses verfertigt. Im Vergleich kann man folgern, daß die Formen der Gegenstände, Profilierung ihrer Seiten, Verzierung der Oberflächen und die sorgfältige Bearbeitung beider Bestecke ähnlich sind. Bis jetzt ist es aber nicht gelungen, ihre Verfertigungsorte zu lokalisieren.

Zwei knöcherne wenig sorgfältig verfertigte Stücke aus dem dritten Besteck mit ähnlichen Toilettengegenständen wurden 1984 während der Ausgrabungen am Ort des Gutes Indrica (Indritz) (15.—17. Jh.) gefunden. In allen drei Bestecken wurden einzelne Toilettengegenstände (Ohrlöffelchen, Messerchen, Gabelchen, Stöckchen) mit einer metallenen (bronzenen oder eisernen) Lünse an ihren oberen Enden miteinander verbunden. Solcherweise wurde es möglich, der funktionalen Notwendigkeit entsprechend sie vereinzelt zurückzubiegen und zu verbrauchen.

Nach der Auswertung der Fundumstände aller drei Bestecke im Zusammenhang mit der gesamten Chronologie der Kulturschicht und anderen dort gefundenen Artefakten kann man folgern, daß man Bestecke aus knöchernen Toilettengegenständen auf das 16.—17. Jahrhundert beziehen muß. Toilettengegenstände wurden am Gurt angehängt getragen. Sie sind Luxusstücke gewesen und konnten nur Vertretern der oberen Gesellschaftsschichten gehören.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Das in Sēlpils gefundene Besteck der Toilettengegenstände.

Abb. 2. Das in Cēsis gefundene Besteck der Toilettengegenstände.

Abb. 3. Das in Indrica gefundene fragmentarische Besteck der Toilettengegenstände.

J. Asaris

11.—13. GS. ZOBENA MAKSTS BRONZAS UZGAĻU TIPI UN TO IZPLATĪBA KURZEMĒ

Divasmeņu zobeni ir viens no nozīmīgākajiem ieroču veidiem, kas Latvijas teritorijā tika ieviesti vēlajā dzelzs laikmetā, un, lai arī dārgi, tie tika šeit plaši lietoti. Tā kā senajās kuršu zemēs šo zobenu atradumu skaits (vairāk nekā 120 eksemplāru) pārsniedz analogus atradumus citur Austrumbaltijā, to analīzei jau kopš 20. gs. 30. gadiem pievērsušies vairāki pētnieki,[1] tajā pašā laikā mazāka vērība pievērsta citas ar šo ieroču kategoriju saistītas Kursā atrastās senlietu grupas — zobena maksts bronzas uzgaļu — sīkākai analīzei.

Ziemeļeiropas zobena maksts bronzas uzgaļi pētnieku uzmanību saistījuši jau no 20. gs. sākuma. Pirmo plašāko šīs senlietu grupas analīzi sniedzis zviedru arheologs T. J. Arne.[2] Viņš aplūkojis lielākoties Zviedrijā atrastos uzgaļus, taču minējis arī atsevišķus zināmos analogos atradumus Baltijā, atzīmēdams, ka tie ir importēti no Zviedrijas vai arī gatavoti uz vietas pēc ievestiem paraugiem.[3]

Skandināvijā un arī Latvijas teritorijā atrastos zobena maksts bronzas uzgaļus plašāk analizējis zviedru arheologs B. Nermans 1929. gadā izdotajā monogrāfijā, kas veltīta Skandināvijas un Baltijas sakariem vēlajā dzelzs laikmetā.[4] B. Nermans pēc formas un ornamenta nodala šādus uzgaļu tipus: 1) rotājumā putns ar izplestiem spārniem, 2) rotājumā rūnakmeņu stila pinuma ornaments, 3) rotājumā divi pretī stāvoši putni, 4) īsi V veida uzgaļi ar krustu, 5) īsi V veida uzgaļi ar palmeti. Pamatojoties uz T. J. Arnes publicētajiem materiāliem,[5] B. Nermans min arī sesto uzgaļu tipu, kuru tuvāk neaplūko, taču piebilst, ka tas acīmredzot radies uz vietas Kurzemē.[6] Pārējo iepriekš minēto tipu uzgaļu atradumus Baltijā B. Nermans uzskata par importētiem no Zviedrijas, tomēr neizslēdz, ka atsevišķi eksemplāri, piemēram, Kandavas pagastā atrastais uzgalis ar divu pretī stāvošu putnu figūrām, pēc ievestiem paraugiem darināti uz vietas.[7]

Nozīmīgāko Austrum- un Ziemeļeiropā atrasto zobena maksts bronzas uzgaļu sistematizāciju veicis vācu pētnieks P. Paulsens 1953. gadā izdotajā monogrāfijā, kas speciāli veltīta šim tematam.[8] Visumā atzīstot T. J. Arnes un B. Nermana izstrādāto tipoloģiju, to papildinot un sīkāk iedalot, P. Paulsens uzskaitījis visas viņam uz to laiku zināmās uzgaļu atradumu vietas aplūkojamā reģionā. Viņš sīkāk analizējis arī agrāko pētnieku tikai pieminētos t. s. Kurzemes—Austrumprūsijas grupas uzgaļus.[9] Pavisam P. Paulsens minējis 40 Latvijas teritorijā atrastos eksemplārus, to skaitā 20 no Kurzemes. Neskatoties uz atsevišķām neprecizitātēm (daži uzgaļi ietilpināti neatbilstošās tipoloģiskajās grupās, sastopamas kļūdas inventāra numuru norādē), kas acīmredzot radušās tādēļ, ka autors visus minētos uzgaļus dabā nav apskatījis, P. Paulsena monogrāfija uzskatāma par plašāko pētījumu šajā jomā, un savu nozīmi tā nav zaudējusi arī mūsdienās.

Pamatojoties uz P. Paulsena izstrādāto tipoloģiju, sīkāk analizēti zobena maksts uzgaļi Gaujas lībiešu[10] un senprūšu[11] apdzīvotajās zemēs, kā arī Lietuvā[12]. Latvijā atrastos uzgaļus, pārsvarā importētos, nedaudz sīkāk līdz šim aplūkojis Ē. Mugurēvičs[13], bet vispārīgs ieskats galvenajās Latvijā sastopamajās uzgaļu grupās sniegts monogrāfijā «Latvijas PSR arheoloģija».[14]

Tā kā visās iepriekšējās zobena maksts bronzas uzgaļiem veltītajās publikācijās (T. J. Arne, B. Nermans, P. Paulsens) izteikts pieņēmums, ka daži to tipi varētu būt izgatavoti Kurzemē, tuvāk aplūkosim tieši šī Latvijas kultūrvēsturiskā reģiona atradumus.

Šajā rakstā analizēti 57 lietie zobena maksts bronzas uzgaļi no 22 atradumu vietām. Lielākā daļa uzgaļu iegūta arheoloģiskajos izrakumos kuršu ugunskapos — visvairāk Lībagu Sāraju senkapos (15), Talsu Vilkumuižas ezerā (7) un Durbes Dīru senkapos (5). Pārskatāmības labad visas atradumu vietas kartografētas, rakstam pievienota tabula ar sīkākām ziņām (atradumu vieta, apstākļi, izmēri utt.) par katru darbā aplūkoto Kurzemē atrasto uzgali.[15]

Analizējot Kurzemē atrastos uzgaļus pēc to ārējām pazīmēm, var nodalīt sešus pamattipus ar vienu līdz trim variantiem 2. un 3. tipā. Šī tipoloģija izstrādāta, balstoties uz jau iepriekšējos šai tēmai veltītajos darbos aplūkoto maksts uzgaļu tipoloģiskā iedalījuma, to nedaudz pārveidojot un piemērojot tieši Kurzemē atrasto eksemplāru specifikai. Tādēļ arī tipu iedalījums tieši neatbilst agrākajos pētījumos izdalītajai tipoloģijai.

1. tips. Šim uzgaļu tipam raksturīgs pinuma ornaments, bet pēc formas uzgaļi ir ar īsām sānu malām (42—45 mm) un garāku (52—53 mm), samērā šauru trīsdaļīgu vidusdaļas izvirzījumu. Kurzemē mums zināmi trīs šā tipa eksemplāri — no Kazdangas (KPM 1664), Kazdangas Apariņu 2. kapa (V 7601: 11) un Rāvas Strungu 7. kapa (LM 15889). Ornaments — vertikāla astotnieka veidā izvietotu divu paralēlu lenšu pinums ar iedziļinātiem aplīšiem vidū — vislabāk saglabājies uz eksemplāra, kas atrasts Kazdangas Apariņu 2. kapā (1. att.: 3). Ana-

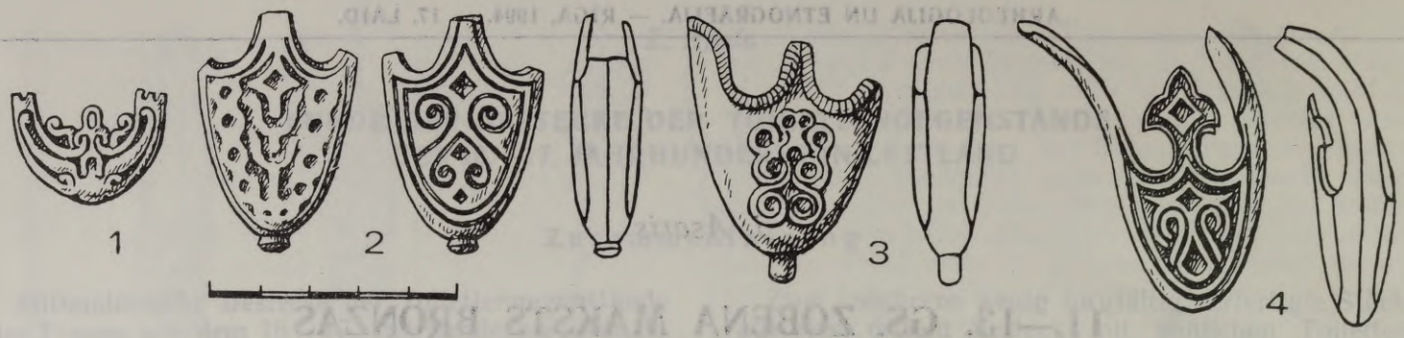

1. att. 1., 4. un 6. tipa uzgaļi.

1 — Piltenes Pasilciems, *2* — Lībagu Sāraju 35. kaps, *3* — Kazdangas Apariņu 2. kaps, *4* — Talsu Vilkumuižas ezers.

logs ornaments acīmredzot rotājis arī abus pārējos eksemplārus, taču tas saglabājies fragmentāri un par tā veidu pārsvarā ļauj spriest tikai iedziļināto punktiņu izvietojums.

P. Paulsens šā veida uzgaļus iedala vienā tipā *(warägisch-baltische Gruppe)* ar Gaujas baseinā un Kijevas apkārtnē atrastajiem garajiem sudraba uzgaļiem ar orientālisko palmeti un pinumu; Kazdangā atrastos eksemplārus viņš datē ar 11. gs. vidu.[16] Kaut arī ornamentā patiešām vērojami līdzīgi motīvi, tomēr uzgaļu forma un ornamenta iestrādes veids liek Kursā atrastos uzgaļus uzskatīt par patstāvīgu, šeit uz vietas izgatavotu uzgaļu tipu, kurš, spriežot pēc atradumiem slēgtajos kapu inventāros, attiecināms uz 11. gs. vidu — 12. gs. sākumu.

Piezīmēsim, ka uzgalis no Raņķu Kapeniekiem,[17] kuru Paulsens arī ieskaitīja šajā tipā, pieder citam — trešajam — tipam.

2. tips. Šā uzgaļu tipa raksturīgākā pazīme ir divu pretī stāvošu putnu figūru attēlojums ornamentā. Kurzemē ir zināmi astoņi uzgaļi, kas būtu pieskaitāmi šim tipam.

Pirmkārt minams Gramzdas Dārznieku senkapu eksemplārs, kuru ieguva kā savrupatradumu (2. att.: 1) un kurš pēc putnu izvietojuma (abi pretī stāvošie putni atdalīti viens no otra ar horizontāla astotnieka veidā izvietotām lentēm, tādējādi katrs putns atrodas savā ierāmējumā) atšķiras no pārējiem šā tipa uzgaļiem. Uzgaļa lejasdaļu zem putniem aizpilda puslokā izliektu lenšu vijums. Uzgalis noslēdzas ar profilētu, šķērsgriezumā apaļu izvirzījumu. Sānu malas nedaudz garākas par vidusdaļas izvirzījumu, kurš veidots stilizētas zvērgalvas veidā, ar izceltām acīm.

Ņemot vērā to, ka šim uzgalim analoģijas nav zināmas, kā arī tā vidusdaļas izvirzījuma izveidojumu, neskatoties uz atsevišķiem skandināviskiem elementiem ornamentā (pinums), jāpiekrīt P. Paulsenam, kurš uzskata, ka šis skaistais eksemplārs izgatavots Kurzemē.[18]

Pārējos Kurzemē atrastos šā tipa uzgaļus vieno stilistiski līdzīgi attēlotie pretī stāvošie putni. Par hronoloģiski agrākajiem uzlūkojami 1. varianta uzgaļi. Tos pārstāv Rucavas Leju senkapos (2. att.: 2), Kandavas pagastā un Lībagu Sāraju senkapos kā savrupatradumi iegūtie uzgaļi, kuriem sānu malas nedaudz īsākas (52—57 mm) par vidusdaļas izvirzījumu (57—64 mm), kurš veidots stilizētas zvērgalvas veidā, ar iedziļinātu aplīšu veidā iezīmētām acīm. Pretī stāvošie putni ietverti apļveida medaljonā. Putni ir samērā stilizēti, tomēr izdalās to spārnu, kāju un acu vieta. Tuvākās analoģijas gan pēc formas, gan ornamenta šā varianta uzgaļiem uzrāda Mikelsā, Hablingbo draudzē Gotlandē, atrastais uzgalis.[19]

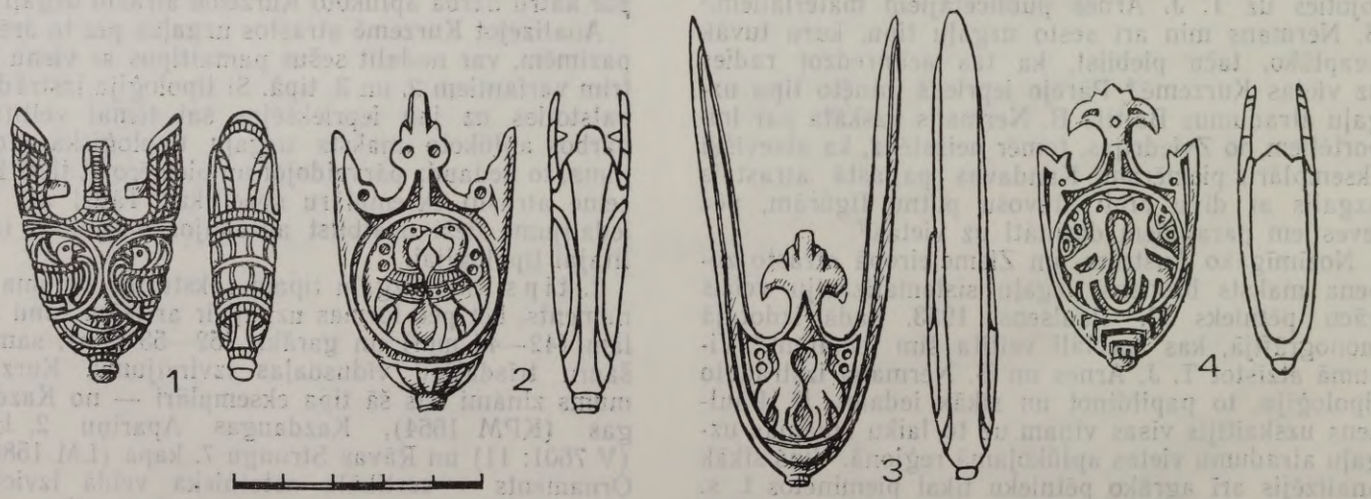

2. att. 2. tipa uzgaļi.

1 — Gramzdas Dārznieki, *2* — Rucavas Lejas, *3* — Lībagu Sāraju 34. kaps, *4* — Medzes Strautiņi (?).

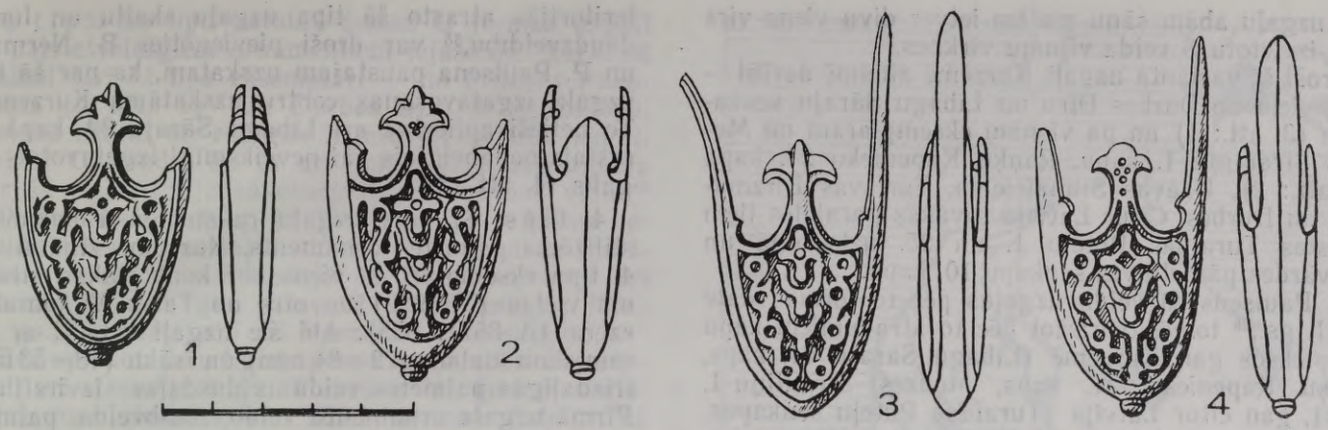

3. att. 3. tipa uzgaļi.

1 — Lībagu Sāraji, *2* — Raņķu Kapenieku 24. kaps, *3* — Lībagu Sāraju 15. kaps, *4* — Durbes Purvmaļi.

Šā tipa 2. variantu pārstāv Durbes Dīru 2. ugunskapa divi uzgaļi un iespējamais Medzes Strautiņu eksemplārs, kuri pēc putnu attēlojuma un formas (ar samērā īsām sānu malām — 47—64 mm) analogi iepriekšējiem, izņemot to, ka šā veida uzgaļu vidusdaļas izvirzījums stilizēto zvērgalvu vietā noslēdzas ar citos uzgaļu tipos bieži sastopamo trīsdaļīgo palmeti, kura augšdaļā dažkārt papildināta ar diviem nelieliem izvirzījumiem (2. att.: 4).

Analoģijas šā veida uzgaļiem pa vienam eksemplāram atrastas Gotlandes, Ēlandes un Sāremā salā, kā arī daži eksemplāri bij. Austrumprūsijā.[20] Prūšu Irzekapinis senkapos divi fragmentāri šā tipa uzgaļi atrasti 33. un 68. kapā, kuri, pēc izrakumu autora domām, datējami ar 11. gs. otro pusi.[21]

Hronoloģiski vēlākais šķiet 3. varianta uzgalis, kurš atrasts Lībagu Sāraju 34. kapā (2. att.: 3). Tam sānu malas krietni garākas (93 mm) par vidusdaļas izvirzījumu (50 mm), kurš noslēdzas ar palmeti. Šim eksemplāram putni attēloti stipri stilizēti un tos vairs neietver medaljons.

Pretī stāvošo putnu motīvs samērā bieži konstatēts uz dažādām Krievijā atrastām rotaslietām,[22] un tā izcelsme saistāma ar Bizantiju[23] (šo motīvu uzskata par simbolu, kas aizsargā no ļauna[24]), taču, spriežot pēc minētā tipa uzgaļu izplatības, domājams, ka tie gatavoti, sākot ar 11. gs. vidu, kuršu apdzīvotajās teritorijās, no kurienes nokļuvuši gan Baltijas jūras salās, gan bij. Austrumprūsijā. Minētā tipa atradumu nelielais skaits senprūšu apdzīvotajās teritorijās neļauj pievienoties V. Kulakova uzskatam, kurš par šā tipa uzgaļu izcelsmes vietu uzskata bij. Austrumprūsiju.[25] Lietuvas teritorijā zināmi tikai trīs šā tipa uzgaļi — divi no Gintališķes (Pluņģes raj.) un viens no Grabupju (Šilutes raj.) senkapiem.[26] Hronoloģiski vēlākie šā tipa eksemplāri, spriežot pēc atradumiem Sāraju 34. kapā, acīmredzot izmantoti vēl arī visu 12. gadsimtu.

3. tips. Šā tipa uzgaļus ornamentālā ziņā vieno krusta (vai romba) attēlojums centrā un vijums gar malām. Formas un nelielu ornamentālu atšķirību ziņā var izdalīt trīs šā tipa variantus.

1. variants pēc formas atgādina 2. tipa 2. variantu ar īsākām sānu malām (46—53 mm) un garāku vidusdaļas izvirzījumu (53—59 mm), kurš veidots trīsdaļīgas palmetes veidā, ar diviem nelieliem atzariem augšdaļā. Ornamenta centrā novietots stilizēts krusts ar noapaļotiem galiem un punktveida iedziļinājumu vidū, zem krusta vertikāli viena virs otras izvietotas divas piešveida figūras. Šo motīvu

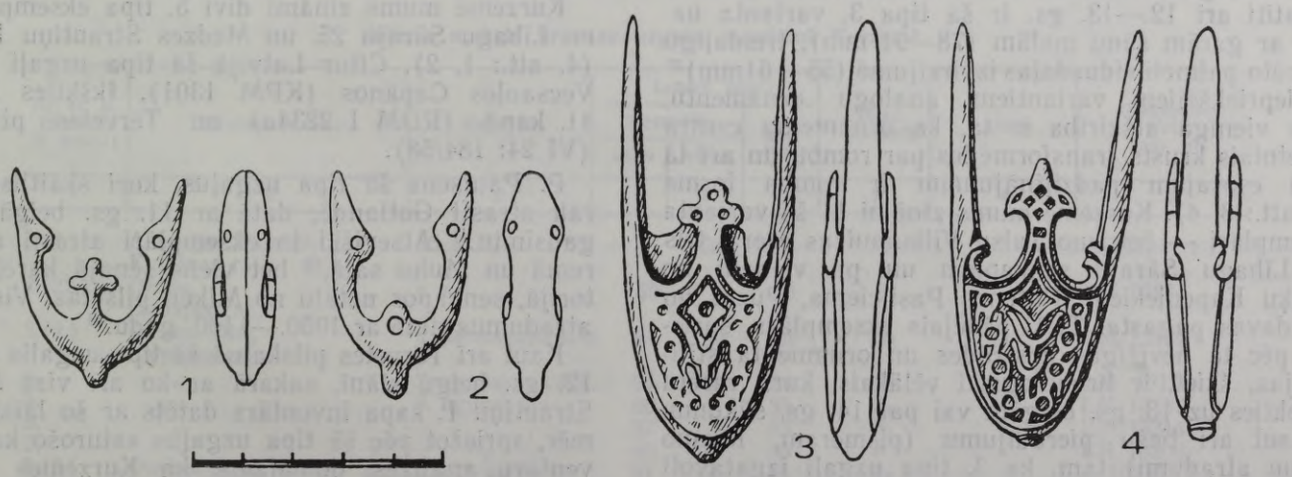

4. att. 3. tipa 3. varianta un 5. tipa uzgaļi.

1 — Lībagu Sāraju 25. kaps, *2* — Medzes Strautiņu 1. kaps, *3* — Lībagu Sāraju 39. kaps, *4* — Lībagu Sāraju 35. kaps.

gar uzgaļu abām sānu malām ietver divu viens virs otra izvietotu S veida vijumu virknes.[27]

Droši šī varianta uzgaļi Kurzemē zināmi deviņi — pa diviem no Durbes Dīru un Lībagu Sāraju senkapiem (3. att.: 1) un pa vienam eksemplāram no Medzes Strautiņu 1. kapa, Raņķu Kapenieku 24. kapa (3. att.: 2), Užavas Silmalciema, Turlavas Birzmaļiem un Durbes. Citur Latvijā tuvākās paralēles tiem atrastas Turaidas Pūteļu 1. un 25. uzkalniņā un Lielvārdes pārceltuves senkapu 10. kapā.

P. Paulsens šā veida uzgaļus pēc to formas datē ar 11. gs.,[28] tomēr, spriežot pēc to atradumiem kapu kompleksos gan Kurzemē (Lībagu Sāraju 44. kaps, Raņķu Kapenieku 24. kaps, Medzes Strautiņu 1. kaps), gan citur Latvijā (Turaidas Pūteļu senkapos, kurus pārsvarā datē ar 11. gs. beigām—12. gs. sākumu[29]), ticamāk, ka šā veida uzgaļu izgatavošana sākusies pašās 11. gs. beigās, bet plašāk tie bijuši izplatīti 12. gs., kaut arī pieļaujams, ka atsevišķi eksemplāri izmantoti vēl arī 13. gs. sākumā (Durbes Dīru 3. ugunskaps).

2. variants ornamenta ziņā analogs 1. varianta uzgaļiem, taču tie nedaudz atšķiras pēc formas. Tāpat kā 1. varianta uzgaļiem, arī šiem vidusdaļas izvirzījums (51—59 mm) noslēdzas ar dažādas formas trīsdaļīgo palmeti (dažos gadījumos ar diviem nelieliem atzarojumiem augšdaļā), taču sānu malas ir ievērojami garākas (68—91 mm) par vidusdaļu (3. att.: 3, 4).

Kurzemē šādi uzgaļi zināmi vismaz 16 eksemplāros — pieci Lībagu Sāraju, pa diviem Raņķu Kapenieku, Rāvas Strungu senkapos un 2. atradumu vietā pie Durbes ezera, pa vienam no Alsungas Kalniņiem, Medzes Kapsēdes, Durbes Purvmaļiem, Tāšu Krastiņiem un Valgales pagasta. Citur Latvijā līdzīgi uzgaļi atrasti 12. gs. beigu—13. gs. sākuma slānī Rīgā, Peldu un Ūdensvada ielas stūrī,[30] Jersikā (A 10330: 1159) un Kokneses Mūkukalnā.

Spriežot pēc pagarinātajām uzgaļu sānu malām, šā varianta uzgaļi, kā to jau norādījis P. Paulsens,[31] uzskatāmi par nedaudz vēlākiem salīdzinājumā ar 1. variantu, taču, spriežot pēc atradumiem Lībagu Sāraju un Raņķu Kapenieku senkapos, to plašākās izmantošanas periods ir 12. gs. un, iespējams, arī 13. gs. sākums, tātad samērā ilgstoši tie pastāvējuši paralēli ar 1. varianta uzgaļiem.

Hronoloģiski nedaudz vēlāk radušies, taču pamatā izplatīti arī 12.—13. gs. ir šā tipa 3. varianta uzgaļi ar garām sānu malām (78—94 mm), trīsdaļīgu stilizēto palmeti vidusdaļas izvirzījumā (55—61mm)[32] un iepriekšējiem variantiem analogu ornamentu, kura vienīgā atšķirība ir tā, ka ornamenta centrā izvietotais krusts transformējies par rombu un arī tā vidū esošajam padziļinājumam ir romba forma (4. att.: 3, 4). Kurzemē mums zināmi 11 šā varianta eksemplāri — četri no Talsu Vilkumuižas ezera, trīs no Lībagu Sāraju senkapiem un pa vienam no Raņķu Kapeniekiem, Piltenes Pasilciema, Puzes un Kandavas pagasta. Tieši pēdējais eksemplārs, spriežot pēc tā nevīžīgās apstrādes un ornamenta stilizācijas, šķiet, ir hronoloģiski vēlākais, kurš varētu attiekties uz 13. gs. beigām vai pat 14. gs. sākumu.

Kaut arī tiešu pierādījumu (piemēram, lejamo formu atradumi) tam, ka 3. tipa uzgaļi izgatavoti uz vietas Kurzemē, nav un arī ornamenta motīvos saskatāmas gan Bizantijas,[33] gan skandināviskas[34] iezīmes, tomēr, ņemot vērā lielo kuršu apdzīvotajās teritorijās atrasto šā tipa uzgaļu skaitu un formu daudzveidību,[35] var droši pievienoties B. Nermana un P. Paulsena paustajam uzskatam, ka par šā tipa uzgaļu izgatavošanas centru uzskatāma Kurzeme.[36] To netieši apliecina arī Lībagu Sāraju 39. kapā atrastais nepabeigtais vai neveiksmīgi izgatavotais uzgalis (4. att.: 3).

4. tips. Šā tipa uzgaļu raksturīgākā pazīme ir stilizētas palmetes ornaments. Kurzemē zināmi divi 4. tipa eksemplāri — viens bez konkrētākas atradumu vietas (V 3952) un otrs no Talsu Vilkumuižas ezera (A 8571: 855). Abi šie uzgaļi veidoti ar garām sānu malām (72—84 mm) un īsāku (48—53 mm) trīsdaļīgas palmetes veida vidusdaļas izvirzījumu. Pirmā uzgaļa ornamentu veido rombveida palmete, kuru katrā pusē iekļauj S veida spirāles, kuru izliekumos izvietoti iedziļināti punkti. Talsu Vilkumuižas ezera eksemplāram ornamenta augšdaļas centrā iedziļināts rombs, zem kura izvietoti divi viens pret otru vērsti cilpveida izliekumi ar punktveida iedziļinājumiem cilpu centrā un pilienveida padziļinājumu apakšdaļā (1. att.: 4). Šajā sakarībā minams kāds interesants Lībagu Sāraju 35. kapā atrasts fragmentārs uzgalis, kuram vienā pusē Vilkumuižas ezera eksemplāram gandrīz analogs ornaments (tikai Sāraju eksemplāram zem cilpām izvietota sirdsveida figūra), bet otrā pusē 3. tipa 3. variantam raksturīgs ornaments (1. att.: 2).

Analogi ornamenta motīvi, tomēr ne tik stilizēti, sastopami uz Gaujas baseinā (Turaidā, Krimuldā) atrastajiem trijiem uzgaļiem,[37] kuri attiecināmi uz 11./12. gs. miju.

Tuvākās analoģijas 4. tipa uzgaļiem atrastas vairākās bij. Austrumprūsijas senvietās,[38] tāpēc arī P. Paulsens šo uzgaļu tipu nosaucis par «Kurzemes—Austrumprūsijas A grupu» un, balstoties uz to ornamentu un formu, datējis ar 12. gadsimtu.[39] Sāraju 35. kapa uzgalis, kura viena puse pārstāv vēlāko 3. tipa variantu, ļauj secināt, ka šā tipa uzgaļi, tāpat kā atsevišķi atradumi senprūšu cilšu apdzīvotajās teritorijās, lietoti vēl arī 13. gadsimtā. Šā tipa uzgalis, piemēram, atrasts arī Polockas 13. gs. 30. gadu slānī.[40]

5. tips. Šo tipu pārstāv U veida uzgaļi ar īsām (44—46 mm) sānu malām un vēl īsāku vidusdaļas izvirzījumu, kurš veidots krusta veidā.

Kurzemē mums zināmi divi 5. tipa eksemplāri — no Lībagu Sāraju 25. un Medzes Strautiņu 1. kapa (4. att.: 1, 2). Citur Latvijā šā tipa uzgaļi atrasti Vecsaules Čapānos (KPM 1301), Ikšķiles Kābeļu 41. kapā (RDM I 2234a) un Tērvetes pilskalnā (VI 24: 184/58).

P. Paulsens šā tipa uzgaļus, kuri skaitliski vairāk atrasti Gotlandē, datē ar 11. gs. beigām—12. gadsimtu.[41] Atsevišķi to eksemplāri atrasti arī Sāremā un Muhu salā,[42] bet viens senajā karēļu teritorijā, senkapos netālu no Mikeli pilsētas. Visus šos atradumus datē ar 1050.—1100. gadu.[43]

Kaut arī Tērvetes pilskalnā šā tipa uzgalis atrasts 12. gs. beigu slānī, sakarā ar ko arī viss Medzes Strautiņu 1. kapa inventārs datēts ar šo laiku,[44] tomēr, spriežot pēc šā tipa uzgaļus saturošo kapu inventāru analīzes, domājams, ka Kurzemes eksemplāri attiecināmi uz 12. gs. pirmo pusi, bet vēlāk ar kuršu (vai gotlandiešu) starpniecību izplatījušies arī citur Latvijā.

6. tips. Šo tipu pārstāv zemas U formas uzgaļi ar palmetveidīgiem ornamentiem lejasdaļā. Kurzemē zināmi divi šā tipa eksemplāri — no Piltenes Pasilciema (1. att.: 1)[45] un Durbes Dīru 3. ugunskapa. Lielākā skaitā un rūpīgāk izgatavoti šā tipa uzgaļi atrasti Gotlandē, un tā arī acīmredzot uzlūkojama par šā tipa uzgaļu sākotnējo izgatavošanas vietu.[46]

P. Paulsens pieļauj, ka šie uzgaļi ir radušies nedaudz vēlāk par zemajiem U veida uzgaļiem ar krustveida izvirzījumu vidusdaļā (5. tips) un, kaut arī izveidojušies 11. gs., pārsvarā attiecināmi uz 12.—13. gs.,[47] kā datējami arī Kurzemes eksemplāri.

Bez aplūkotajiem tipiskajiem uzgaļiem Kurzemē atrasti arī atsevišķi oriģināli eksemplāri, kuriem analoģijas nav zināmas, un tādēļ tie nav izdalīti kā atsevišķi tipi. Pirmkārt šeit var minēt Lībagu Sāraju 39. kapā atrasto uzgali, kurš pēc formas visumā atbilst 2. tipa 1. variantam, taču ornamentēts ar samērā haotiski izvietotām saulītēm. Nav izslēgta iespēja, ka sākotnējais šā uzgaļa ornaments padilis un šādā veidā «atjaunots». Vilkumuižas ezerā atrasts kāds uzgalis (A 8571: 854), kurš pēc formas nedaudz atgādina 5. tipa uzgaļus (tomēr bez krustveida vidusdaļas izvirzījuma), bet ir nedaudz masīvāks un ornamentēts ar paralēlu garensvītru iegriezumiem, kuri gar ārmalu ieliekti un veido skujiņu. Abi šie uzgaļi datējami ar 12. gs. beigām—13. gs. sākumu.

Bez lietajiem bronzas uzgaļiem uz kuršu zobenu maksts galiem bijuši arī vienkārši, no bronzas skārda izgatavoti maksts sānu aptveres veidā darināti uzgaļi. Tādi atrasti, piemēram, Raņķu Kapenieku 26. kapā un kā savrupatradums Lībagu Sāraju senkapu 6. izrakumu laukumā.

Nobeigumā gribētos vēlreiz uzsvērt, ka no aplūkotajiem Kurzemē atrastajiem sešu tipu uzgaļiem vismaz pirmo trīs tipu uzgaļi uzlūkojami par gatavotiem uz vietas, turpretī 5. un 6. tipa uzgaļi importēti no Skandināvijas (acīmredzot no Gotlandes). 4. tipa uzgaļi, domājams, sākotnēji gatavoti prūšu cilšu apdzīvotajās teritorijās, taču Kurzemes eksemplāriem iespējama arī vietēja izcelsme.

Acīmredzot ar pagaidām diezgan nepilnīgo Kursas 10.—11. gs. senkapu izpētī izskaidrojams arī tas, ka līdz šim šajā teritorijā, kurai bija cieši ekonomiskie un militārie kontakti ar Skandināviju, nav zināmi,[48] piemēram, tipiski skandināviskie vidēji garie ažūrie zobenu maksts uzgaļi ar putna figūru ar izplestiem spārniem rotājumā, kādi samērā lielā skaitā (ap 40) atrasti gan bij. Austrumprūsijā,[49] gan Lietuvā (21)[50].

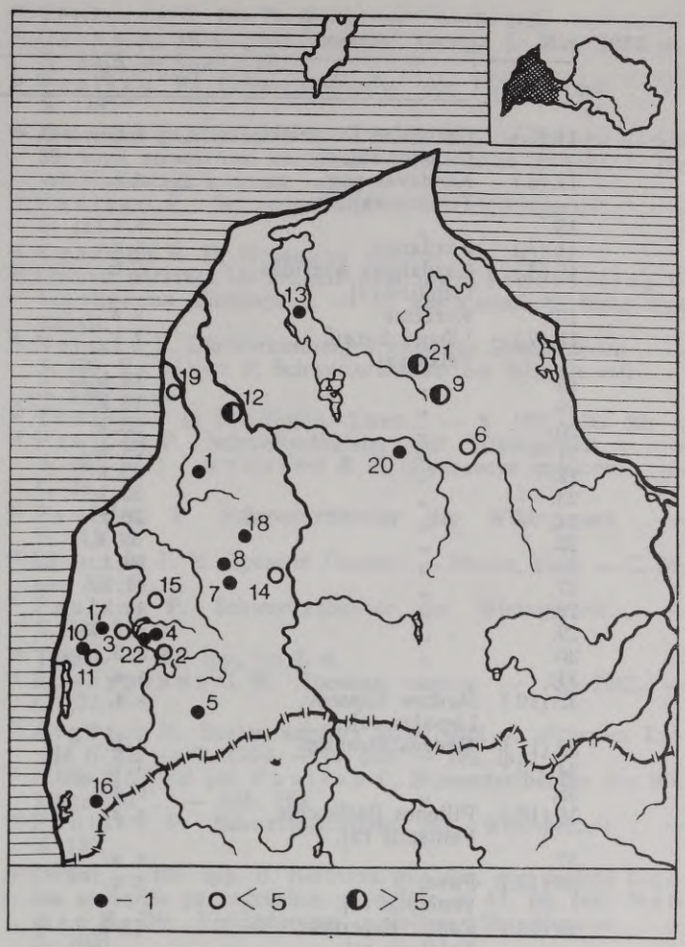

5. att. Zobenu maksts bronzas uzgaļu atradumu vietas Kurzemē.
(Skaitļi pie apzīmējumiem — atrasto uzgaļu skaits.)
1 — Alsungas Kalniņi, *2* — Durbes Dīri, *3* — Durbes ezera krasts, *4* — Durbes Purvmaļi, *5* — Gramzdas Dārznieki, *6* — Kandavas pag., *7* — Kazdanga, *8* — Kazdangas Apariņas, *9* — Lībagu Sāraji, *10* — Medzes Kapsēde, *11* — Medzes Strautiņi, *12* — Piltenes Pasilciems, *13* — Puze, *14* — Raņķu Kapenieki, *15* — Rāvas Strungas, *16* — Rucavas Lejas, *17* — Tāšu Krastiņi, *18* — Turlavas Birzmaļi, *19* — Užavas Silmalciems, *20* — Valgales pag., *21* — Vilkumuižas ezers, *22* — Durbe.

Zobena maksts bronzas uzgaļu atradumi Kurzemē

Nr. p. k. (pozīcija 5. attēlā)	Atrašanas vieta	Kapa nr.	Izmēri (mm) garums sānu	Izmēri (mm) garums vidus	Izmēri (mm) platums	Tips, variants	Attēls	Glabāšanas vieta, inv. nr.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.(1.)	Alsungas Kalniņi, Kuldīgas raj.	35. k.		55	35	3_2		A 11737 : 1
2.(22.)	Durbe, Liepājas raj.	s. a.	50		33	3_1		LM 5121
3.(2.)	Durbes Dīri, Liepājas raj.	2. ugunskapa 1. k.	64	59	35	2_2		LM 13135
4.	„	2. ugunskapa 3. k.	51	54	34	2_2		LM 13158
5.	„	3. ugunskaps	60		35	3_1		LM 13199
6.	„	„	57		33	3_1		LM 13214
7.	„	„	40		35	6		LM 13200
8.(3.)	Durbes ezera krasts, Liepājas raj.	s. a. 2. atr. v.	91	55	34	3_2		A 10215 : 1
9.	„	„		51	34	3_2		A 10215 : 2
10.(4.)	Durbes Purvmaļi, Liepājas raj.	s. a.	78	54	35	3_2	3. att.: 4	A 10217 : 7

Tabulas nobeigums

1	2	3	4	5	6	7	8	9
11.(5.)	Gramzdas Dārznieki, Liepājas raj.	s. a.	57	51	35	2	2. att.: 1	V 9063 : 2
12.(6.)	Ķandavas pag., Tukuma raj.	s. a.		57	39	2_1		KPM 181
13.	„	s. a.	94	57	33	3_3		KPM 182
14.(7.)	Ķazdanga	s. a.	42	52	37	1		KPM 1664
15.(8.)	Ķazdangas Apariņas, Liepājas raj.	2. k.	53		36	1	1. att.: 3	V 7601 : 11
16.	Ķurzeme	s. a.	84	53	35	4		V 3952
17.(9.)	Lībagu Sāraji, Talsu raj.	1. k.	78	59	36	3_2		A 12816 : 10
18.	„	15. k.	80	55	34	3_2	3. att.: 3	A 12820 : 31
19.	„	15. k.	81	52	34	3_2		A 12820 : 32
20.	„	25. k.	44	25	34	5	4. att.: 1	A 12820 : 140
21.	„	34. k.	93	50	37	2_3	2. att.: 3	A 12820 : 309
22.	„	35. k.			32	3_3+4	1. att.: 2	A 12820 : 318
23.	„	35. k.	82	56	37	3_3	4. att.: 4	A 12820 : 327
24.	„	36. k.	66	55	33	3_2		A 12820 : 351
25.	„	39. k.	86	55	33	3_3	4. att.: 3	A 12820 : 433
26.	„	39. k.	45	60	36	origin.		A 12820 : 434
27.	„	41. k.	87	57	32	3_2		A 12820 : 470
28.	„	44. k.	53	59	36	3_1		A 12820 : 554
29.	„	s. a. 8. lauk.	52	62	36	2_1		A 12820 : 726
30.	„	s. a. 9. lauk.	46	56	35	3_1	3. att.: 1	A 12820 : 738
31.	„	s. a.			36	3_3		Talsu NM
32.(10.)	Medzes Ķapsēde, Liepājas raj.	s. a.			34	3_2		KPM 299
33.(11.)	Medzes Strautiņi	1. k.	46		29	5	4. att.: 2	A 10789 : 29
34.	„	1. k.	45	53	34	3_1		A 10789 : 28
35.	„	s. a.	47	57	32	2_2	2. att.: 4	V 9851 : 3
36.(12.)	Piltenes Pasilciems, Ventspils raj.	s. a.	23	20	34	6	1. att.: 1	VVM Maskavā
37.	„	s. a.			32	3_3		KPM 1615
38.(13.)	Puze, Ventspils raj.	s. a.	82	60	32	3_3		KPM 975
39.(14.)	Raņķu Kapenieki, Ķuldīgas raj.	13. k.			33	3_2		V 7619 : 16
40.	„	17. k.	90	59	36	3_3		V 7436 : 4
41.	„	18. k.			35	3_2		V 7624 : 4
42.	„	24. k.	50	58	36	3_1	3. att.: 2	V 7631 : 4
43.(15.)	Rāvas Strungas, Liepājas raj.	7. k.	45	53	36	1		LM 15889
44.	„	10. k.			34	3_2		LM 15941
45.	„	s. a.			32	3_2		LM 13276
46.(16.)	Rucavas Lejas, Liepājas raj.	s. a.	57	64	35	2_1	2. att.: 2	A 11196 : 2
47.(17.)	Tāšu Krastiņi, Liepājas raj.	s. a.	78	56	37	3_2		LM 12280
48.(18.)	Turlavas Birzmaļi, Ķuldīgas raj.	s. a.	46		34	3_1		VI
49.(19.)	Užavas Silmalciems, Ventspils raj.	s. a.		58	37	3_1		VVM Maskavā
50.(20.)	Valgales pag., Talsu raj.	s. a.		59	35	3_2		V 2403
51.(21.)	Vilkumuižas ezers, Talsu raj.	s. a.	72	48	31	4	1. att.: 4	A 8571 : 855
52.	„	s. a.		61	34	3_3		A 8571 : 853
53.	„	s. a.	78	56	35	3_3		A 10994 : 1392
54.	„	s. a.	80	57	35	3_3		A 10994 : 1389
55.	„	s. a.	78		34	3_3		A 10994 : 1390
56.	„	s. a.	53	38	34	origin.		A 8571 : 854
57.	„	s. a.	82	59	35	3_2		TNM 291

Piezīme. Tabulā izmēri nav doti uzgaļu nolūzušajām daļām, kā arī nr. 2, 5—7, kuru vidusdaļas izvirzījumu neizdevās nomērīt, jo tie atradās ekspozīcijā.

PARINDES

[1] Sturms E. Kuršu zobeni // SM. — 1936. — Nr. 4. — 106.—116. lpp.; Volkaitė-Kulikauskienė R. IX—XII amžių kalavijai Lietuvoje // Iš Lietuvių kultūros istorijos. — Vilnius, 1964. — T. 4. — P. 197—226; Мугуревич Э. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965. — С. 49—53; Кирпичников А. Н. Мечи куршей // Древности Белоруссии. Материалы конф. по археологии Белоруссии и смежных территорий (1966 г.). — Минск, 1966. — С. 299—300; Anteins A. Melnais metāls Latvijā. — R., 1976. — 44.—55. lpp.

[2] Arne T. J. Einige Schwertortbänder aus der Wikingerzeit // Opuscula archaeologica Oscari Montelio septuagenario dicata. — Stockholm, 1913. — S. 375—390.

[3] Turpat. — 385. lpp.

[4] Nerman B. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. — Stockholm, 1929. — S. 95—103.
[5] Arne T. J. Einige Schwertortbänder .. — S. 387, Fig. 34—37.
[6] Nerman B. Die Verbindungen zwischen .. — S. 100.
[7] Turpat. — 97.—98. lpp.
[8] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit. Ein Beitrag zur Frühgeschichte Osteuropas. — Stuttgart, 1953. — 196 S.
[9] Turpat. — 107.—125. lpp.
[10] Tõnisson E. Die Gauja—Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh.—Anfang 13. Jhs.). — Tallinn, 1974. — S. 99—104.
[11] Кулаков В. И. Древности пруссов. VI—XIII вв. // САИ. — М., 1990. — Вып. Г—I—9. — С. 31.
[12] Kazakevičius V. Scandinavian Bindings of the Tips of Sword Shenths from Lithuania // Austrumbaltijas un Skandināvijas kontakti agrajos viduslaikos: Starpt. konf. (Rīga, 1990. 23.—25. X) ref. tēzes. — R., 1990. — 27.—29. lpp.
[13] Мугуревич Э. Восточная Латвия.. — С. 50—54.
[14] LA. — 242. lpp.
[15] Tā kā raksta sagatavošanas laikā autoram nebija iespēju dabā aplūkot zobenu bronzas maksts uzgaļus, kas glabājas ārpus Latvijas, tabulā diemžēl nav iekļauti vismaz 11 uzgaļi no V. Sizova 1895. gada izrakumiem Piltenes Pasilciemā un viens no Užavas Silmalciema, kā arī daži Pasilciema uzgaļi no N. Brandenburga 1897. gada izrakumiem, kuri glabājas Maskavā Valsts vēstures muzejā un Valsts Ermitāžā Sanktpēterburgā.
[16] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit .. — S. 73.
[17] Turpat. — 71. lpp., nr. 9.
[18] Turpat. — 101. lpp.
[19] Turpat. — 99. lpp., 128. att.
[20] Turpat. — 101. lpp., nr. 2, 3, 6—8.
[21] Кулаков В. И. Древности пруссов.. — С. 75, 78.
[22] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit.. — S. 101.
[23] Кулаков В. И. Древности пруссов.. — С. 31. Stilistiski līdzīgi putni, tikai ar mugurām viens pret otru, attēloti, piemēram, uz Bizantijas stikla trauka, kas atrasts Novogrudokas 12. gs. otrās puses—13. gs. sākuma slānī (Гуревич Ф. Д. Древний Новогрудок. — Л., 1981. — С. 78, рис. 61 : 1).
[24] Даркевич В. П. Светское искусство Византии. — М., 1975. — С. 203.
[25] Кулаков В. И. Древности пруссов.. — С. 31.
[26] Kazakevičius V. Scandinavian Bindings .. — P. 28.
[27] Paulsenam *«emporsteigende Ranken»*.
[28] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit .. — S. 116.
[29] Tõnisson E. Die Gauja—Liven .. — S. 159.
[30] Caune A. 1974. gada izrakumi Vecrīgā // Mat. 1974. — R., 1975. — 3. att.: 13.
[31] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit .. — S. 118.
[32] Atsevišķos gadījumos — Puzē (KPM 975) un Lībagu Sāraju 39. kapā atrastajiem uzgaļiem — vidusdaļas izvirzījums jau vairāk līdzinās krustam.
[33] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit .. — S. 111.
[34] Кулаков В. И. Древности пруссов.. — С. 31.
[35] Lietuvā, pārsvarā tās rietumu daļā, pēc Kazakevičius V. Scandinavian Bindings .. — P. 28, zināmi 45 trešā tipa uzgaļi.
[36] Nerman B. Die Verbindungen zwischen Skandinavien .. — S. 100; Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit .. — S. 125.
[37] Tõnisson E. Die Gauja—Liven.. — S. 102, Abb. 22: 4.
[38] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit .. — S. 107, 111; Кулаков В. И. Древности пруссов... — С. 31.
[39] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit .. — S. 111.
[40] Штыхов Г. В. Древний Полоцк. — Минск, 1975. — С. 68, рис. 33 : 17.
[41] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit .. — S. 136.
[42] Turpat. — 105. lpp., nr. 3, 4.
[43] Кочкуркина С. И. Древняя корела. — Л., 1982. — С. 137.
[44] Atgāzis M. Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 161. lpp.
[45] Attēls publicēts pēc Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit .. — Abb. 193.
[46] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit .. — S. 132.
[47] Turpat. — 131. lpp. B. Nermans gan šos, gan 5. tipa uzgaļus uzskatīja par agrākiem un datēja ar 11. gs. (sk.: Nerman B. Die Verbindungen zwischen Skandinavien .. — S. 100).
[48] Izņemot kādu rakstā neaplūkoto iespējamo šā tipa eksemplāru no Piltenes Pasilciema kolekcijas.
[49] Kulakow W. Kultussymbole und Kriegerembleme aus dem Baltikum, aus Skandinavien und Osteuropa im 10. und 11. Jahrhundert // Ztschr. für Archäologie des Mittelalters. — Bonn, 1985. — Jg 13. — S. 54.
[50] Kazakevčius V. Scandinavian Bindings .. — P. 27.

J. Asaris

DIE TYPEN DER SCHWERTORTBÄNDER UND IHRE VERBREITUNG IN KURLAND

Zusammenfassung

Eine der meistgebrauchten und gleichzeitig teuersten Waffenarten war im früheren Areal der Kuren das beiderseitige Schwert. Die Zahl der beiderseitigen Schwertfunde (120 Ex.) in diesem Areal übertrifft analoge Funde anderswo, und ihrer Forschung haben sich mehrere Archäologen zugewandt (E. Šturms, R. Volkaitė-Kulikauskienė, Ē Mugurēvičs, A. Kirpitschnikow, A. Anteins), doch weniger erforscht erscheint eine andere mit dieser Waffenkategorie verbundene und in Kursa gefundene Altertümergruppe — die Schwertortbänder.

Seit dem Anfang des 20. Jh. haben sich die Archäologen mit nordeuropäischen Schwertortbändern (T. J. Arne, B. Nerman) befaßt, die umfangreichste Forschung von 1953 gehört aber dem deutschen Altertumsforscher P. Paulsen.

In allen Untersuchungen wurde bemerkt, daß einzelne Ortbändertypen in Kurland angefertigt worden sein könnten, doch eine vollständige Information über ihre Anzahl fehlte.

In diesem Beitrag werden 57 gegossene bronzene Schwertortbänder aus 22 Fundstätten betrachtet. Ihren äußeren Merkmalen und dem Ornament nach können sie in 6 Grundtypen eingeteilt werden.

1. Typ — mit Geflechtornament und kurzen seitlichen Verlängerungen (3 Ex.), datiert von Mitte des 11.—Beginn des 12. Jh.

2. Typ — mit gegenübergestelltem Vögelornament (8 Ex.). Bei diesem Ortbändertyp kann man mindestens 3 Varianten unterscheiden, die vom 11.—13. Jh. stammen.

3. Typ — mit Darstellung eines Kreuzes oder

Rhombus in der Mitte und einer Seitenwindung (37 Ex.). Auch dieser Typ weist 3 Varianten auf und kann vom Ende des 11.—13. Jh. datiert werden.

4. Typ — mit stilisiertem Palmettenornament (3 Ex.) bezieht sich auf die Wende des 11. und 12. Jh. und Beginn des 13. Jh.

5. Typ — kurze U-förmige Ortbänder mit kreuzartiger Lippe (2 Ex.). Sie sind am meisten vom Ende des 11.—12. Jh. verbreitet.

6. Typ — kurze U-förmige Ortbänder mit Palmettenornament am unteren Ende (2 Ex.) vom 12.—13. Jh.

Außer den oben beschriebenen Typen sind in Kurland noch 2 originale Exemplare gefunden, die zur Zeit keine Analogien besitzen. Gleichzeitig sind in Kurland auch ganz einfache Bronzenblechortbänder im Gebrauch gewesen.

Von den erwähnten in Kurland gefundenen 6 Typen der Schwertortbänder sind wenigstens die ersten drei als einheimisch zu betrachten. Der Typ 4 könnte im preußischen Areal entwickelt worden sein, aber die Typen 5 und 6 könnten aus Skandinavien (bzw. Gotland) stammen.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

M. Atgāzis

DREŅĢERU—ČUNKĀNU 241. KAPS UN ŠĶĒPU LĪDZDOŠANAS TRADĪCIJA 8.—9. GS. ZEMGAĻU APBEDĪJUMOS

Dreņģeru—Čunkānu kapulauks nosaukumu ieguvis no divām Bauskas pagasta vecsaimniecībām, uz kuru robežas tas atrodas. Tagad Bauska tiktāl izaugusi, ka šī teritorija pieder jau pilsētas ziemeļaustrumu nomalei. Kapulauks situēts Mēmeles labajā krastā 2 km augšpus tilta. Ziemeļos to norobežo Bauskas—Skaistkalnes šoseja, dienvidos — Mēmeles krauja un ūdenssporta bāze «Mēmele». Ziemeļaustrumos kapulauks sniedzas līdz paju sabiedrības «Bauska» mehāniskām darbnīcām, rietumos — līdz zāģētavai un lauku ceļam, kurš pa nokalni gar dārza austrumu malu no šosejas ved uz Dreņģeriem.

Kapulauks pieskaitāms līdzenajiem skeletkapiem. Apbedījumi izvietoti Mēmeles II un III terasē. II virspalu terase šeit paceļas 9 metrus virs upes līmeņa, III terase ir vēl par 4 m augstāka. Rietumu—austrumu virzienā kapulauks aizņem ap 170—230 m, bet ziemeļu—dienvidu virzienā 150—200 m platu joslu. Nogāzes stāvākajā daļā starp III un II terasi apbedījumi pagaidām nav konstatēti.

Kapulauks zināms kopš 1924. gada, kad, Piemineklu valdes uzaicināts, pētījumus Dreņģeros izdarīja Heidelbergas universitātes profesors Ernsts Vāle, atsedzot 12 kapus.[1] Līdz 1991. gadam izrakumus šeit veikuši 9 arheologi, kopumā izpētot 697 kapus.[2]

Pašlaik Dreņģeru—Čunkānu kapulauks ir plašāk pētītais vidējā un vēlā dzelzs laikmeta kapulauks visā zemgaļu apdzīvotajā teritorijā. Diemžēl kapulauks ir arī viena no visvairāk postītajām zemgaļu senvietām. To bojājusi nesaprātīgā saimnieciskā darbība un jo sevišķi mantraču rakumi. II terasē par būtiski nepostītu var uzskatīt tikai apmēram 1/10—1/7 no apbedījumu kopskaita.

Kapulaukā dominē līdzenie skeletkapi. Ar ugunskapiem saistāmas kalcinēto kaulu ligzdas konstatētas tikai divos gadījumos, turklāt postītos kapos.

Dreņģeros—Čunkānos mirušie apbedīti 8.—11. gadsimtā. Kapulaukā apbedījumi izvietoti rindās, kuras pakāpeniski pildījušās no kapulauka centrālās daļas uz nomalēm (1. att.). Kapulauka dienvidaustrumu, austrumu un arī ziemeļaustrumu daļā senākos apbedījumus bojājušas vēlāk ierakto kapu bedres. Atsevišķi vēlāk guldīti kapi tomēr konstatēti arī II terases vidusdaļā.[3]

Rakstā tuvāk aplūkots 241. kaps, kurš no citiem atšķiras gan ar novietojumu, gan ar neparasto līdzdoto ieroču komplektu; skaidrota atradumu nozīme un hronoloģija; meklētas paralēles un to sakarības.

241. kaps atsegts Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta izrakumos 1988. g. 21. jūlijā. Kaps atradās Mēmeles II terases vidusdaļā, 4.[b] izrakumu laukuma ziemeļu pusē, austrumu malā. Tas pieskaitāms 4. apbedījumu rindai. 241. kaps situēts starp 246. kapu austrumu pusē un 244. kapu rietumu pusē. Uz ziemeļiem no 241. kapa rindstarpā atradās 294. kaps (2. att.).

241. kapa bedre iezīmējās 35 cm dziļumā kā 290 cm gara tumšāka josla, kas kontrastēja ar rupjās grants pamatzemi. Salīdzinājumā ar citiem kapiem 241. kapa kontūra izteikta vājāk. Kapa bedre, to pilnībā izsmeļot, izrādījās taisnstūrveida, ar noapaļotiem stūriem. Tās garums 265 cm, platums 95 cm, dziļums 83—86 cm. Zārka paliekas nebija saglabājušās.

Kapa bedres ZR galā atradās triju laukakmeņu grupa, kuru noņēmām, kapu attīrot. Akmeņu diametrs 15—20 cm. Kā vēlāk izrādījās, tie gulēja galvgalī — pa daļai pārsedzot 241. kapa galvaskausu. Mazāka izmēra plienakmeņu grupa bija kapa bedres austrumu malā un dienvidu galā. Līdzīga paraža iezīmēt kapa bedri Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā izsekota vairākās vietās. Tā kā jau kopš pagājušā gadsimta šeit meklēti akmeņi būvēm, saglabājusies ir tikai daļa no senatnē speciāli pie kapa bedrēm novietotiem akmeņiem.

Skelets atsegts 69—78 cm dziļumā. Tas saglabājies vidēji. Pārrakumi to nav būtiski skāruši, izņemot labās kājas pēdas kaulus, kurus sasniedzis mantrača rakums.

Spriežot pēc kauliem un piedevām, 241. kapā apbedīts vīrietis, kurš guldīts izstieptā stāvoklī uz muguras. Galva ZR (azimuts 320°). Skeleta garums no pakauša līdz papēdim 168—169 cm. Labā roka saliekta elkonī un pārlikta viduklim. Kreisā roka saliekta elkonī un pacelta ar delnu pret zodu (6. att.).

Kapā konstatētas 14 senlietas, kuras parādītas 3. un 4. attēlā. Senlietas glabājas Latvijas vēstures institūtā (inv. nr. VI 250: 67—80).

1) Kapa bedres ZR galā līdzās galvaskausam — 13 bronzas gredzentiņi, izgatavoti no šķērsgriezumā trīsstūrainas sloksnītes; divi rievoti bronzas skārda cilindriņi; četras bronzas spirālītes, izgatavotas no šķērsgriezumā trīsstūrainas sloksnītes. Minētie atradumi, domājams, piederējuši cepures rotājumam.

2) Zem galvaskausa, kakla un krūšu augšdaļas rajonā — bronzas kaklariņķis ar cilpas un kāša (ar pogu) galiem, nevienmērīgi tordētu, vidusdaļā

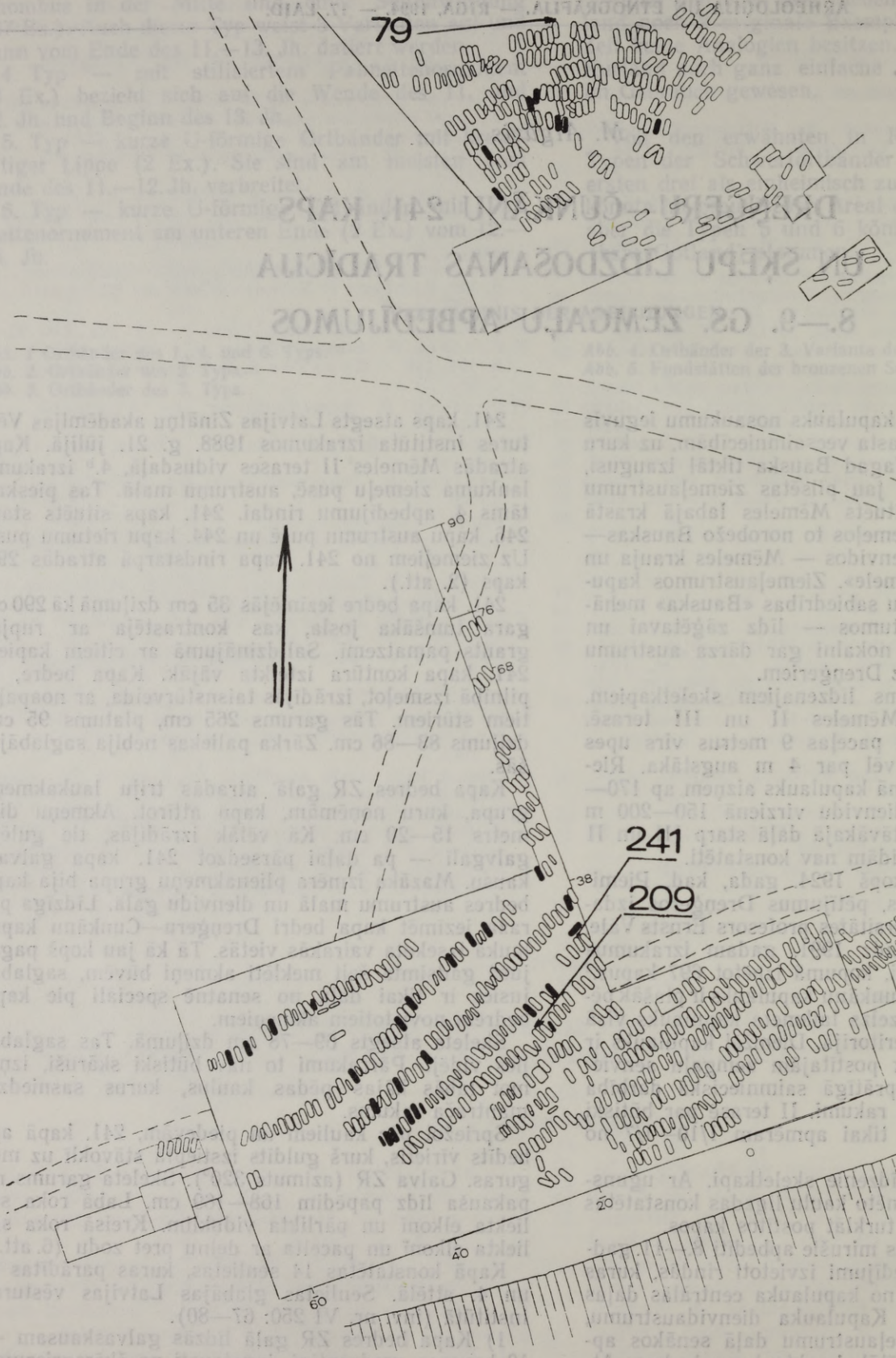

1. att. Dreņģeru—Čunkānu kapulauka apbedījumu izvietojums Mēmeles II un III terasē.

Ar lieliem cipariem iezīmēti apbedījumi, kuros līdzdoti pieci šķēpi. Ar melnu iekrāsoti kapi, kuros atrastas bronzas trīssfūrādatas.

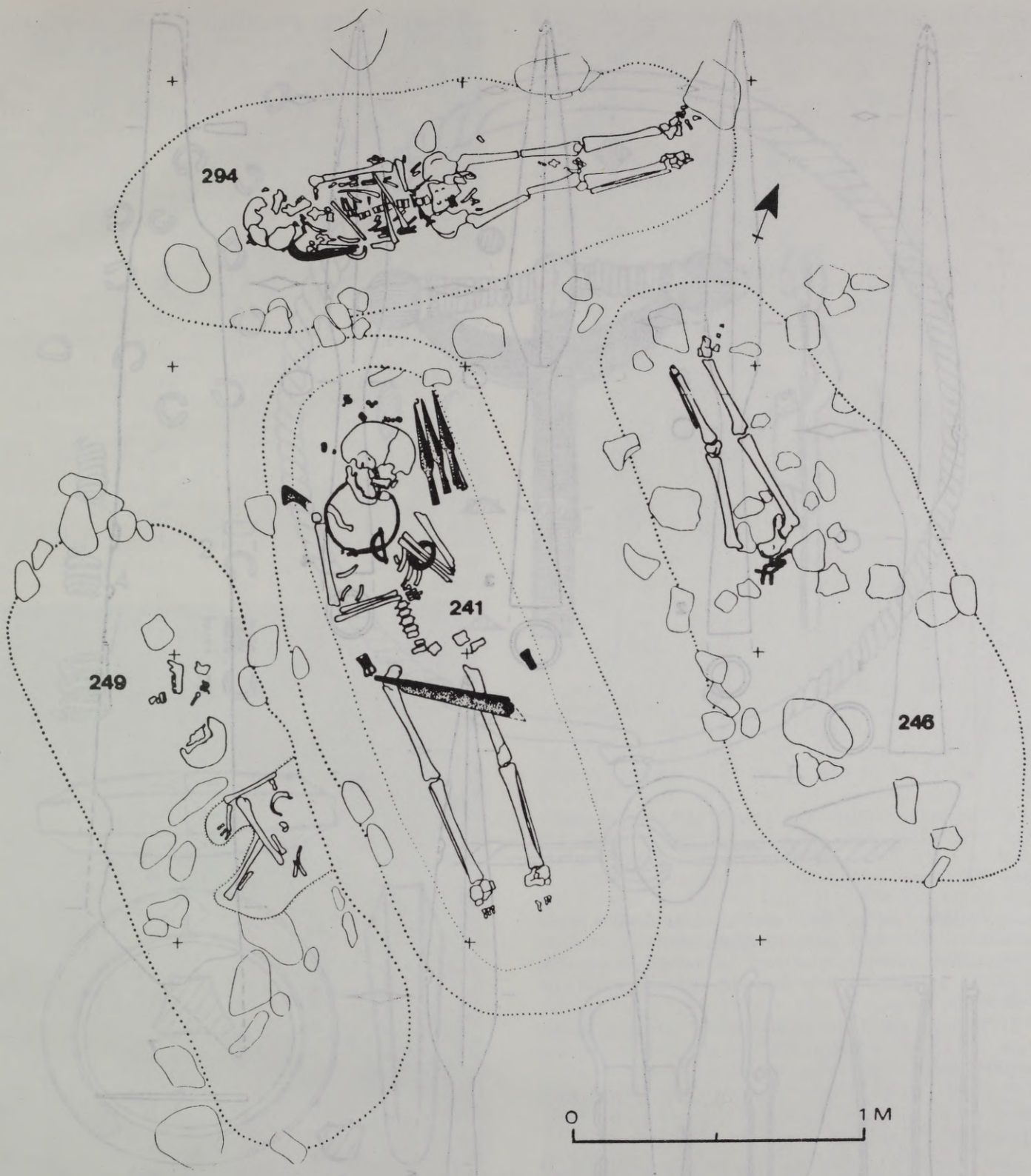

2. att. Dreņģeru—Čunkānu 249., 241., 246. un 294. kapa kopplāns.
Ar krustiņiem parādītas metru atzīmes, ar punktētu līniju — kapa bedres kontūra. 241. kapam, kurš ierakts dziļāk un bedres malas slīpas, iezīmēta arī bedres apakšējā kontūra.

rombisku loku. Kaklariņķa aizdare atradās krūšu rajonā.

3) Uz krūtīm zem kaklariņķa — bronzas stopa sakta, rievota, ar magoņgalvu galiem; adata un stiegra izgatavota no dzelzs.

4) Uz kreisās rokas augšdelma, kas pacelts uz krūtīm ar delnu pret zodu, — karavīra aproce.

5) Kapa bedres malā līdzās labā pleca locītavai ar pietu uz augšu, ar asmeni zemē, ar sāniem kapa bedres malas slīpumā dzelzs šaurasmens cirvis. Cirvja kāts bijis vērsts pret kājgali.

6) Kapa bedres ZR daļā, kreisajā pusē, 3 cm no galvaskausa, līdzās, pa daļai pārsedzot cits citu, — pieci dzelzs uzmavas šķēpu gali.

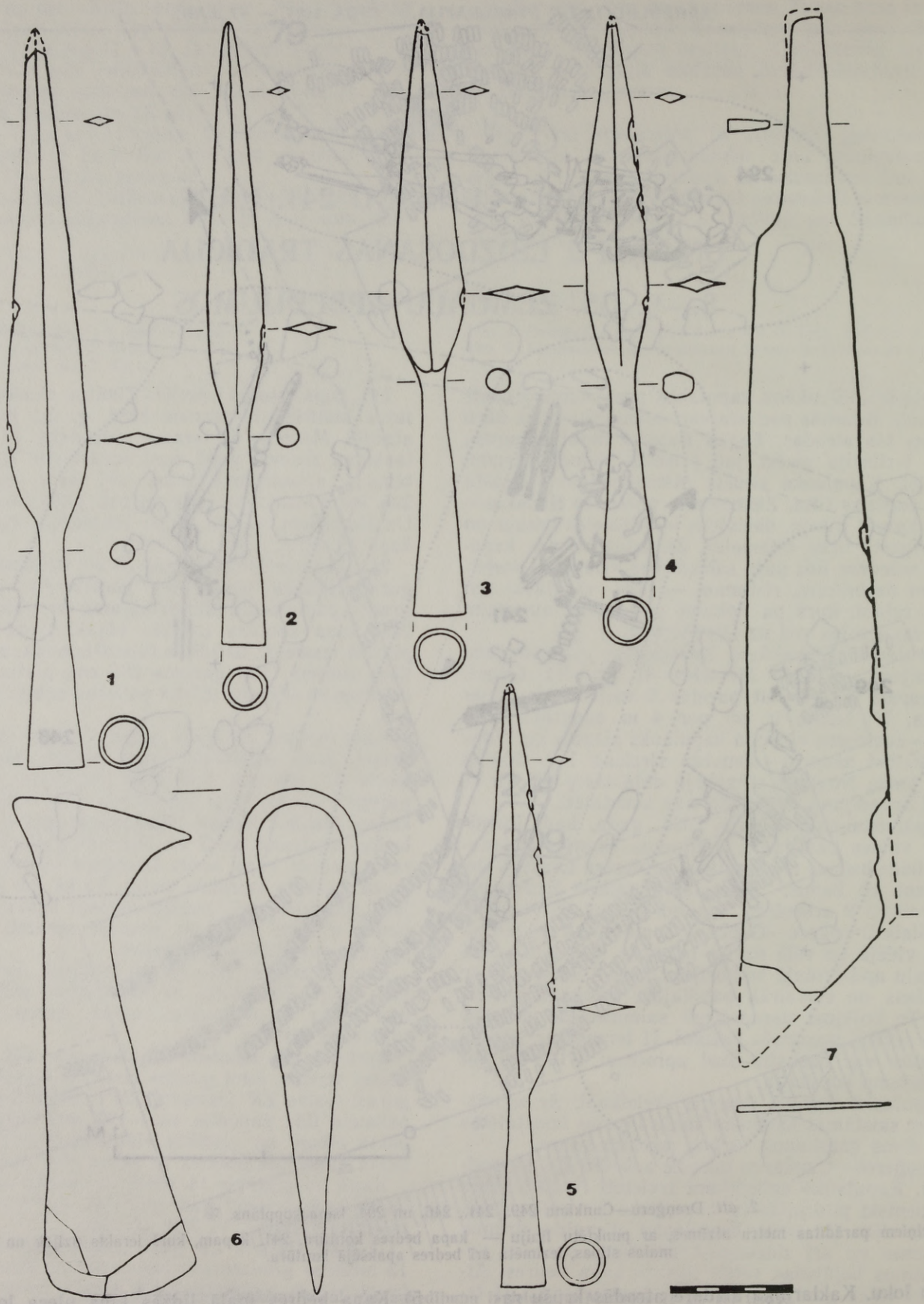

3. att. Dreņģeru—Cunkānu 241. kapā atrastie dzelzs šķēpu gali *(1—5)*, cirvis *(6)* un kaujas nazis *(7)*.

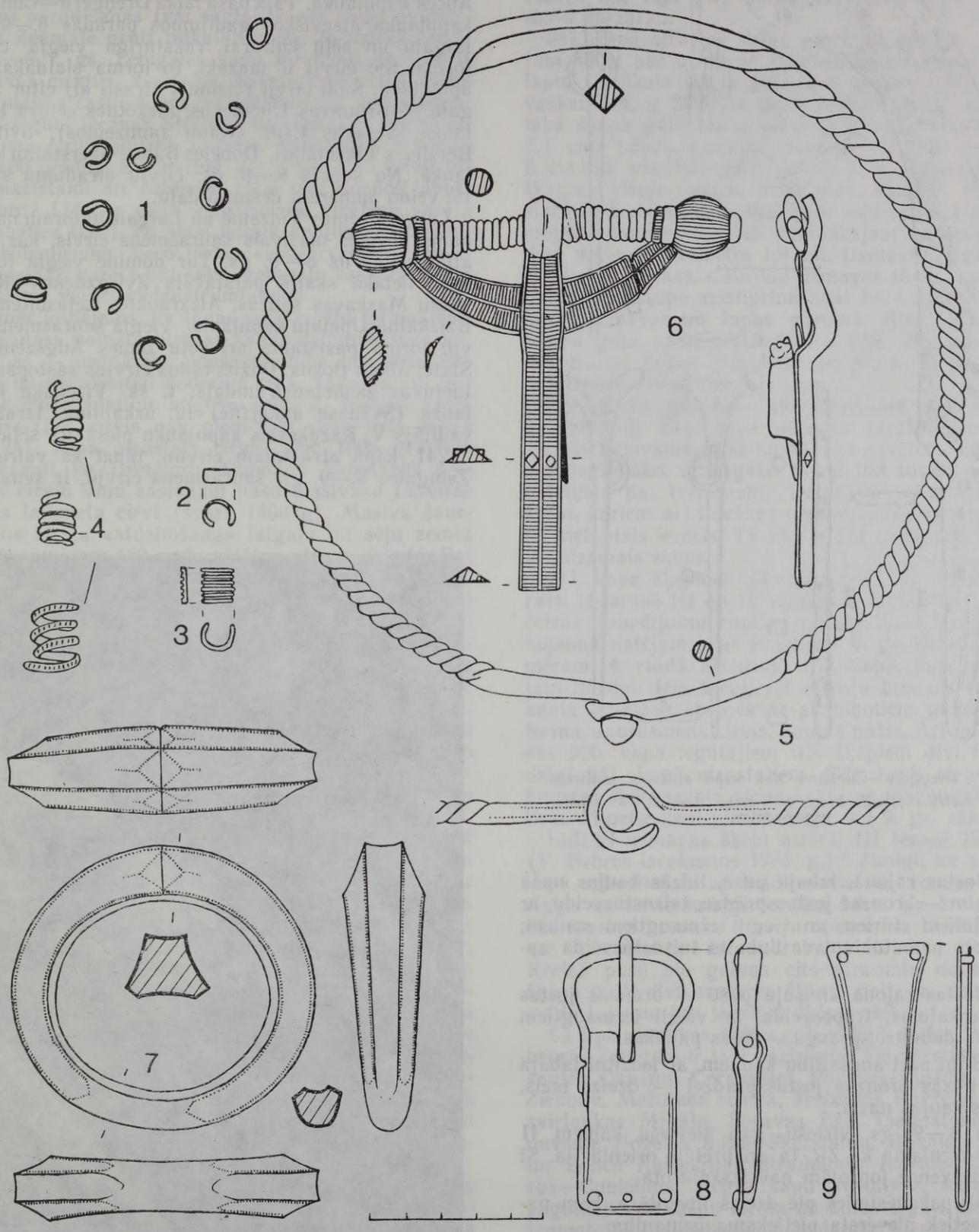

4. att. Dreņģeru—Čunkānu 241. kapā atrastās bronzas senlietas.

1 — gredzentiņi, *2, 3* — cilindriņi, *4* — spirālītes (*1—4* no cepures rotājuma), *5* — kaklariņķis, *6* — stopa sakta, *7* — jostassprādze, *8* — jostas gala apkalums, *9* — karavīra aproce.

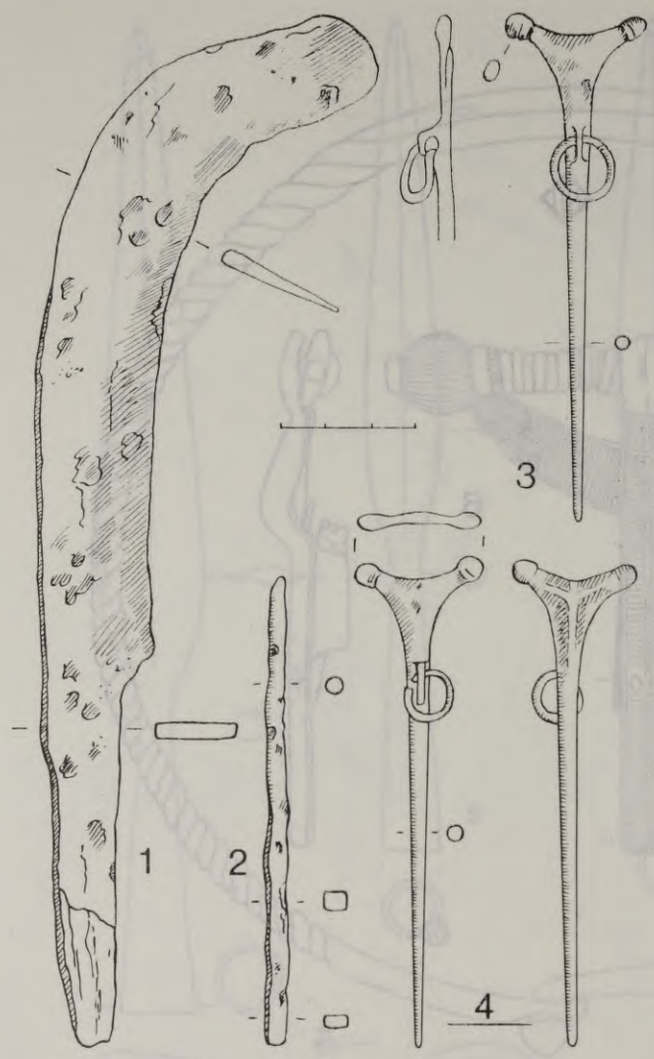

5. att. Dreņģeru—Čunkānu 294. kapā atrastās senlietas.
1 — dzelzs sirpjveida nazis, *2* — dzelzs īlens, *3*, *4* — bronzas trīsstūradatas.

7) Jostas rajonā, labajā pusē, līdzās kaujas naža iedzītnim — bronzas jostassprādze, taisnstūrveida, ar noapaļotiem stūriem un viegli iežmaugtiem sāniem; sprādzes pamatni aptver dubults taisnstūrveida apkalums.

8) Jostas rajonā kreisajā pusē — bronzas jostas gala apkalums, trapecveida, ar viegli iežmaugtiem sāniem, dubults, spraugā — ādas paliekas.

9) Slīpi pāri augšstilbu kauliem, ar iedzītni labajā pusē, līdzās bronzas jostassprādzei — dzelzs īsais, platais kaujas nazis.

Gan 8.—9. gs. vīriešu, gan sieviešu kapiem II terasē vērojama kā ZR, tā arī pretēja orientācija. Šī nekonsekvence joprojām nav izskaidrota.

Sīkāk pakavēsimies pie dzelzs inventāra, kam parasti netiek pievērsta pietiekama uzmanība.

Šaurasmens cirvis ar abpusēji paplašinātu pietsegu un ovālu kātcaurumu pārstāv šaurasmens cirvju masīvo, arhaisko apakštipu, kādu tik hronoloģiski vēlā laikposmā pazīstam tikai Zemgalē un Ziemeļaustrumlietuvā. Šī forma 8.—9. gs. Zemgalē ir valdošā. Tā tas ir arī Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā. Tādi cirvji atrasti pieminekļos, kur pārstāvētas 8.—9. gs. senlietas: Vecsaules Čapānos, Ceraukstes Podiņos—Rušiņos, Īslīces Ziedoņos, Mežotnes centra kapulaukā, Auces kapulaukā. Tajā pašā laikā Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā atsevišķos gadījumos parādās 8.—9. gs. latgaļu un sēļu kultūrai raksturīgā vieglā cirvja forma. Šie cirvji ir mazāki, to forma slaidāka, noapaļotāka. Šādi cirvji reizumis atrasti arī citur Zemgalē — Brunavas Upeniekos, Mežotnes centra kapulaukā, Sesavas Ežos (Kapu Jaunzemos), Svitenes Bērsteles Liksmaņos, Dobeles Bāļu—Šķērstaiņu kapulaukā. No kopējā 8.—9. gs. cirvju atradumu skaita tie veido apmēram desmito daļu.

Latgaļu zemēs Vidzemē un Latgalē autoram nav zināms neviens masīvais šaurasmens cirvis, kas būtu attiecināms uz 8.—9. gs. Tur dominē vieglā forma, kura lielākā skaitā pārstāvēta Zvirgzdenes—Kivtu, Višķu Maskavas sādžas, Aizkraukles Lejasbitēnu un Baižkalna Upmaļu kapulaukā. Vieglā šaurasmens cirvju forma pazīstama arī sēļu zemēs Augšzemē — Slatē, Ābeļu Boķos. Dažus tādus cirvjus sastopam arī Lietuvas ziemeļaustrumdaļā, t. sk. Visetišķu kapulaukā (Svēdasu apkārtnē) 12. uzkalniņā. Izrakumu vadītājs V. Kazakēvičs kapulauku pieskaita sēļiem.

241. kapā atrastajam cirvim, tāpat kā vairumam Zemgales 8.—9. gs. šaurasmens cirvju, ir senatnīga

6. att. Dreņģeru—Čunkānu 241. kapa galvgalis. No dienvidaustrumiem.

forma, kas it kā attīstījusies no agrā dzelzs laikmeta formām. No agrā dzelzs laikmeta cirvjiem tas atšķiras galvenokārt tikai ar ovālu kātcaurumu. Šīs formas parādīšanās (vai saglabāšanās cauri gadsimtiem) Zemgalē grūti izskaidrojama. Jo vairāk tādēļ, ka 2.—6./7. gs. Zemgales kapu atradumi rāda tikai uzmavas cirvjus, 2.—4. gs. kātcauruma cirvji Zemgalē nav atrasti; viens eksemplārs kā savrupatradums iegūts Iecavas Strēļu uzkalniņkapos. Daži kātcauruma cirvji zināmi Zvārdes Kokmuižas depozītā (ap 500. gadu). Bet varbūt 2.—7. gs. šādi cirvji bijuši pazīstami arī Zemgalē, tikai nav līdzdoti apbedījumos? Līdzīga pieta konstrukcija cirvjiem varēja saglabāties tādēļ, ka plaši lietoja kapļus ar horizontālo kātcaurumu. Veco formu «konservācijai» labvēlīgi apstākļi varēja būt sēļu—zemgaļu saskares zonā Augšzemē vai Ziemeļaustrumlietuvā.

Tomēr iespējams, ka šādas seno cirvju formas «atdzimšanas» pamatā bijušas kādas saimnieciskas vajadzības — piemēram, nepieciešamība pēc koku ciršanai un skaldīšanai noderīga rīka. Tāda varētu būt jaunu meža platību apguve līdumā. Kaujas vajadzībām tāds cirvis nav piemērots sava lielā svara dēļ. 241. kapā atrastais cirvis sver 1005 gramus. Interesanti, ka Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā 8.—9. gs. cirvju vidū sastopam pašu masīvāko Latvijas dzelzs laikmeta cirvi (svars 1400 g). Masīvā šaurasmens cirvja «atdzimšana» latgaļu un sēļu zemēs notiek apmēram 150 gadu vēlāk — 10. gadsimtā. Bet arī tad to svars nepārsniedz 700—800 gramu.

Zemgalē jau kopš agrā dzelzs laikmeta un sevišķi vēlā dzelzs laikmeta pirmajā posmā pazīstama paraža — kapā cirvi novietot galvgalī pie pleca; dažreiz tas nolikts elkoņa vai gūžas rajonā, ar kātu pret kājgali. Arī 241. kapā cirvis novietots labajā pusē pie pleca. Tajā pašā laikā latgaļu un sēļu apbedījumos cirvis novietots rajonā no gūžām līdz kāju pēdai, visbiežāk līdzās labās kājas celim, ar iedomāto kāta līniju pret galvgali. Tomēr jau 8.—9. gs. Dreņģeros—Čunkānos cirvi kapā liek reizumis pēc latgaļu paražas.

241. kapā konstatēti 5 šķēpi. Izrakumos Latvijā 5 šķēpi vēl atrasti tikai Dreņģeru—Čunkānu 79. un 209. kapā. Šķēpu novietošana līdzās mirušajam ar smaili pie galvas ir uzskatāma par zemgaļu īpatnību. Šī paraža pazīstama Zemgalē jau agrajā dzelzs laikmetā un vidējā dzelzs laikmeta sākumā. Tomēr, piemēram, Īles Gailīšu uzkalniņu kapulaukā vēl vidējā dzelzs laikmeta sākumā šķēpi likti gan pie galvas, gan pie kājām.[4] Vidējā dzelzs laikmeta otrajā posmā un vēlajā dzelzs laikmetā Zemgalē kapā pie kājām novietoti šķēpi ir liels retums. Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā tāds gadījums nav zināms. Savukārt latgaļu kapulaukos šķēpu tajā pašā laikā liek kājgalī (Kivti).[5] Vēlajā dzelzs laikmetā lībiešiem šķēps biežāk novietots pie galvas, bet ir daudz gadījumu, kad tas ir kājgalī.

241. kapā šķēpi novietoti kreisajā pusē pie galvas. Daži autori noliedz, ka tas varētu liecināt par kreilību. Viņi pieņem, ka šķēpi pie kreisā pleca gājiena laikā ir parocīgi karavīram, kurš rīkojas ar labo roku. Spriežot pēc analoģijas, būtu jāpieņem, ka latgaļiem bijis visai oriģināls, neparasts šķēpa nēsāšanas veids (ar smaili uz leju), kas maz ticams.

Izrakumos Dreņģeru—Čunkānu un Mežotnes centra kapulaukā novērots, ka (vismaz šajā apkārtnē) šķēpi ne kapa bedres dibenā, ne zārka iekšpusē nav likti. Bieži šķēpi atrodas kapa bedrē tuvu tās malai un augstāk par skeletu; tā tas ir arī 241. kapā. Šķēpi varētu būt likti virs zārka vai starp kapa bedres malu un zārku.

241. kapā atrastos šķēpu galus (3. att.: 1—5) varam dēvēt par uzmavas šķēpiem ar vītollapas veida lapu. Garākais šķēpa gals, kas atradās tuvāk galvaskausam, ir 30,5 cm garš, īsākais — 23 cm. Lielākā šķēpa gala lapas platums 3,4 cm, šaurākā — 2,4 cm. Lapas biezums platākā vietā 6 mm, bet 5 cm no smailes gala — 3,5 mm. Lapas vidušķautne viegli izcelta, izspārnota. Kakliņš (kātiņš) starp lapu un uzmavu šķērsgriezumā apaļš. Uzmavas ārējais diametrs 2,2 cm. Slaidākajam no šķēpu galiem uzmavas diametrs 1,9 cm. Uzmavās saglabājušās koka paliekas. Caurumi uzmavas sānos, kas būtu noderējuši šķēpa nostiprināšanai kātā, nav saskatāmi. Uzmavas un lapas garuma attiecība — 1:2. Šķēpu galu pašreizējais svars 105, 125, 130, 140, 160 gramu. Šādus šķēpus varam pieskaitīt pie šķēpu vieglajām formām.

Zīmīgi, ka garākais un platākais šķēpa gals (3. att.: 4) 241. kapā atradās tuvāk mirušajam. Tā nav nejaušība. Visā kapulaukā novērots, ka bijusi paraža lielāko, izturīgāko šķēpu likt tuvāk — it kā nelaiķim pa tvērienam. Domājams, ka vieglākie šķēpi, kuriem arī tievākas uzmavas, biežāk izmantoti kā metamais ierocis. Tā varēja būt izmantots 3. att.: 2 redzamais šķēps.

241. kapa šķēpiem (3. att.: 1—3, 5) līdzīgi atrasti II terasē III un IV izrakumu laukuma pirmajās četrās apbedījumu rindās, sevišķi 2.—4. rindā, kas kopumā datējamas ar 8. gs. un 9. gs. sākumu. Piemēram, 4. rindā atsegtajā 157. kapā, kurā mirušajam līdzdoti trīs šķēpi, vēl atrasta bronzas trīsstūradata, bronzas aproces ar skaldņotiem galiem vēlā forma, šaurasmens cirvis, kaujas nazis. Arī no 4. rindas 220. kapā iegūtajiem trīs šķēpiem divi bija līdzīgi 241. kapā atrastajiem. 220. kapā atrasta arī bronzas šķērsrievota stopa sakta ar magoņgalvu galiem. Minētie kapi pieder 8. gs. vai 9. gs. sākumam.

Līdzīgi uzmavas šķēpi atrasti III terasē 79. kapā (V. Bebres izrakumos 1983. g.).[6] Zīmīgi, ka arī šajā kapā apbedītajam ap kaklu novietots bronzas kaklariņķis ar nevienmērīgi tordētu loku. Uz kreisās rokas masīva bronzas trīsviju aproce, uz krūtīm bronzas pūcessakta ar sudraba platējumu (9. gs.).[7] Kreisā pusē pie galvas cits virs cita novietoti 5 šķēpu gali: divi uzmavas šķēpu gali ar vītollapasveida lapu un trīs iedzītņa šķēpu gali.

Šā tipa uzmavas šķēpu gali vidējā dzelzs laikmeta beigās Zemgalē ir labi pazīstami. Tie pārstāvēti Vecsaules Čapānu, Ceraukstes Podiņu—Rušiņu, Īslīces Ziedoņu, Mežotnes centra, Mežotnes Kugrēnu, Jaunsvirlaukas Migaļu, Sesavas Ežu, Lielplatones Staņuvēnu, Dobeles Bāļu—Šķērstaiņu, Bukaišu Atvašu un Bēnes Kaijukroga atradumos. Izņemot Dreņģerus—Čunkānus, slēgtu kapu inventāru, kuros labi saglabājusies šķēpu forma un kuros iegūti datēšanai izmantojami atradumi, ir nedaudz: Ceraukstes Podiņu—Rušiņu 3. kaps, Mežotnes Kugrēnu 1. kaps (V. Ģintera izrakumi 1933. g.), Dobeles Bāļu—Šķērstaiņu 37. kaps. Nozīmīgākais ir pēdējais, kur divus 241. kapa šķēpiem proporcijās līdzīgus šķēpa galus (kā 3. att.: 1, 3, 5) atrada kopā ar šaurasmens dzelzs cirvi, vedgu, kaujas nazi, izkapti, jostassprādzi ar iežmaugtiem sāniem, bronzas divviju

aproci un rievotu stopa saktu ar magoņgalvu galiem.[8] Tā datē šķēpus ar laiku ap 800. gadu.

3. att.: 4 redzamais šķēps atšķiras no pārējiem 241. kapā atrastajiem ar strupāku smailes daļu. Ceraukstes Podiņu—Rušiņu 3. kapa inventārā līdzdotie trīs līdzīgie uzmavas šķēpa gali liecina, ka 8.—9. gs. arī šādas formas šķēpi Zemgalē lietoti. Tomēr ir gadījumi, kad lapas forma senatnē mainīta šķēpa smailes atlūzuma dēļ, to pieslīpējot vai pārkaļot. 3. att.: 2 redzamais šķēps ar ļoti slaidu lapu un tievu uzmavu pieder pie tipa, kas pazīstams 7.—8. gs. un, liekas, ir 9.—10. gs. iecienītā lancetveida šķēpa priekštecis.

241. kapa šķēpiem līdzīgi uzmavas šķēpi izplatīti Ziemeļ- un Ziemeļrietumlietuvā zemgaļu un žemaišu apdzīvotajā teritorijā (V tips pēc V. Kazakēviča klasifikācijas).[9] 241. kapa trīs šķēpa galus (3. att.: 2, 4, 5), kuriem garāka un lejasdaļā platāka lapa, varam salīdzināt ar V šķēpu galu tipa variantiem Lietuvā. Līdzīgi šķēpi atrasti zemgaļu kapulaukā Linksmučos un žemaišu kapulaukos Paežerē un Maudžoros, taču šīs paralēles nevar uzskatīt par ļoti precīzām. Vietējo meistaru darinātajiem šķēpiem ir savas īpatnības.

V šķēpu galu tipa aizsākumu V. Kazakēvičs Lietuvas atradumos saskata jau 2.—3. gadsimtā. Uzplaukumu tas piedzīvo 7.—8. un 9. gadsimtā. Tāpat tas ir Latvijā. Var piekrist lietuviešu pētniekam, ka šī šķēpu galu forma ir visiem baltiem kopīga. Jāpiebilst tikai, ka šis šķēpu galu tips 8.—9. gs. nav pazīstams latgaļiem; arī Augšzemē sēļiem tas maz pārstāvēts. Augšzemē gan pazīst arī uzmavas šķēpus, bet cita tipa.

Latgaļu šķēpiem vidējā dzelzs laikmeta beigās un vēlā dzelzs laikmeta sākumā ir līdzīga vītollapasveida lapa. Atšķirība tāda, ka šiem šķēpiem iestiprināšanai kātā paredzēts iedzītnis. Dzelzs iedzītņa šķēpu darināšanas senākā tradīcija datējama ar 6. un 7. gs. un sakņojas sēļu apdzīvotajā teritorijā Augšzemē un Aiviekstes baseinā.[10] Lapveida šķēpi ar iedzītni 8. un 9. gs. izplatās arī Zemgalē un Žemaitijā. Viens no apstākļiem, kas veicināja šā tipa šķēpu ieviešanos, bija tas, ka iedzītņa izkalšana prasa mazāk laika un prasmes nekā uzmavas darināšana. Dreņģeros—Čunkānos iedzītņa šķēpi veido apmēram ceturto daļu no 8. un 9. gs. šķēpiem. Iedzītņa šķēpi ar vītollapasveida lapu atrasti jau pieminētajos apbedījumos ar pieciem šķēpiem — 79. un 209. kapā (7. att.). Abos gadījumos tie ir kopā ar uzmavas šķēpiem.

Pārsteidzoša ir 241. kapā atrasto šķēpu galu un jostas piederumu līdzība ar gotlandiešu kolonistu līdzenajos ugunskapos Grobiņas Smukumos atrastajiem (II, IV, 44. un 71. kaps). Uzskata, ka kolonija pastāvējusi apmēram no 650. līdz 800. gadam. B. Nermans ir parādījis Smukumu atradumu kopību ar Gotlandes senlietām (to vidū šķēpiem un jostas piederumiem), kā arī norādījis uz dažiem līdzīgiem šķēpu atradumiem Somijā un Igaunijā.[11] Tagad šā tipa šķēpu Zemgales kolekcijās nav mazāk. Interesanti, ka līdzīgas bronzas sprādzes un jostas gala apkalumi ir atrasti Īslīces Ziedoņskolas 1. kapā, kā arī kādā pirmskara savrupatradumā Čunkānos (LVM V 9322: 10—12), kas acīmredzot pieder vienam kapam. Kā savrupatradumi šā tipa bronzas sprādzes atrastas Ceraukstes Podiņu un Bukaišu Atvašu kapulaukos. 241. kapā atrastie jostas piederumi pēc formas un izmēriem visvairāk atbilst Grobiņas Smukumu II kapā atrastajiem. Pēc arheologa J. Cigļa pētījumiem, līdzīgas sprādzes (kā 241. kapā un II kapā) iederas 9. gadsimtā.

Dzelzs laikmetā pastāvējusī paraža mirušajam līdzdot trīs vai vairāk šķēpus ne Baltijā, ne citur Ziemeļeiropā nav pazīstama, izņemot nelielu teritoriju Lietuvā un Latvijā. Runa ir tikai par skeletkapiem, kuros saglabājušies kauli un kur nosakāms apbedīto skaits. Agrā dzelzs laikmeta romiešu posmā (2.—4. gs.) kapulaukos reti sastop vienā kapā 3 šķēpus. Viens 3 šķēpu komplekts atrasts E. Šnores izrakumos 1933. gadā Rites Melderišķu II uzkalniņa 5. kapā.[12] Zīmīgs šo šķēpu galu novietojums — galvgalī, kreisajā pusē, uz akmens, līdzās šaurasmens cirvim.

Vairākos vidējā dzelzs laikmeta beigu un vēlā dzelzs laikmeta sākuma Zemgales kapulaukos ir atklāti atsevišķi apbedījumi, kuros līdzdoti 3 šķēpi. Tādi konstatēti: Dreņģeros—Čunkānos (117., 157., 164., 220. kaps), Ceraukstes Podiņos (3. kaps), Īslīces Ziedoņos (1. kaps), Svitenes Bērsteles Liksmaņos (2. kaps), Mežotnes centra kapulaukā (23. kaps), Mežotnes Kugrēnos (1. kaps) un, spriežot pēc atradumu apstākļiem un priekšmetu saderības, arī Jaunsvirlaukas Migaļās un Lielplatones Staņuvēnos (8. att.: A).

Līdzīga paraža, kad kapā līdzdoti 3 vai 4 šķēpi, 7.—9. gs. pazīstama Lietuvas ziemeļu un ziemeļrietumu daļā seno zemgaļu, žemaišu un kuršu zemēs. Pēc literatūras datiem, vidējā dzelzs laikmeta beigu un vēlā dzelzs laikmeta sākuma kapulaukos trīs šķēpu atradumi atzīmēti Palangas, Kurmaiču, Maudžoru, Jauneiķu kapulaukos. Četri šķēpi bijuši vairākos Maudžoru kapos. Pēc V. Kazakēviča sniegtajām ziņām, Jauneiķu kapulaukā 4 šķēpi līdzdoti 3 kapos, bet Šuķoņu kapulaukā — vienā kapā.[13]

Pieci šķēpi atrasti zemgaļu kapulaukā Jauneiķos (123. kapā, A. Tautaviča izrakumos 1983. g.), žemaišu kapulaukā Maudžoros (214. kapā, L. Valatkenes izrakumos 1980. g.),[14] zemgaļu kapulaukā Dreņģeros—Čunkānos (V. Bebres izrakumos 1983. g. 79. kapā; autora izrakumos 1987. un 1988. g. 209. un 241. kapā). 6 šķēpi atrasti Šuķoņos (69. kapā, I. Vaškevičūtes izrakumos 1989. g.) (8. att.: B). Pēc šiem datiem neliekas fantastiska V. Urtāna 1950. gadā pierakstītā ziņa, ka, rokot granti Svitenes Bērsteles Liksmaņu 8.—9. gs. kapulauka teritorijā, kādā kapā strādnieki atraduši 7 šķēpus. Interesanti, ka Pakrojas rajona Stačūnu ciema padomes teritorijā, kurā atrodas Šuķoņi, ietilpst arī Vismanti — viena no hipotētiski pieņemtām leģendārām zemgaļu apmešanās vietām, kur 13. gs. beigās, izceļojot no Zemgales, tie pārcēlušies ar «visu mantu».[15] Ja arī šie ieceļotāji no Latvijas ienākuši vēlāk, tad ievērību pelna vietas izvēle un tās motīvi.

Jāpieskaras jautājumam par pārējo 241. kapa senlietu hronoloģiju, izcelsmi un piederību.

Īsais, platais kaujas nazis jeb vienasmens zobens ir iecienīts latgaļu, sēļu, zemgaļu karavīru ierocis,[16] kas rodas 7. gs. un pazūd 10. gs. sākumā. Dreņģeros—Čunkānos tas atrasts ar 8. un 9. gs. datējamos kapos. Šis ierocis Zemgalē un Lietuvā no Latgales kaujas nažiem atšķiras ar to, ka Zemgalē trūkst maksts malas bronzas sastiprinājuma, maksts uzgaļu un riņķu piekāršanai. Iespējams, ka zemgaļi un žemaiši priekšroku devuši koka makstīm. Kaujas

naža novietojums šķērsām pāri augšstilbiem (kā 241. kapā) Zemgalē sastopams, bet reti; Latgalē tāds novietojums ir parasts. Dreņģeros—Čunkānos kaujas nazis parasti likts līdzās augšstilbam. Līdzīgi tas Jauneiķu kapulaukā, bet arī tur ir izņēmumi. Līdzīgi novietotu vidēja izmēra kaujas nazi redzam Maudžoros — ar pieciem šķēpiem apgādātajā 214. kapā.

Cepures rotājums 241. kapā apbedītam vīrietim, domājams, līdzīgs kā 209. kapā. 209. kapā mirušajam virs pieres augšdaļas vienā joslā ik pa 3—4 cm bijuši bronzas gredzentiņi, kas redzams arī pēc iekrāsojuma uz galvaskausa (7. att.).

241. kapa kaklariņķa aprakstā mēs lietojam tradicionālo apzīmējumu — «ar vidusdaļā rombisku, sānos nevienmērīgi tordētu loku», jo šā tipa kaklariņķu senākie, ar 7. gs. un ap 700. gadu datējamie eksemplāri[17] neapšaubāmi ir tordēti. 241. kapa kaklariņķa tordējums pēc attīrīšanas radīja šaubas, kuras apstiprināja Latvijas seno rotu izgatavošanas speciāliste D. Svaräne: lējuma šuve liecina par tordējuma imitāciju. Zemgalē un Žemaitijā šādi kaklariņķi lietoti 7.—10. gs.[18] Vēlie, uz 11. gs. attiecināmie kaklariņķi parasti ir bez tordējuma vai tā imitācijas un vietumis sastopami arī lībiešu un kuršu zemēs.

Šādi kaklariņķi 8.—10. gs. Zemgalē ir paši iecienītākie. Tos lieto kā sievietes, tā vīrieši. Jāuzsver, ka nekur citur Latvijā tik ilgi (līdz 10. gs.) kaklariņķis nekalpo kā vīrieša rota. Pēc autora domām, tā ir sena, no agrā dzelzs laikmeta Zemgalē saglabājusies tradīcija. Līdzīgs kaklariņķis kā 241. kapā bijis arī Dreņģeru—Čunkānu 79. kapā guldītajam. Tas, ka mantraču postītajā 209. kapā trūkst apakšžokļa, liek domāt, ka visiem trijiem Dreņģeru—Čunkānu «piecšķēpu» vīriem apkakli greznojis kaklariņķis. Kaklariņķis bijis arī Šuķoņu 69. kapā ar pieciem šķēpiem.

241. kapā atrastajai līdzīgas stopa saktas ir parasta vīriešu rota latgaļu zemēs,[19] bet sastopamas arī Zemgalē un Žemaitijā, retumis arī kuršu teritorijā.[20] Zemgalē bieži sastop stopa saktas ar magoņgalvu galiem un gludu virsmu, tomēr visos plašāk pētītajos 8.—9. gs. kapulaukos atrastas arī ar šķērsrievotu virsmu. Tāda apmetņa vai svārku saspraušanai lietota sakta uzieta arī Maudžoru 214. kapā apbedītam karavīram.[21] Šī sakta parādās jau 7. gs. un izzūd ar deģenerētām formām 11. gs. Jau iepriekš, par šķēpiem runājot, norādītās paralēles liek 241. kapa saktu datēt ar laiku ap 800. gadu. Šīs saktas vēluma pazīme ir samērā sīkais rievojums.

241. kapa karavīra aproce, pēc J. Daigas (1974) izstrādātās klasifikācijas, pieder I tipam, kuru datē ap 800. gadu. Pēc ornamenta tipa 241. kapa aproce ir pati arhaiskākā no I tipa aprocēm. Tā uzskata arī B. Vaska pētījumā par karavīra aproču ornamentu (1992). Arheologs G. Zemītis pievērsa mūsu uzmanību faktam, ka 241. kapa aprocei jumtiņi iezīmēti nevis ar dubultrindās izvietotiem punktiem (kā latgaļiem), bet ar punktiem vienā rindā, kas, pēc viņa veiktajām ornamenta studijām, ir Zemgales īpatnība. Tā kā līdzīgu aproci Dreņģeros—Čunkānos atrada vēl vienā — 380. kapā,[22] varam apgalvot, ka tās ir vietējs darinājums. Ņemot vērā, ka pēdējā laikā klāt nākušas I tipa aproces no zemgaļu teritorijas (Jauneiķi) un žemaišu kapulauka Žviļos,[23] ir jāapsver jautājums par karavīra aproces izcelsmes vietu. Zemgalei par labu runā fakts, ka šeit sastopamas visas domātās karavīra aproces pirmformas, kā arī paralēlformas, ko nevar sacīt par Latgali.

7. att. Dreņģeru—Čunkānu 209. kapa galvgalis un izpostītā vidusdaļa (no DA).

Labā pusē pie galvas 5 šķēpu gali — trīs uzmavas, divi iedzītņa. Uz galvaskausa saskatāms bronzas gredzentiņu iekrāsojums.

Ņemot vērā 241. kapa un tā galvgalī, starprindā, guldītā sievietes apbedījuma (294. kaps) saistību, ļoti ticama ir šo apbedījumu hronoloģiska tuvība. Datēšanai nozīmīgākais ir bronzas trīsstūradatu pāris. Trīsstūradatas ar apaļām, masīvām pussfēriskām pogām stūros pazīstamas jau kopš 6. gs. un lietotas arī 7. gadsimtā. Ar laiku pogas paliek plakanākas un šaurākas.[24] Dreņģeru—Čunkānu 294. kapa trīsstūradatas pārstāv šo vēlāko apakštipu. Trīsstūradatu augšējos stūrus rotā mazas, šķērsgriezumā ovālas pogas. Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā līdzīgas adatas pārstāvētas ar 59 eksemplāriem. II terasē tās sastop 1.—4. apbedījumu rindā; vienā gadījumā — 5. rindā; III terasē — 3.—6. rindā (1. att.). Tas ļauj šīs adatas kopumā attiecināt uz laiku aptuveni no 700. līdz 800. gadam. 241. kapa inventārs un kapa piederība 4. apbedījumu rindai liek domāt par vēlāko datējumu — par laiku ap 800. gadu. Bronzas trīsstūradatu minētais tips raksturīgs Zemgales pamatteritorijai Lielupes baseinā, kā arī žemaišu ze-

8. att. 5.—9. gs. kapulauki Latvijā un Lietuvā, kuros atsevišķos kapos līdzdoti vairāk nekā 2 šķēpi.

A — kapulauki, kur atsevišķos kapos līdzdoti 3 vai 4 šķēpi; *B* — kapulauki, kur atsevišķos kapos līdzdoti 3—4 un 5—6 šķēpi: *1* — Dreņģeri—Čunkāni, *2* — Jauneiķi, *3* — Šukoņi, *4* — Maudžori (Lietuvā — pēc В. Казакявичюс 1988, с. 12—20; I. Vaškevičūte 1992, 127.—129. lpp.); *C* — karavīra aproces I tipa izplatība (pēc J. Daiga 1974, 187.—195. lpp., ar papildinājumiem); *D* — 7.—9. gs. trīsstūradatu izplatība (Latvijā — pēc R. Šnore 1930, 104.—105. lpp., ar autora papildinājumiem; Lietuvā — pēc O. Navickaite 1978, Lietuvos TSR archeologijos atlasas, 79.—80. lpp., 46. karte).

mēm (8. att.). Atsevišķi eksemplāri nokļuvuši Rietumigaunijā[25] un Somijā.[26] Latgaļu kapulaukos nav atrasta neviena šā tipa trīsstūradata.

Spriežot pēc senlietām un apbedīšanas paražām, 241. kaps pieder zemgaļiem, kuriem, atrodoties Austrumzemgales robežrajonā, bija cieši kontakti arī ar sēļiem un latgaļiem. Tomēr ciešāki tie bija ar zemgaļiem Lietuvā un tuvējiem ciltsbrāļiem žemaišiem. Pēc antropologa G. Gerharda atzinuma, 241. kapā apbedītais vīrietis piederēja eiropeīdam dolihokrānam šaursejainam antropoloģiskam tipam, kas līdz 9. gs. šajā kapulaukā ir dominējošais. Apbedītā auguma garums aprēķināts pēc lietuviešu zinātnieka I. Naiņa izstrādātās metodikas, un tas ir 170 cm (pēc kaulu mērījumiem aprēķinus veica G. Gerhards). Apbedītā vecums 35—40 gadu. 209. kapā apbedītā vīrieša vecums 40 gadu, 79. kapā kauli bija saglabājušies vāji, un apbedītā vecums nebija nosakāms.

Uz 8. gs. sākumu attiecināmais Jauneiķu 123. kaps, kurā līdzdoti galvenokārt ieroči un darbarīki, liek domāt, ka sākotnēji lielāka šķēpu skaita līdzdošana atspoguļo militāro demokrātiju un ka tā rāda apbedītā militāros nopelnus. Vēlāk, ap 800. gadu un 9. gs., Dreņģeros—Čunkānos redzam jau greznāku inventāru: 209. un 241. kapā cepures rotājums; 79. un 241. kapā bagātīgas rotas; 79. kapā pūcessakta ar sudraba platējumu; 209. kapā dzeramais rags. 241. kapa galvgalī guldītā ap 30 gadu vecā sieviete (294. kaps) varētu būt bijusi 241. kapā apbedītā blakussieva vai kalpone. 294. kapā atrastais sirpjveida nazis, īlens un bronzas trīsstūradatu pāris ir parastās piedevas zemgaļu sievietes kapā (5. att.).

8. gs. un 9. gs. sākumā Latvijā par profesionāliem karavīriem tomēr vēl runāt nevaram. Tādi sāk tikai veidoties. 5 šķēpi vienam vīram ir ievērojams kvantitatīvs nodrošinājums tuvcīņā un tālcīņā. Damascēti un inkrustēti šķēpi ieviešas Zemgalē tikai 10. gadsimtā.

PARINDES

[1] Vāle E. Izrakumi Ruceavā un Bauskā // Piemineklu valdes materiālu krājumi. Arhaioloģijas raksti. — R., 1928. — 1. sēj., 2. d.

[2] Atgāzis M. Par Bauskas Dreņģeru—Čunkānu senkapiem un to pētniecības gaitām // Novads. Informatīvais biļetens. — Bauska, 1991. — Nr. 4. — 5.—10. lpp.

[3] Bebre V. Arheoloģiskie izrakumi Čunkānu Dreņģeru kapulaukā // Mat. 1982. un 1983. — R., 1984. — 26.—29. lpp.; Atgāzis M., Bebre V. Pētījumi Čunkānu—Dreņģeru kapulaukā // Mat. 1984. un 1985. — R., 1986. — 33.—44. lpp.; Atgāzis M. Dreņģeru—Čunkānu kapulauka pētniecība // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 33.—44. lpp.; Atgāzis M. Pētījumi Čunkānu—Dreņģeru kapulaukā un aizsardzības izrakumi Plūdoņu II apmetnē // Mat. 1988. un 1989. — R., 1990. — 34.—43. lpp.; Atgāzis M. Pētījumi Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā un pārbaudes izrakumi Stelpes Berķu Kapusalā // Mat. 1990. un 1991. — R., 1992. — 8.—15. lpp.

[4] Šnore R. Trešais kapu uzkalniņš 2.—6. gs. kapu laukā Iles Gailīšos // SM. — 1938. — Nr. 3. — 63., 65. lpp.

[5] Šnore E. Kivtu kapulauks. — R., 1987. — XII tab.

[6] Bebre V. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Čunkānu—Dreņģeru kapulaukā 1983. g. II sēj. 60.—65. lpp. (Mašīnraksts VI Arheoloģijas nodaļas arhīvā.)

[7] Urtāns V. Pūces sakta // AE. — R., 1961. — 3. laid. — III tab.: 20. 79. kapa pūcessaktas un aproces attēlu sk. Atgāzis M. Dreņģeru—Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi // Mat. 1992. un 1993. — R., 1994. — 26. lpp., 6. att.: 3, 4.

[8] Atgāzis M. Izrakumi Bāļu—Šķērstaiņu kapulaukā un apmetnē // Mat. 1980. — R., 1981. — 35.—37. lpp.

[9] Казакявичюс В. Оружие балтских племен II—VIII веков на территории Литвы. — Вильнюс, 1988. — С. 48—52, рис. 19, к.Х.

[10] Atgāzis M. Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 154.—173. lpp.

[11] Nerman B. Grobin—Seeburg. Ausgrabungen und Funde. — Stockholm, 1958. — S. 141; Textfig. 204—205; Taf. 4: 22, 23; 12: 69, 72; 13: 76; 34: 190, 191.

[12] Snore E. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. — R., 1993. — 11., 49. lpp., 59. att.: 5.

[13] Казакявичюс В. Оружие балтских племен.. — С. 12—22, 48—52.

[14] Valatkienė L. Maudžioru kapinynes // Archaeologiniai tyrinejimai Lietuvoje 1980—1981. — Vilnius, 1982. — P. 64.

[15] J[ansons] J. A. Zemgaļu pēcteču cilts Lietuvā // Magazina.— 1940. — 3. maijā. — 2., 27. lpp.; 10. maijā. — 2., 28. lpp.

[16] Атгазис М. И. Вопросы этнической истории земгалов // Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). — Рига, 1980.

[17] Sudraba kaklariņķi no Vecauces Silabedrēm, Jaunsvirlaukas Kakužēnu Miķeļkalniņa, no Mežotnes Dumpju depozīta (Urtāns V. Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā // Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR. — R., 1962. — 3. sēj. — 85. lpp.; Urtāns V. Senākie depozīti Latvijā (līdz 1200. g.). — R., 1977. — 157. lpp.).

[18] Lietuvos TSR archeologijos atlasas: I—XIIIa. radiniai. — Vilnius, 1978. — T. IV. — P. 23, žem. 13: 1, 2 (autore O. Kunciene); Moora H. Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit. I // Sb. Estn. 1928. — Dorpat, 1930. — S. 146, Abb. 1. (A. Karnupa sastādīta karte.)

[19] Šnore E. Kivtu kapulauks. — 15., 17. lpp., 7. att.

[20] Lietuvos TSR archeologijos atlasas. — P. 44—45, žem. 31. (Autore L. Vaitkunskiene.)

[21] Казакявичюс В. Оружие балтских племен.. — С. 51—52, рис. 20.

[22] Atgāzis M. Pētījumi Dreņģeru—Čunkānu kapulaukā un pārbaudes izrakumi Stelpes Berķu Kapusalā. — 25.—26. lpp., 5. att.: 3.

[23] Vaitkunskienė L. Del žemaičių kilmes // Žemaičių praeitis. 1. 1990m. Varniu konferencijos medžiaga. — Vilnius, 1990. — P. 37—39, pav. 4.

[24] Šnore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // Latviešu aizvēstures materiāli. I. — R., 1930. — 70. lpp.

[25] Jaanits L., Laul S., Lõugas V., Tõnisson E. Eesti esiajalugu. — Tallinn, 1982. — Lk. 272—273, joon. 178: 3.

[26] Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands. Bilderatlas und Text. I. — Helsinki, 1947. — S. 47, Taf. 47: 422.

M. Atgāzis

THE 241st GRAVE OF THE DREŅĢERI—ČUNKĀNI BURIAL FIELD AND SEMIGALLIAN TRADITION OF ADDING SPEARS IN THE BURIAL—PLACES (FINDS OF 8th—9th CENTURIES)

Summary

The Dreņģeri—Čunkāni burial field is located 70 km to the south from Riga on the right bank of the Mēmele, in the north-eastern outskirts of Bauska. In this plain field 697 graves dated from the 8th—11th centuries and belonging to Semigallians have been investigated (Fig. 1).

In the 241st grave a male of 35—40, 170 cm tall, has been buried with his head to the north-west (Fig. 2, 6). The inventory of the 241st grave is shown in Fig. 3 and 4. At the head of this grave, in the 294th grave, a woman of 30 has been buried. The inventory of this grave is shown in Fig. 5.

The five socketed spears located at the head of the deceased in the 241st grave represent a form spread in the western region of the Baltic lands and Gotland in the 8th—9th centuries, not met in Latgallian lands. In the location of the axe and spears — at the head — an ancient Semigallian tradition has also been observed. According to the type and application also a neckring (a male ornament) from the 241st grave is characteristic of Semigallian and Zhemaitian regions (Fig. 3, 4). The short, broad battle-knife as a generally acknowledged weapon is more widespread — in Lattgallian, Selian, Semigallian, and Zhemaitian lands — in the 8th—9th centuries. In this territory also the riffled bow-brooch with poppy-boll-shaped ends is known, however its main areas are Eastern Latvia and North-Western Lithuania. Parallels of bronze belt-buckle and binding of a belt-end may be found in the Gotlandic burial field in Grobiņa's Smukumi, in Gotland, and in some Semigallian burial fields. A soldier's bracelet, according to classification elaborated by J. Daiga (1974), belongs to Type I, dated approximately from 800. According to the kind of ornament, the bracelet from the 241st grave is the most archaic known to us soldier's bracelet. There are reasons to think that it has been made in Zemgale.

In the 7th—9th centuries adding 5 or 6 spears to one grave is known only in Latvia and Lithuania — in the territories of Semigallians and Zhemaitians where the «tradition of three spears» has started already in the Early Iron Age.

In Latvia, 5 spears have been found in the 79th, 209th, and 241st graves of the Dreņģeri—Čunkāni burial field (Fig. 1, 7, 8), in the Maudžoriai Zhemaitian burial field in Lithuania (in the 214th grave), and in the Jauneikiai Semigallian burial field (in the 123rd grave). 6 spears have been found in Šukioniai Semigallian burial field (in the 69th grave) (Fig. 8). The tradition can be explained

that it was necessary for the soldiers to provide themselves with spare spears for close and distant combats during Early Viking Age.

The 123rd grave of Jauneikiai may be related to the early 8th century and in this grave many weapons and tools have been added. It makes one think that originally adding of a number of spears reflected military democracy and has shown military merits of the deceased. Later, in the 8th and 9th century, in Dreņģeri—Čunkāni a more pompous inventory may be seen (cap decorations in the 209th and 241st graves, ornaments; the 79th grave contained also an owl-brooch, the 209th grave — a drinking-horn). The female burial at the head of the 241st grave could be interpreted as a side-wife or a maid-servant.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Distribution of graves of the Dreņģeri—Čunkāni burial field on the 2nd and 3rd terraces of the Mēmele.

Fig. 2. Common plan of the 249th, 241st, 243rd, and 294th graves of Dreņģeri—Čunkāni.

Fig. 3. Iron spearheads (1—5), an axe (6), and a battle-knife (7) found in the 241st grave of Dreņģeri—Čunkāni.

Fig. 4. Ornaments and equipment of the 241st grave in Dreņģeri—Čunkāni.

Fig. 5. Articles found in the 294th grave of Dreņģeri—Čunkāni.

Fig. 6. Head part of the 241st grave of Dreņģeri—Čunkāni.

Fig. 7. Head and the destroyed middle part of the 209th grave in Dreņģeri—Čunkāni.

Fig. 8. Distribution of burial fields of the 5th—9th centuries in Latvia and Lithuania to separate graves in which more than 2 spears have been added.

T. Berga

DAUGMALES PILSKALNA MONĒTAS (8.—12. GS.)

Daugmales pilskalns ir izcils Latvijas arheoloģijas piemineklis, kuram bija svarīga nozīme starptautiskajā tranzīta, kā arī vietējā tirdzniecībā. Pilskalns atradās pie pirmajām Daugavas lejteces krācēm, un tā iedzīvotāji, izmantojot izdevīgo ģeogrāfisko stāvokli, varēja kontrolēt visus tirdzniecības kuģus, kuri devās gan augšup, gan lejup pa upi. Pilskalns bijis apdzīvots līdz 12. gs. beigām. 10.—12. gs. tā iedzīvotāju etniskais sastāvs bijis jaukts — te dzīvojuši kā zemgaļi, tā Daugavas lībieši. Arheoloģiskajos izrakumos, kuri šeit tika veikti ilgāku laiku (1933., 1935.—1937. g. V. Ģinters; 1966.—1970. g. V. Urtāns; 1986.—1993. g. G. Zemītis, A. Radiņš), atrasts gandrīz 18 000 senlietu, to vidū daudz 9.—12. gs. importa priekšmetu kā no Austrumiem, tā no Rietumiem.[1] Īpaša vieta atradumu klāstā ir monētām; to Daugmalē atrasts ļoti daudz — 190 eksemplāru.[2] Tik bagātīgs numismātiskais komplekss nav zināms nekur citur ne vien Latvijā, bet arī visā Austrumbaltijā. Pārstāvētas gandrīz visas citzemju monētas, kuras tolaik ieplūda Latvijā.

Lielākā daļa monētu ir atsevišķi atradumi, kas lieliski ļauj datēt slāņus un objektus, kuros tās iegūtas. Ir arī divi nelieli depozīti un vairākas monētu grupas.

Vissenākās pilskalnā atrastās monētas ir kufiskie dirhēmi. To ir samērā maz — 11 eksemplāru. Monētu vidū trīs Abāsīdu dinastijas valdnieku dirhēmi, no kuriem vecākais ir al Mahdī 781./782. g. (165. g. pēc hidžras) Madinatassalāmā kalts dirhēms. Divi pārējie Abāsīdu dirhēmi attiecas uz 10. gs. pirmo pusi: al Muktadira dirhēms kalts 920./921. gadā (308. g. pēc hidžras) Madinatassalāmā un Seifa ad Daula Abu'e, Huseina... ad Daula Abu Muhammeda dirhēms — 942./943. gadā (331. g. pēc hidžras) Madinatassalāmā. Diviem dirhēmiem varēja izlasīt tikai kalšanas laiku — 10. gs. Diemžēl vairāki dirhēmi ir stipri nodiluši un bojāti, kas apgrūtina to precīzu noteikšanu. Dirhēmu grupā jaunākais ir Ukailīdu dinastijas valdnieku Džanaha ad Daula un Husama ad Daula (996—1000) dirhēms, pilsētas nosaukums un kalšanas gads nav salasāms. Lielākā daļa dirhēmu tikusi izmantota kā piekariņi (8 eks.), tajos redzamas bronzas cilpiņu paliekas. Pilskalnā iegūtais vecākais — 8. gs. dirhēms arī bijis izmantots kā monētpiekariņš, turklāt tas atrasts 10. gs. slānī un tāpēc, pilnīgi iespējams, jau kā rotaslieta bija ievests no Austrumiem. Tā kā vairums atrasto dirhēmu kalts ne agrāk par 10. gs., var secināt, ka pirmās monētas Daugmalē parādās tikai 10. gadsimtā.

Jāatzīmē arī primitīvie dirhēmu atdarinājumi, kas atrasti pilskalnā. Tādu atdarinājumu nav daudz — tikai pieci, trīs no tiem sudraba, divi — vara. Atdarinājumu izcelsme vēl nav skaidra, pārsvarā tie lietoti kā monētpiekariņi.

Latvijā zināmas 24 Bizantijas monētas, no tām trīs atrastas Daugmales pilskalnā. Divi miliarīsiji kalti Basilija II un Konstantīna VIII laikā (976—1025), viens stipri nodilis.

Pie Anglijā kaltām monētām pieder 24 denāri. Angļu denāri ieplūda Daugmalē visu 11. gs. pirmo pusi (1. att.). Te pārstāvētas visu šā perioda valdnieku monētas, sākot ar Etelredu II un beidzot ar Edvardu Grēksūdzētāju. Pašas vecākās ir Etelreda II laika monētas, kopskaitā deviņas. Senākā no tām ir *«Helmet»* tipa monēta (1003—1009). Dominē *«Long Cross»* tipa monētas (997—1003) — 5 eksemplāri. No Knuta I denāriem visvairāk ir *«Quatrefoil»* (1017—1023) un *«Short Cross»* (1029—1035) tipa monētu. Atrastas divas Haralda I *«Fleur-de-lis»* tipa (1038—1040) un viena Hardeknuta *«Arm und Scepter»* tipa (1040—1042) monēta. No trim Edvarda Grēksūdzētāja denāriem jaunākais ir *«Hammer Cross»* tipa denārs (1059—1062). Monētas kaltas šādās pilsētās: Londonā (7), Linkolnā (3), Bātā, Bedfordā, Gloučesterā, Gantingdonā, Duvrā, Jorkā, Kenterberijā, Ljuisā u. c. (pa vienam eksemplāram).

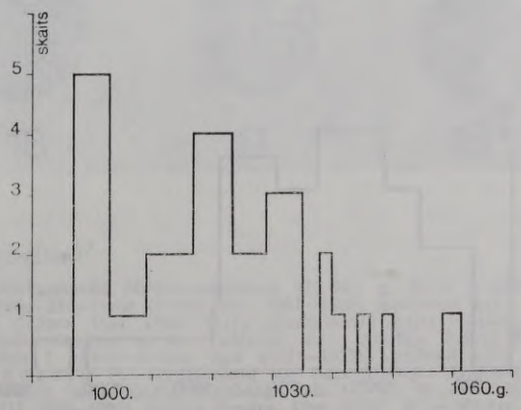

1. att. Daugmalē atrasto angļu monētu hronoloģiskais sastāvs.

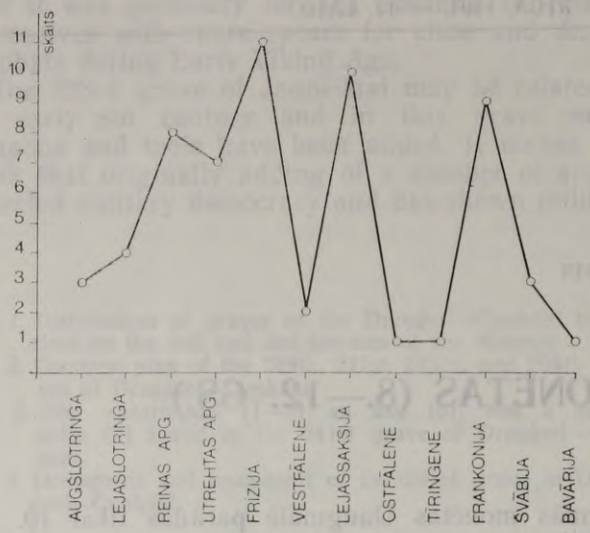

2. att. Daugmalē atrasto vācu monētu ģeogrāfiskais sastāvs.

5. att. Daugmales pirmais depozīts.

Daugmalē atrasti arī pieci angļu monētu atdarinājumi, kuri kalti Skandināvijā 11. gs. pirmajā ceturksnī. Viena monēta ir Etelreda II *«Long Cross»* tipa denāra atdarinājums, divas — Knuta I *«Short Cross»* atdarinājums.

No pieciem pilskalnā atrastajiem dāņu denāriem trīs ir kalti Svena Estridsena laikā (1047—1075). Tieši šā valdnieka monētas Latvijā ir sastopamas visbiežāk.[3] 1992. gadā atrastā monēta kalta Haralda Heina laikā (1075—1080). Ļoti svarīgs ir Erika Lama (1137—1147) denāra atradums, kurš ir visjaunākā dāņu monēta Latvijā (4. att.: 10). Atrastās monētas kaltas Lundā un Roskildē.

Daugmales pilskalnā atrasta arī Ungārijas karaļa Andreja I monēta (1046—1061). 11. gs. ungāru monētu atradumi Latvijas teritorijā ir diezgan reti, līdz šim zināmi 14 eksemplāri, no tiem tikai viens atrasts izrakumos, pārējie — depozītu sastāvā.[4]

Skaitliski vislielākā ir vācu monētu grupa — 60 denāru (kopā ar depozītu monētām — 120). Dominē Frīzijā (Dokuma, Lēvardena, Emdene), Utrehtas apgabalā (Utrehta, Deventera), Lejassaksijā (Štāde, Hildesheima), Frankonijā (Vormsa, Mainca, Špeiere) kaltas monētas (2. att.). Lielākā daļa monētu kalta 11. gs. pirmajā pusē (3. att.). Labi pārstāvētas valdnieku Oto II—III (973—1002), Heinriha II (1002—1024) un Heinriha III (1039—1056) valdīšanas laikā kaltās monētas. Daudz ir Oto un Adelheides monētu atdarinājumu, kuri kalti 991.—1040. g. (6 eks.). Jāatzīmē arī daudzās Frīzijas grāfa Bruno III (1038—1057) monētas. Ļoti maz monētu ir no 11. gs. otrās puses; atrastas tikai četras šā laika monētas. Vecākās vācu monētas ir Oto II—III valdīšanas laikā (973—1002) kaltās, jaunākā — arhibīskapa Adelhota Magdeburgas denārs (1107—1119) (Dbg. 664)[5].

Īpašu grupu veido Rietumeiropas monētu vietējie atdarinājumi.[6] Kopā atrasts 40 šādu monētu (no 14 atradumu vietām) — lielākā daļa atrasta Daugmales pilskalnā (8) un Salaspils Laukskolas kapulaukā Daugavas pretējā krastā (12). Iespējams, ka šie vietējie rupjie Rietumeiropas denāru atdarinājumi, kurus izmantoja galvenokārt kā monētpiekariņus, kalti tieši Daugmales pilskalnā — svarīgā tirdzniecības un amatniecības centrā.

Kā jau minēts, pilskalnā atrastas divas nelielas monētu grupas. Viena no tām uzieta ugunskura vietā G (V izrakumu laukums) — kopā 4 apdegušas vācu

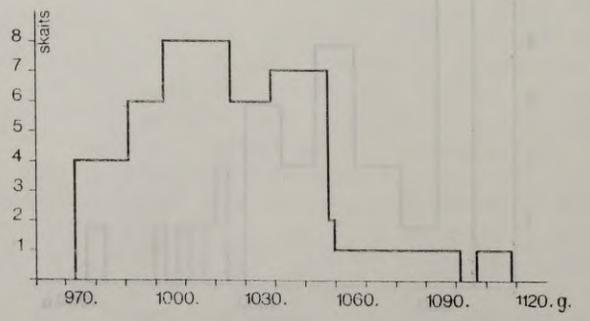

3. att. Daugmalē atrasto vācu monētu hronoloģiskais sastāvs.

6. att. Monētu grupa tīgelī.

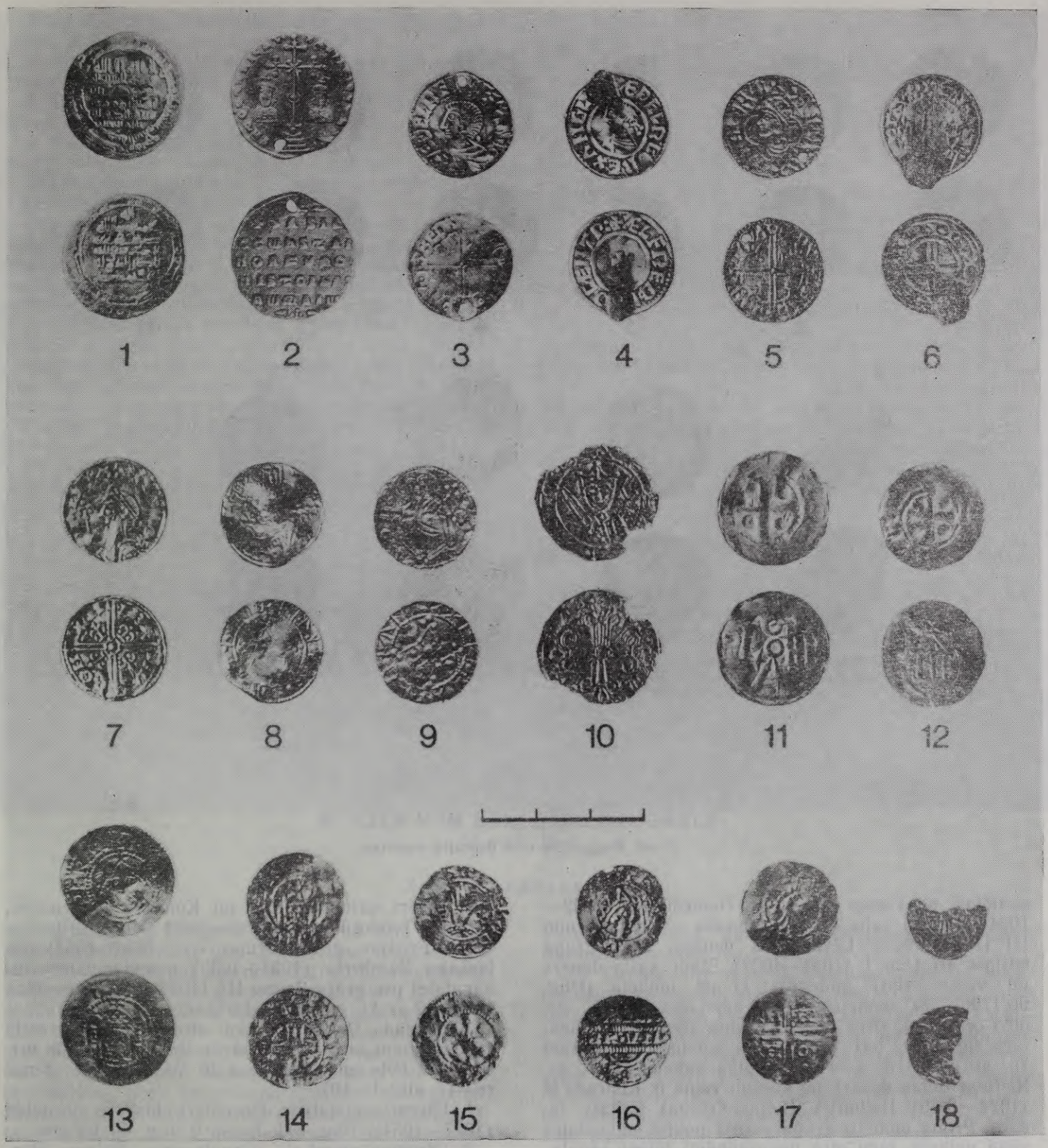

4. att. Daugmales pilskalna monētas.

1 — Abāsīdu dinastijas valdnieka Seifa ad Daula Abu'e, Huseina . . . ad Daula Abu Muhammeda Madinatassalāmā 942./943. g. kalts dirhēms; *2* — Bizantija, Basilija II un Konstantīna VIII (976—1025) miliarisijs; *3* — Anglija, Etelreda II *«Long Cross»* tipa (997—1003) Bedfordā kalts denārs; monētu meistars (turpmāk — m. m.) *Leofnot*; *4* — Anglija,Etelreda II *«Last Small Cross»* tipa (1009—1017) Kenterberijā kalts denārs, m. m. *Aelfred*; *5* — Anglija, Knuta I *«Quatrefoil»* tipa (1017—1023) Krokgladē *(Cricklade)* kalts denārs, m. m. *Vulfvine*; *6* — Anglija, Knuta I *«Short Cross»* tipa (1029—1035) Linkolnā kalts denārs, m. m. *Vulfbeorn*; *7* — Anglija Haralda I *«Fleur-de-lis»* tipa (1047—1075) Londonā kalts denārs, m. m. *Britmaer*; *8* — Dānija, Svena Estridsena (1047—1075) Lundā kalts denārs, Hauberg P. Myntforhold og Udmyntninger Danmark indtil 1146. — Kobenhavn, 1900. — Tab. IX, 30; *9* — Dānija, Svena Estridsena (1047—1075) Lundā kalts denārs, Hauberg. Tab. IX. 31; *10* — Dānija, Erika Lama (1137—1146) Roskildē kalts denārs, Hauberg, Tab. XIII, 2; *11* —Vācija, Oto III (983—1002) Ķelnes denārs, Dbg. 342c; *12* — Vācija, ķeizara Konrada II (1027—1039) Maincas denārs, Dbg. 790; *13* — Vācija, Saksija, ķeizara Konrada III (1039—1056) Erfurtes denārs, kalts pēc 1046./1047. g., Dbg. 883; *14* — Vācija, 11. gs. denārs, Dbg. 1790; *15* — Lejaslotringa, ķeizara Heinriha II (1014—1024) Deventerā kalts denārs, Dbg. 563; *16* — Frizija, Lēvardena, grāfa Bruno III (1038—1057) denārs; *17* — Lejaslotringa, Emdene, grāfa Hermana (1020—1051) denārs, Dbg. 773; *18* — Ungārija, karaļa Andreja I (1046—1061) denārs, Rethy L., Probszt G. Corpus Nummorum Hungariae. — Graz, 1958. — 11/13.

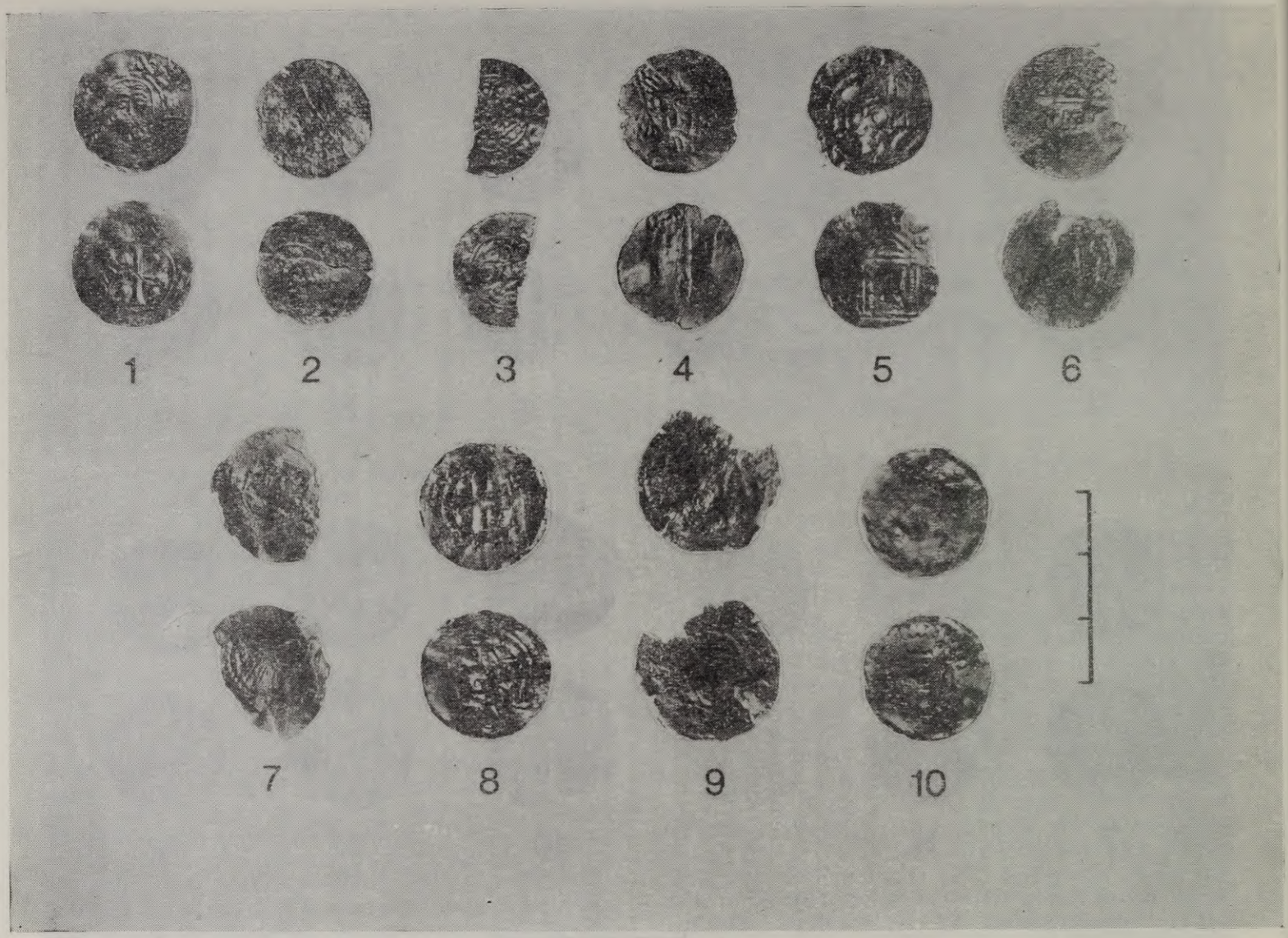

7. att. Daugmales otrā depozīta monētas.

monētas, no kurām vecākā ir Heinriha II (1002—1024) Vormsā kalts denārs, jaunākā — grāfa Bruno III (1038—1057) Lēvardenas denārs; šajā grupā ietilpst arī Udo I (1034—1057) Štādē kalts denārs un viena stipri apdegusi 11. gs. monēta (Dbg. 96/1790). Šī monētu grupa datējama ar 11. gs. otro ceturksni. Otra monētu grupa atrasta fragmentārā tīģelī ar ļoti biezām, apdedzinātām sienām (6. att.). Tie ir 3—4 vienā pikā sakausēti 11. gs. Rietumeiropas denāri, no kuriem viens ir Konrada II (1024—1039) Dīsburgā (Lejaslotringa) kaltais denārs. Pirmā monētu grupa varēja nokļūt ugunskura vietā nejauši, taču otra neapšaubāmi bijusi sagatavota pārkausēšanai. Tas ir pilnīgi saprotams, ņemot vērā to, ka monētas aplūkojamajā laikposmā bija svarīgs sudraba ieguves avots. Sākoties sudraba monētu ieplūšanai, sudraba rotaslietu daudzums vietējo iedzīvotāju vidū strauji pieauga, jo monētas masveidā pārkausēja.

Pirmais Daugmales pilskalnā atrastais monētu depozīts saturēja trīs apmēram 50 sakusušu monētu pikas, kuru svars bija 66,15 g. Depozīts atrasts 1936. gadā A_1 izrakumu laukuma kultūrslānī (5. att.). Var izšķirt valdnieku Oto un Konrada II denārus, bīskapa Teodoriha II (1005—1046) Mecā kaltu denāru, Frīzijas grāfa Bruno III (1038—1057) un bīskapa Ramberta (1024—1039) monētas. Depozītu var datēt pēc grāfa Bruno III (1038—1057) monētas aptuveni ar 11. gs. otro ceturksni.

1990. gadā Daugmalē tika atrasts otrs depozīts (8. izrakumu laukums, 5. kārta, dziļums — 1,08 m). Tas nav liels un satur tikai 10 Vācijā kaltus denārus (7. att.: 1—10).

1. Utrehtas apgabals, Deventera, bīskaps Bernolds (1027—1054). Dbg. 571. Svars 0,86 g, ∅ 1,7 cm.

2. Utrehtas apgabals, Groningena, bīskaps Bernolds (1027—1054). Dbg. 558. Svars 0,34 g, ∅ 1,65 cm. Stipri nodilis, salauzts.

3. Utrehtas apgabals, Groningena, bīskaps Bernolds (1027—1054), pusīte. Dbg. 558. Svars 0,47 g, ∅ 1,7 cm.

4. Frīzija, Jevera, hercogs Bernhards II (1011—1059). Dbg. 591. Svars 0,49 g, ∅ 1,8 cm.

5. Augšlotringa, Andernaha, arhibīskaps Piligrims un imperators Konrads II (1027—1036). Dbg. 449[b]. Svars 0,76 g, ∅ 1,85 cm.

6. Lejassaksija, Bardovika, 11. gs. vidus. Dbg. 1278. Svars 0,49 g, ∅ 1,9 cm.

7. Lejassaksija, Hildesheima, 11. gs. Dbg. 714. Svars 0,52 g, ∅ 1,9 cm.

8. Saksija, Vestfāle, Zoesta vai atdarinājums (?). Svars 0,75 g, ∅ 1,85 cm.

9. Švābija, Strasbūra, ķeizars Heinrihs II (1014—1024). Dbg. 709. Svars 0,49 g, ∅ 2,0 cm.

10. Frankonija, Vormsa, Heinrihs II (1002—1024). Dbg. 845. Svars 0,74 g, ∅ 1,85 cm.

Depozīta vecākā monēta — Heinriha II (1002—1024) Vormsā kalts denārs, jaunākās — trīs bīskapa Bernolda (1027—1054) denāri. Pēc sastāva Daugmales otrais depozīts ir tuvāks Latvijas 11. gs. otrā ceturkšņa—vidus depozītiem, kuros līdzās Lejassaksijas un Frankonijas monētām ir arī Utrehtas apgabala un Frīzijas denāri (depozītā to ir 4). Šā perioda depozītu sastāvā galvenokārt ir vācu monētas. Pēc visa spriežot, Daugmales otrais depozīts datējams ar 11. gs. otro ceturksni un papildina šā perioda depozītu grupu Latvijā, kurā ietilpst Daugmales pirmais, Salaspils Laukskolas, Cēsu, Jaunmoku, Vīpes Klaukavas un Līvānu Straumju depozīti.

Daugmales pilskalna numismātiskajā kompleksā vecākā monēta ir Abāsīdu dinastijas valdnieka al Mahdī 781./782. gadā Madinatassalāmā kalts dirhēms, kas lietots kā monētpiekariņš, jaunākā — Erika Lama (1137—1147) dāņu denārs. Balstoties uz iegūto numismātisko un arheoloģisko materiālu, var apgalvot, ka monētu ieplūšana pilskalnā sākusies 10. gadsimtā. Vislielākais sudraba monētu pieplūdums vērojams 11. gs. pirmajā pusē un vidū; 11. gs. beigās un 12. gs. monētas gan turpināja ieplūst, taču ļoti niecīgos daudzumos (8. att.).

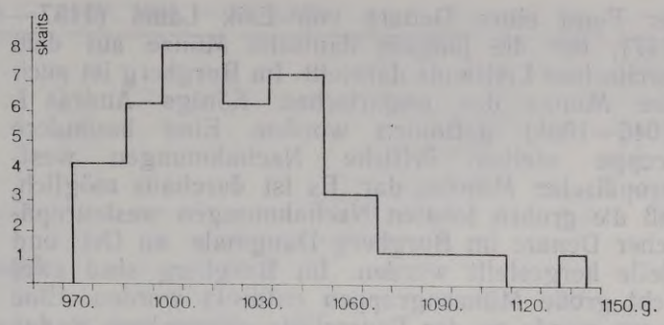

8. att. Daugmalē atrasto Rietumeiropas monētu hronoloģiskais sastāvs.

PARINDES

[1] Zemītis G. Daugmale (10.—12. gs.) — senākā pilsētveida apmetne Daugavas lejtecē un Rīgas priekštece // LZAV. — 1993. — Nr. 7. — 39.—44. lpp.

[2] Берга Т. Монеты в археологических памятниках Латвии IX—XII вв. — Рига, 1988. — С. 85—87, NN 7—7[6].

[3] Turpat. — 47. lpp.

[4] Turpat.

[5] Dannenberg H. Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit. — Berlin, 1876—1905. — Bd I—IV. (Turpmāk tekstā — Dbg.)

[6] Berga T. Grobe Nachahmungen westeuropäischer Münzen des 11. Jahrhunderts in Lettland // Commentationes des nummis saeculorum IX—XI insuecia repertis. Nova series 6. Sigtuna Papers. Proceedings of the Sigtuna symposium on Viking-Age coinage 1—4 june 1989. — London, 1990. — P. 49—53.

T. Berga

MÜNZEN VOM BURGBERG DAUGMALE (8.—12. Jh.)

Zusammenfassung

Der Burgberg Daugmale gehört zu den wichtigsten wirtschaftlichen und politischen Zentren des 10.—12. Jh. nicht nur auf dem Territorium Lettlands, sondern auch an der ganzen Ostseeküste. Bei Ausgrabungen sind nahezu 18 000 Altertümer gefunden. Eine besondere Stelle unter den Fundsachen nehmen Münzen ein: nämlich 190 Exemplare. Solch ein für die Münzkunde wertvolles Komplex ist weder in Lettland, noch im ganzen Ostbaltikum bekannt. Bei Analyse der in Daugmale gefundenen Münzen ist es notwendig, ihre Chronologie und den Stammort zu klären. Danach präzisiert man die Datierung des Denkmales und die Richtungen des Handelsverkehrs der Einwohner. Die allerältesten im Burgberg gefundenen Münzen sind arabische Dirhams. Unter den 11 Münzen sind 3 Abbasiden-Dirhams, der älteste davon ist die aus Madinat-as-Salam stammende Münze Abbasids al-Mahdi, in den Jahren 781/782 geprägt. Diese als Anhänger benutzte Münze ist in der Schicht des 10. Jh. gefunden worden. Die Schlußmünze in dieser Gruppe ist ein Dirham von Ukailidu, geprägt in den Jahren 996—1000. Vom Osten, die Daugava entlang, sind zum Burgberg auch drei byzantinische Münzen gekommen.

Die Gruppe der deutschen Münzen ist die zahlreichste: insgesamt sind 60 Denare bekannt (zusammen mit den Fundmünzen gibt es 120 Exemplare). Die meisten Münzen sind in der 2. Hälfte des 11. Jh. geprägt worden. Gut vertreten ist die Prägung der Kaisern Otto II.—III. (978—1002), Heinrich II. (1002—1024) und Heinrich III. (1039—1056). Es gibt viele Nachahmungen der Münzen von Otto und Adelheid. Die ältesten der deutschen Münzen sind Denare von Otto II. und Otto III., die Schlußmünze ist die des Magdeburgischen Erzbischofs Adelgot (1107—1119). Zu Münzen angelsächsischer Prägung gehören 24 Denare. Die allerältesten sind Münzen, die aus der Zeit Etelregs II. stammen. Im Burgberg sind auch 5 Nachahmungen angelsächsischer Münzen gefunden, die im 1. Viertel des 11. Jh. in Skandinavien geprägt worden sind. Von den 5 im Burgberg gefundenen dänischen Denaren sind drei zur Zeit Sven Estridsens (1047—1075) geprägt worden. Von großer Bedeutung ist

der Fund eines Denars von Erik Lams (1137—1147), der die jüngste dänische Münze auf dem Territorium Lettlands darstellt. Im Burgberg ist auch eine Münze des ungarischen Königs András I. (1046—1061) gefunden worden. Eine besondere Gruppe stellen örtliche Nachahmungen westeuropäischer Münzen dar. Es ist durchaus möglich, daß die groben lokalen Nachahmungen westeuropäischer Denare im Burgberg Daugmale an Ort und Stelle hergestellt wurden. Im Burgberg sind zwei nicht große Münzengruppen entdeckt worden. Eine davon wurde an der Feuerstätte offengelegt — das sind 4 abgebrannte Münzen deutscher Prägung. Diese Gruppe von Münzen wird mit dem 2. Viertel des 11. Jh. datiert. Die zweite Gruppe wurde in einem dickwandigen abgebrannten Tiegelfragment gefunden. Das sind 3—4 zu einen Stück verschmolzenen westeuropäischen Denare des 11. Jh. Die erste Münzengruppe könnte zufällig in die Feuerstätte geraten, die andere dagegen wurde absichtlich zur Verschmelzung vorbereitet. Das ist völlig verständlich, wenn man die Tatsache berücksichtigt, daß Münzen in der betreffenden Periode eine wichtige Silberquelle darstellten. Wenn silberne Münzen einzuströmen begannen, nimmt die Zahl silberner Schmucksachen zu, da Münzen in großen Mengen verschmolzen wurden. Der erste im Burgberg Daugmale entdeckte Münzfund enthielt drei Stücke mit etwa 50 verschmolzenen Münzen. Der Münze des Grafen Bruno III. (1038—1057) nach kann der Münzfund mit dem 2. Viertel des 11. Jh. datiert werden. Der zweite Münzfund enthält nur 10 Denare deutscher Prägung. Die älteste Münze ist ein Denar Heinrichs II. (1002—1024) aus Worms, die jüngsten sind drei Denare des Bischofs Bernold (1027—1034). Auf Grund der erworbenen numismatischen Materialien kann man behaupten, daß der Zustrom von Münzen in den Burgberg im 10. Jh. begann. Der größte Zustrom fällt auf die 1. Hälfte 11.—das Ende des 11. Jh.; im 12. Jh. strömten die Münzen immer noch nach Daugmale, doch in sehr geringen Mengen.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

A. Caune

16.—17. GS. GLUDINĀMSTIKLU ATRADUMI LATVIJĀ

Skaita ziņā neliela, bet plašā Eiropas teritorijā sastopama senlietu grupa ir vienpusēji sfēriski izliektas stikla ripas, kas arheoloģiskajā literatūrā pazīstamas ar nosaukumiem: vīļu gludinātāji (vācu val. *Saumglätter*), stikla gludināmakmeņi (vācu val. *Glättsteine aus Glas*), gludināmstikli (vācu val. *Glättglas*).

Kā arheoloģiskas senlietas šīs stikla ripas Francijas, Vācijas, Zviedrijas muzeju krātuvēs vāktas jau kopš 19. gs. vidus. Tās vairākkārt pieminētas arī tā laika arheologu darbos. Interesanti atzīmēt, ka tajos, runājot par senajām stikla ripām, aizvien teikts, ka šādi rīki «vēl šodien ir lietošanā»[1]. Līdzīgas stikla ripas vēl 19. gs. reizēm tikušas izmantotas, gludinot nelielus apģērba gabalus. Par to, cik gludināmstikli plaši lietoti nesenā pagātnē, liecina gan ripu attēlojums holandiešu vecmeistaru gleznās, gan arī to cenu norādes daudzos 17. gs.—18. gs. sākuma manufaktūru stikla izstrādājumu katalogos. Tāpēc 19. gs. nebija grūtību noteikt šo arheoloģisko senlietu kādreizējo lietojumu.

1902. g. P. Vistrands sniedzis pirmo pārskatu par stikla gludināmakmeņiem, kas glabājās Ziemeļu muzejā Stokholmā.[2] Kā vēlāk norāda G. Arvidsone, šis nedatējamais krājums galvenokārt, liekas, attiecas uz jaunāku laikposmu.[3]

Jaunu interesi par senajiem gludināmstikliem radīja to atradumi labi datētos vikingu laikmeta arheoloģiskajos pieminekļos, kuru materiālu publikācijas parādījās mūsu gadsimta 40. un 50. gados.[4] Te varam minēt H. Arbmana plašo Birkas kapulauka izrakumu materiālu apkopojumu,[5] H. Janhūna grāmatu par izrakumiem Haithabu[6] un J. Petersena darbu par Norvēģijas vikingu laikmeta senlietām.[7]

T. E. Heverniks un V. Haberejs 1963. g. snieguši īsu pārskatu par visiem Eiropā tai laikā zināmajiem stikla gludināmakmeņiem.[8] Rakstā apkopotas ziņas par apmēram 150 senajām stikla ripām, kas pieminētas literatūrā vai arī nepublicētas glabājas Viduseiropas, Skandināvijas un Britānijas salu muzejos. Diemžēl no šā relatīvi lielā ripu skaita tikai Skandināvijas un daži Vācijas atradumi ir datēti. Autoriem nav bijuši zināmi gludināmstikli, kas būtu atrasti uz austrumiem no Vācijas, ne arī ripas, kas būtu datējamas ar laiku pēc 10. gadsimta. Viņi nešaubās, ka senās stikla ripas izmantotas apģērba gludināšanai, bet ar izbrīnu konstatē, ka vairāk nekā 500 gadu — līdz pat 17. gs. — trūkst ziņu par to izmantošanu.

E. Šults 1967. g. publicējis divus gludināmstiklus, kas atrasti izrakumos rietumslāvu 12.—13. gs. arheoloģiskajos pieminekļos Mēklenburgā.[9] Pirmo reizi izrakumos tika konstatēts, ka šādi priekšmeti lietoti arī pēc vikingu laikmeta.

Poļu senā stikla pētniece M. Dekovna 1975. g., analizējot Bulgārijā Stirmenas pilsvietā atrastos viduslaiku stikla izstrādājumus, sīkāk apraksta arī šeit iegūto gludināmstiklu.[10] Viņa pirmo reizi veikusi šāda stikla darinājuma ķīmiskā sastāva analīzi. Savā plašajā, 1980. g. izdotajā darbā par stiklu viduslaiku Eiropā M. Dekovna devusi arī vairāku Haithabu atrasto gludināmstiklu ķīmisko sastāvu.[11]

1977. g. publicētajā pārskatā par 20 gadu izrakumu rezultātiem Amsterdamā ievietoti arī Holandes 17.—18. gs. gludināmstiklu attēli.[12] Norādīts, ka tie ir karstā dzelzs gludekļa priekšteči un ka Holandē bijuši divu veidu gludināmstikli — ar un bez roktura.

G. Arvidsone 1984. g., analizējot izrakumos Birkas kapulaukā atsegto kapu inventāru, sīkāk apskata visus astoņus šeit atrastos gludināmstiklus.[13] Viņa pievienojas uzskatam, ka stikla ripas izmantotas auduma gludināšanai. Pēc viņas domām, tās bijušas sieviešu darbarīks, jo atrastas sešos sieviešu apbedījumos un tikai vienā varbūtējā vīrieša kapā. G. Arvidsone arī norāda, ka vikingu laikmeta gludināmstikli bijuši divu veidu — masīvi un dobi, ar tukšu vidu.

Cits viedoklis par gludināmstiklu sākotnējo funkciju un izcelsmes vietu ir pazīstamajai krievu seno stiklu pētniecei J. Ščapovai.[14] Viņa 1989. g. publicētā plašākā rakstā par Novgorodas izrakumos atrasto 9.—10. gs. gludināmstiklu izsaka domu, ka sākotnēji stikla ripas bijušas īpašs pusfabrikāts — izejmateriāls stikla kreļļu izgatavošanai — un to izcelsmes vieta varētu būt nevis Rietumeiropa, bet gan Tuvie Austrumi — Ēģipte vai Sīrija. Pēc J. Ščapovas domām, stikla ripas auduma gludināšanai sāka izmantot tikai 17. gs., kad tās izgatavoja uz vietas Eiropā.

Latvijā pirmās trīs šādas stikla ripas atrastas arheoloģiskajos israkumos 1938. g. Rīgā Rātslaukumā (izrakumu vadītāji R. Šnore un K. Apīnis), 1960. g. Alberta laukumā (M. Vilsone) un 1966. g. Kokneses pilī (Ā. Stubavs). Pirmo atradumu nozīme netika pareizi izprasta, un sākotnēji tos uzskatīja gan par tīģeļiem, gan par dzintara vai sveķu sakusumiem.

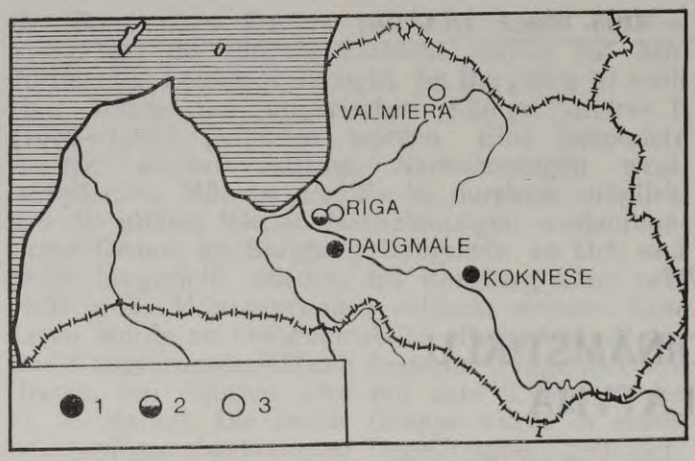

1. att. Gludināmstiklu atradumu vietas Latvijā.
1 — 10.—12. gs., *2* — 12.—13. gs., *3* — 17. gs. atradumi.

1969. g. Daugmales senpilsētā atrasto šādu stikla priekšmetu pēc analoģijas ar līdzīgiem Skandināvijas atradumiem pareizi identificēja V. Urtāns, kurš pirmo reizi deva tiem nosaukumu latviešu valodā — «stikla masas gludināmais».[15]

Paplašinoties Vecrīgas arheoloģiskajai izpētei, gludināmstiklu atradumu skaits dubultojies. Tie atrasti A. Caunes vadītajos izrakumos L. Pils ielā (1973. g.), Peldu un Ūdensvada ielas stūrī (1974. g.), Daugavas ielā (1979. g.) un Doma laukumā (1986. g.). Ārpus Rīgas stikla ripas fragments atrasts arī Valmierā 1980. g. T. Bergas vadītajos izrakumos.

Pirmais īsais pārskats par Latvijā atrastajiem gludināmstikliem sniegts 1992. gadā.[16]

Visi 10 Latvijā zināmie gludināmstikli iegūti arheoloģiskajos izrakumos (1. att.). Trīs ripas saglabājušās veselas vai nedaudz bojātas, pārējās septiņas — fragmentāras. Visi Latvijas atradumi ir masīvi, viengabala, bez rokturiem. Tie gatavoti no dažādu nokrāsu brūngana, zaļgana vai melna stikla. Pēc formas tie ir regulāra ripa, kuras apakšpuse, t. s. darba puse, ir gluda, sfēriski izliekta; augšpuse parasti ir bļodveidīgi ieliekta, retāk plakana (2. att.). Bļodveidīgā padziļinājuma vidū atrodas neliels izcilnis ar nolauztu galu. Daļai ripu ap izcilni stikla masa sagriezta spirālveidīgā vijumā. Latvijas gludināmstikliem ir līdzīga forma, bet atšķirīgi izmēri, virspuses izveidojums un stikla krāsa. Tā kā Latvijā ripas iegūtas arheoloģiskajos izrakumos, tām visām noteikts datējums pēc atradumu slāņa. Tālāk sniegsim visu desmit gludināmstiklu sīkāku aprakstu.

1. Daugmales senpilsētā 1969. g. 10.—12. gs. slānī atrasta apakšpusē sfēriski izliektas, augšpusē plakanas stikla ripas puse, kuras diametrs 6,5 cm, augstums 2,9 cm (3. att.: 1). Augšpusē ripas vidū ir neliels izcilnis ar nolauztu galu. Ripas sānos lūzuma vietā stikla masā redzami daži poraini tukšumi — gāzes burbulīšu pēdas. Priekšmeta virsma ir gaiši pelēka, gluda, matēta. To veido ap 1 mm biezs, ciets patinas slānis, zem tā nodrupuma vietā atklājas otra — gaiša, smalkgraudaina, 1—2 mm bieza patinas kārtiņa. Dziļāk saskatāma tumša, zilganzaļa, blīva stikla virsma. Senlieta glabājas Latvijas vēstures muzejā, inv. nr. A 11970: 2051.

2. Ķokneses pilskalnā 1966. g. 12. gs.—13. gs. sākuma slānī atrasta apakšpusē sfēriski izliektas, virspusē ieliektas stikla ripas puse, kuras diametrs 8,8 cm, augstums 3,7 cm (3. att.: 2). Ieliekuma vidū ir neliels nolauzts izcilnītis, ap kuru stikla virsmā vērojamas izteiktas spirālveida vijuma pēdas. Priekšmeta virsma ir gaiši brūna, gluda, matēta. Virsmu sedz ap 1 mm bieza, cieta patinas kārtiņa, zem tās gaišs, smalkgraudains, irstošs slānītis. Dziļāk — matēts, tumši brūns, blīvs stikls. Senlieta glabājas Latvijas vēstures institūtā, inv. nr. VI 62: 6811.

3. Rīgā Rātslaukumā 1938. g. 12.—13. gs. slānī atrasta apakšpusē sfēriski izliekta, virspusē ieliekta stikla ripa, kuras diametrs 7,3 cm, augstums 2,4 cm (3. att.: 5). Priekšmeta virsmu klāj saķepuši, dzeltenoranži smilšu graudiņi. Liekas, ka šeit gludā, cietā

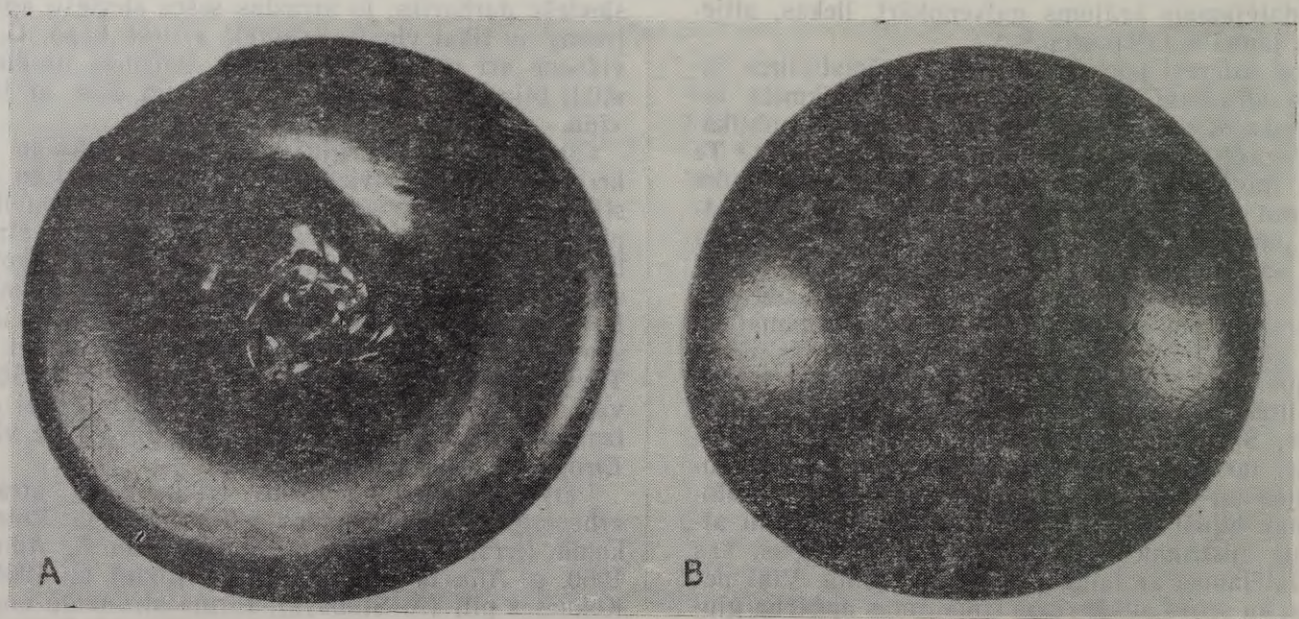

2. att. Rīgā L. Pils ielā atrastais 12.—13. gs. gludināmstikls (VI 166: 376).
A — virspuse, *B* — apakšpuse.

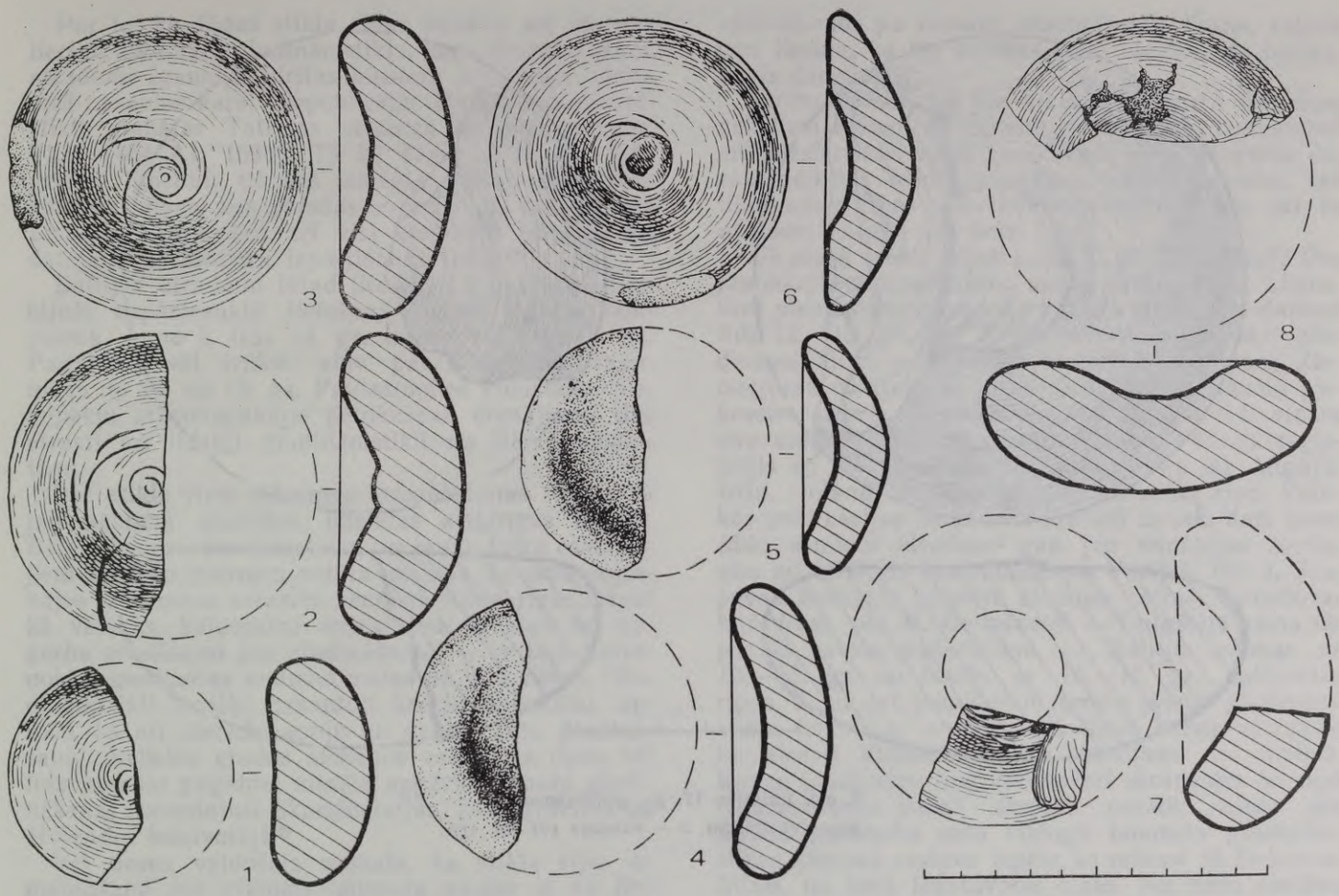

3. att. Latvijas 10.—13. gs. gludināmstikli.

1 — Daugmale (A 11970: 2051); *2* — Koknese (VI 62: 6811); *3—8* — Rīga: *3* — VRVM 41993: 377, *4* — VI 212: 633, *5* — VRVM 24471, *6* — VI 166: 376, *7* — VI 193: 659, *8* — VI 193: 959.

patinas virskārta nodrupusi, tāpēc ripas sākotnējie izmēri varētu būt par 3—4 mm lielāki. Zem graudainās virsmas lūzuma vietas atsedzas blīvs, zaļganmelns stikls. Senlieta glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, inv. nr. VRVM 24471.

4. Rīgā Alberta laukumā 1960. g. kā savrupatradums atrasta apakšpusē sfēriski izliekta, virspusē ieliekta stikla ripa, kuras diametrs 8,4 cm, augstums 3,5 cm (3. att.: 3). Virspusē iedobuma centrā izcilnītis neizteikts, ap to stikla masā veidojas vijuma spirāle ar četriem stariem. Virsma gluda, izskatās pēc pulēta akmens, brūngani pelēcīga, ar atsevišķiem melniem plankumiņiem. Viena mala nedaudz nodrupusi. Šajā vietā zem gludās, cietās virskārtas atklājas matēta, pelēka, smalkgraudaina struktūra. Senlieta glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, inv. nr. VRVM 41993: 377.

5. Rīgā L. Pils ielā 8/10 1973. g. 13. gs. slānī atrasta neregulāra, apakšpusē sfēriski izliekta, augšpusē ieliekta stikla ripa, kuras diametrs 8,2—8,6 cm, augstums 2,8 cm (2. att., 3. att.: 6). Augšpusē ieliekuma vidū ir neliels izcilnis ar nolauztu galu. Spirālveidīga vijuma ap izcilni nav. Virsma gluda, matēta, melna. Vienā malā bojājums. Šeit zem 1—2 mm biezās cietās virskārtas atsedzas tumši brūngans, smalkgraudains slānis. Senlieta glabājas Latvijas vēstures institūtā, inv. nr. VI 166: 376.

6., 7. Rīgā Peldu un Ūdensvada ielas stūrī 1974. g. 12.—13. gs. slānī atrasti divu gludināmstiklu fragmenti. Pirmā fragmenta ripai diametrs bijis ap 9 cm, augstums ap 4 cm, apakšpuse sfēriski izliekta, augšpuse ieliekta (3. att.: 7). Ieliektajā virsmā bijis spirālveidīgs vijums, par to liecina divu liektu staru gali. Virsma gluda, matēta, tumši brūna. Lūzuma vietās zem gludās, cietās kārtiņas atsedzas saķepušu smilts graudiņu slānis. Lūzuma plaknēs stikla masā redzami vairāki gāzes burbulīšu ieslēgumi. Senlieta glabājas Latvijas vēstures institūtā, inv. nr. VI 193: 659.

Otra fragmenta ripai diametrs bijis ap 9,5 cm, augstums ap 4 cm, apakšpuse sfēriski izliekta, augšpuse ieliekta (3. att.: 8). Spirālveidīgais vijums ieliektajā virspusē nav vērojams. Virsma gluda, matēta, melna. Lūzuma plaknēs stikla masa gluda, spoža. Vietās, kur virskārta nodrupusi, atklājas poraina smalkgraudaina kārtiņa. Senlieta glabājas Latvijas vēstures institūtā, inv. nr. VI 193: 959.

8. Rīgā Daugavas ielā 1979. g. 13. gs. slānī atrasta apakšpusē sfēriski izliektas, augšpusē ieliektas stikla ripas puse, kuras diametrs 8,5 cm, augstums 2,8 cm (3. att.: 4). Stikla virsma stipri oksidējusies. Tā ir gaiši oranžbrūnā krāsā. Gludā, matētā, ap 1 mm biezā, cietā kārtiņa daļēji nolobījusies. Zem tās atsedzas bieza, irstoša, smalkgraudaina

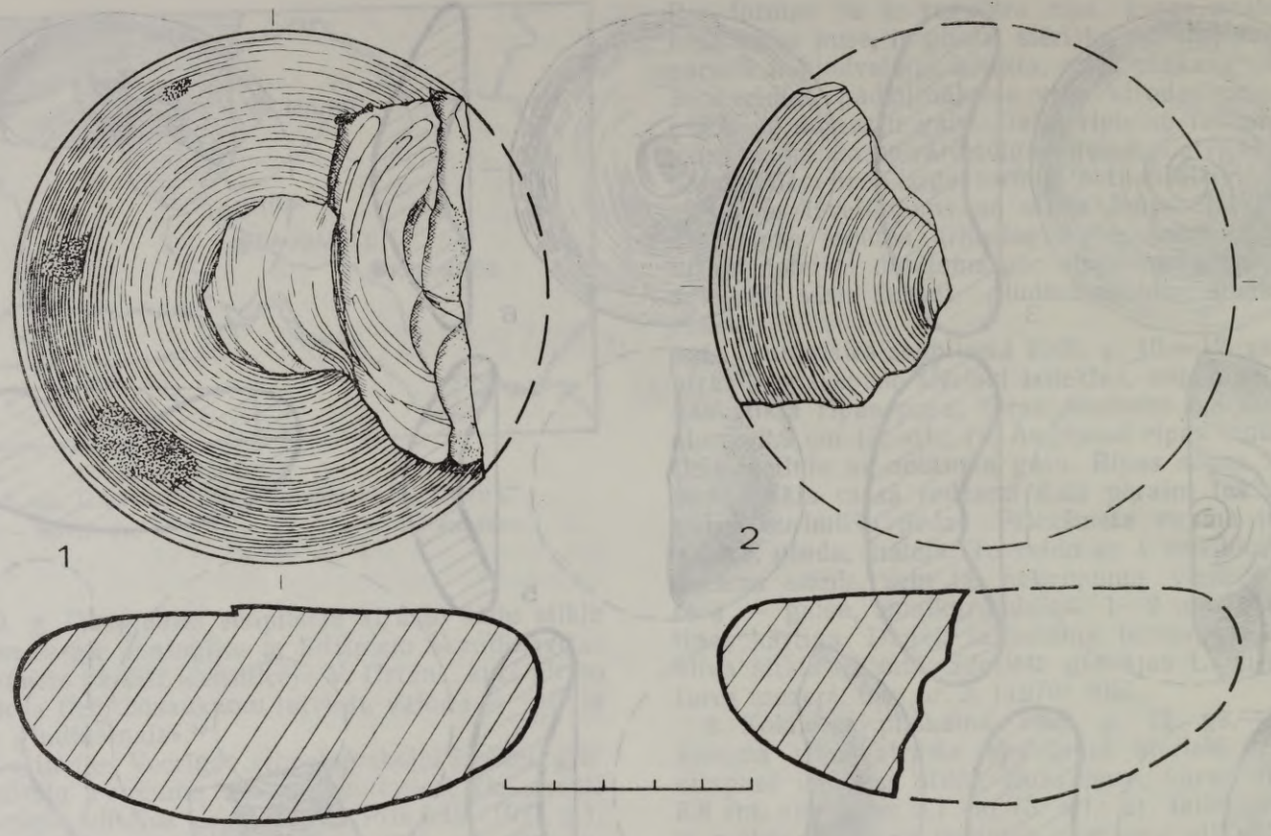

4. att. Latvijas 17. gs. gludināmstikli.
1 — Rīga (VI 278: 56), *2* — Valmiera (VI 236: 110).

saķepušu, dzeltenu smilšu kārta. Senlieta glabājas Latvijas vēstures institūtā, inv. nr. VI 212: 633.

9. Rīgā Doma laukumā 1986. g. 17. gs. ierīkotās atkritumu bedres vietā atrasta apakšpusē sfēriski izliekta, augšpusē plakana stikla ripa, kuras diametrs 10,5 cm, augstums 4,9 cm. Viena mala tai nolauzta jau senatnē (4. att.: 1). Plakanajā virspusē centrā atrodas diametrā ap 3 cm liels nolauzts izcilnis. Spirālveidīgā vijuma pēdas ap izcilni nav saskatāmas. Ripas virsma gluda, matēta, zaļgana pudeles stikla krāsā. Virsmu klāj plāna, sudrabotu plēksnīšu veida oksidējuma kārtiņa. Senlieta glabājas Latvijas vēstures institūtā, inv. nr. VI 278: 56.

10. Valmieras vecpilsētā 1980. g. 17. gs. uzbērtajā Tērbatas bastionā atrasts iepriekš aprakstītajai Doma laukumā iegūtajai ripai pēc izmēriem un krāsas līdzīgas stikla ripas fragments (4. att.: 2). Senlieta glabājas Latvijas vēstures institūtā, inv. nr. VI 236: 110.

Pirmos ar plašāku salīdzināmo materiālu pamatotos datējumus gludināmstikliem devis T. E. Heverniks.[17] Viņš norāda, ka Reinas apkārtnē senākās šādas stikla ripas atrastas jau merovingu laikmeta kapos (5. gs.). Taču Zviedrijā, kā secina G. Arvidsone,[18] 6.—9. gs. tautu staigāšanas laikmeta apbedījumos gludināmstiklu atradumi nav zināmi, bet vikingu laikmetā, it sevišķi tā pirmajā posmā (9.—10. gs.), stikla ripu skaits ir relatīvi liels. Atsevišķi gludināmstiklu atradumi zināmi arī no vikingu laikmeta otrā posma (10.—11. gs.) kapiem un apmetnēm. No minēto autoru publikācijām arī citiem pētniekiem radies uzskats, it kā 500 gadu ilgā laikposmā pēc vikingu laikmeta gludināmstikli nav lietoti ikdienas dzīvē un tikai 17.—18. gs. tos atsāka izmantot. Šā iemesla dēļ citi arheologi ārpus labi datētiem kapiem, piemēram, apmetnēs, atrastos gludināmstiklus parasti uzskatīja par vikingu laikmetam raksturīgiem priekšmetiem. Tāpat ar 9.—11. gs. līdz šim tikušas datētas pirmās Latvijā atrastās stikla ripas. Par to, ka Daugmales gludināmstikls pieder vikingu laikmetam, nevajadzētu šaubīties. No šā apdzīvotības posma Daugmales pilskalnā ir visbagātākais atradumu klāsts, un šeit atrasti arī daudzi citi 10.—11. gs. importa priekšmeti. Taču par pārējo Latvijas gludināmstiklu tik agru datējumu rodas zināmi iebildumi.

Ķokneses ripa atrasta 7.ª slānī. Izrakumu vadītājs Ā. Stubavs 7.—10. slāni datē ar pilskalna pirmsvācu apdzīvotības periodu, turklāt 7. slānis atbilst 12. gs.—13. gs. sākumam. Rīgā Alberta laukumā iegūtais gludināmstikls, kā jau minējām, ir savrupatradums, kuru pēc formas analoģijas agrāk datēja ar vikingu laikmetu. Taču jāņem vērā, ka ne Alberta laukumā, ne arī citur Rīgā nav atrasts neviens cits importēts vikingu laikmeta priekšmets, ne arī kāda cita tik agra senlieta. Pārējās 5 Rīgas stikla ripas, kas līdzīgas iepriekš minētajai, uzietas tikai precīzi datējamos 12.—13. gs. slāņos. Relatīvi lielais gludināmstiklu skaits Rīgā neļauj tos uzskatīt par atsevišķiem reliktiem, kas izņēmuma kārtā šeit būtu saglabājušies no vikingu laikmeta. Tāpēc nebūtu pamata Rīgas senākos gludināmstiklus datēt ar 9.—11. gs., jo tie izmantoti pat vēl 13. gs.

Par to, ka šādas stikla ripas lietotas arī 16. gs., liecina divu zaļu gludināmstiklu, kuru diametrs 8 cm, atradumi Igaunijā Piritas klostera izrakumos pirms otrā pasaules kara. Nepublicētie Piritas gludināmstikli glabājas Tallinas vēstures muzejā (inv. nr. TLM 7464 AI: 1594). Tā kā šajos izrakumos līdz grīdas līmenim tikušas atsegtas tikai atsevišķas klostera telpas, kas gājušas bojā 16. gs. otrajā pusē Livonijas karā, tad arī visi atradumi šeit precīzi datējami ar klostera izpostīšanas laiku.[19]

Baltijas atradumi tātad liecina, ka gludināmstikli bijuši nepārtrauktā lietošanā daudz ilgākā laikposmā — no 5. līdz 13. gs. un no 16. līdz 18. gs. Pagaidām vēl trūkst ziņu par līdzīgiem atradumiem no 14. un 15. gs. Paplašinoties viduslaiku pieminekļu arheoloģiskajai pētniecībai, domājams, tiks atrasti arī līdzīgi gludināmstikli no šiem gadsimtiem.

Par stikla ripu sākotnējo izmantošanas veidu, kā jau sākumā minējām, izteiktas atšķirīgas domas. Balstoties uz vēlo viduslaiku un jauno laiku rakstītajiem avotiem, vairums autoru uzskata, ka arheoloģiskajos izrakumos atrastās senākās stikla ripas, tāpat kā vēlākās, kalpojušas mitra linu auduma un apģērba presēšanai jeb gludināšanai — ar tām galvenokārt gludinātas auduma malas un vīļu vietas. Gludināmstikli sevišķi izmantoti kreklu apkaklīšu, aproču, kā arī sieviešu aubju un galvas autu gludināšanai. Nelielus gludus akmeņus vai stikla ripas vēl līdz nesenai pagātnei minēto apģērba gabalu gludināšanai izmantojuši Skandināvijas, Ziemeļvācijas un Holandes iedzīvotāji.[20]

Vēl nesen valdošais uzskats, ka stikla ripu izmantošanā pēc vikingu laikmeta pastāv it kā 500 gadu ilgs pārtraukums, daļai zinātnieku radījis šaubas, vai arī pašas senākās ripas lietotas gludināšanai. Jau 1975. g. M. Dekovna raksta,[21] ka nav īsti skaidrs, kā stikla ripas lietotas senatnē. Pēc viņas domām, stikla ripas, tāpat kā nelielus gludus akmeņus, varējuši izmantot arī ādu apstrādei vai kam citam. Pēc J. Ščapovas domām, 9.—11. gs. formā lietās stikla ripas bijušas īpašs pusfabrikāts — stikla kreļļu izejmateriāls, kas lielos stikla vārīšanas centros izgatavots pārdošanai; vikingu laikmetā stikla ripas ieguvušas arī vērtības uzkrāšanas funkciju, jo stikls, līdzīgi dārgmetāliem, tai laikā bijusi dārglieta.

Kā liecina Baltijas atradumi, tad pussfērisko stikla ripu izmantošanā nav šā 500 gadu ilgā pārtraukuma. Rodas jautājums: kad tad notikusi šo stikla priekšmetu funkcijas nomaiņa, ja tāda vispār ir notikusi?

Par to, ka beršanai, slīpēšanai un gludināšanai plaši izmantoti nelieli, gludi dūres lieluma plakani vai apaļi akmeņi, liecina to atradumi dažādu laikmetu arheoloģiskajos pieminekļos. Ka stikla ripas pārņēmušas šādu akmeņu funkcijas, norāda fakts, ka daudzu Eiropas tautu valodās gludināmstiklu senākais nosaukums saistās ar vārdu «akmens»[22] (vācu val. *Glättstein* vai *Gnittelstein*; norvēģu val. *Gnie stee*; holandiešu val. *lekstein*; angļu val. *lickstone*, *knitstone* utt.). Arī kādā 1597. g. Zviedrijā izdotā vārdnīcā šķirklis «vīļu gludināmais» skaidrots kā akmens vai stikls, ko lieto linu auduma gludināšanai.[23] Tātad jau 16. gs. stikla ripām bijusi gludināmakmens funkcija. Stikla ripu atradumi Zviedrijā vikingu laikmeta kapulaukos tikai sieviešu apbedījumos pa vienam eksemplāram, liekas, vairāk gan liecina, ka tās bijušas īpašs sieviešu darbarīks, nevis dārglieta.

Varētu domāt, ka jau vikingu laikmetā līdztekus nelieliem akmeņiem audumu gludināšanai izmantotas arī pussfēriskās stikla ripas. Taču sava dārguma dēļ sākotnēji tās nebija pieejamas katrai sievietei, bet tikai sabiedrības virsslāņa sievietēm. Tāpēc arī to atradumu skaits nav liels.

Cik plašā areālā bijuši izplatīti gludināmstikli? Par jaunākajiem atradumiem mums trūkst ziņu. Literatūrā pieminētas galvenokārt stikla ripas, kas datētas līdz 12.—13. gs. Pēc T. E. Hevernika datiem,[24] gludināmstikli arheoloģiskajā materiālā sastopami Ziemeļjūras un Baltijas jūras dienvidu un rietumu piekrastes zemēs. Uz dienvidiem no Alpiem tādi viņam nav zināmi. T. E. Heverniks 1963. g. Vācijā reģistrējis ap 60, Francijā un Norvēģijā ap 30, Anglijā, Īrijā, Holandē un Zviedrijā ap 10 stikla ripu. Vēlākās publikācijas liecina, ka kļuvuši zināmi daži jauni šādu senlietu atradumi gan jau minētajās zemēs, gan arī tālāk uz austrumiem no Vācijas. Pēc J. Ščapovas datiem,[25] Krievijā zināmas četras, Čehoslovakijā divas, pēc M. Dekovnas[26] — Bulgārijā viena un pēc šā raksta materiāliem — Baltijā astoņas ar 10.—13. gs. un četras ar 16.—17. gs. datējamas ripas. Kaut arī jaunākie materiāli ļāvuši gludināmstiklu izplatības areālu paplašināt, tomēr visvairāk tie atrasti Viduseiropā, uz ziemeļiem no Alpiem. Rodas jautājums: kur varētu būt atradusies šo ripu izgatavošanas vieta? Zināmu norādi sniedz jau ievadā pieminēto sešu vikingu laikmeta gludināmstiklu ķīmiskā sastāva izpēte, ko veikusi M. Dekovna. Stikls, no kura izgatavotas ripas, pēc sava sastāva pieder t. s. kālija—kalcija—silikātu stiklam, no kura izgatavota lielākā daļa stikla izstrādājumu 11.—17. gs. Rietumeiropas darbnīcās. Taču J. Ščapova apšauba,[27] ka vikingu laikmetā stikla ripas jau būtu ražotas Rietumeiropā, un uzskata, ka tās nākušas no Tuvajiem Austrumiem (Ēģiptes un Sīrijas). Tā kā gludināmstikli Eiropā izmantoti arī pēc vikingu laikmeta, rodas jautājums — kad tad šīs ripas sāka izgatavot uz vietas Eiropas stikla vārīšanas darbnīcās? Uz šo jautājumu atbildi, iespējams, varēs sniegt plašāki pētījumi, kuros tiks noteikts un salīdzināts dažādu laiku gludināmstiklu ķīmiskais sastāvs. Tas ir turpmāko pētījumu uzdevums.

Par to, ka jau sākotnēji gludināmstikli izgatavoti vairākās vietās, liecina arī to ārējais izskats: atšķirīgās stikla krāsas, dažādas formas un lielums.

Tā kā gludināmstiklu galvenais izplatības areāls ir Rietumeiropa, jāpieņem, ka Latvijā šie priekšmeti ievesti no rietumiem — sākotnēji ar vikingu, vēlāk ar vācu tirgotāju starpniecību.

Pēc Latvijas arheoloģiskā materiāla vien nav iespējams izsekot ripu ārējā izskata izmaiņām laika gaitā. Agros gludināmstiklus no vēlajiem visdrošāk atšķirt pēc stikla priekšmetu virsmu klājošās patinas. Senākajām ripām zem plānās, gludās čaulas atrodas smalkgraudains, irstošs slānītis. Reizēm ārējā gludā čaula lobās nost, un tad priekšmetu klāj nelīdzena, it kā smalkgraudaina saķepušu smilšu kārtiņa. Vēlākajām ripām patinu veido plānas, sudrabotas plēksnītes, kas vienā vai vairākās kārtās lobās nost no oksidējušās priekšmeta virsmas.

PĀRINDES

[1] Citēts pēc: Haevernick T. E., Haberey W. Glättsteine aus Glas // Jahrbuch des Römisch—Germanischen Zentralmuseums Mainz. — Mainz, 1963. — Bd 10. — S. 137.
[2] Vistrand P. G. Gnidstenar i Nordiska museet // Meddelanden från Nordiska museet (1899—1900). — Stockholm, 1902.
[3] Arwidsson G. Glättsteine und Glättbretter // Arwidsson G. Birka. — Bd 2, Th. 1: Systematische Analysen der Gräberfunde. — Stockholm, 1984. — S. 200.
[4] Turpat.
[5] Arbman H. Birka. Die Gräber. Tafeln. — Uppsala, 1940. — Taf. 153: 4; Arbman H. Birka. Die Gräber. Text. — Uppsala, 1943. — S. 330, 388—400.
[6] Jankuhn H. Die Ausgrabungen in Haithabu (1937—1939). — Berlin, 1943. — S. 110—111.
[7] Petersen J. Vikingetidens redskaper. — Oslo, 1951. — S. 328—329.
[8] Haevernick T. E., Haberey W. Glättsteine aus Glas. — S. 130—138.
[9] Schuld E. Die slawischen Burgen von Neu-Nieköhr Walkendorf, Kreis Teterow // Beiträge zur Ur, und Frühgeschichte der Bezirke Rostock, Schwerin und Neubrandenburg. — Schwerin, 1967. — Bd 1. — S. 36.
[10] Dekowna M. Wyroby szklane z grodziska w Styrmen (Bulgaria) // Slavia Antiqua. — 1975. — T. 22. — S. 243—247.
[11] Dekowna M. Szklo w Europie wczesnośredniowiecznej. — Warszawa, 1980. — Tab. 36, 52.
[12] Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek. — Amsterdam, 1977. — S. 150—151.
[13] Arwidsson G. Glättsteine und Glättbretter. — S. 199—202.
[14] Щапова Ю. Л. Некоторые проблемы средневекового стеклоделия в свете новых данных («гладилка» из Новгорода) // СА. — 1989. — № 4. — С. 103—113.
[15] Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas darba rezultāti 1969. gadā // RT 1969. — R., 1970. — 68. lpp.
[16] Caune A. Sfērisku stikla ripu, t. s. gludināmo akmeņu atradumi Latvijā // Mat. 1990. un 1991. — R., 1992. — 40.—44. lpp.
[17] Haevernick T. E., Haberey W. Glättsteine aus Glas. — S. 131, 138.
[18] Arwidsson G. Glättsteine und Glättbretter. — S. 200—202.
[19] Igauņu arheologa J. Tamma konsultācija autoram 1991. gadā.
[20] Haevernick T. E., Haberey W. Glättsteine aus Glas. — S. 135—136.
[21] Dekowna M. Wyroby .. — S. 246.
[22] Haevernick T. E., Haberey W. Glättsteine aus Glas. — S. 130—134.
[23] Turpat. — 136. lpp.
[24] Turpat. — 131.—134. lpp.
[25] Щапова Ю. Л. Некоторые.. — С. 103, 113.
[26] Dekowna M. Wyroby .. — S. 243.
[27] Щапова Ю. Л. Некоторые.. — С. 104—113.

A. Caune

FUNDE GLÄSERNER GLÄTTSTEINE DES 10.—17. JAHRHUNDERTS IN LETTLAND

Zusammenfassung

In archäologischen Forschungen Lettlands sind 10 Glättsteine gefunden worden. Der Stratigraphie der Schichten und den Fundumständen nach kann man sie folgend datieren: in der Altstadt Daugmale mit dem 10.—12. Jh.; im Burgberg Koknese — mit dem 12.—Anfang des 13. Jh.; 6 Glättsteine aus Riga — mit dem 12.—13. Jh. und einer mit dem 17. Jh.; in Valmiera — mit dem 17. Jh. Zwei Glättsteine des 16. Jh. wurden auch in Estland während der Ausgrabungen im Kloster Pirita schon vor dem 2. Weltkrieg gefunden. Die baltischen Funde zeugen davon, daß Glättsteine auch nach der Wikingerzeit während des Mittelalters verwendet wurden.

Alle in Lettland gefundenen Glättsteine sind massiv, aus einem Stück bestehend, ohne Griff. Sie wurden aus Glas in verschiedenen bräunlichen, grünlichen oder schwarzen Farbtönen verfertigt. Ihre Form ist reguläre Scheibe mit glattem, kugelförmig gewölbtem Unterteil. Der Oberteil ist wie eine Schüssel eingebuchtet. In der Mitte des Oberteils befindet sich ein kleiner Vorsprung mit abgebrochenem Ende. Mit Rücksicht darauf, daß das Hauptverbreitungsgebiet der Glättsteine Westeuropa ist, muß man annehmen, daß diese Gegenstände nach Lettland aus dem Westen eingeführt wurden. Anfänglich könnten Wikinger, später deutsche Kaufleute Vermittler des Imports gewesen sein.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

I. Cimermane

ZEMGAĻU 16. GS. BRONZAS SKĀRDA VAINAGI

Latvijas vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondos glabājas 20 rotāti bronzas skārda viduslaiku vainagi vai to fragmenti (1. att.). No tiem drošos kapa inventāros atrasti pieci vainagi.

1930. g. H. Riekstiņa izrakumos Zaļenieku Zaļāsmuižas kapsētā 9. kapā guldītajai meitenītei (skeleta garums apmēram 120 cm) ap galvu atrasts 34 mm plats, sadrupis bronzas skārda vainags. Kapā vēl atrastas divas bronzas riņķasaktas, ar bronzas kniedītēm un podziņām rotāta ādas josta, bronzas gredzens un dzelzs sprādzīte. Šajā kapsētā kā savrupatradums iegūts vēl otrs — 62 mm plats vainags (2. att.: 8).

1934. g. Īslīces Jaunzemjos E. Šturms savācis vairāku postītu viduslaiku apbedījumu inventāru. Bronzas vainaga fragmenti 40 mm platumā atrasti 3. kapā kopā ar bērza tāss paliekām (2. att.: 9) un bagātīgi ornamentētu bronzas riņķasaktu.

1938. g. P. Stepiņa izrakumos Rubas Rūsīšu—Debešu kapulaukā 26. kapā 25 mm plats bronzas skārda vainags (3. att.: 2) iegūts kopā ar bronzas stūraino riņķasaktu, fragmentāru dzelzs nazi un bronzas kniedītēm rotātu ādas jostu ar bronzas sprādzi. Otrs — 32 mm plats vainags iegūts kā savrupatradums (2. att.: 10).

Divi bronzas skārda vainagi iegūti ar monētām datētos kapos 1966. gadā Latvijas vēstures muzeja izrakumos Vilces Kalnaplāteros.[1] Šeit 6. kapā, jaunas sievietes apbedījumā, 82 mm plats vainags (5. att.) atrasts kopā ar bronzas riņķasaktu, kas ro-

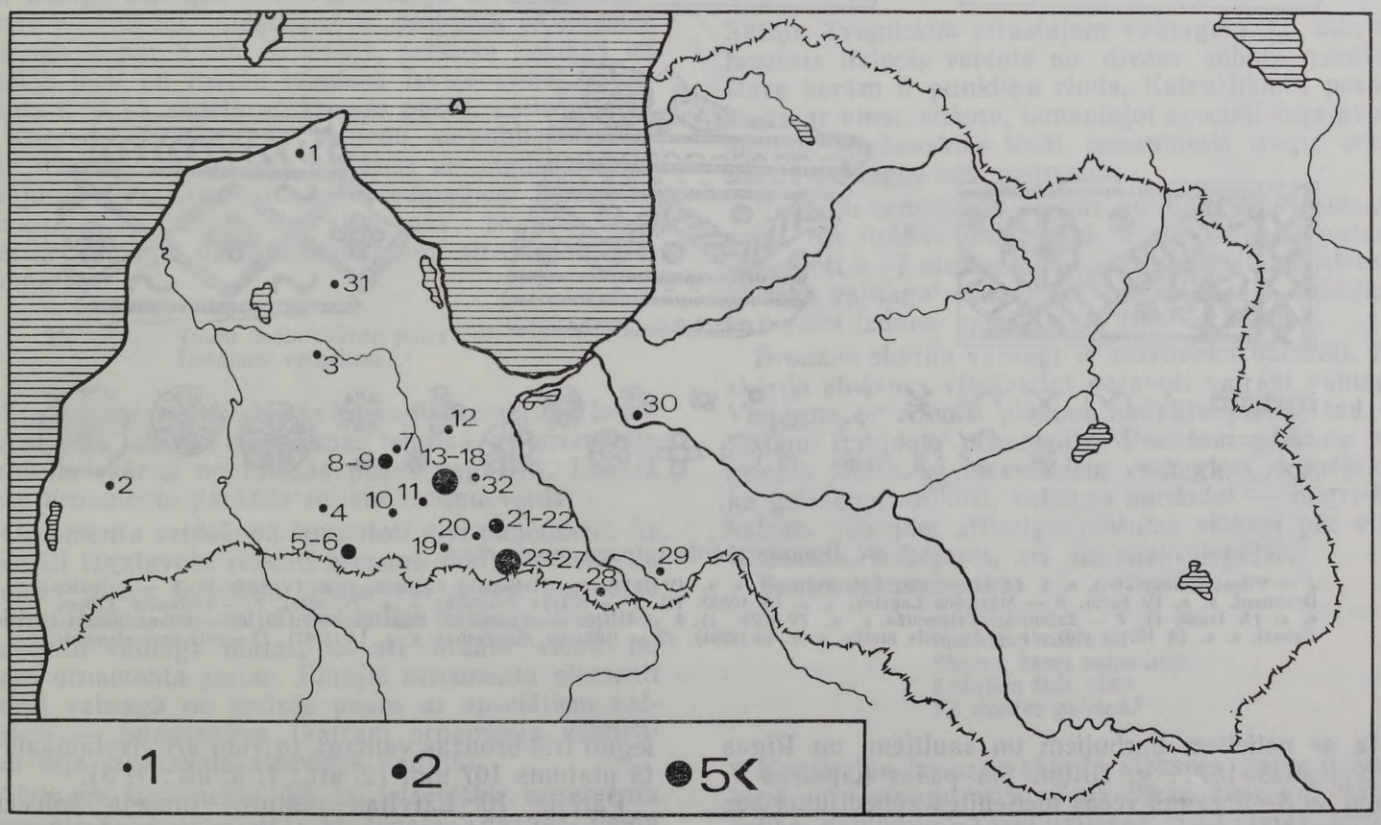

1. att. Bronzas skārda vainagu atradumu vietas.

1 — Mazirbes Lapstes, *2* — Durbes Ēdas, *3* — Valgales Dreimaņi, *4* — Sātiņu Zvejnieki, *5, 6* — Rubas Rūsīši—Debeši, *7* — Jaunpils muiža, *8, 9* — Bikstu Vērpes, *10* — Lielauces Klotes, *11* — Ile, *12* — Džūkstes Sīkmaņi, *13—18* — Dobele, *19* — Bukaišu Mazgarbas, *20* — Tērvetes Sapņi, *21, 22* — Zaļenieku Zaļāmuiža, *23—27* — Vilces Kalnaplāteri, *28* — Īslīces Jaunzemji, *29* — Jaunsaules Grigaļi, *30* — Salaspils Lipši, *31* — Talsu apkārtne, *32* — Dobeles Oši.

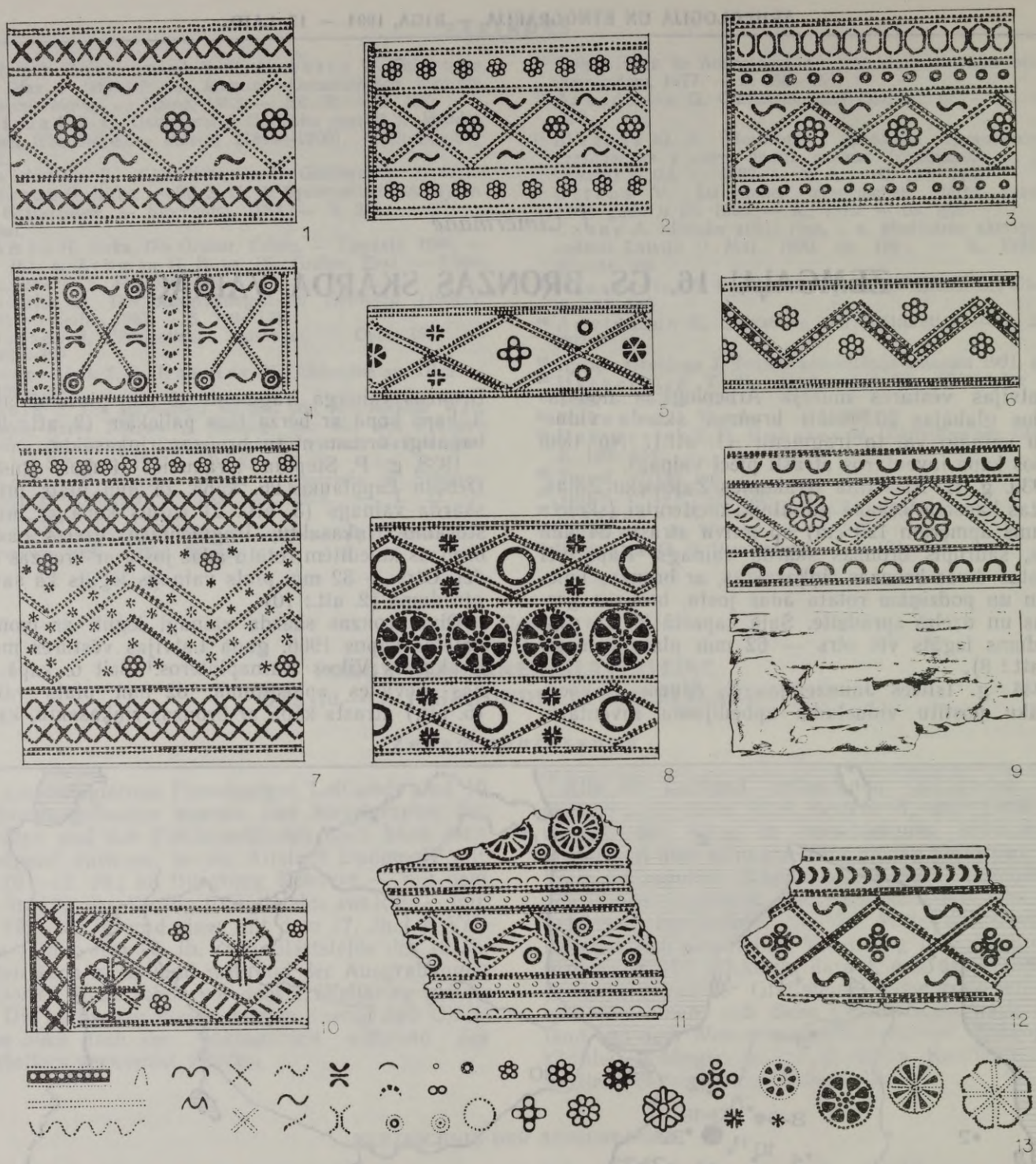

2. att. Bronzas skārda vainagu ornaments.

1 — Vilces Kalnaplāteri, s. a. (A 11989: 45), *2* — Kurzeme, s. a. (V 7519), *3* — Džūkstes Sīkmaņi, s. a. (V 8360: 1), *4* — Valgales Dreimaņi, s. a. (V 8972), *5* — Mazirbes Lapstes, s. a. (A 10860: II), *6* — Sātiņu Zvejnieki, s. a. (V 8665), *7* — Lielauces Ķlotes, s. a. (A 11306: 1), *8* — Zaļenieku Zaļāmuiža, s. a. (V 7573: 1), *9* — Īslīces Jaunzemji, 3. kaps (V 8397: 2), *10* — Rubas Rūsīši—Debeši, s. a. (A 10078: 190), *11* — Jaunpils muiža, s. a. (A 12264), *12* — Bukaišu Mazgarbas, s. a. (A 11147), *13* — rotājuma elementi.

tāta ar nelieliem burbuļiem un saulītēm, un Rīgas brīvpilsētas 157.. g. šiliņu. Šīs pašas kapsētas 7. kapā — 8—9 gadus vecas meitenītes apbedījumā bez 55 mm plata vainaga atrastas trīs bronzas saktas, Rīgas brīvpilsētas 1578. g. šiliņš un ziedojums — ritulī satīta, ar bronzas kniedītēm rotāta ādas josta, kas bija nolikta mirušajai virs kreisā pleca (4. att.). Bez tam Vilces Kalnaplāteros kā savrupatradumi iegūti trīs bronzas vainagi, to vidū arī visplatākais — tā platums 107 mm (2. att.: 1; 3. att.: 1, 3).

Pārējie 10 Latvijas vēstures muzeja kolekcijā ietilpstošie vainagi iegūti dažādās vietās kā savrupatradumi.

Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas fondos glabājas bronzas skārda vainags, kas iegūts M. Atgāža vadītajos izrakumos Tērvetes Sapņu kap-

sētā 1975. gadā ar 1573. g. monētu datētā kapā.[2] Pieci bronzas skārda vainagu fragmenti kā savrupatradumi iegūti J. Daigas vadītajos izrakumos Dobeles kapsētā 1979. un 1980. g.[3] un viens fragments 1973. g. Salaspils Lipšu kapulaukā[4]. Bez jau minētajiem vēl seši bronzas skārda vainagi glabājušies bijušā Kurzemes provinces muzeja kolekcijā.[5]

Viduslaiku bronzas skārda vainagi līdz šim literatūrā plašāk nav apskatīti. Senlietu sarakstos un kartotēkās fragmentārie atradumi nereti nosaukti par apkalumiem vai cepuru sastāvdaļām. Tomēr atradumi arheoloģiskajos izrakumos atsegtajos kapos liecina, ka tie ir grezna sieviešu rota — vainagi.

Aplūkojamo vainagu datēšanai šobrīd izmantojami ar monētām datētie apbedījumi. Pārējo kapu datēšana apgrūtināta, jo līdz šim nav izstrādāta viduslaiku rotu, to vidū arī saktu tipoloģija un hronoloģija, kas varētu palīdzēt kapu precīzā datēšanā. Vilces Kalnaplāteru un Tērvetes Sapņu ar monētām datēto apbedījumu, kuros atrasti vainagi, hronoloģija ir visai blīva — 16. gs. 70. gadi. Tomēr jādomā, ka vainagu lietošanas laiks ir bijis ilgāks un iesniedzies vismaz vēl 17. gs. sākumā. Kapos atrasto monētu lietošanas laiks ir bijis diezgan ilgs.

Arheoloģiskajos atradumos sastopamajiem bronzas skārda vainagiem līdzīgs publicēts etnogrāfisko materiālu krājuma «Latviešu tautas māksla» 3. sējumā.[6] Anotācijā norādīts, ka vainaga zīmējums ņemts no A. Dzērvīša materiāliem, kas attiecas uz Zemgali; vainags datēts ar 18. vai 19. gs. Nav ziņu par tā izcelsmi, datējuma motīviem un pašreizējo atrašanās vietu. Šis 52 mm platais vainags pēc ornamenta ir ļoti līdzīgs Latvijas vēstures muzejā esošajam Kurzemes vainagam. Atšķirības ir platumā (Kurzemes vainags ir par 3 mm šaurāks), zalktīšu liekumā uz pretējo pusi un rozešu tehniskā izveidojumā. Ornaments ir it kā zīmēts no kreisās puses. Lielā līdzība ar Kurzemes vainagu ļauj pieņemt, ka publicētais varētu būt 1931. g. muzejā ienākušā eksemplāra atdarinājums. Par citiem līdzīgiem vainagiem Zemgales etnogrāfiskajā materiālā ziņu nav. Norādes par skārda vainagu darināšanu varam atrast folklorā. Piemēram:

Tautu meita skārdu pirka
Lielajami vaiņakam..[7]

Zemgales bronzas skārda vainagi darināti no bronzas skārda loksnes cizelēšanas tehnikā — ornaments iespiests skārdā no kreisās puses negatīvā. Labajā pusē ornaments parādās reljefu izciļņu veidā.

Ornamenta veidošanā izmantoti divi paņēmieni. Ar speciāli izgatavotu ritenīti bronzas skārda loksnē no kreisās puses iespiesta viena vai divas paralēlas zobiņu rindas, kas, reljefi izdaloties vainaga virspusē, norobežo vainaga malas, kā arī atdala vienu no otras ornamenta joslas. Pārējie ornamenta elementi iesisti vainagā no kreisās puses ar speciāliem kaltiņiem — puansoniem (katram ornamenta elementam bija izgatavots atsevišķs kaltiņš).

Vainaga ornaments, kā arī atsevišķie ornamenta elementi ir ģeometriski. Ir lietotas dažāda veida rozetes — saulītes, kā arī krustiņi, mēnestiņi, zalktīši, jumtiņi, likloči, divkārši zobiņu virknes posmi u. c. (2. att.: 13). Ir arī kombinēti elementi, kas tika iesisti vienlaicīgi, ar vienu sitienu. Tā, piemēram,

3. att. Restaurētie vainagi.

1 — Vilces Kalnaplāteri, s. a. (A 11988: 2), *2* — Rubas Rūsīši—Debeši, 26. kaps (A 10078: 136), *3* — Vilces—Kalnaplāteri, s. a. (A 11988: 1).

Sātiņu Zvejniekos atrastajam vainagam (2. att.: 6) lauztais līklocis veidots no divām zobiņu rindām, starp kurām ir punktiņu rinda. Katru līkloča posmu iesita ar vienu sitienu, izmantojot speciāli izgatavotu kaltiņu. Riņķasaktās bieži izmantotais augu ornaments vainagos nav sastopams.

Vainagu ornaments veidots no mazajiem elementiņiem, tos dažādi kombinējot. Vienā vainagā parasti izmantoti 2—7 elementi. Vilces Kalnaplāteros atrastā platākā vainaga[8] ornaments darināts, ar 7 dažādiem kaltiņiem izdarot vairāk nekā 1000 iesitienu.

Bronzas skārda vainagi ir amatnieku darināti. No skārda sloksnes vienlaicīgi gatavoti vairāki vainagi. Vispirms ar ritenīti plāksne sadalīta joslās, tad uz joslām izveidots ornaments. Pēc tam plāksne sagriezta joslās pa atsevišķiem vainagiem. Iespējams, ka griešana notikusi, vainagu pārdodot — nogriežot katram pircējam attiecīga platuma sloksni pēc viņa vēlēšanās, iespējams, arī pēc maksātspējas.

Tautasdziesma saka:

Mazajām māsiņām
Skaisti, šauri vainadziņi.
Lielajām lieli, plati
Kā micītes galviņā.[9]

Nogrieztās bronzas skārda sloksnes galus sašuva kopā un vainagu uzšuva uz bērza tāss vai liepas krijas pamatnes. Tāss paliekas konstatētas Īslīces Jaunzemju 3. kapā, krijas — Vilces Kalnaplāteru 6. un 7. kapā, kā arī Zaļenieku Zaļāsmuižas 9. kapā. Īslīces Jaunzemju 3. kapā saglabājusies bērza tāss sloksne ar šķeterētiem šuvuma diegu pavedieniem.

4. att. Vilces Kalnaplāteru 7. kapa inventārs.
1 — vainags (A 11989: 34), *2* — ādas jostas fragmenti, *3* — monēta, *4—6* — saktas.

Vainags sašūts un galīgi izveidots, domājams, mājās, piemērojot to valkātājas galvas lielumam.

Interesanta detaļa konstatēta Vilces Kalnaplāteru 6. kapā guldītās meitenes vainagam. Vainaga restaurācijas gaitā starp vainagu un bērza tāss «oderi» atrada egles zariņu ar visām skujām, kas, šķiet, tur bija ievietots, vainagu gatavojot. P. Šmits norāda, ka latviešu folklorā skuju koki simbolizēja dzīvības spēku. Ar egļu skujām kaisītas bēru mājas, bērinieki pēruši cits citu, lai nemirtu.[10]

Vainagu platums un līdz ar to ornamenta kompozicionālais izveidojums ir visai dažāds. Vainagu pla-

tums ir no 25 līdz 107 mm. Lielākoties ornamenta kompozīcija ir simetriska. Vidū horizontālā virzienā izvietota centrālā ornamenta josla — visbiežāk rombus veidojoša guļkrustu josla (2. att.: 1—3, 12) vai arī lauztā līkloča josla (2. att.: 7, 11), retāk lielo saulīšu rinda (2. att.: 8). No centrālās joslas uz abām pusēm vienādā secībā ir šaurākas — krustiņu, mēnestiņu, jumtiņu u. c. elementu joslas (2. att.: 1, 2, 8, 9; 3. att.: 1).

Retāk ornamenta kompozīcija veidota asimetriski — vienā malā kādas raksta joslas it kā pietrūkst (2. att.: 3, 7; 5. att.). Šaurākajiem — 25—35 mm platajiem — vainagiem dažkārt ir tikai viena — centrālā ornamenta josla (2. att.: 5, 6, 10). Šeit sastopams dažādi variēts lauztais līklocis vai guļkrusti — rombi, kuru tukšos laukumus aizpilda mēnestiņi, saulītes, zalktīši u. c. elementi.

Platākajiem vainagiem ornaments ir visai sarežģīts. Tiem konstatēts līdz septiņām ornamenta joslām. Vilces Kalnaplāteru 107 mm platajam vainagam ir 7 ornamenta joslas — ar it kā divām centrālajām joslām ar dubultu lauzto līkloci. Centrālās joslas vienu no otras atdala nelielu saulīšu josla, bet gar malām ir jumtiņu un krustiņu joslas. Vainaga ornaments veidots simetriski, atšķiras tikai abu līkloču joslu brīvo laukumu ornamentācija (3. att.: 3).

Viens no ornamentāli bagātīgākajiem ir Jaunpilī atrastais vainaga fragments (2. att.: 11), kurš gan nav saglabājies visā platumā. Te ornamentācijā izmantotas lielākas un mazākas saulītes, riņķīši, mēnestiņi. Dubultā lauztā līkloča starpjoslu aizpilda zalktīšu rinda. Vainagu darinot, lietoti 6 ornamenta elementi. Ja pieņemtu, ka vainags bijis simetrisks, tā platums sasniegtu 106 mm un tam būtu 11 ornamenta joslu.

No platākajiem vainagiem vēl pieminams 89 mm platais vainags no Lielauces Kļotēm (2. att.: 7). Šeit centrālo joslu veido trīskāršs lauztais līklocis, kura starpjoslās ir mazas lapu rozetītes, bet starplaukumos lielākas un mazākas rozetes. No centrālās joslas uz abām pusēm izvietotas divas krustiņu rindas, kas, cieši saskaroties, veido it kā mežģiņu joslas. Asimetriskumu vainagam piešķir nelielu rozešu rinda gar vienu malu. Vainagu darinot, izmantoti 5 ornamenta elementi.

Pilnīgi citāda ornamenta kompozīcija ir Valgales Dreimaņos atrastajam 39 mm platajam vainaga fragmentam (2. att.: 4). Šeit ornaments veidots nevis gareniskās joslās kā parasti, bet četrstūros, kurus citu no cita atdala vertikāla mēnestiņu josla. Četrstūros izmantoti mēnestiņa, zalktīša, saulītes u. c. elementi. Kompozicionāli šis vainags tuvs Kurzemē šai laikā sastopamajiem rotātajiem spangu vainagiem,[11] kas gan ir šaurāki (15—16 mm).

Interesanti būtu aplūkotajā materiālā atrast viena amatnieka ar vieniem un tiem pašiem darbarīkiem darinātus vainagus. Pašreiz tas vēl nav izdevies. Ļoti radniecīga ornamenta izveide ir 2. att.: 1—3 aplūkojamajiem vainagiem, tomēr, tos rūpīgi apskatot, redzams, ka līdzīgie ornamenta elementi nav darināti ar vienu un to pašu kaltiņu.

Kā liecina Latvijas vēstures muzejā atrodošos, kā arī pārējo autorei zināmo bronzas skārda vainagu atradumu vietu topogrāfija (1. att.), tie ir raksturīgi Zemgales novadam. No 33 zināmajiem vainagiem 20

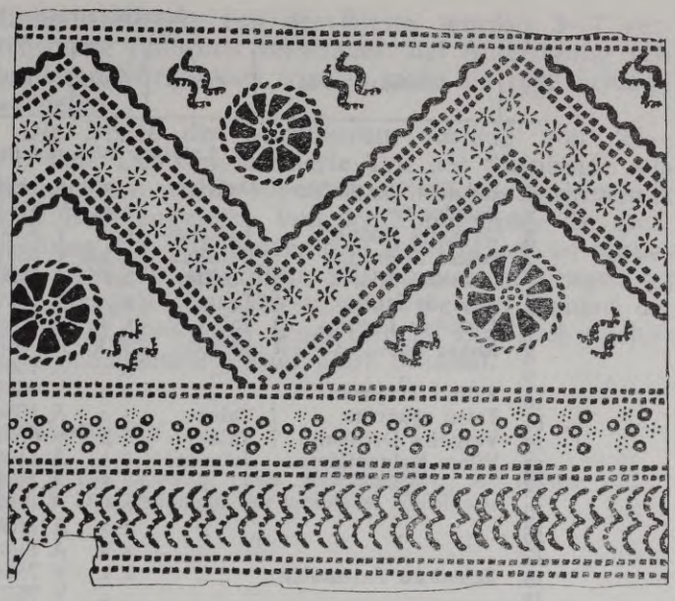

5. att. Vilces Kalnaplāteru 6. kapa vainaga ornaments (A 11989: 31).

atrasti bij. Jelgavas apriņķī — tagad galvenokārt Jelgavas un Dobeles rajonā. Septiņi iegūti turpat netālu — Bauskas, Tukuma un Saldus rajonā. Attālāki atradumi ir pieci: trīs vainagi iegūti Talsu rajonā — jau pieminētais Valgales vainags, 25 mm plats vainags no Mazirbes Lapstēm un nezināmas izcelsmes vainags no Talsu apkārtnes; 35 mm plats vienas joslas vainags atrasts Liepājas raj. Durbē; neliels vainaga fragments — Salaspils Lipšu kapulaukā.

Platākie vairāku joslu vainagi atrasti galvenokārt Jelgavas, Bauskas, Dobeles un Tukuma rajonā. Tālāk — Kurzemes pusē sastopami galvenokārt šaurākie vienas joslas vainagi.

Antropoloģe R. Deņisova, analizējot latviešu antropoloģisko sastāvu 16.—18. gs., norāda uz Zemgales iedzīvotāju neviendabīgo kranioloģisko materiālu. Kā atšķirīgu no pārējā novada R. Deņisova izdala Vilces Kalnaplāteru materiālu un izsaka domu, ka te varētu būt apglabāti Livonijas ordeņa 15. gs. Zemgalē nometinātie votu «krieviņi».[12] Tomēr arheoloģiskais materiāls Vilces Kalnaplāteros nekādas atšķirības neuzrāda. Vainagi, saktas, ar bronzu rotātās ādas jostas u. c. šeit iegūtie materiāli pēc formas un ornamenta pilnībā iekļaujas šā laika Zemgales materiālajā kultūrā. Grūti ticēt, ka ienācēji 100 gadu laikā būtu pilnībā pārņēmuši vietējo iedzīvotāju materiālo kultūru, nesaglabājot neko no savas iepriekšējās.

Pēdējos gados plaši sastopami Vilces Kalnaplāteru vainagu atdarinājumi. Tautas daiļamata meistaru darinātus, tos pie Zemgales novada tautastērpiem valkā daudzu pašdarbības kolektīvu dalībnieki. Krāšņie, bagātīgi ornamentētie bronzas vainagi labi iederas Zemgales tērpa ansamblī. Šķiet, ka tikai par tiem runā tautasdziesma:

Stalta tēva meita biju,
Stalši nesu vainadziņu:
Ni uz pieres, ni pakauša,
Pašā galvas vidiņā.[13]

Latvijā atrastie bronzas skārda vainagi

Nr. p.k.	Atrašanas vieta	Rajons	Kaps	Inv. nr.	Izrakumu vadītājs	Iegūšanas gads	Platums, mm	Joslu skaits
				Latvijas vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā				
1.	Bukaišu Mazgarbas	Dobeles	s. a.	A 11147	V. Ginters	1932	52 (fragm.)	2 (fragm.)
2.	Dobeles Oši	„	s. a.	V 3243	E. Šturms	1926	50	3
3.	Džūkstes Sīkmaņi	Tukuma	s. a.	V 8360 : 1	—	1937	55	4
4.	Īslices Jaunzemji	Bauskas	3. k.	V 8397 : 2	E. Šturms	1934	40	3
5.	Lielauces Klotes	Dobeles	s. a.	A 11306 : 1	—	1946	89	4
6.	Jaunpils muiža	Tukuma	s. a.	A 12264	—	1974	64 (fragm.)	6 (fragm.)
7.	Mazirbes Lapstes	Talsu	s. a.	A 10860 : 11	—		25	1
8.	Rubas Rūsīši—Debeši	Saldus	26. k.	A 10078 : 136	P. Stepiņš	1938	25	1
9.	„	„	s. a.	A 10078 : 190	„	„	32	1
10.	Sātiņu Zvejnieki	„	s. a.	V 8665	—	1933	32	1
11.	Talsu apkārtne	Talsu	s. a.	A 10840	—	1932	57	3
12.	Valgales Dreimaņi	Talsu	s. a.	V 8972	—	1936	39	1
13.	Vilces Kalnaplāteri	Jelgavas	6. k.	A 11989 : 31	I. Cimermane	1966	82	3
14.	„	„	7. k.	A 11989 : 34	„	„	55	5
15.	„	„	s. a.	A 11988 : 1	„	„	107	7
16.	„	„	s. a.	A 11988 : 2	„	„	59	3
17.	„	„	s. a.	A 11989 : 45	„	„	56	3
18.	Zaļenieku Zaļāmuiža	„	9. k.	V 7564 : 1	H. Riekstiņš	1930	34	2
19.	„	„	s. a.	V 7573 : 1	„	„	62	3
20.	Kurzeme	—	s. a.	V 7519	—	1931	49	3
				Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā				
21.	Dobele	Dobeles	s. a.	153	J. Daiga	1979		3
22.	„	„	s. a.	395	„	„		2
23.	„	„	s. a.	726	„	1980		1
24.	„	„	s. a.	913	„	„		3
25.	„	„	s. a.	1255	„	„		fragm.
26.	Salaspils Lipši	Rīgas	s. a.		„	1973		fragm.
27.	Tērvetes Sapņi	Dobeles	4. k.		M. Atgāzis	1975		2
				Bij. Kurzemes provinces muzeja*				
28.	Dobele	Dobeles	—		K. Boy	1883	103	7
29.	Durbes Ēdas	Liepājas	s. a.	—	—	1876	34	1
30.	Bikstu Vērpes	Dobeles	s. a.	—	—		23	1
31.	„	„	s. a.	—			fragm.	
32.	Ile	„	s. a.				80	6
33.	Jaunsaules Grigaļi	Bauskas	s. a.				49	3

* Kartotēka Latvijas vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā.

PARINDES

[1] Cimermane I. Aizsardzības izrakumi Vilces Kalnaplāteru kapulaukā // RT 1966. — R., 1967. — 27.—28. lpp.

[2] Atgāzis M. Tērvetes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1975. gadā // Mat. 1975. — R., 1976. — 18.—19. lpp.

[3] Daiga J. Izrakumi Dobeles kapsētā // Mat. 1980./81. — R., 1982. — 75. lpp.

[4] Daiga J. Izrakumi Salaspils Lipšu kapulaukā // Mat. 1973. — R., 1974. — 3. att.: 26, 24. lpp.

[5] RK. — Nr. 429, 48. lpp., nr. 398, 41. lpp.

[6] Latviešu tautas māksla. — R., 1967. — 3. sēj. — 587. att. Šā paša vainaga fragmenta zīmējums bez īpašas anotācijas dots rakstā: Dzērvītis A. Kā latvju zeltene darinājusi un valkājusi vainagu // Latvju tautas daiņas. — R., 1930. — 6. sēj. — 217. lpp.

[7] Latvju tautas daiņas. — 6. sēj. — 238. lpp., nr. 1374.

[8] A 11988: 1.

[9] Latvju tautas daiņas. — R., 1929. — 3. sēj. — 344. lpp., nr. 1864.

[10] Smits P. Koku loma mītos // Latvju tautas daiņas. — R., 1928. — 1. sēj. — 13. lpp.

[11] Sal. Gudenieku Aniņas (V 7528: 5), Nīgrandes Kapiņu kalns (V 370) u. c.

[12] Deņisova R. Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs 16.—18. gs. // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 268. lpp.

[13] Latvju tautas daiņas. — 3. sēj. — 358. lpp., nr. 2027.

I. Cimermane

DIE STIRNBINDEN AUS BRONZEBLECH DER SEMGALLEN DES 16. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

In den Fonds des Historischen Museums Lettlands sind etwa 20 teilweise fragmentarische Exemplare von Stirnbinden aus Bronzeblech aufbewahrt. Fünf Exemplare der genannten Stirnbinden entstammen intakten Gräberkomplexen und zwei davon sind mit Münzen des Jahres 1578 (Abb. 4) und des Jahres 157.. datiert. Ohne die Museumskollektion sind der Verfasserin dieses Artikels auch noch 13

Exemplare derselben Form bekannt, eines davon wurde zusammen mit einer Münze des Jahres 1573 gefunden.

Das geometrische Ornament der Stirnbinden ist mittels 2 Methoden ausgeführt. Mit Hilfe eines speziellen Rädchens wurde von der Außenseite des Blattes eine oder zwei Reihen von parallelen Zähnchen eingestanzt, zuweilen zerteilen sie die Stirnbinde in mehrere ornamentale Zonen. Die anderen Details des Ornaments wurden von der Außenseite mit speziellen Kelten — Poinçons eingeschlagen. Die Poinçons wurden speziell für jedes Ornament hergestellt. Bei der Anfertigung der Stirnbinde, abhängig von der Breite, wurden 2—7 verschiedene Poinçons verwendet. Bei Anfertigung von breiteren Stirnbinden wurden mehr als 1000 Schläge ausgeübt.

Die Breite der Stirnbinden variiert von 25—107 mm. Der ornamentierte Teil der Stirnbinde aus Bronzeblech wurde einem Grundteil aus Birkenrinde oder Bast angenäht. Von der Topographie der Ausbreitung der Stirnbinden aus Bronzeblech zu schließen (Abb. 1), sind diese Stirnbinden der Umgebung von Zemgale charakteristisch. Von dort stammt die Mehrzahl davon, aus dieser Gegend sind auch reichlicher ornamentierte Exemplare bekannt.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Die Verbreitung der Stirnbinden aus Bronzeblech.
Abb. 2. Das Ornament der Stirnbinden.
Abb. 3. Drei rekonstruierte Stirnbinden.
Abb. 4. Das Inventar eines Mädchengrabes mit Münze.
Abb. 5. Das Ornament der breitesten Stirnbinde.

K. Ducmane

15. GADSIMTA MONĒTU DEPOZĪTS NO KULDĪGAS

1984. gada 21. septembrī Kuldīgas rajona patērētāju biedrības būvremonta grupas strādnieki pie veikala «Bērnu pasaule» Kuldīgā, Pionieru (tag. Smilšu) ielā 10, līdzināja zemi. Strādnieks Voldemārs Tērps ieraudzīja apaļu, ar zemi aplipušu priekšmetu. Sākumā domājuši, ka tā ir granāta. Nedaudz attīrījuši un ieraudzījuši dažas monētas. Par atradumu strādnieki nekavējoties ziņoja grupas priekšniekam Elmāram Valeinim, kurš piezvanīja uz Kuldīgas novadpētniecības un mākslas muzeju. Muzeja galvenā fondu glabātāja Līvija Klīma tūlīt devās uz kantori, kur saņēma atradumu.

Zeme pie veikala bija atvesta iepriekšējā dienā, 20. septembrī, no A. Macpāna (tag. Planīcas) ielas. Tur, laukumā starp mājām nr. 18 un nr. 26, bija sastumta zemes kaudze, no tās zemi veda uz apstādījumiem, kur depozītu arī atrada.

Attīrot depozītu, konstatēja, ka monētas bijušas ietītas rupjā linu audumā un ievietotas vara trauciņā. Atradumu nodeva Latvijas vēstures muzeja Numismātikas nodaļai zinātniskai izpētei un novērtēšanai (tagad glabājas Kuldīgas novadpētniecības un mākslas muzejā).[1]

Depozīta sastāvā ir šādas monētas.

1. att. Depozīta kopskats.

LIVONIJA

Tartu (Tērbatas) bīskapija

ĀRTIGI

JOHANS I FON FIFHŪZENS (1346—1371 (3))

1. Ārtigs.
Aversā (turpmāk — Av.): vidū bīskapa galva ar mitru pretskatā, gar malu leģenda[2]: + [krusts] IOhAnnES : [kolveida punkti] EPa : TA.
Reversā (turpmāk — Rv.): vidū bīskapijas ģerbonis — sakrustots zobens un atslēga, virs tā bīskapa dzimtas ģerbonis — lilija, gar malu leģenda: + MOnETA : ThARBA.
Svars: 1,01 g.
Pēc M. Nemiroviča-Dančenko, 1. d. tips.[3]
Ar šā tipa monētu spiedni izgatavotas monētas Latvijā zināmas vēl tikai Rēzeknes raj. Voskānu depozītā (atrasts 1935. g.).[4]

DITRIHS III DAMEROVS (1379—1400)

2. Ārtigs.
Av.: vidū bīskapa galva ar mitru pretskatā, uz mitras divi trīslapji, gar malu leģenda: + TIDERIEVS O [aplītis] EPVS.
Rv.: vidū bīskapijas ģerbonis — sakrustots zobens un atslēga, virs tā bīskapa dzimtas ģerbonis — zars, zem ģerboņa nav riņķīša, gar malu leģenda: + MONETA 8 [kolveida aplīši] ThARBAT.
Svars: 1,15 g.
Šāda tipa monētas Latvijā zināmas vēl tikai Sēlpils Ķipju depozītā (atrasts 1938. g.).[5]

3.—12. Ārtigi.[6]
No iepriekš aprakstītās monētas atšķiras ar to, ka Av. leģendā vārdam EPVS abās pusēs ir rozete no septiņiem punktiem, Rv. leģendā pirmais vārds sākas ar burtu И, otrais vārds ir ThARB.
Vienai monētai (nr. 9) — dubultsitiena pēdas.
Svars: 0,97; 1,25; 0,88; 1,20; 0,95; 0,79; 1,33; 0,93; 0,97; 0,83 g.

13.—17. Ārtigi.
Av.: no iepriekš aprakstītajām monētām atšķiras ar to, ka uz bīskapa mitras ir divi aplīši, leģendā pirms vārda EPVS — aplītis.
Rv.: zem bīskapijas ģerboņa nav riņķīša.[7]
Svars: 0,87; 0,74; 0,97; 0,91; 0,93 g.

18.—40. Ārtigi.[8]
Av.: uz bīskapa mitras ir divi trīslapji, leģendā starp vārdiem — trīslapji.
Rv.: zem bīskapijas ģerboņa ir liels riņķītis, leģendā starp vārdiem — trīslapji.
Divām monētām (nr. 20 un 27) — dubultsitiena pēdas.
Svars: 1,13; 0,96; 1,04; 0,98; 0,91; 0,94; 0,84; 1,03; 1,03; 0,89; 0,76; 1,03; 0,82; 1,07; 0,94; 1,07; 0,85; 0,91; 1,08; 0,93; 0,89; 1,04; 1,00 g.

41.—46. Ārtigi.
Av.: uz bīskapa mitras ir divi aplīši, leģenda: + TIDERIEVS . [punkts] EPV.
Rv.: zem bīskapijas ģerboņa ir vidēja lieluma riņķītis, leģenda: + NOnETA . [punkts] ThAR.
Svars: 1,08; 1,05; 1,01; 0,78; 0,85; 0,93 g.

47. Ārtigs.
Av.: uz bīskapa mitras ir divi trīslapji, leģenda: + TIRIEVS . EP.
Rv.: zem bīskapijas ģerboņa ir punktveida riņķītis, leģenda: + IIOnETA . ThI.
Svars: 1,22 g.

48.—61. Ārtigi.
Av.: uz bīskapa mitras ir divi aplīši, leģenda: + TIRIEVS . EPVS.
Rv.: zem bīskapijas ģerboņa ir mazs riņķītis, leģenda: + NOnETA . ThA.
Svars: 0,97; 0,99; 0,98; 1,01; 0,96; 0,92; 0,82; 0,76; 0,99; 1,02; 0,83; 0,96; 0,92; 0,80 g.

62.—72. Ārtigi.
Av.: uz bīskapa mitras ir divi aplīši, leģenda: + TIRIaVS [vai TIRIEVS] . EPVS.
Rv.: zem bīskapijas ģerboņa ir riņķītis, leģenda: + IIOnETA [vai NOnETA] . DAR.
Svars: 1,00; 0,83; 1,10; 0,82; 1,02; 0,92; 1,14; 1,04; 0,92; 0,83; 0,84 g.

73. Ārtigs.
Av.: uz bīskapa mitras ir divi aplīši, leģenda: + TIRIEVS . EPV.
Rv.: zem bīskapijas ģerboņa nav riņķīša, leģenda: + IIOnETA . DA.
Svars: 0,73 g.

HEINRIHS II FON VRANGELS (1400—1410)

74.—77. Ārtigi.[9]
Av.: vidū bīskapa galva ar mitru pretskatā, uz mitras divi trīslapji, gar malu leģenda: +hInRIKVS EPVSO.
Rv.: vidū bīskapijas ģerbonis — sakrustots zobens un atslēga, virs tā bīskapa dzimtas ģerbonis — trīs mūra dzeguļi, zem bīskapijas ģerboņa ir riņķītis, gar malu leģenda: + IIOnETA DARP.
Svars: 0,98; 1,00; 0,82; 0,86 g.

LĪBEKAS TIPA FENIŅI

78.—99. Lībekas tipa feniņi.[10]
Av., Rv.: vidū bīskapijas ģerbonis — sakrustots zobens un atslēga, gar malu leģenda.
Av. leģenda: + EPVSOPVS . DA.
Rv. leģenda: DARPAT . EPV [dažām monētām EP].
Svars: 0,27; 0,28; 0,31; 0,32; 0,24; 0,28; 0,34; 0,34; 0,41; 0,32; 0,32; 0,33; 0,29; 0,29; 0,35; 0,25; 0,23;

0,34; 0,32; 0,34; 0,21; 0,33 g.

100.—130. Lībekas tipa feniņi.

Av. leģenda: + EPVSOPVS.

Rv. leģenda: + DARPA + .

Svars: 0,39; 0,33; 0,31; 0,31; 0,37; 0,35; 0,40; 0,25; 0,28; 0,26; 0,27; 0,37; 0,26; 0,26; 0,29; 0,33; 0,32; 0,30; 0,25; 0,26; 0,24; 0,19; 0,18; 0,31; 0,32; 0,33; 0,30; 0,22; 0,26; 0,31; 0,31 g.

131.—133. Lībekas tipa feniņi.

Av. leģenda: + EPVSOPVS.

Rv. leģenda: + DARPA.

Svars: 0,28; 0,23; 0,33 g.

134.—138. Lībekas tipa feniņi.

Av. leģenda: + EPVSOPVS . D.

Rv. leģenda: + EPVSOPVS.

Svars: 0,35; 0,21; 0,29; 0,26; 0,35 g.

139.—141. Lībekas tipa feniņi.

Av. leģenda: + DARPAT . EPV [vai E].

Rv. leģenda: + DARPATA.

Svars: 0,29; 0,26; 0,42 g.

142.—169. Lībekas tipa feniņi.

Av. leģenda: + DARPAE.

Rv. leģenda: + DARPAE [vai DARPAD].

Svars: 0,23; 0,39; 0,20; 0,22; 0,28; 0,28; 0,30; 0,25; 0,35; 0,36; 0,28; 0,41; 0,35; 0,25; 0,21; 0,42; 0,37; 0,29; 0,36; 0,34; 0,25; 0,29; 0,26; 0,32; 0,39; 0,34; 0,33; 0,36 g.

170.—174. Lībekas tipa feniņi.

Av. leģenda: + DAIPIAIE.

Rv. leģenda: + DAIPIAIE.

Svars: 0,33; 0,27; 0,40; 0,29; 0,31 g.

Livonijas ordeņvalsts. Tallina (Rēvele)

ĀRTIGI

I GALVENĀ GRUPA[11]

175. Ārtigs.

Av.: vidū uz trīsstūrveida heraldiskā vairoga Livonijas ordeņa ģerbonis — paralēllīniju krusts, gar malu leģenda: + MAGISTRI : LIVONIE.

Rv.: vidū Livonijas ordeņa garais krusts ar paplatinātiem galiem, katrā krusta stūrī trīs lodītes, gar malu leģenda: + MOnETA REVALIE.

Svars: 1,10 g.

Pēc M. Nemiroviča-Dančenko, 1. tips, C grupa.

176. Ārtigs.

Av. leģenda: W . . . . . × LIVONIE.

Rv. leģenda: + И . . . . . × REVALIE.

Svars: 1,15 g.

Pēc M. Nemiroviča-Dančenko, 3. tips, B grupa.

177.—181. Ārtigi.

Av. leģenda: + NAGISTRI × LIVONIE.

Rv. leģenda: + ИOnETA × REVALIE.

Svars: 1,27; 1,07; 1,12; 1,11; 1,23 g.

Pēc M. Nemiroviča-Dančenko, 4. tips — visvecākie.

182.—197. Ārtigi.

Tādi paši kā iepriekš aprakstītās monētas (ar mazām izmaiņām).

Svars: 0,87;0,95; 1,08; 1,09; 1,10; 1,09; 1,03; 0,92; 1,07; 1,49; 1,10; 0,96; 0,94; 0,85; 1,34; 1,11 g.

II GALVENĀ GRUPA

198., 199. Ārtigi.

Av.: vidū uz trīsstūrveida heraldiskā vairoga Livonijas ordeņa ģerbonis — paralēllīniju krusts, virs vairoga mazs riņķītis, gar malu leģenda: + NAGISTRI * [staru rozete] LIVONIE.

Rv.: tāds pats kā iepriekš aprakstītajām monētām.

Svars: 0,88; 1,02 g.

200.—207. Ārtigi.

No iepriekš aprakstītajām monētām atšķiras ar to, ka Av. virs vairoga ir liels riņķītis.

Svars: 0,97; 0,77; 1,04; 1,07; 1,02; 0,96; 0,98; 1,14 g

III GALVENĀ GRUPA

208. Ārtigs.

Av.: vidū uz trīsstūrveida heraldiskā vairoga Livonijas ordeņa valsts ģerbonis — parastais krusts, gar malu leģenda: + NAGISTRI * [staru rozete] LIVONIE.

Rv.: attēls tāds pats kā iepriekš aprakstītajām monētām, leģenda: + NOnETA * [staru rozete] REVALIE.

Svars: 1,11 g.

Pēc M. Nemiroviča-Dančenko, 1. tips.

209. Ārtigs.

Attēls tāds pats kā iepriekš aprakstītajam, atšķiras leģendas.

Av. leģenda: ИAGISTRI . LIVONIE.

Rv. leģenda: MOnETA . REVALIE.

Svars: 0,86 g.

Pēc M. Nemiroviča-Dančenko, 2. tips.

210.—226. Ārtigi.

Attēls tāds pats kā iepriekš aprakstītajām monētām, atšķiras leģendas.

Av. leģenda: + mAGISTRI : LIVOnIE.

Rv. leģenda: + mOnETA . REVALIE.

6 monētas ir šā tipa varianti — atšķiras ar burtu un zīmju grafisko izveidojumu vai izkārtojumu leģendās.

Svars: 1,00; 1,02; 0,88; 0,72; 0,98; 1,13; 1,00; 1,00; 0,88; 0,94; 1,00; 0,93; 0,87; 1,02; 0,97; 0,96; 0,96 g.

Pēc M. Nemiroviča-Dančenko, 3. tips.

227.—246. Ārtigi.

No iepriekš aprakstītajām monētām atšķiras ar leģendu paleogrāfiju.

Av. leģenda: + ИAGISTRI . LIVONIE.

Rv. leģenda: + ИOnETA . REVALIE.

5 monētas ir šā tipa varianti — atšķiras ar burtu

un zīmju grafisko izveidojumu un izkārtojumu leģendās.

Svars: 0,92; 0,98; 0,93; 0,88; 1,01; 0,80; 0,99; 0,87; 0,94; 0,85; 0,89; 0,90; 1,01; 1,02; 0,99; 1,02; 0,94; 1,01; 0,99; 0,79 g.

Pēc M. Nemiroviča-Dančenko, 4. tips.

247.—256. Ārtigi.

No iepriekš aprakstītajām monētām atšķiras ar to, ka vārdi leģendās atdalīti ar trim punktiem.

Av. leģenda: + ИAGISTRI:· [trīs punkti] LIVOnIE.

Rv. leģenda: + ИOnETA:·REVALIE:·.

Svars: 1,01; 0,90; 0,97; 0,80; 0,85; 0,85; 1,09; 0,84; 0,93; 0,86 g.

LĪBEKAS TIPA FENIŅI

257. Lībekas tipa feniņš.

Av. un Rv. attēli ir vienādi: vidū uz trīsstūrveida heraldiskā vairoga Livonijas ordeņa ģerbonis — paralēllīniju krusts, ap vairogu un gar malu punktu josla, starp joslām leģenda: REVA; burti atdalīti ar piecstaru rozeti.

Svars: 0,23 g.

Līdz šim šāda tipa monēta speciālistiem nebija zināma, tā reģistrēta kā unikāla — ar atzīmi «Unik». M. Nemirovičs-Dančenko, kurš pētījis Livonijas ārtigu un Lībekas tipa feniņu paleogrāfiju, uzskata, ka šī monēta varētu būt Lībekas tipa feniņu vecākais tips.[12]

258.—262. Lībekas tipa feniņi.[13]

Av.: uz trīsstūrveida heraldiskā vairoga Livonijas ordeņa ģerbonis — paralēllīniju krusts, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: + mOnETA * [staru rozete].

Rv.: vidū Livonijas ordeņa garais krusts ar paplatinātiem galiem, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: + REVALIE.

Svars: 0,32; 0,33; 0,30; 0,24; 0,29 g.

263. Lībekas tipa feniņš.[14]

Av.: vidū uz trīsstūrveida heraldiskā vairoga Livonijas ordeņa valsts ģerbonis — parastais krusts, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: + mAGISTRI.

Rv.: vidū Livonijas ordeņa garais krusts ar paplatinātiem galiem (cits variants), gar malu leģenda: + REVALIE.

Svars: 0,33 g.

264.—276. Lībekas tipa feniņi.[15]

Av.: vidū uz trīsstūrveida heraldiskā vairoga Livonijas ordeņvalsts ģerbonis — parastais krusts (cits variants), gar malu starp divām punktu joslām leģenda: + mOnETA.

Rv.: vidū Livonijas ordeņa garais krusts ar stipri paplatinātiem galiem, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: + REVALIE.

Svars: 0,39; 0,24; 0,23; 0,31; 0,30; 0,34; 0,22; 0,23; 0,29; 0,32; 0,26; 0,21; 0,35 g.

277., 278. Lībekas tipa feniņi.

Attēls tāds pats kā iepriekš aprakstītajām monētām, atšķiras leģendas.

Av. leģenda: + mOnETA.

Rv. leģenda: + mOnETA.

Svars: 0,32; 0,39 g.

279.—286. Lībekas tipa feniņi.

Attēls tāds pats kā iepriekš aprakstītajām monētām, atšķiras leģendas.

Av. leģenda: + REVALIE.

Rv. leģenda: + mOnETA.

Svars: 0,24; 0,28; 0,27; 0,29; 0,25; 0,33; 0,37; 0,28 g.

287.—290. Lībekas tipa feniņi.

Attēls tāds pats kā iepriekš aprakstītajām monētām, atšķiras leģendas.

Av. leģenda: + REVALIE.

Rv. leģenda: + REVALIE.

Svars: 0,41; 0,34; 0,25; 0,31 g.

291. Lībekas tipa feniņš.[16]

Av.: no iepriekš aprakstītajām monētām atšķiras ar to, ka virs vairoga ir punkts, leģendas sākumā ir enkurkrusts: + [enkurkrusts] NAGISTRI.

Rv. leģenda: + mOnETA.

Svars: 0,39 g.

292. Lībekas tipa feniņš.

No iepriekš aprakstītajām monētām atšķiras ar Rv. leģendu: + REVALIE.

Svars: 0,36 g.

293. Lībekas tipa feniņš.[17]

No iepriekš aprakstītās monētas atšķiras ar to, ka Rv. leģendas sākumā ir enkurkrusts: + ИONETA.

Svars: 0,21 g.

294., 295. Lībekas tipa feniņi.

Av.: leģendas sākumā — parastais krusts: + REVALIE.

Rv.: leģendas sākumā — krusts ar paplatinātiem galiem: + ИONETA.

Svars: 0,31; 0,36 g.

296. Lībekas tipa feniņš.

Av. leģenda: + ИOnETA .. [divi punkti].

Rv. leģenda: + ИOnETA.

Svars: 0,40 g.

297.—328. Lībekas tipa feniņi.[18]

Av.: leģendas sākumā — krusts ar nedaudz paplatinātiem galiem: + REVALIE:· [trīs punkti].

Rv.: leģendas sākumā — krusts ar nedaudz paplatinātiem galiem: + ИOnETA:·.

Svars: 0,29; 0,33; 0,29; 0,31; 0,31; 0,37; 0,40; 0,33; 0,21; 0,37; 0,34; 0,35; 0,27; 0,31; 0,30; 0,26; 0,34; 0,23; 0,38; 0,38; 0,30; 0,30; 0,28; 0,32; 0,28; 0,21; 0,35; 0,31; 0,27; 0,31; 0,25; 0,21 g.

ĀRVALSTIS

Vendu monētu savienība

329. Tēterovas ceturtdaļvitens,[19] kalts līdz 1379. gadam.

Av.: vidū krusts ar paplatinātiem galiem, tā centrā četrlapu rozete ar punktu vidū, ap krustu punktu josla, gar malu leģenda: [zvaigzne] mOnETA [zvaigzne] TETEROW.

Rv.: vidū kronēta vērša galva ar izbāztu mēli, apkārt punktu josla, gar malu leģenda: CIVITAS DRI. DWERLE.

Svars: 0,45 g.

330. Vismāras ceturtdaļvitens,[20] kalts pēc 1387. gada.

Av.: vidū liliju krusts ar apli centrā, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: [sešlapu rozete] MOnETA : WISMARI.

Rv.: vidū uz trīsstūrveida heraldiskā vairoga Vismāras pilsētas ģerbonis: vertikāli dalīta lauka labajā pusē — pusvērša galva, kreisajā pusē — divas horizontālas sijas, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: [sešlapu rozete] CIWITAS MAGNOPO.

Svars: 0,33 g.

331. Parhimas ceturtdaļvitens,[21] kalts ap 1389. gadu.

Av.: vidū krusts ar paplatinātiem galiem, tā centrā aplis ar rozeti no pieciem punktiem. Gar malu starp divām punktu joslām leģenda: [sešstaru zvaigzne] MOnETA PARhEM.

Rv.: vidū vērša galva ar izbāztu mēli, starp ragiem — trīs punkti, gar malu starp divām punktu joslām leģenda: [sešstaru zvaigzne] CIVIT . DnI WERLE.

Svars: 0,33 g.

332. Štrālzundes vitens,[22] kalts 15. gs. sākumā.

Av.: vidū karogs, zem tā trīs stari, virs un zem karoga kāta — punkts, pa kreisi — krusts, gar malu starp divām auklas joslām leģenda: [sešlapu rozete] ИOnETA SVnDENSIS.

Rv.: vidū krusts ar nedaudz paplatinātiem galiem, katrā krusta stūrī trīs stari, gar malu starp divām auklas joslām leģenda: [sešlapu rozete] DEVS : In : NOИInE : TVO.

Svars: 0,93 g.

333. Vladislava II Jageloņa (1386—1434) Polijas ternārijs.[23]

Av.: uz trīsstūrveida heraldiskā vairoga Jageloņu dzimtas ģerbonis — krusts, virs tā karaļa Vladislava iniciālis — W, apkārt auklas josla, gar malu leģenda: + MONE . WLADISLAI.

Rv.: Polijas ģerboņa viengalvainais ērglis, apkārt auklas josla, gar malu leģenda: + [Polijas karaļa kronis] REGIS . POLONIE.

Svars: 0,80 g.

334. Pomerānijas brakteāts,[24] kalts 14. gs. beigās (?).

Svars: 0,29 g.

Kuldīgas depozīts pēc monētu sastāva ir ļoti līdzīgs depozītam, ko 1902. g. atrada Rīgā Doma baznīcā.[25]

Spriežot pēc Lībekas tipa feniņu paleogrāfijas, Doma baznīcas depozītā trūkst šā tipa jaunākā kaluma monētu (sk. nr. 142—172). Tas ļauj secināt, ka Kuldīgas depozīts ir nedaudz jaunāks par Doma baznīcas depozītu — noguldīts ap 1408. gadu. Šajā laikā Tartu (Tērbatas) bīskapijā sāka kalt bīskapa Heinriha II fon Vrangela cita tipa monētas (riņķīti nomainīja pusmēness),[26] kādas depozītā nav atrastas.

Kā jau iepriekš atzīmēts, Kuldīgas depozīta monētas bijušas ietītas linu audumā un ievietotas mazā lodveida vara podiņā ar profilētu augšdaļu. Podiņa augstums — 5,9 cm, vidusdaļas diametrs — 7,2 cm, augšdaļas diametrs — 4,9 cm. Spriežot pēc iedziļinājumiem podiņa apakšdaļā, tas balstījies uz trim kājiņām, kas nav saglabājušās. Šādas formas podiņi (katli) — gan lielāki, gan mazāki — viduslaikos bija izplatīti Ziemeļvācijā un Nīderlandē,[27] nereti sastopami arī Austrumbaltijā.[28]

Kuldīgas depozīts papildina un precizē mūsu priekšstatus par monētniecības attīstību un naudas apgrozību Livonijā 14. gs. beigās — 15. gs. sākumā.

Raksta autore sirsnīgi pateicas M. Nemirovičam-Dančenko (Tallina) un F. Pernam (Hamburga) par konsultācijām depozīta monētu noteikšanā.

PARINDES

1 L. Klīmas ziņojums par depozīta saņemšanu // KNM zinātniskais arhīvs, dok. reģ. nr. 1147; Ducmane K., Zobiņa V. Jaunākie monētu depozītu atradumi Latvijā // Mat. 1984. un 1985. — R., 1986. — 63.—65. lpp.

2 Leģendās burti un atdalošās zīmes nosacīti atbilst oriģinālu grafiskajam izpildījumam; nepieciešamības gadījumā kvadrātiekavās dots paskaidrojums.

3 Nemirowitsch-Dantschenko M. Zur Datierung estländischer Schatzfunde aus dem dritten Viertel des 14. Jahrhunderts // Nordisk Numismatisk Årsskrift, 1981. — København, 1981. — S. 186—187.

4 CVVM 101133: 1—8; CVVM 93106: 1—2.

5 CVVM 101141: 1—25.

6 Molvygin A. Über die Münz- und Geldgeschichte Estlands vom Beginn der einheimischen Münzprägung bis zum II. Viertel des 15. Jahrhunderts // Nordisk Numismatisk Årsskrift, 1969. — Stockholm, 1969. — S. 43, N 17.

7 Šeit un turpmāk norādītas tikai būtiskas atšķirības no iepriekšaprakstītās monētas.

8 Molvygin A. Über die Münz- und Geldgeschichte .. — S. 43, N 18.

9 Turpat. — 43. lpp., nr. 19.

10 Nemirowitsch-Dantschenko M., Pärn F. Seestlinge und Scherfe. Ein Beitrag zur Münzgeschichte Livlands // Norddeutsches Jahrbuch für Münzkunde und verwandte Gebiete. — Hamburg, 1980. — Bd 2. — S. 65, Fig. 4.

11 Tallinā (Rēvelē) kaltie ārtigi noteikti, balstoties uz A. Molvīgina un M. Nemiroviča-Dančenko pētījumiem. Sk.: Molvygin A. Über die Münz- und Geldgeschichte .. — S. 45, Taf. 2: 6—8; Nemirowitsch-Dantschenko M. Zur Datierung .. — S. 188—199.

12 M. Nemiroviča-Dančenko mutiska konsultācija 1987. gada 22. janvārī.

13 Nemirowitsch-Dantschenko M., Pärn F. Seestlinge .. — S. 64—65, Fig. 1.

14 Turpat. — 64. lpp.

15 Turpat. — 64.—65. lpp., 2. att.

16 Turpat. — 65. lpp.

17 Turpat. — 64.—65. lpp., 2. att.

18 Turpat. — 64.—65. lpp., 3. att.

19 Jesse W. Der Wendische Münzverein // Neudruck Braunschweig. — 1967. — N 336.

20 Turpat. — Nr. 384.

21 Turpat. — Nr. 400.

22 Salīdzināšanai sk.: Jesse W. Der Wendische Münzverein. — N 428.

23 Kałkowski T. Tysiąc lat monety Polskiej. — Kraków, 1974. — S. 105, il. 82 a, b.

24 Dannenberg H. Pommerns Münze in Mittelalter. — Berlin, 1893. — S. 152, Taf. 47; Dannenberg H. Zur Pommerschen und Mecklenburgischen Münzkunde: I. Der Münzfund von Hohenwalde // Zeitschrift für Numismatik. — Berlin, 1877. — N 4. — S. 243—260.

25 Jochumsen H. Referat über den am 9. Juli 1902 im Dom zu Riga gemachten Münzfund // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1902. — Riga, 1903. — S. 93—99.

26 Молвыгин А. Датировка основных типов монет таллинского и тартуского чекана второй половины XIV — первой четверти XV веков // Изв. АН Эст. ССР: Серия общественных наук. — Таллин, 1961. — Вып. 3. — С. 272.

27 Большая иллюстрированная энциклопедия древностей. — Прага, 1982. — С. 400.

28 Hausman R. Ueber einen Fund aus dem gute Kolk im Jahre 1824 // Sb. Estn. 1903. — Dorpat, 1903. — S. 27—29.

K. Ducmane

DER MÜNZFUND DES 15. JAHRHUNDERTS AUS KULDĪGA

Zusammenfassung

Im September 1984 wurde in der Stadt Kuldīga (Goldingen) ein Schatz mit 334 Münzen entdeckt. Diese Münzen waren in einem kupfernen kugelförmigen Topf mit einem profilierten Oberteil aufbewahrt. Ähnliche Töpfe waren in Norddeutschland, den Niederlanden und manchmal auch in Ostbaltikum verbreitet.

Der Schatz bestand aus folgenden Münzen: Livland, Bistum Dorpat, Örtugen des Bischofs Johann I. von Viffhusen (1346—1373) — 1; Dietrich III. Damerow (1379—1400) — 72; Hinrich II. Wrangel (1400—1410) — 4; "Lübische" — 91; Örtugen des Livländischen Ordens, in Reval geprägt — 81; "Lübische" — 71; einige ausländische — aus Teterow, Wismar, Parchim, Stralsund, Polen.

Der Münzfund aus Kuldīga ist um das Jahr 1408 vergraben worden.

Jetzt befindet sich dieser Fund im Museum für Kunst und Landesgeschichte zu Kuldīga.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

J. Grūbe

BAUSKAS PILS 17. GS. UN 18. GS. SĀKUMA LIELGABALA LODES

Izrakumos Latvijas viduslaiku mūra pilīs bieži atrod dažāda materiāla un izmēra lielgabala lodes. Neskatoties uz šo priekšmetu it kā vienveidību un nenozīmību, tie var sniegt liecības ne tikai par vēsturiskajiem notikumiem, kas risinājušies piļu tiešā tuvumā, bet arī par tā laika zinātnes un tehnikas sasniegumiem.

Bauskas pils vecākā daļa celta Livonijas ordeņa mestra Heidenreiha Finka fon Overberga laikā 15. gs. vidū.[1] Tas ir laiks, kad Eiropā aizvien plašāk sāka izmantot šaujamieročus. Būvējot pili, šaujamlūkas izveidoja ne tikai piecos pils torņos, bet arī pils pagalmu ieslēdzošajā mūrī, kā arī lielā pusapaļā torņa un Mūsas upes pusē esošā torņa zemākajos stāvos. Pils jaunākā daļa būvēta 16. gs. otrajā pusē.[2] Šaujamlūkas izveidoja tikai stūra torņu pirmajā stāvā. Ap pili jau 16. gs. beigās sāka veidot zemes nocietinājumus, kurus pārbūvēja 17. gs. pirmajā pusē, 17. gs. vidū un 18. gs. sākumā.[3] Bauskas pils stipri cieta 17. gs. un 18. gs. sākuma militārajos konfliktos. Polijas—Zviedrijas kara laikā 1625. g. septembrī zviedru karaspēks karaļa Gustava II Ādolfa vadībā ieņēma Bauskas pili.[4] 1628. g. maijā poļu karavadonis Gonsijevskis piespieda zviedrus izvākties no Bauskas pils.[5] 1658. g. oktobrī pils atkal nonāca zviedru rokās.[6] Poļu karavadonis Polubinskis vairākkārt uzbruka Bauskas pilij, bet to ieņemt viņam neizdevās. Zviedru karaspēks izgāja no Bauskas pils pēc Olivas miera līguma noslēgšanas 1660. gadā.[7] Ziemeļu kara laikā 1701. g. Bauskas pils bez kaujām tika nodota zviedru karaspēkam.[8] 1705. g. augustā pils zviedru garnizons padevās klāt pienākušajam krievu karaspēkam.[9] 1706. g. aprīlī krievu karaspēks, atstājot Bauskas pili, to daļēji uzspridzināja.[10] Pils kā militārs nocietinājums beidza pastāvēt.

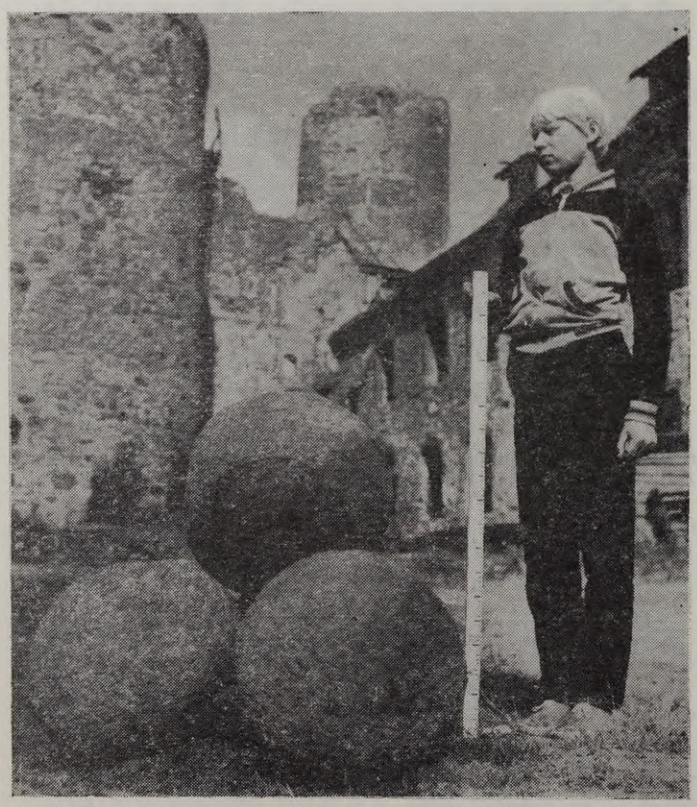

1. att. Akmens lielgabala lodes, atrastas 1987. g. Bauskas pilī.

Šaušanai ar kaltajiem un vēlāk arī lietajiem bronzas un čuguna gludstobra lielgabaliem izmantoja dažāda izmēra un materiāla lielgabala lodes. Kādā 1617. g. Hānavā izdotajā artilērijas kara mākslas grāmatā par lielgabala lodēm teikts, ka tām jābūt apaļām, jo šādai formai ir mazāka gaisa pretestība. Turpat arī minēts, ka lielgabala lodes esot jāatlej mazākas par tām domātā lielgabala diametru — uz katru collu 2 līnijas mazāk.[11] Autors par labāko materiālu lielgabala lodēm atzīst dzelzi (t. i., čugunu — *J. G.*), jo dzelzs lielgabala lodes esot stipras, smagas un, galvenais, to izgatavošanai nav nepieciešami lieli izdevumi. Par akmens lodēm autors saka, ka tās esot par vieglām un mazām, lai sagrautu akmens mūrus.[12] Šeit traktāta autors droši vien būs domājis akmens lielgabala lodes. Turpretī akmens mortīru lodes bija lielāka izmēra un līdz ar to arī smagākas un droši derēja mūru graušanai (1. att.).

Pirmās ziņas par lielgabala ložu atradumiem Bauskas pilsdrupās sniedz Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības sēžu protokoli. 1864. g. vasarā Bauskas mācītājs Krīgers vaļņa ārpusē uz dienvidiem no pilsdrupām esot atradis kādu nelielu dzelzs lodi un vairākas lodes bērna galvas lielumā;[13] 1884. g. Bauskas pilsdrupās iegūta lielgabala lode 3,75 collas diametrā.[14] 1888. g., līdzinot vaļņus, netālu no Mūsas tilta atrastas 8 lielgabala lodes.[15] Skolu inspektors E. Šmits 1895. g. Bauskas pils pagalmā atrada akmens lodi un kādu dzelzs lodīti.[16] Visas iepriekš minētās lodes nonāca Kurzemes provinces muzeja fondos. To tagadējā atrašanās vieta nav zināma.

Bauskas novadpētniecības un mākslas muzeja darbinieki 20. gs. 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā iztīrīja no būvgružiem visas jaunās pils ziemeļu un austrumu korpusa telpas un daļu no pils pagalma, kā arī veica nelielus pētījumus vecajā pils daļā. Šajos darbos iegūtas 44 lielgabala lodes un 11 to fragmenti. Izrakumu gaitā netika pienācīgi fiksētas senlietu atrašanas vietas, līdz ar to precīza atrašanas vieta ir zināma tikai 4 lodēm un 4 ložu fragmentiem.

No 1976. g. Bauskas pilī izrakumus vēst. zin. dokt. A. Caunes vadībā veic Latvijas vēstures institūta Bauskas arheoloģiskā ekspedīcija. Ir izpētīts jaunās pils austrumu un dienvidu korpuss, daļa no ziemeļu korpusa, dienvidrietumu tornis, kā arī daļa no pils pagalma. Pētīta arī vecās pils vidusdaļa un teritorija aiz vecās pils ziemeļu un dienvidu sienām. Pētījumi veikti arī pils zemes nocietinājumu austrumu un dienvidu daļā. Izrakumos iegūtas 48 lielgabala lodes un 4 to fragmenti, kā arī 10 lielgabala granātas un 94 to fragmenti. Rīgā, Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā, glabājas 13 lielgabala lodes, kā arī 2 granātas un 32 to fragmenti; pārējās glabājas Bauskas pils muzeja fondos.

Lielgabala lodes. Monolītās lielgabala lodes gan ienaidnieka dzīvā spēka, gan aizsardzības būvju graušanai sāka izmantot jau ar pirmo lielgabalu parādīšanos 14. gs. vidū.[17] Tās bija gatavotas no akmens, dzelzs, svina, kā arī no čuguna. Akmens lielgabala lodes izmantoja līdz pat 18. gs. vidum — galvenokārt šaušanai ar mortīrām.[18] No 16. gs. vidus sāka lietot kaltās lielgabala lodes, vēlāk arī lietās čuguna lodes.[19] Visai bieži monolītās čuguna lodes pirms šaušanas uzkarsēja uz ugunskura līdz sarkankvēlei un pēc tam ievietoja lielgabala stobrā. Šādi lode bez triecienspēka ieguva arī spēju aizdedzināt ienaidnieka aizsardzības būvju koka konstrukcijas. Krievijas armijā šādā veidā lodes sāka izmantot jau 16. gadsimtā.[20]

Kurzemes hercogistē 17. gs. vidū un otrajā pusē, arī 18. gs. sākumā lielgabala lodes gatavoja Vecmuižas Riežu dzelzs ceplī (tag. Bauskas raj.)[21] un Ēdas dzelzs ceplī (tag. Kuldīgas raj.)[22].

Bauskas pilī atrastas piecas lielgabala lodes un viens lodes fragments, kas izgatavoti no akmens. Akmens lielgabala lodes gatavoja gan no granīta, gan dolomīta. Dolomīta lielgabala lodes bija vieglāk apstrādājamas. Granīta lielgabala lodes bija gan grūti apstrādājamas, toties tās bija smagākas par dolomīta lodēm. Veselās granīta lielgabala lodes Bauskas pilī atrastas 1987. g. jaunās pils dienvidu korpusa 5. telpā esošajā atejas bedrē.[23] Tās veidotas no sīkgraudaina sarkanīga granīta un ir ļoti rūpīgi apstrādātas, izņemot vienu, kurai daļēji atstāta akmens dabiskā virsma. To diametrs svārstās no 35 līdz 40 cm, svars ir ap 100 kg (1. att.). Tualetes bedrē esošais kultūrslānis veidojies ilgstošā laikposmā un tāpēc ir grūti datējams. Jaunākā monēta, kas atrasta tualetes bedrē, ir Zviedrijas karalienes Kristīnes (1632—1654) Rīgas šiliņš. Tādējādi var droši teikt, ka granīta lielgabala lodes nonākušas Bauskas pilī Polijas—Zviedrijas kara laikā. Dolomīta lielgabala lodes puse atrasta 1976. g. izrakumos jaunās pils ziemeļu korpusa 3. telpā sienu pamata līmenī.[24] Virsējā būvgružu kārtā atrastas trīs monētas, no kurām vecākā ir Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera 1576. g. šiliņš, jaunākā — Zviedrijas karaļa Kārļa XI

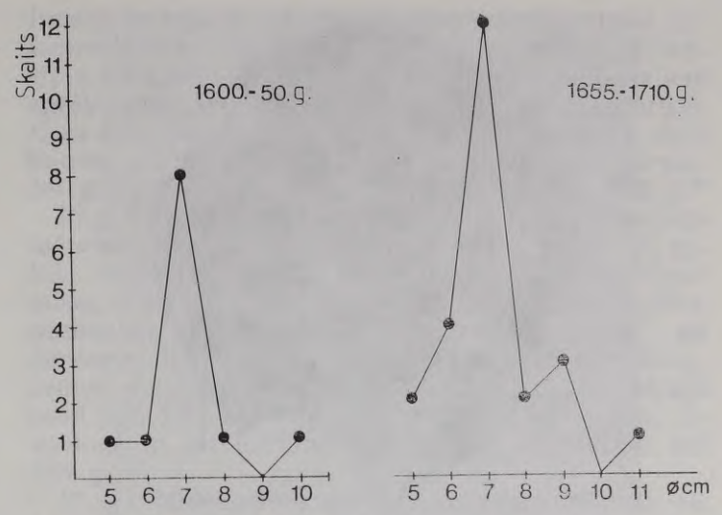

2. att. Bauskas pilī atrasto dzelzs lielgabala ložu skaita sadalījums pēc to diametra lieluma.

1666. g. ēres klipe. Pilnīgi iespējams, ka lodes puse pilī nokļuvusi 17. gs. pirmajā pusē.

Akmens lielgabala lodes atrastas gandrīz visās pētītajās Latvijas viduslaiku mūra pilīs. Diemžēl vairāki atskaišu autori nav precīzi nosaukuši ložu izejmateriālu, aizstājot to ar vispārīgo «akmens» nosaukumu. Lielākā daļa autoru tomēr atzīmējusi, ka lodes izgatavotas no dolomīta. Dolomīta lielgabala lodes atrastas izrakumos Cēsu,[25] Turaidas,[26] Valmieras[27], Alūksnes[28] un Sēlpils[29] mūra pilīs.

Bauskas pilī atrastas 89 čuguna viengabala lielgabala lodes un 14 to fragmenti. To diametrs svārstās no 3,6 līdz 13,0 cm. Jāpiezīmē, ka visas lielgabala lodes bija klātas ar rūsu un korozijas pakāpe bija ļoti atšķirīga, kas, protams, ietekmēja mērījumu rezultātus. Lielgabala ložu lietošanas hronoloģisko robežu noteikšanai izmantotas trīsdesmit astoņas 1976.—1992. g. iegūtās lielgabala lodes. Slāņi, kuros atrastas lielgabala lodes, datēti pēc tur atrastajām monētām. Viegli ir nodalāmi slāņi, kas veidojušies 17. gs. pirmajā pusē un vidū, no slāņiem, kas veidojušies 17. gs. otrajā pusē un 18. gs. sākumā, tāpēc izmantosim šo visai aptuveno datējumu. Dažādās pils vietās 17. gs. pirmās puses — 17. gs. vidus slāņos atrastas 12 dažāda izmēra lielgabala lodes (2. att.). 17. gs. otrās puses un 18. gs. sākuma slāņos atrastas 24 lielgabala lodes (2. att.). Bauskas pilī bija savi lielgabala ložu krājumi, kas laika gaitā tika papildināti. Ja 1650. g.[30] un 1652. g.[31] pils inventāros ir minēts nemainīgs lielgabala ložu skaits — 271, tad jau 1660. g., zviedru karaspēkam nododot Bauskas pili Kurzemes hercoga pilnvarotajam pārstāvim, ir minētas 1397 lielgabala lodes[32], bet 1705. g., krievu karaspēka pārstāvjiem pārņemot zviedru garnizona atstātās lietas, ir fiksētas 3810 dažāda izmēra lielgabala lodes.[33]

Čuguna lielgabala lodes atrastas visās Latvijas viduslaiku pilīs, to vidū Turaidā,[34] Naujenē,[35] Cēsīs,[36] kā arī Valmieras pils zemes nocietinājumos[37] un Salaspils Zviedru skanstī[38].

Lielgabala granātas. Dobās lielgabala lodes, kuras pareizāk būtu saukt par granātām, izmantoja ienaidnieka dzīvā spēka iznīcināšanai un aizsardzības būvju graušanai, sākot ar 17. gs.[39]

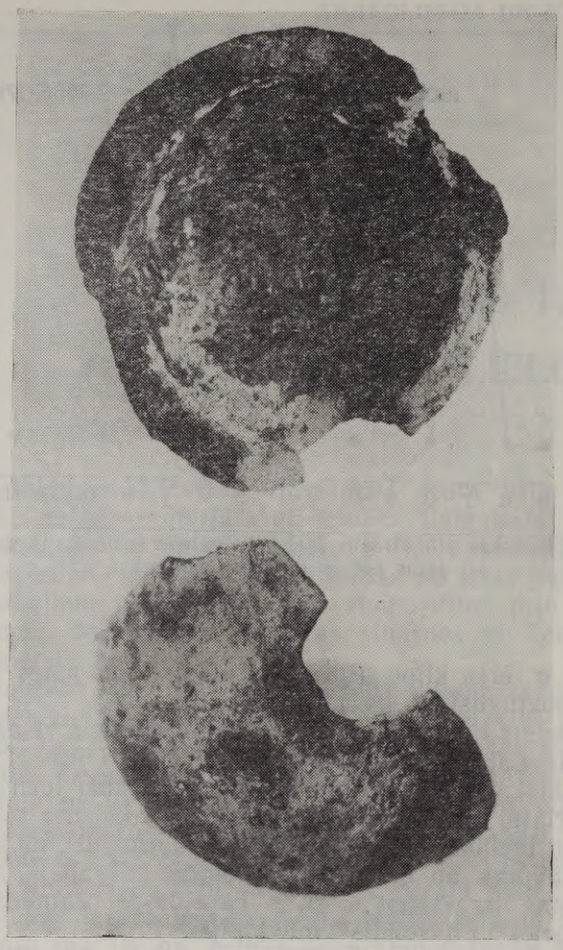

3. att. Bauskas pilī atrastais lietas čuguna granātas fragments.

Gan lielgabala ložu, gan granātu izgatavošanai ir daudz kopīga. Kā lodes, tā arī granātas atlēja vai nu no veidzemes izgatavotās formās, vai arī, kā konstatējis A. Anteins Vecmuižas Riežās, divdaļīgās metāla formās.[40] Lodes un granātas rūpīgi aplūkojot, šo divdaļīgo lejamformu sadures vietu var konstatēt sevišķi labi tad, ja formas puses nav bijušas precīzi savienotas. Lielgabala lodēm visa forma tika pielieta ar čugunu. Bet, atlejot granātas, formā tika ievietots lodveida serdenis, lai, ielejot čugunu, granātām veidotos dobs vidus. Procesa beigu posmā gatavo granātu izņēma no formas un pa speciāli veidotu degļa caurumu izņēma ārā lodveida serdeņa zemi. Granātas dobumā ievietoja dūmu pulveri, kuru aizdedzināja ar degļa palīdzību, kas bija ievietots degļa caurumā. Granātas deglis aizdegās vai nu no lielgabala pulvera gāzēm, vai arī to aizdedzināja īsi pirms šāviena izdarīšanas.[41] Pulverim granātas korpusā uzsprāgstot, tā parasti sadalījās lielākos vai mazākos fragmentos.

Arheoloģiskajos izrakumos Bauskas pilī iegūtas 10 lielgabala granātas un 94 to fragmenti (3. att.). Te atrastos lielgabala granātu fragmentus var iedalīt 2 tipos. Pie pirmā tipa pieder lielgabala granātu fragmenti, kuru sieniņu biezums svārstās no 0,6 līdz 1,6 cm. Šī lielā sieniņu biezuma starpība izskaidrojama gan ar granātu dažādo diametru, gan ar to, ka lodveida serdenis nebija precīzi iecentrēts. Lielākajai daļai pirmā tipa granātu fragmentu sieniņu biezuma starpība tomēr nepārsniedz 0,4 cm. Pie otrā tipa pieder granātu fragmenti, kuru sieniņu biezums svārstās no 4,3 līdz 6,35 cm. Lielākā daļa šo granātu fragmentu ir atrasta 1989. g. pils zemes nocietinājumu austrumu pusē.[42] Izmērot ar šablonu šo fragmentu ārējos diametrus, tie izrādījās robežās no 28 līdz 40 cm. Šādu divu atšķirīgu granātu tipu pastāvēšanu varētu izskaidrot tikai ar to, ka pirmā tipa granātas droši vien bija domātas šaušanai ar lielgabaliem, otrā tipa granātas to lielā izmēra dēļ — šaušanai ar mortīrām. 18. gs. Krievijas artilērijā sprāgstošie šāviņi, kuru svars bija līdz 1 pudam, tika saukti par granātām, bet smagāki par 1 pudu — par bumbām.[43]

8 granātām un 5 granātu fragmentiem ir izmērīts degļa cauruma diametrs. Tas veidots kā nošķelts konuss ar lielāko diametru granātas virspusē. Dažām granātām šis caurums bija stipri aizrūsējis, kā rezultātā mērījumos varēja rasties neprecizitātes. Degļa cauruma diametrs svārstās no 1,3 līdz 2,3 cm.

Hronoloģiski sadalot granātas un to fragmentus divos lielos periodos, iegūti šādi skaitļi: ar 17. gs. pirmo pusi — vidu datējamos slāņos atrastas 2 lielgabala granātas un 40 to fragmenti (4. att.). Šajos slāņos atrasta arī lielākā daļa no lielizmēra granātu fragmentiem. Ar 17. gs. otro pusi un 18. gs. sākumu datējamos slāņos iegūtas 8 lielgabala granātas un 43 to fragmenti. Granātu iedalījums pa slāņiem ir vēl nosacītāks nekā ložu iedalījums, jo, granātām sprāgstot, to fragmenti varēja ieurbties dziļi zemē, skarot arī senākos slāņus.

1705. g. pils kara materiālu un ieroču sarakstā ir minēts, ka Bauskas pilī tai laikā glabājās 293 bumbas, t. i., liela izmēra granātas, kā arī 4059 lielgabala granātas, kas aprakstā sauktas arī par «rokas granātām».[44] Trīsdesmitgadu kara laikā ar maza izmēra granātām bija apbruņotas speciālas karaspēka grupas. 1667. g. franču armijā sāka veidot speciālas granātu metēju jeb grenadieru vienības.[45] Vēlāk šādas vienības parādījās arī citu valstu armijās. Iespējams, ka daļa Bauskas pilī atrasto granātu un to fragmentu nav šauta ar lielgabaliem, bet gan mesta ar rokām, bet, cik tādu ir bijis, grūti pateikt.

Lielgabala granātas un to fragmentus droši vien atrod visās pētītajās viduslaiku pilīs, tomēr tās parasti pieskaita lielgabala lodēm. Precīzi zināms, ka granātas un to fragmenti atrasti Alūksnes pilī.[46]

Artilērijas mārciņa. Rakstot par lielgabala lodēm un granātām, jāpieskaras jautājumam par mērvienību, kas tika izmantota, nosakot gan ložu, gan liel-

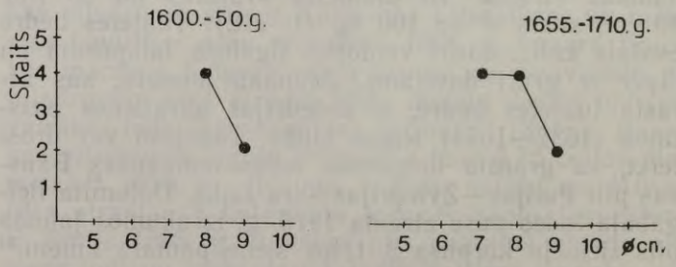

4. att. Bauskas pilī atrasto granātu skaita sadalījums pēc to diametra lieluma.

gabalu kalibru. Šaujamieroču pastāvēšanas sākumposmā nebija nekādas lielgabalu un to ložu unifikācijas. Vairumā Rietumeiropas valstu lielgabalu un to ložu kalibrs tika unificēts 16. gs. vidū: Francijā ap 1550. g.,[47] Vācu nācijas Svētās Romas impērijā ķeizara Kārļa V (1520—1556) valdīšanas laikā.[48] 1540. g. Nirnbergā par artilērijas mērvienību tika pieņemta artilērijas mārciņa, kuras etalons bija čuguna lode ar diametru 2 collas.[49] Krievijā lielgabalu kalibra unifikācija notika tikai cara Pētera I valdīšanas laikā, kad par artilērijas mārciņas etalonu tika noteikta čuguna lode, kuras diametrs 2 collas.[50] Artilērijas mārciņa kā lielgabalu un to ložu kalibra mērvienība pastāvēja visās Eiropas valstīs, bet, tā kā collas kā pamatmērvienības lielums katrā valstī bija atšķirīgs, arī artilērijas mārciņas etalona lielums un citi izmēri katrā valstī bija savādāki. Kad Kurzemes hercogistē tika ieviesta šī mērvienība, pagaidām nav izdevies noskaidrot, bet 17. gs. vidū tā jau pastāvēja.[51] Varētu būt, ka Kurzemes hercogistē artilērijas mārciņa ieviesta 17. gs. sākumā — tajā pašā laikā, kad Lietuvas valstī.[52]

Spriežot pēc nosaukuma, artilērijas mārciņai būtu jābūt svara mērvienībai, taču, ielūkojoties itāļu matemātiķa N. Tartaljas formulā, pēc kuras var aprēķināt jebkuras lodes izmēru collās, ja ir zināms tās kalibrs artilērijas mārciņās, redzam, ka šajā formulā nav minēts lodes svars parastajās mārciņās.[53] Tuvāk aplūkojot Hānavā 1617. g. izdoto artilērijas kara mākslas grāmatu, tai klāt pievienotajā 3. ilustrācijā ar Nr. 7 atzīmēts kāds ārtaustam līdzīgs instruments, turpat ar Nr. 2 atzīmētas trīs skalas ar nevienāda lieluma iedaļām. Attēla paskaidrojumā lasām, ka skalas domātas svina, dzelzs (t. i., čuguna — *J. G.*) un akmens lielgabala ložu mērīšanai.[54] Iedaļu nevienādais lielums minētajās skalās būtu izskaidrojams tikai ar to, ka skalās ir dots ložu kalibrs artilērijas mārciņās. Trīs dažādās skalas izskaidrojamas ar visu trīs materiālu dažādo īpatnējo svaru. Lai gan artilērijas mārciņa bija svara mērvienība, ērtības labad veidoja speciālas skalas, uz kurām atlika atbilstošai artilērijas mārciņai noteikto lodes diametru.

Spriežot pēc vēstures avotos un literatūrā iegūtajām ziņām, militārajos konfliktos Bauskas pils tūvumā aktīvi piedalījušās Polijas, Zviedrijas un Krievijas armijas. Droši vien Polijas armijas sastāvā karadarbībā ir iesaistījušās arī Lietuvas lielkņazistes karaspēka vienības. Katras minētās valsts armijas sastāvā ietilpa arī speciālas artilērijas vienības. Arī Bauskas pilī bija lielgabali un ložu krājumi. Tātad, analizējot Bauskas pilī atrastās lielgabala lodes, ir jāzina gan Kurzemes, gan Zviedrijas, gan Polijas, gan Krievijas, gan Lietuvas artilērijas mārciņas lielums.

Aprēķinot artilērijas mārciņas lielumu, vajadzēja noskaidrot gan Kurzemes, gan Polijas, gan Zviedrijas collas lielumu centimetros. Kurzemes hercogistē oficiāli bija noteikts lietot Rīgas mērus.[55] Rīgas colla 17. gs. bija vienāda ar 2,24 cm,[56] Polijas colla 16. gs. vidū — 2,48 cm,[57] Zviedrijas colla 17. gs. vidū — 2,47 cm,[58] Lietuvas colla 16. gs. vidū — 2,6 cm.[59] Izrēķinot lodes tilpumu un reizinot to ar čuguna īpatnējo svaru — 7,5, iegūstam artilērijas mārciņas lielumu Kurzemei — 340 g, Zviedrijai — 460 g, Polijai — 470 g un Lietuvai — 540 g. Šo valstu artilērijas mārciņas lielums pagaidām paliek pieņēmuma līmenī, jo raksta autoram vēl nav izdevies atrast dokumentālu apstiprinājumu Kurzemes, Polijas, Zviedrijas un Lietuvas artilērijas mārciņas teorētiskajiem aprēķiniem. Arī literatūrā minētais Krievijas artilērijas mārciņas lielums ir 480 g.[60] Tomēr, kādā vietā minēto artilērijas mārciņas svaru zolotņikos pārvēršot gramos, iznāk pavisam cits skaitlis — 490 g.[61]

Rīgā [62] un Kurzemē[63] plaši izplatīta bija Reinzemes mērvienību sistēma, kas Rietumeiropā ieviesās 16. gs. līdz ar Holandes fortifikācijas mākslas sasniegumiem. Pastāvēja divējādas Reinzemes mērvienības: decimālās, kuras pārsvarā lietoja ģeodēzijā,[64] un duodecimālās, kuras izmantoja amatniecībā.[65] Reinzemes duodecimālās collas lielums 18. gs. otrajā pusē bija 2,61 cm.[66] Artilērijas mārciņas lielums, atvasinot to no Reinzemes mērvienībām, varētu būt 544 g.

17. gs. Nīderlandes armijas apbruņojumā bija 48, 24, 12, 6 artilērijas mārciņu lielgabali.[67] Krievijas armijas apbruņojumā bija 3, 4, 6, 12, 18, 24, 36, 60 mārciņu lielgabali.[68] Uz zviedru 17. gs. trīsklāju kuģa «Kronan» atradās 36, 24, 12, 6 mārciņu lielgabali.[69] Rīgas nocietinājumos 17. gs. otrajā pusē un 18. gs. sākumā atradās 1, 2, 3, 4, 6, 8, 12, 18, 24 mārciņu lielgabali.[70] Ēdas dzelzs ceplī Kurzemē 1667. g. pirmajā pusē ražoja 6, 4, 2 mārciņu lielgabalus, 16 mārciņu granātas un 8, 6, 4, 2 mārciņu lielgabala lodes.[71] Rīgas nocietinājumos esošo lielgabalu sadalījums artilērijas mārciņās ir vispilnīgākais, tāpēc to varētu ņemt par pamatu, veidojot iepriekš minēto valstu artilērijas mārciņu skalas. Šāds artilērijas mārciņu sadalījums iekļaujas tai laikā plaši izplatītajā duodecimālajā skaitīšanas sistēmā.[72] Aprēķinot attiecīgām artilērijas mārciņām atbilstošo ložu maksimālos diametrus, bija jāņem vērā nosacījums, ka lodēm jābūt mazākām par lielgabalu kalibru. Tā kā Lietuvas artilērijas mārciņas un no Reinzemes mērvienībām atvasinātās artilērijas mārciņas lielums bija ļoti līdzīgs, tad tika aprēķināti Lietuvas artilērijas mārciņai atbilstošie diametri. Teorētiski aprēķinātie diametri tika salīdzināti ar 88 Bauskas pilī atrasto ložu diametriem. Tuvi aprēķinātajiem lielumiem ir 76 ložu diametri. 12 lielgabala lodes (2 lodes ar diametru ap 35 mm un 10 lodes ap 65 mm diametrā) varētu pieskaitīt 17.—18. gs. Krievijas armijas apbruņojumā esošajām liela izmēra kartečām.[73] Ložu kopskaits pa atsevišķām iedaļām ir lielāks nekā atrasto ložu skaits, jo vairāki ložu diametri sastopami dažādu valstu artilērijas mārciņu skalās. Līdzīgas ir Polijas un Zviedrijas artilērijas mārciņu skalas, daudz kopīga ir Krievijas un Lietuvas skalām. Gandrīz identiskas ir Kurzemes 4 un 8 artilērijas mārciņas ar Zviedrijas 2 un 6 artilērijas mārciņām. Tāpat gandrīz identiski ir Kurzemes 3 un Lietuvas 2 artilērijas mārciņu lielumi.

Analizējot 1976.—1992. g. Bauskas pilī atrasto lielgabala ložu diametrus gan hronoloģiski, gan sadalot tos pa artilērijas mārciņu skalām, var secināt, ka 17. gs. pirmās puses un vidus slāņos atrasto 10 lielgabala ložu diametri ietilpst šādās skalās: Kurzemes artilērijas skalā 3 ložu diametri, Zviedrijas — 3 diametri, Polijas un Lietuvas — pa 2 diametriem. Vēsturiskie notikumi ļauj šai periodā izslēgt Krievijas artilērijas mārciņu skalu. 17. gs. otrās puses un 18. gs. sākuma slāņos atrasto 24 ložu diametri ietilpst visās 5 artilērijas mārciņu skalās: Kurzemes artilērijas skalā 4 ložu diametri, Zviedrijas — 6, Po-

lijas — 5, Krievijas — 3, bet Lietuvas — 11 ložu diametri. Abos gadījumos daži ložu diametri ietilpa vairākās artilērijas mārciņu skalās. Analizējot šai pašā laikā atrastās granātas un lielākos to fragmentus, izrādījās, ka 17. gs. pirmās puses un vidus slāņos atrastās 6 granātas un lielākie to fragmenti ietilpst 4 valstu artilērijas mārciņu skalās (Kurzemes — 1, Zviedrijas — 3, Polijas — 1, Lietuvas — 3 granātas vai to fragmenti). 17. gs. otrās puses un 18. gs. sākuma slāņos atrastās 10 lielgabala granātas un lielākie to fragmenti ietilpst 4 valstu artilērijas mārciņu skalās (Kurzemes — 1, Zviedrijas — 2, Krievijas — 3 un Lietuvas — 7 granātu vai lielāko to fragmentu diametri).

1650. g. inventārā Bauskas pilī minētas 18, 7 un 4 mārciņu lielgabala lodes.[74] 18 un 4 mārciņu lodes iekļaujas Kurzemes artilērijas mārciņu skalā, 7 Kurzemes artilērijas mārciņām vistuvākās pēc lieluma ir 4 Lietuvas artilērijas mārciņas. 1660. g. Zviedrijas armijas pārstāvjiem nododot Bauskas pils inventāru Bauskas tiesas sekretāram, minētas 15, 8, 7, 5, 4, 3 mārciņu lielgabala lodes.[75] Ņemot par pamatu Kurzemes skalu, nevar atrast citu valstu artilērijas mārciņu skalās lielumus, kas atbilstu 15 un 7 mārciņu kalibram. Ņemot par pamatu Zviedrijas skalu, citu valstu artilērijas mārciņu skalās nevar atrast lielumus, kas atbilstu 15, 7 un 5 mārciņu kalibram. Vislielākā sakritība ir, ņemot par pamatu Lietuvas artilērijas mārciņu skalu. Tā 15 mārciņas pēc Lietuvas skalas ir visai tuvas Kurzemes 24 un Zviedrijas 18 mārciņu kalibram. Lietuvas 7 mārciņu lielums ir tuvs Polijas un Zviedrijas 8 mārciņu kalibram, Lietuvas 5 mārciņu kalibrs ir tuvs Zviedrijas 6 mārciņu kalibram. 1705. g. Bauskas pils ieroču un kara materiālu sarakstos ir minētas 22, 14, 13, 12, 11, 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2 mārciņu lielgabala lodes.[76] Analizējot šos mārciņu lielumus, vislielākā sakritība ir ar Zviedrijas artilērijas skalu (11 no 14), ar Krievijas skalu sakritība ir mazāka (7 no 14).

Secinājumi. Lielais atrasto lielgabala ložu un granātu un to fragmentu skaits liecina par niknām cīņām Bauskas pils tuvumā gan Polijas—Zviedrijas, gan Ziemeļu kara laikā. Vairāk nekā 90% no atrastajām lodēm izgatavots no čuguna, kas bija visai lēts un arī stiprs materiāls — īpaši šāda veida izstrādājumiem. Būvgružos atrastās lielgabala lodes pilī droši vien nonākušas tās apšaudes laikā. Lielākā daļa no 36 lielgabala lodēm, kas 20. gs. 70. gados it kā atrastas pie jaunās pils ziemeļu korpusa esošo danckeru atejas bedrē, gan arī 1987. g. atrastas dienvidu korpusa danckera atejas bedrē, droši vien ir no pils lielgabala ložu krājumiem. Izņēmums var būt 1987. g. atrastās akmens lodes, jo akmens lodes nav minētas nevienā no pagaidām zināmajiem Bauskas pils inventāriem vai kara materiālu sarakstiem. Granātas, kas atrastas pilī, ir bijušas pils aizstāvju apbruņojumā, bet to fragmenti radušies no granātām, ar kurām pils apšaudīta.

Analizējot precīzi datējamās lielgabala lodes, var secināt, ka 17. gs. sākuma un 18. gs. sākuma lielgabala ložu diametri kardināli neatšķiras. Palielinās tikai atrasto ložu skaits. To pašu var teikt par pilī atrastajām granātām un lielākajiem to fragmentiem.

Analizējot lielgabala ložu diametra atbilstību dažādu valstu artilērijas mārciņu skalām, noskaidrojās, ka liels ir Lietuvas artilērijas mārciņu skalai atbilstošo ložu skaits (39), diezgan daudz ir ložu, kuru diametrs atbilst Kurzemes artilērijas mārciņas skalai (29) un Zviedrijas artilērijas mārciņas skalai (30). Krievijas armijas artilērijas munīcijai varētu pieskaitīt 29 lielgabala lodes, mazāk ir atrasts Polijas artilērijas mārciņas skalai atbilstošo ložu (23).

Analizējot lielgabala granātu diametru, var nonākt pie līdzīgiem secinājumiem.

Precīzi noteikt, kura lielgabala lode atbilst noteiktas valsts artilērijas mārciņai, nebija iespējams, jo vairāku valstu artilērijas mārciņu skalas ir diezgan līdzīgas. Daudz ložu atbilda Lietuvas artilērijas mārciņas skalai, kas varētu liecināt par šīs valsts karaspēka piedalīšanos militārajos konfliktos 17. gs. un 18. gs. sākumā Bauskas pils tiešā tuvumā.

Tā kā Lietuvas artilērijas mārciņas lielums bija gandrīz vienāds ar Reinzemes artilērijas mārciņas lielumu, ļoti iespējams, ka Kurzemes hercogistē artilērijas mārciņas lielums bija atvasināts no Reinzemes mērvienību sistēmas.

Lai precizētu pētījumā aplūkotās problēmas, būtu nepieciešams plašāks zinātnisks darbs, kurā analizētu vairākās Latvijas mūra pilīs atrastās lielgabala lodes.

PARINDES

[1] Rusovs Baltasars. Livonijas hronika. — R., 1926. — 42. lpp.
[2] Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. — Dorpat, 1942. — S. 300.
[3] Caune A., Grūbe J. Pētījumi Bauskas pils zemes nocietinājumu teritorijā // Mat. 1990. un 1991. — R., 1992. — 34.—36. lpp.
[4] Mettig C. Baltische Stadte. — R., 1905. — S. 243.
[5] Turpat.
[6] Malvess R. Bauskas pils. — R., 1980. — 149. lpp. (Manuskripts.)
[7] Mettig C. Baltische Stadte. — S. 244.
[8] Turpat.
[9] Malvess R. Bauskas pils. — 178. lpp.
[10] Löwis of Menar C. Burgenlexikon für Alt-Livland. — R., 1922. — S. 48.
[11] Archilen Kriegskunst. — Hanaw, 1617. — S. 17.
[12] Turpat.
[13] Sb. Kurl. 1864. — S. 74.
[14] Sb. Kurl. 1885. — S. 62.
[15] Sb. Kurl. 1889. — S. 103.
[16] Sb. Kurl. 1895. — S. 30.
[17] Большая Советская энциклопедия (БСЭ). — Изд. 2. — Т. 49. — С. 487.
[18] Каталог боеприпасов отечественной артиллерии. — Л., 1960. — С. 13.
[19] Turpat.
[20] Turpat.
[21] Juškevics J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. — R., 1931. — 170. lpp.
[22] Turpat. — 173. lpp.
[23] Caune A., Grūbe J. Pētījumi Bauskas pilsdrupās // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 67. lpp.
[24] Caune A. Izrakumi Jaunsaules Siliņu kapulaukā un Bauskas pilsdrupās // Mat. 1976. — R., 1977. — 28. lpp.
[25] Apala Z. Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // Mat. 1980./81. — R., 1982. — 11. lpp.
[26] Graudonis J. Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 80. lpp.
[27] Šnore E. 1937. g. izrakumi Valmierā // SM. — 1938. — Nr. 3. — 85. lpp.
[28] Atgāzis M. Izrakumi Alūksnes pilī // Mat. 1978. — R., 1979. — 20. lpp.
[29] Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — R., 1980. — 72. lpp.
[30] Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 6999. f., 44. apr., 92. 1., 5. lp.
[31] Turpat, 76. lp.

[32] Turpat, 554. f., 3. apr., 762. l., 3. lp.
[33] Архив Артиллерийского исторического музея (Архив АИМ), ф. 2, оп. 1, д. 4, л. 563.
[34] Graudonis J. Turaidas pils arheoloģiskā izpēte // Mat. 1984. un 1985. — R., 1986. — 73. lpp.
[35] Mugurēvičs E., Ozere I. Izrakumi Dinaburgas pilī // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 106. lpp.
[36] Apala Z. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu mūra pilī // Mat. 1988. un 1989. — R., 1990. — 14. lpp.
[37] Berga T. Valmieras arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // Mat. 1988. un 1989. — R., 1990. — 54. lpp.
[38] Stubavs Ā. Salaspils Zviedru skansts vēsture // Dabas un vēstures kalendārs 1974. gadam. — R., 1973. — 246. lpp.
[39] Каталог боеприпасов.. — С. 25.
[40] Anteins A. Par melno metālu rašanos un apstrādi Latvijas PSR teritorijā laikā no 13. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam // Par tehnikas vēsturi LPSR. — R., 1962. — 3. sēj. — 41. lpp.
[41] БСЭ. — Т. 5. — С. 548.
[42] Caune A., Grūbe J. Izrakumi Bauskas pilsdrupās // Mat. 1988. un 1989. — R., 1990. — 74. lpp.
[43] Каталог боеприпасов.. — С. 25.
[44] Архив АИМ, ф. 2, оп. 1, д. 4, л. 563.
[45] Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1931. — 6. sēj. — 10 635. sl.
[46] Atgāzis M. Izrakumi Alūksnes pilī // Mat. 1982. un 1983. — R., 1984. — 20. lpp.
[47] Mažeikienė O. XIV—XIX a. ginklai: Katalogas. — Vilnius, 1979. — P. 25.
[48] Turpat.
[49] Разин Е. А. История военного искусства. — М., 1961. — Т. 3. — С. 347.
[50] Каталог боеприпасов.. — С. 14.
[51] Juškevics J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. — 173. lpp.
[52] Mažeikienė O. XIV—XIX a. ginklai. — S. 25.
[53] Военная энциклопедия. — Изд. 1. — Т. 3. — С. 85.
[54] Archilen Kriegskunst. — S. 32.
[55] Zemzaris J. Mērs un svars Latvijā. — R., 1981. — 179. lpp.
[56] Turpat. — 43. lpp.
[57] Turpat. — 232. lpp.
[58] Turpat. — 238. lpp.
[59] Turpat. — 205. lpp.
[60] Каталог боеприпасов.. — С. 13.
[61] БСЭ. — Т. 11. — С. 201.
[62] Zemzaris J. Mērs un svars Latvijā. — 52. lpp.
[63] Turpat. — 181. lpp.
[64] Turpat. — 52. lpp.
[65] Turpat. — 53. lpp.
[66] Turpat.
[67] Разин Е. А. История военного искусства. — С. 347.
[68] Каталог боеприпасов.. — С. 17—29.
[69] Kronan Kalmar Country Museum's exhibition. — Kalmar, 1986.
[70] Jakobson Th. Über die Bestückung von Riga in der Schwedenzeit // SM. — 1938. — Nr. 2. — 18. lpp.
[71] Juškevics J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. — 173. lpp.
[72] Zemzaris J. Mērs un svars Latvijā. — 169. lpp.
[73] Каталог боеприпасов.. — С. 18.
[74] LVVA, 6999. f., 44. apr., 92. l., 5. lp.
[75] Turpat, 554. f., 3. apr., 762. l., 1.—3. lp.
[76] Архив АИМ, ф. 2, оп. 1, д. 4, л. 562.

J. Grūbe

DIE KANONENKUGELN DES 17.—ANFANG DES 18. Jh. AUS DER BURG BAUSKA

Zusammenfassung

In der Burg Bauska, die seit der Mitte des 15. bis zum Anfang des 18. Jh. als Festung bestanden hat, wurden während der archäologischen Ausgrabungen 6 steinerne Kanonenkugeln aus der ersten Hälfte des 17. Jh. gefunden. In Inventarverzeichnissen der Burg werden unter den Waffen seit der Mitte des 17.—Anfang des 18. Jh. keine steinerne Kugeln erwähnt. In der Burg Bauska wurden auch 89 gußeiserne Kanonenkugeln und 14 Fragmente von solchen Stücken gefunden. Ein Teil davon ist ins Territorium der Burg während des Artilleriefeuers in der Kriegszeit gelangt. Von ganz erhaltenen Kanonengranaten wurden nur 10 Stück gefunden, es gibt aber 94 Bruchstücke von solchen Granaten. Granaten kann man in 2 Gruppen einteilen: 1) Stücke mit Durchmesser bis zu 12 cm, 2) Stücke mit Durchmesser von 28—40 cm. Wenn man die den arhäologischen Schichten nach genau datierten Kanonenkugeln und Granaten vergleicht, kann man schlußfolgern, daß ihr Durchmesser in der Zeitabschnitt vom Anfang des 17.—18. Jh. unverändert bleibt, nur die Zahl der Funde nimmt zu.

Nach dem Vergleichen der gefundenen Kanonenkugeln mit den Artilleriepfundskalen Kurlands, Polens, Schwedens, Rußlands und Litauens wurde festgestellt, daß der größte Teil der Bauskaer Funde zur Artilleriepfundskala Litauens (39 Stücke) und am wenigsten — zu der Polens (23 Stücke) gehört. Ähnliche Feststellung wurde nach Analyse der Durchmesser der Granaten bekommen. Nach den Inventarverzeichnissen von 1650 und 1652 mit den erwähnten in der Burg Bauska aufbewahrten Kriegsmaterialien zu urteilen, wurde festgestellt, daß Kanonenkugeln in dieser Zeit mit kurländischen Artilleriepfunden bezeichnet wurden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. In der Burg Bauska 1987 gefundene steinerne Kanonenkugeln.
Abb. 2. Die Verteilung der Zahl der Funde von eisernen Kanonenkugeln aus der Burg Bauska ihrem Durchmesser nach.
Abb. 3. Fragmente gußeiserner Granaten aus der Burg Bauska.
Abb. 4. Die Verteilung der Zahl der Funde von Granaten aus der Burg Bauska ihrem Durchmesser nach.

I. Loze

DAŽAS AUKLAS KERAMIKAS UN AGRĀ BRONZAS LAIKMETA KULTŪRU IEZĪMES LATVIJAS TERITORIJĀ

Auklas keramikas kultūras un agrā bronzas laikmeta kultūru saskarsme jebkurā Eiropas teritorijā neapšaubāmi var izraisīt nepieciešamību risināt dažādus specifiskus jautājumus. To vidū ir jautājumi, kas saistīti ar savrupkapos, kapu uzkalniņos vai arī apmetnēs (postīto apbedījumu inventārs) atrasto ornamentēto raga rokas delnas aizsargplāksnīšu kultūrpiederības skaidrošanu, kā arī ar jaunu eneolītam — agrajam bronzas laikmetam piederošo keramikas grupu interpretāciju.

Šajā sakarībā ir aplūkojami un analizējami Latvijas teritorijā atrastie raga plāksnīšu tipi un to analoģijas.

Vispirms jāatzīmē Zvejnieku kapulauka 186. kapa (pusaudža apbedījums) inventārā ietilpstošās divas raga rokas delnas aizsargplāksnītes, kurām ir taisnstūra forma ar paplašinātu un viegli noapaļotu augšdaļu [16, 31. att., 78. lpp.] (1. att.: 2, 3). Tās atrastas pie saliektā stāvoklī apbedītā pusaudža labās un kreisās rokas delnas kauliem [16, 45. lpp.]. Jāatzīmē, ka apbedīto saliektā poza ir raksturīga auklas keramikas kultūrai (AKK), lai gan tāda poza sastopama arī zvanveida kausu kultūras (ZKK) apbedījumos [2; 7; 9].

Zvejnieku kapulauka 186. apbedījums izvietots visai minimāli izmantotā teritorijā [16, 4. att.: a, b, 14., 15. lpp.]. Tas liecina par šā apbedījuma un varbūt arī citu šajā joslā izvietoto kapu (184.—190.) asinhrono raksturu salīdzinājumā ar trim blīvi izvietotajām apbedījumu zonām, kuras F. Zagorskis attiecināj is uz mezolītu, agro un vidējo, kā arī vēlo neolītu.

Ornamentu uz raga plāksnīšu virsmas veido vairākas ažūras lentes, viena no kurām izvietota vis-

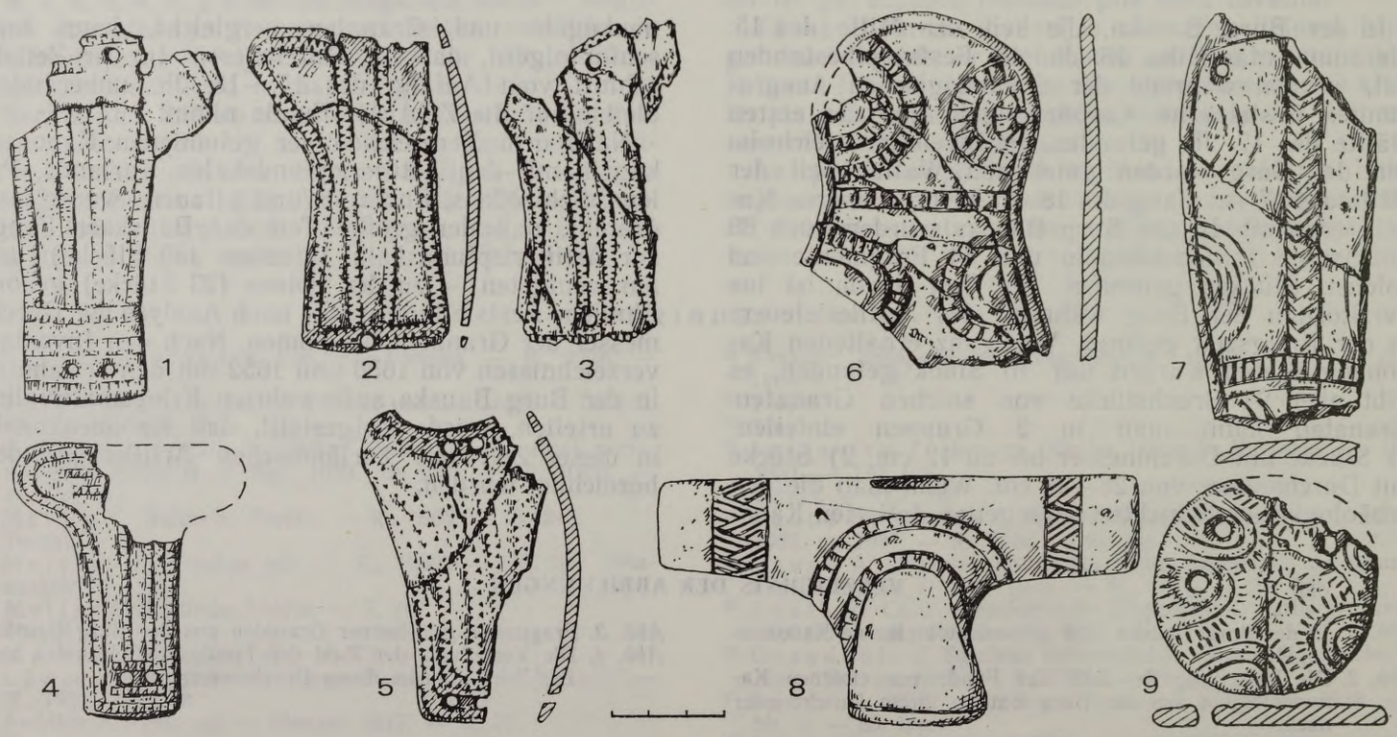

1. att. Raga roku delnu aizsargplāksnītes Kostrovu kapulaukā Labas krastā *(1)*, Zvejnieku kapulauka 186. kapa inventārā *(2, 3)*, Lobisetzē *(4)*, Aboras I apmetnē *(5)*, Lagažas apmetnē *(6, 7)* un paralēles Lagažas apmetnē atrasto plāksnīšu ornamenta motīviem uz Fredbjergā (Dānija) atrastā raga priekšmeta *(8)* un Vasegardā (Dānija) iegūtā māla diska *(9)*. (Pēc: *1* — *Vokolek* 1981, I tab., 593. lpp.; *2, 3* — Zagorskis 1987, 31. att., 78. lpp.; *4* — *Hájek* 1968, IX tab.: 15; *5—7* — Loze 1979, LIII tab.: 6, 8, 10; *8* — *Müller* 1918, 55. att.; *Nielsen* 1989, 5. att., 15. lpp.)

caur gar plāksnītes ārmalu, bet divas citas paralēlas lentes šķērso plāksnīti centra daļā (1. att.: 2, 3). Sīki trīsstūrveida iegriezumi lentes abās malās padara to visai krāšņu.

Plāksnīšu augšmalā izurbti divi, bet apakšmalā viens caurums to piestiprināšanai pie rokas.

Trešā šā paša tipa raga plāksnīte atrasta Aboras vēlā neolīta apmetnē Lubāna ezera ieplakā kūdrainajā apmetnes piekrastes daļā [21, LIII tab.: 6] (1. att.: 5). Iespējams, ka tā piederējusi kādam indivīdam, kurš varbūt pat vēlāk bija apglabāts šajā apmetnē. No 61 šeit apbedītā pieci bija guldīti AKK raksturīgā saliektā stāvoklī [21, 5.—7. tab., 49.—51. lpp.].

Šai raga plāksnītei ažūrās lentes bija sakārtotas līdzīgi iepriekšējām, lai gan to skaits bija par vienu lielāks. Tā bija arī rūpīgāk apstrādāta un ornamenta kompozīcija uz tās labāk pārdomāta.

Ceturtās raga plāksnītes fragmenti iegūti R. Šnores pētītajā Jurizdikas I apmetnē Lielā Ludzas ezera krastā (Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas fondi, inv. nr. 50, 53). Šai plāksnītei atšķirībā no Zvejnieku kapulaukā iegūtajām gar ārmalu izvietotas divas lentes ar trīsstūrveida iegriezumiem malās.

Četri aprakstītie Latvijas teritorijā — Burtnieku un Lielā Ludzas ezera piekrastē, kā arī Lubāna ezera ieplakā — iegūtie atradumi ļauj tos piedēvēt AKK. Šāda tipa raga plāksnītes ir iegūtas arī Viduseiropā auklas keramikas un zvanveida kausu kultūras kontaktlaika apbedījumos [10, 62.—78. lpp.].

Šā tipa no raga darinātās rokas delnas aizsargplāksnītes ir atrastas Viskautenes uzkalniņkapā Austrumprūsijā [6], kā arī AKK un ZKK kontaktlaika apbedījumos Čehijā — Kostrovu kapulaukā Labas krastā (1. att.: 1) un Lobisetzē Bohēmijā (1. att.: 4).

Kostrovu kapulaukā iegūta arī otra raga plāksnīte — diemžēl gan tikai neliels vidusdaļas fragments [15, 2. att., 593. lpp.]. Savukārt Lobisetzē bez iepriekš minētā eksemplāra [4, 9. tab.: 15] atrastas arī savādākas formas raga plāksnītes un slēdzenes galvas veida piekariņš — tik ļoti raksturīga forma Lubāna ezera ieplakas, konkrēti, Aboras apmetnes dzintara piekariņiem [4, X tab.: 17; 21, LV tab.: 2—10, 195. lpp.].

Lobisetzē raga plāksnīte atrasta grupveida apbedījumā, kur bija apglabāts vecs vīrietis, 3—4 gadus vecs bērns un slikti saglabājies indivīds. Šī raga plāksnīte piederēja vecā vīra apbedījumam, kurš bija guldīts ar galvu DDA virzienā.

Raga rokas delnas aizsargplāksnīšu uzskaitījums nebūtu pilnīgs, ja neminētu Lagažas apmetnē Lubāna ezera ieplakā atrastās plāksnītes (1. att.: 6, 7). Šo plāksnīšu forma atšķiras no iepriekšējām. Vienai no tām ir zvanveida (1. att.: 6), bet otrai — galos noapaļota taisnstūra forma (1. att.: 7) [21, LIII tab.: 8, 10, 193. lpp.].

Šo plāksnīšu ornamenta motīvi un kompozīcija raksturīga citam stilam. Lokveida motīvi kā līniju, tā arī lenšu veidā līdz šim neolīta materiālā Latvijas teritorijā nebija zināmi. Abu plāksnīšu rotājumu veido divi pāri lokveida motīvu, bet vienai šos lokveida rotājuma pārus vienu no otra atdala horizontāli izvietota lente (1. att.: 6), bet otrajai — vertikāli iegriezta lente (1. att.: 7).

Abām plāksnītēm, tāpat kā iepriekšējām, ir speciāli urbti caurumi plāksnīšu piestiprināšanai pie rokas.

Baltijas jūras baseina zemēs raga rīku ar šāda veida rotājumu atrasts ļoti maz. Var atzīmēt Fredbjegā (*Fredbjerg*, Dānija) atrasto rīku ar divām lokveida lentēm (1. att.: 8) [12, 55. att.]. Savukārt Vasegardā (*Vasegård*) atrasts māla disks ar sešām div-, trīs- un četrkāršām lokveida līnijām gar malu un saules simbolu centrā (1. att.: 9) [14, 5. att.: b, 15. lpp.]. Kā liecina sniegtā informācija, šis atradums tiek piedēvēts piltuvkausu kultūrai.

Lokveida motīvi plaši izplatīti Austrumeiropas teritorijā. Tie raksturīgi Ziemeļbaltkrievijas kultūras keramikai Daugavas augšteces baseinā [23, 4. att., 24. lpp.]. Tāpat tie ir visai tipiski Tripoļjes—Kukuteni kultūras keramikas ornamentēšanas stilam visās tās attīstības fāzēs [25, 6. att.: 5, 37. lpp., 7. att.: 4, 47. lpp.].

Lokveida motīvi vērojami arī keramikas ornamentācijā katakombu kultūrā (Harkovas—Voroņežas grupa) 2000.—1600. g. p. m. ē. [17, 107. att., 418. lpp.].

Līdz šim raga plāksnīšu izplatību Eiropā vispilnīgāk aprakstījis V. Mouha, kurš ir uzskaitījis 9 galvenās atradumu vietas, to vidū arī visai labi pazīstamos atradumus no Nidas, Viskautenes un Sandomiras [10, 63. lpp.], sniedzot attiecīgo publikāciju sarakstu. Savā pēdējā publicētajā rakstā V. Mouha ir izvirzījis tēzi par šo plāksnīšu piederību AKK un ZKK kontaktperiodam [11, 81.—87. lpp.].

Otrs šajā nelielajā rakstā aplūkojamais jautājums ir Latvijas, konkrēti — Lubāna ezera ieplakas, raksturīgākās trauku formas agrajā bronzas laikmetā. To vidū ir ne tikai katlveida, kausveida, bet arī amforveidīgie trauki un pat amforas.

Lubānas tipa keramikā dominē kausveida trauki ar profilētu kakliņu, tipiski ir arī amforveidīgie trauki un amforas (2. att.: 1—9), tāpat kā ZKK [1, 203. lpp.]. Turklāt Lubānas tipa keramikai sastopamais ornamenta zonu izvietojumus pa visu trauka virsmu ir raksturīga ZKK parādība Viduseiropā un Rietumeiropā [2, 42. tab.: E, 45. tab.: G; 9, 252. att.].

Līdzība saskatāma arī ornamenta motīvos uz Lubānas tipa keramikas un ZKK trauku virsmas. To vidū jāatzīmē krustojošos līniju zonas, rombu figūras un līkloču lentes [3, 2. tab., 29. lpp.; 2, 45. tab.: G; 21, 71. att.: 8—21, 27, 72. att.: 5, 6, 75. att.: 8].

Tāpēc jāiebilst pret mēģinājumu Lubānas tipa vai tai radniecīgas keramikas ģenēzi saistīt ar ķemmes—bedrīšu keramiku tikai tāpēc vien, ka ornaments — arī ar ķemmes spiedogu veidotais — klāj visu trauka virsmu [18, 42. lpp.].

Par līdzību atsevišķu trauku formu izvēlē, kā arī noteiktu ornamenta motīvu lietojumā kopējās rotājuma kompozīcijas izveidē uz zvanveida kausu un Lubānas tipa keramikas virsmas jau agrāk ir rakstījis E. Neustupnijs, atzīmējot, ka Lubānas tipa keramika varēja veidoties bez jebkādas auklas keramikas kultūras līdzdalības un ka tā tomēr tuvāka zvanveida kausu kultūras horizontam [13, 279.—293. lpp.].

Lubānas tipa keramika kā kultūrvienības elements raksturīga ne tikai Latvijas austrumdaļai, tā ir pazīstama daudz plašākā Austrumeiropas teritorijā. Ir veikti mēģinājumi atrast un noteikt šīs kultūras areālu. Tajā ietilpst Ziemeļbaltkrievijas kultūras vēlā perioda pieminekļi Daugavas abos krastos, kā arī

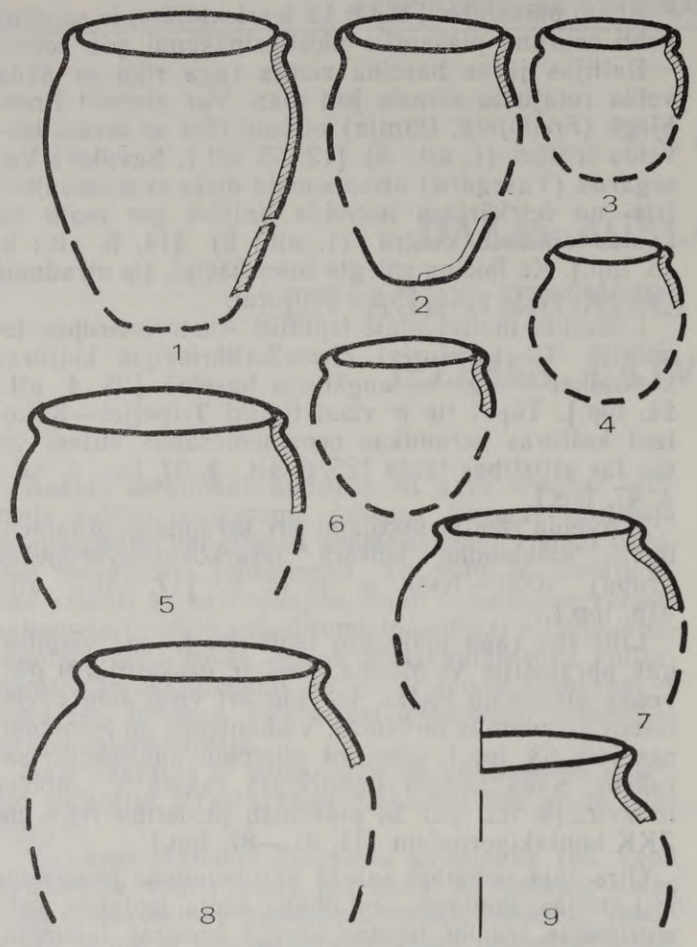

2. att. Lubānas tipa keramikas galvenās formas (pēc Aboras I un Lagažas apmetņu materiāliem).

1, 2 — podi, *3, 4* — zemie podi, *5—8* — amforveidīgie trauki, *9* — amfora.

(Pēc: Loze 1979, XLVI tab.: 1, 2, 4, 5, XLVIII tab.: 2—5, XLIX tab.: 5.)

Marjanovas kultūras apmetnes Dņepras kreisajā krastā, Poļesjē, Desnas, Seimas un Sožas baseinā, ieskaitot Pripetes baseinu Dņepras labajā krastā [17; 22, 95.—100. lpp.].

Ziemeļbaltkrievijas kultūras vēlo periodu, kurš ir sinhrons Lubānas tipa keramikas pastāvēšanas laikam, noteikuši A. Mikļajevs un V. Semjonovs jau 70. gados, lokalizējot tā pieminekļus Daugavas augšteces labā krasta rajonā [23, 20.—33. lpp.; 24, 13., 19. lpp.]. 80. gados šo kultūru turpinājis pētīt E. Zaikovskis Daugavas augšteces kreisā krasta rajonā [19, 15. lpp.]. Šo periodu minētie speciālisti attiecina uz 1750.—1400./1300. g. p. m. ē.

Marjanovas kultūras datējums ir līdzīgs — 1800.—1500. g. p. m. ē. [18, 46. lpp.].

Pēdējā laikā kļuvusi zināma vēl viena pieminekļu grupa, proti, t. s. Šagaras tipa apmetnes Ezeru Meščērā, kura attiecināma uz eneolītu un bronzas laikmeta sākumu [20, 101. lpp.].

Tātad Austrumeiropā eneolītā un bronzas laikmeta sākumā iezīmējas jauns kultūras areāls. Šā kultūrmasīva izpēte neapšaubāmi ir saistīta ne tikai ar tā robežu iezīmēšanu, bet galvenokārt ar tā struktūras un lokālo variantu noteikšanu, meklējot kopējo un atšķirīgo tajā. Nav jāšaubās, ka šo materiālu apkopojums vistuvākajā nākotnē ļaus izveidot jaunu koncepciju Austrumeiropas eneolīta un agrā bronzas laikmeta pētniecībā, sinhronizējot minēto kultūrmasīvu ar ZKK Viduseiropā un Rietumeiropā un izdalot Austrumeiropas lokālu kultūrmasīvu. Ir jāpēta šī acīmredzot ne visai ilgi pastāvējušā kultūrmasīva ģenēze un jānosaka hronoloģija, līdzīgi kā to veikuši speciālisti Rietumeiropā [5, 99.—108. lpp.] un Viduseiropā [8, 27. att., 182. lpp.].

Kā liecina radioaktīvā oglekļa datējumi (nekalibrētie) Lagažas apmetnē — 3685±80 (TA—749) un 3640±70 (TA—396) [21, 121. lpp.], kā arī sērijveida datējumi (nekalibrētie) Šagaras grupas apmetnēs Ezeru Meščērā — 4170±120 (ГИН—4764) — 3610±300 (ГИН—5776) agrākajai kultūrfāzei un 3500±150 (ГИН—5452) — 3520±100 (ГИН—4142) vēlākajai kultūrfāzei, tad šie datējumi atbilst Polijas teritorijā izstrādātajai ZKK beigu posma hronoloģijai [8, 27. att., 182. lpp.] un sakrīt ar Rietumeiropas šīs kultūras datējumiem (2200.—1900. g. p. m. ē.) [5, 101. lpp.]. Reizē ar sinhrono datējumu ir konstatēta stipri vēlāka šīs kultūras pastāvēšana Lubāna ezera ieplakā un it sevišķi Ezeru Meščēras reģionā [20, 101. lpp.]. Pēdējie datējumi attiecināmi pat uz 16. gs. p. m. ē.

LITERATŪRA

1. Dvořák P. Die Glockenbecherkultur in Mähren // Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C^{14} 3000—2000 BC) in Mitteleuropa: kulturelle und chronologische Beziehungen: Acta des XIV. Internationalen Symposiums Prag—Liblice 20.—24. 10. 1986. — Praha, 1989. — S. 201—205.
2. Dvořák P. Die Gräberfelder der Glockenbecherkultur in Mähren I (Bez. Blansko, Brno — mešto, Brnovenkow) // Katalog von Funde. — Brno, 1992. — 52 S. — 75 Taf.
3. Guilane J. La civilisation du Vase Campaniforme dans les Pyrénées Françaises. — Carcassonne, 1967. — 240 p., 9 pl.
4. Hájek L. Kultura Zvoncovitých Poharu v Čechach // Archeologické studejni materialy. — Praha, 1968. — Roč. 5. — 160 s., 10 tab.
5. Harrison R. J. Origins of the Beaker Cultures // Antiquity. — Vol. 48, N 190, June, 1974. — P. 99—108.
6. Kilian L. Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. — Bonn, 1955. — 320 S., 56 Taf., 18 K.
7. Kreiner L. v. Neue Gräber der Glockenbecherkultur aus Niederbayern // Bayerische Vorgeschichts—Blätter. — München, 1991. — Jg 56. — S. 151—161.
8. Machnik J. Frühbronzezeit Polens (Übersicht über die Kulturen und Kulturgruppen). — Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1977. — 222 S., 35 Taf.
9. Machnik J. Plemiona kultury pucharów dzwonowatych // Prahistoria ziem Polskich. T. 2: Neolit. — Wrocław; Warszawa; Kraków; Grańsk, 1979. — S. 413—419.
10. Moucha V. Přispěvek k časovému zařazeni Eneolitických Posových zápon (Beitrag zur Frage der zeitlichen Einordnung äneolithischer Gürtelplatten) // Archeologické rozhledý. — Praha, 1958. — Roč. 10, seš. 1. — S. 62—78.
11. Moucha V. Die Schnurkeramik und die Glockenbecherkultur in Bohmen // Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik. — Prag, 1992. — S. 81—87.
12. Müller S. Oldtidens Kunst i Danmark. — København, 1918.
13. Neustupný E. Prehistoric Migrations by Infiltration // Archeologické rozhledý. — Praha, 1982. — Roč. 31, seš. 3. — S. 278—293.
14. Nielsen P. O. Neolitiske bopladser // Arkaeologiske udgravninger i Danmark 1988. — København, 1989. — P. 11—32.

15. Vokolek V. Eneolitický hrob z Plotišť N. L. A. Pohřebiště Zvoncovitych Poháru z Předmeřic nad Labem // Archeologické rozhledý. — Praha, 1981. — Roč. 33, seš. 5. — S. 481—485.
16. Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. — R., 1987. — 132 lpp., 32 tab.
17. Археология Украинской ССР. — Киев, 1985. — Т. 1.
18. Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы. — Киев, 1982. — 210 с.
19. Зайковский Э. М. Неолит и бронзовый век Белорусского Подвинья: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Вильнюс, 1985. — 21 с.
20. Каверзнева Е. Д., Сулержицкий Л. Д., Фоломеев Б. А. Радиоуглеродная хронология памятников энеолита и ранней бронзы Озерной Мещеры // Геохронология четвертичного периода: Тезисы докладов Всесоюзного совещания. 14—16 ноября 1989 г. — Таллин, 1989. — С. 101.
21. Лозе И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. — Рига, 1979. — 204 с., 59 табл.
22. Лозе И. А. Этнокультурная ситуация в бассейне верхнего и среднего течения Даугавы и Днепра в эпоху ранней бронзы (по археологическим данным) // Uralo-Indogermanica I (Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей. Материалы 3-ей балто-славянской конференции, 18—22 июня 1990 г.). — М. ,1990. — С. 95—100.
23. Микляев А. М. Памятники Усвятского микрорайона. Псковская область // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. — Л. ,1969. — Т. 11. — С. 18—40.
24. Микляев А. М., Семенов В. А. Свайное поселение на Жижицком озере. Стратиграфия и история поселения // Труды Государственного Эрмитажа. — Л., 1979. — Т. 20. — С. 5—22.
25. Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений // МИА. — М., 1949. — № 10. — 247 с.
26. Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА. — М., 1961. — № 84. — 208 с.

I. Loze

SOME TRAITS OF CORDED WARE AND THE EARLY BRONZE AGE CULTURES IN THE TERRITORY OF LATVIA

Summary

Alternation of Corded Ware and Early Bronze Age cultures in any European territory, undoubtedly, may cause the necessity to consider different specific questions.

There could be mentioned making clear the cultural belonging of protective plates for palms made of antler and ornamented ones found in single graves, grave barrows or settlement sites (inventory of destroyed burials), as well as interpretation of a new group of ceramics belonging to the Eneolithic—Early Bronze Age.

In this connection types of antler plates and their analogies found in the territory of Latvia should be considered and analysed.

Such protective plates for palms made of antler have been found in the 186th grave of an adolescent of the Zvejnieki burial field (Fig. 1: 2, 3), as well as in the Ābora settlement site in the Lubāna Lowland (Fig. 1: 5), and in the Jurisdica I settlement site on the bank of Lake Lielais Ludzas.

Protective plates of this type are typical of the BBC (Bell Beaker culture) graves in Czechia — they are known from finds in the Kostrovy burial field on the bank of the river Laba (Fig. 1: 1) and in Lobisetsee, in Bohemia (Fig. 1: 4).

Another two protective plates found in Latvia have different forms — they are bell-shaped and rectangular (Fig. 1: 6, 7). The ornamental style of these plates differs greatly from that of those mentioned before, ones, and parallels here are to be sought in different directions. A similar kind of ornament on antler tools found in Fredbjerg (Fig. 1: 8) and Vasegård (Fig. 1: 9), in Denmark, should be noted. The latter find belongs to the Funnel Beaker culture. This ornament motif of arched lines and ribbons is characteristic of pottery belonging to the North-Byelorussian culture in the upper reaches of the Daugava, the Tripolje—Cucuteni culture, and the Catacomb culture.

The next question is about the characteristic forms and ornament of the Early Bronze Age Lubāna-type pottery (Fig. 2). In the Lubāna-type pottery the whole surface of a vessel is covered with ornament zones, including carved ones formed of zigzag ribbons, nets of horizontal and crossing lines, figures of triangles and rhombs.

The Lubāna-type pottery as an element of a culture unit is not characteristic only of the eastern part of Latvia (21, p. 100—107). It is known in Northern Byelorussia, in the upper reaches of the Daugava as a special variant (19; 23) and on the left bank of the Dnieper, in Polessje, basins of the Desna, Seim, and Sozh, including the basin of the Pripet on the right bank of the Dnieper, and also it is known as belonging to the Marjanovo culture (22, p. 95—100). To this region also the group of settlement sites of Shagara type in Ozjornaja Meshchera should be attributed (20, p. 101).

Chronologically, the Lubāna type pottery is 3685—3640 years old (21, p. 121), the settlement sites of Shagara type in Ozjornaja Meshchera, in their turn, — 3500 years old (20, p. 101), the age of the North-Byelorussian culture is 3750—3450 years (19, p. 15).

All this testifies to the fact that this culture massif is of synchronous character and this implies the necessity to propound a new conception in the investigation of the Eneolithic and Early Bronze Age of Eastern Europe.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Ornamented antler protective plates for palms.

Fig. 2. Most characteristic forms of vessels of the Lubāna-type pottery.

Ē. Mugurēvičs

PIEKARIŅI AR t. s. RJURIKOVIČU CILTS ZĪMI LATVIJĀ 11.—13. GS.

Jau pusotra gadsimta Latvijas arheoloģiskajā materiālā ir zināmi piekariņi, ko tagad nosacīti dēvē par piekariņiem ar Rjurikoviču cilts zīmi. Tā kā Latvijā šādu atradumu skaits jau pārsniedz divus desmitus un par to nozīmi ir izteiktas pretrunīgas domas, būtu lietderīgi tos visus aplūkot kopumā, ņemot vērā katra piekariņa atrašanas apstākļus.

Pēc formas Latvijā atrastos piekariņus ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi var iedalīt trīs tipos:

I — sešstūraini piekariņi ar trīsstūrveida pamatni, taisnām sānu malām un sašaurinātu augšdaļu, kur atrodas osiņa piekāršanai;

II — piekariņi ar pleciņiem, kam ir trīsstūrveida pamatne, ieliektas sānu malas, sašaurināta augšdaļa, kurā ir divi simetriski sānu izvirzījumi — «pleciņi» un osiņa piekāršanai;

III — gareni piekariņi ar taisnu vai izliektu pamatni, sašaurinātu augšdaļu, kas aiz atkāpes noslēdzas ar noapaļojumu un osiņu. Pēc formas piekariņš atgādina priekšautu,[1] tāpēc tos varētu dēvēt par priekšautveida piekariņiem.

Pirmie divi aplūkojamās grupas piekariņi iegūti Aizkraukles Skrīveros. Te iepretim lībiešu pilskalnam Daugavas zemajā krastā, ko pavasara plūdi 19. gs. 30. gados bija stipri izskalojuši, iegūts daudz 8.—17. gs. senlietu. Tās nāk gan no latgaļu—lībiešu kapulauka (apzīmējums *Ascheraden*, vēlākā laikā arī *Römershof*, Skrīveru Palāta vai Dzelzceļa ūdenspumpētava — kopā izpētīts ap 80 kapu), gan no viduslaiku kapsētas, kas atradusies pie turpat 13. gs. celtās baznīcas (izpētīti 86 kapi). Abi ir piekariņi ar pleciņiem un iegūti kā savrupatradumi. Domājams, tie atradušies baznīcas kapsētā, jo šāda tipa piekariņi lībiešu līdzenajos 11.—12. gs. kapulaukos nav atrasti. Literatūrā Aizkraukles piekariņi pazīstami tikai pēc to shematiskiem zīmējumiem.[2]

Nākamie šīs grupas piekariņi iegūti lībiešu uzkalniņkapos Lielstraupē, Allažos un Ikšķiles Kābelēs un nāk no droši reģistrētiem kapu inventāriem. Lielstraupes Pūricās *(Ikulsee)* līdz mūsdienām saglabājies ap 50 kapu uzkalniņu, no kuriem 40 ir arheoloģiski pētīti, lai gan senlietas muzejā nonākušas tikai no 20 kompleksiem. Piekariņš ar pleciņiem (1. att.: 1) iegūts 22. uzkalniņā sievietes kapa inventāra sastāvā (trapecveida mēlītes, zvārgulīši, kauri gliemežvāki, zoomorfais piekariņš, bronzas plāksnīte, spirālgredzens, bronzas riņķīši un gredzentiņi auduma rotāšanai). Bez tam šajā uzkalniņā bijis apglabāts arī vīrietis, kuram līdzi dots dzelzs cirvis, šķēps, 2 nazīši u. c.[3]

Allažu Saknītēs un Atvasītēs *(Allasch)*, kur atrodas ap 100 lībiešu kapu uzkalniņu (no tiem pētīti 24), 4. uzkalniņā iegūts piekariņš ar pleciņiem (1. att.: 2).[4] Piekariņš atrasts pie neparasti liela sievietes skeleta (garums 1,82 m) krūšu rajonā, iekārts divrindu riņķīšu važiņā kopā ar adatu kārbiņu u. c. piekariņiem; kapa inventārā ietilpa arī kauri gliemežvāks, stikla kreļļu rota, divi sudraba gredzeni, dzelzs atslēga, šķēres, māla pods u. c.

Ikšķiles Kābelēs, kur uzskaitīts ap 100 kapu uzkalniņu (no tiem pētīti 46), 23. kapā atrasts priekšautveidīgs piekariņš, iekārts masīvā trīsposmu stienīšu važiņā (1. att.: 3). Kapā vēl atrasts grezns adatu turētājs, važturis ar pīto važiņu, bronzas spirāle, vītā trīsposmu stienīšu važiņa ar ausu tīrāmo karotīti un divas dzelzs naglas. Datēšanai nozīmīgas ir divas Ķelnes virsbīskapa Filipa I (1167—1191) sudraba monētas — denāri.[5]

Ikšķiles Kābelēs atrastajam priekšautveidīgajam piekariņam analogs piekariņš iegūts pagājušā gadsimta beigās izrakumos Salaspils Mārtiņsalas pilī (celta 12. gs. 80. gados) kā savrupatradums starp 12.—14. gs. senlietām (1. att.: 4).[6]

Daugmales pilskalnā 30. gadu izrakumos[7] stipri jauktā 11.—12. gs. kultūrslānī iegūti divi aplūkojamās grupas piekariņi. Viens no tiem — piekariņš ar pleciņiem (1. att.: 5) — bijis iekārts divposmu masīvā stienīšu važiņā, kura savukārt savienota ar trīsposmu vīto stienīšu važiņu, kurai piekārta adatu kārbiņa. Otrs ir sešstūrainais piekariņš (1. att.: 6) — vienīgais Latvijā atrastais šā tipa piekariņš.

Līdz otrajam pasaules karam arheologi šos Latvijā atrastos piekariņus sīkāk nav analizējuši. Par to iespējamo nozīmi pirmie savas domas izteikuši tiesību vēsturnieki. Tā M. Taube jautājumu par šo piekariņu nozīmi skāris divos rakstos.[8] Viņš pirmais uz piekariņiem saskata skandināvu darinātu Krievijā valdošās Rjurikoviču cilts zīmes stilizētu attēlojumu. Par Allažos atrastā piekariņa, uz kura attēlota Vladimira Svētā (miris 1015) cilts zīme, vecumu liecinot Etelreda II (978—1016) monēta.[9] No tā M. Taube secina, ka šī Rjurikoviču cilts zīme esot samērā agri nonākusi Baltijas jūras krastos, kur piekariņi ar šo cilts zīmi kalpojuši par pagodinošu rotu (почетное украшение). Uz Ikšķiles Kābelēs atrastā piekariņa esot attēlota stilizēta Rjurikoviču cilts zīme pēc Kijevas sudraba naudas (serebreņņiku) zīmju parauga. Kā papildu rotājums izmantota austrumnieciskā lilija ar olveida motīvu centrā un putna spārnus atgādinošu rotājumu zviedru manierē gar malām. Šādus

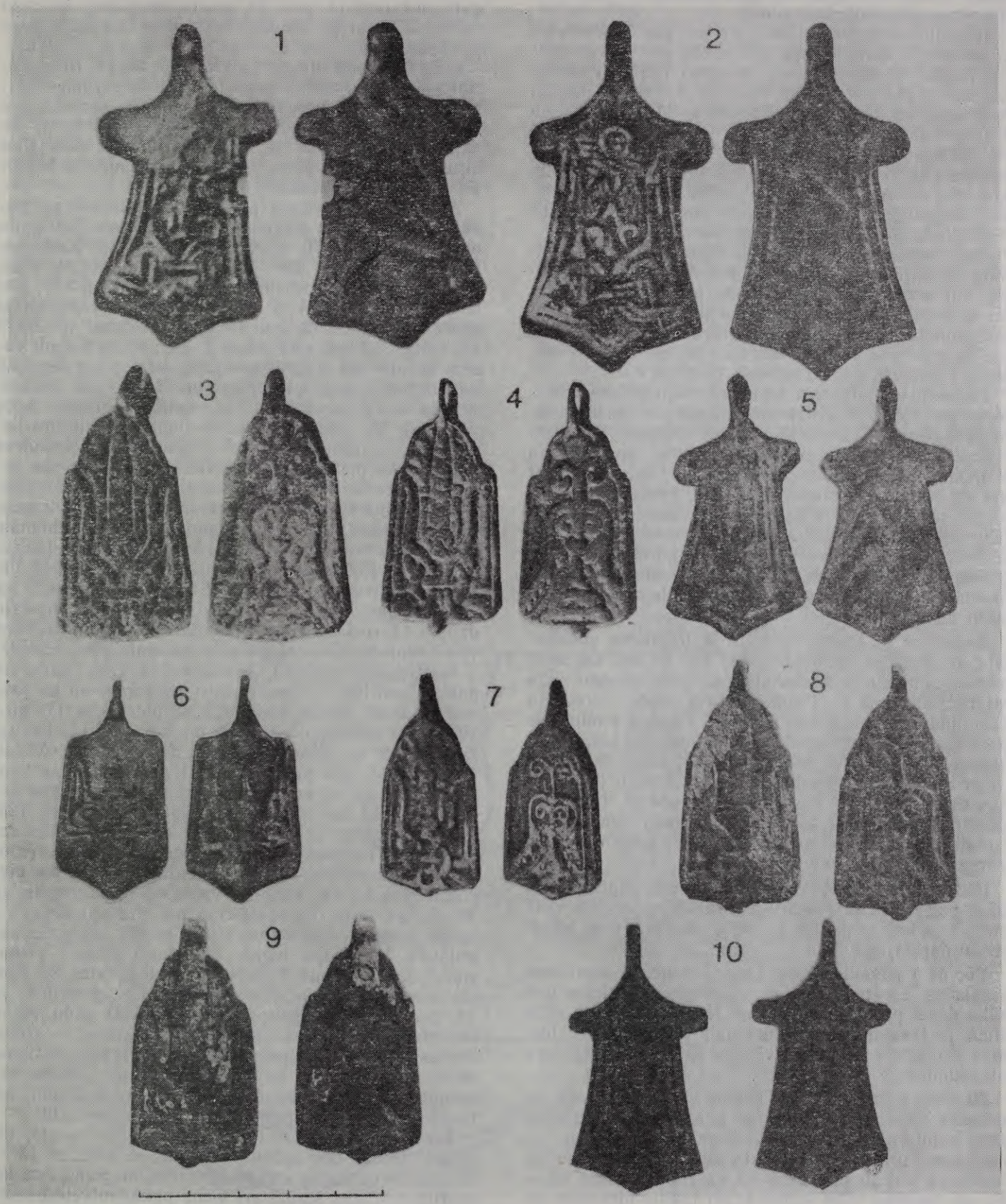

1. att. Latvijā atrastie piekariņi.

1 — Lielstraupes Pūricas, 22. kaps (AJ 1944: 1), *2* — Allažu Saknītes un Atvasītes, 4. kaps (AI 1452: 2), *3* — Ikšķiles Kābeles, 23. kaps (LVM 64743, DMI 2216d), *4* — Salaspils Mārtiņsalas pils (LVM 64844, DMI 2328), *5* — Daugmales pilskalns (LVM 63901, E 211), *6* — Daugmales pilskalns (LVM 63901: 8382), *7* — Ikšķiles kapsēta, 19. kaps (LVM 163462, A 11932: 21), *8* — Kokneses pilskalns (VI 62: 5329), *9* — Kokneses pilskalns (VI 62: 5905), *10* — Mārtiņsalas kapsēta (VI 122: 2379).

piekariņus krievu kņazi varējuši izsniegt vietējiem vecākajiem par atšķirības zīmi.[10]

Izmantojot A. Orešņikova atziņas par Rjurikoviču cilts zīmju klasifikāciju pēc senajām monētām,[11] M. Taube[12] konkretizēja savus agrāk izteiktos uzskatus un apgalvoja, ka uz Ikšķiles Kābeļu piekariņa esot attēlota lielkņaza Vladimira Monomaha jeb Gudrā (miris 1125) cilts zīme — trijžuburis. Tā kā uz Allažu un Ikšķiles piekariņiem attēlotās zīmes saskanot ar Kijevas un Čerņigovas Rjurikoviču cilts īpašumu zīmēm, tad tas esot drošs pierādījums tam, ka Daugavas lejteces apgabals jau kopš Vladimira Svētā laikiem bijis krievu iespaida sfērā.

Šāda veida patvaļīgi apgalvojumi izraisīja dibinātu A. Švābes kritiku, kurš par M. Taubes secinājumiem ar ironiju rakstīja: «Ja pēc sieviešu rotām un it sevišķi piekariņiem varētu pierādīt svešas tautas politisko varu kādā zemē, tad nāktos apgalvot, ka Latvijā par meslu kungiem bij ne vien krievi, bet arī persieši, grieķi, romieši, angļi u. c.»[13]

Padomju un ārzemju historiogrāfiju jūtami ietekmēja arheologa B. Ribakova[14] raksts par īpašuma zīmēm Kijevas Krievzemes kņazu saimniecībā, kurā iztirzāta Rjurikoviču cilts zīmju ģenēze un šo zīmju iespējamā izmantošana. Ne tikai uz monētām, bet arī uz traukiem, jostu apkalumiem, ieročiem esot attēlota šī zīme, kas attīstoties no vienkāršās uz sarežģīto. Analizējot šo materiālu, autors secina, ka šādus piekariņus (atrasti Kijevā, Belgorodā, pie Novgorodas) Kijevas kņazi devuši saviem vietvalžiem, meslu vācējiem, vasaļiem kā īpašas pilnvaras apliecinošu dokumentu.[15]

Balstoties uz iepriekš minēto B. Ribakova publikāciju, ir izteiktas dažādas domas par to, kas šai zīmē attēlots. F. Balodis te saskatīja stilizētu vikingu kuģa attēlu,[16] turpretī P. Paulsens šajā zīmē saredzēja skandināviskas izcelsmes stilizētu vanaga attēlu, kas papildināts ar austrumniecisko palmeti un bizantiskā krusta rotājumu. Viņš arī atzīmēja, ka stilizēta vanaga attēls konstatējams uz dažiem lībiešu teritorijā atrastiem ieročiem. Vanaga attēls, pēc P. Paulsena domām, uzlūkojams par varas un goda simbolu, ko izplatījuši vikingu—varjagu izcelsmes karotāji kā šīs zīmes nesēji *(Falkenkrieger)*.[17]

Pēckara periodā Krievzemes materiāls papildinājies tikai par dažiem piekariņiem ar Rjurikoviču cilts zīmi,[18] un tiek uzskatīts, ka tie ir vietējo krievu amatnieku darinājumi.[19]

Pēc otrā pasaules kara Latvijā senlietu atradumu sarakstos un publikācijās aplūkojamos piekariņus sāka dēvēt par piekariņiem ar Jaroslava Gudrā cilts zīmi, jo Daugmales sešstūrainais piekariņš pēc formas un attēla bija vistuvākais Krievzemes šā tipa atradumiem.[20]

50.—60. gados Latvijā, ņemot vērā ierobežoto izrakumu apjomu, piekariņi ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi papildinājās tikai ar dažiem eksemplāriem. Izrakumos Turaidas pilī (sākta celt 13. gs. sākumā) agrākajā lībiešu pilskalnā kā savrupatradums 12.—13. gs. senlietu vidū iegūts stipri izdilis piekariņš ar pleciņiem,[21] līdzīgs tiem, kas atrasti Lielstraupē un Allažos. Ikšķiles baznīcas (celta 12. gs. beigās) konservācijas darbos tika daļēji atsegta baznīcai pieguļošās kapsētas teritorija (izpētīts 61 kaps). Kapsētā pie 19. apbedījuma atrastas sievietēm raksturīgas rotas — gredzens, stikla krelles, apaļš piekariņš ar krustu caurlauzumā, zvārgulītis un priekšautveidīgais piekariņš (1. att.: 7), iekārts trīsposmu stienīšu važiņā. Piekariņš konstatēts skeleta kreisajā pusē pie krūšukurvja.[22]

Līdz 60. gadu vidum Latvijā bija iegūti 10 piekariņi — divreiz vairāk nekā plašajā Krievzemes teritorijā. Uz salīdzināmā materiāla bāzes, spriežot pēc formas un ornamenta, jau varēja droši teikt, ka daļa no piekariņiem ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi bijusi vietējs ražojums, īpaši tie, kas atrasti Salaspils—Ikšķiles apkārtnē.[23]

Aplūkojamās grupas piekariņu skaits strauji palielinājās plašajos izrakumos gar Daugavu 60. gadu otrajā pusē un 70. gadu pirmajā pusē. Ķokneses latgaļu pilskalnā, kur 13. gs. sākumā celta vācu pils, iegūti divi priekšautveidīgie piekariņi, kas, pēc izrakumu vadītāja Ā. Stubava domām,[24] stratigrāfiski attiecas uz 11.—12. gs. Ja par atraduma nr. 5329 (8. slānis, 12. gs. otrā puse; 1. att.: 8) datējumu varētu nešaubīties, tad diskutējama varētu būt iepriekš minētajam līdzīgā piekariņa nr. 5905 (10. slānis; 1. att.: 9) attiecināšana uz daudz agrāku laiku (11. gs.). Par pēdējā piekariņa ilgstošu lietošanu liecina tas, ka tam nolūzušās osiņas vietā piekniedēta jauna, taču piekariņa nesimetriskums, izmēri un ornamenta tuvā līdzība ļauj to salīdzināt ar Mārtiņsalas līdzīga tipa priekšautveida piekariņu (12. gs.). Arī Ķokneses piekariņa tuvumā atrastās senlietas, īpaši stikla krelles — zīlītes, kas tipiskas 12.—13. gs., liecina, ka Ķokneses piekariņš nav agrāks par 12. gs. Tāpēc apstrīdama liekas Ā. Stubava hipotēze,[25] ka Ķoknesē jau kopš 11. gs. dzīvojusi kāda feodāļu dzimta (Jaroslava Gudrā dzimtas atzarojums?), kura vēlāk izplatījusies arī Ikšķiles un Salaspils novadā.

Mārtiņsalas kapsētā, kas iesvētīta 1197. gadā un pastāvējusi līdz 17. gs., izpētīti 1803 kapi un kā savrupatradums iegūts piekariņš ar pleciņiem (1. att.: 10).[26] Pēc formas, ornamenta un izmēriem tas līdzīgs Daugmales un Gaujas baseina (Lielstraupe, Allaži, Turaida) šā tipa piekariņiem. Divi Mārtiņsalas kapsētas atradumam analogi piekariņi atrasti Raušu kapulaukā[27] 40. kapā, viens 45. kapā, vēl divi citi 125. kapā. Šie piekariņi ar pleciņiem konstatēti krūšu vai kaklarotas sastāvā kopā ar citiem piekariņiem (zoomorfiem, krustiņiem, adatu kārbiņu), piekārti pie divrindu riņķīšu vai stienīšu važiņas. Kaps datēts ar 12./13. gs. miju, ko apstiprina arī citas piedevas — spirālgredzeni, važturi un stikla krelles. Šā paša kapulauka 149. kapā iegūts priekšautveidīgais piekariņš,[28] kas analogs Kābeļu un Mārtiņsalas šā tipa piekariņiem. Arī datējums ar tiem nav pretrunā, jo 12. gs. otro pusi apstiprina šajā ap 50 gadu vecas sievietes apbedījumā atrastais inventārs — stikla krelles, divas bruņrupučsaktas ar važturiem, važiņas, adatu kārbiņa u. c. Šajā stipri postītajā lībiešu uzkalniņu kapulaukā kopā atsegti 169 apbedījumi, no tiem četros atrasti aplūkojamās grupas piekariņi.

Turpinot izrakumus Ikšķiles baznīcas kapsētā, no jauna atsedza 600 apbedījumu, kas attiecas uz 13.—17. gs. Divos kapos atrasti piekariņi ar pleciņiem, kā savrupatradums iegūts arī viens priekšautveidīgais.[29] 22. kapā atrastais piekariņš bija kopā ar stikla krellēm, zvārgulīti un rombveida piekariņu vienas kaklarotas sastāvā, kas datējama ar 13.—14. gs. Savukārt 350. kapā atrastais bija iekārts divposmu vītā stienīšu važiņā. Pie apbedījuma, kas attiecināms uz 13. gs., vēl bija stikla krelles, kauri gliemežvāki, krus-

tiņi, lunulas, apaļie un noapaļotie piekariņi, medaljoni un pakavsakta.

Lipšu kapulaukā, kur daļa mirušo guldīta uzkalniņkapos, no 200 pētītajiem kapiem 67 attiecas uz 11.—13. gs. Ap 7 gadus vecas meitenes apbedījumā (165. kaps) kaklarotas sastāvā atrasti dažādi piekariņi, t. sk. krustiņi un divposmu stienīšu važiņā iekārts piekariņš ar pleciņiem, važiņas otrs gals piestiprināts važturim. Šajā pašā kapā atrasts arī priekšautveidīgais piekariņš — tas ir vienīgais gadījums, kad šīs grupas piekariņu divi atšķirīgi tipi iegūti vienā kapā.[30]

Plašajā Laukskolas kapulaukā, kur 4,2 ha platībā atsegti 609 apbedījumi, vairums kapu ir 10.—11. gs. līdzenie skeletkapi un ugunskapi, 12.—13. gs. bijuši arī uzkalniņkapi. Divos no tiem iegūti aplūkojamās grupas piekariņi. 570. kapā atrasta pieaugušas sievietes bagātīga krūšu rota — divas bruņrupučsaktas ar divrindu riņķīšu važiņām, kurās iekārti piekariņi — dubultcirvītis, atslēgas?, zoomorfais un ažūrais piekariņš, kā arī priekšautveidīgais piekariņš.[31] Tas gandrīz vienāds ar Kābelēs, Mārtiņsalā un Raušos atrastajiem, taču nav atliets vienā veidnē, jo pamatnes noformējums atšķirīgs. Otrs Laukskolas piekariņš ir ar pleciņiem,[32] atrasts sievietes apbedījumā (578. kaps). Tas bija iekārts divrindu riņķīšu važiņā, kas savienota ar S veida važturi, kurā atsevišķās važiņās piekārti divi krustiņi, divi zvārgulīši un atslēdziņa. Šis piekariņš analogs Mārtiņsalas un Raušu 40. kapa piekariņiem ar pleciņiem.

Pēc kara atjaunotajos izrakumos Daugmales pilskalnā starp 11.—12. gs. senlietām iegūts piekariņš ar pleciņiem, iekārts vītā stienīšu važiņā.[33] Piekariņš pēc ornamenta ļoti līdzīgs Mārtiņsalas un Raušu šā tipa eksemplāriem, taču nav atliets vienā veidnē, jo atšķiras piekariņu izmēri un pamatnes malu leņķi.

70. gadu vidū publikācijās par lībiešiem piekariņi ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi ir tikai pieminēti kā vietējs darinājums,[34] norādot, ka tiem varētu būt cita funkcionāla nozīme, jo tie atrasti sieviešu kapos.[35] Pārskatā par Krievzemes piekariņiem ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi un to iespējamo lietojumu A. Molčanovs[36] skar jautājumu arī par šīs grupas piekariņu atradumiem Latvijā. Pēc viņa domām, Krievzemes pilsētās atrastie piekariņi ar Rjurikoviču cilts zīmi 11. gs. uzlūkojami par bullām — zīmogiem, kas apliecināja nēsātāja piederību pie attiecīgā kņazu nama un noderēja, pildot vēstnieka vai tirgotāja funkcijas. Lielkņaza Jaroslava Gudrā laikā ar krievu tirgotāju starpniecību šo zīmi stilizētā veidā varēja pārņemt Baltijā, kur tā kļuva par pagānu reliģiskiem simboliem un sieviešu rotaslietu.[37] Jāņem vērā, ka šie spriedumi izteikti, balstoties uz 60. gadu publikācijām.

Pašlaik Latvijas teritorijā reģistrēti 27 piekariņi ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi, kas nāk no 12 atradumu vietām (2. att.). Izņemot Koknesi, visi iepriekš minētie piekariņi iegūti lībiešu vai etniski ar lībiešiem jauktā teritorijā (Idumeja, Aizkraukle, Daugmale). Visvairāk piekariņu (13) iegūts lībiešu vēlā posma

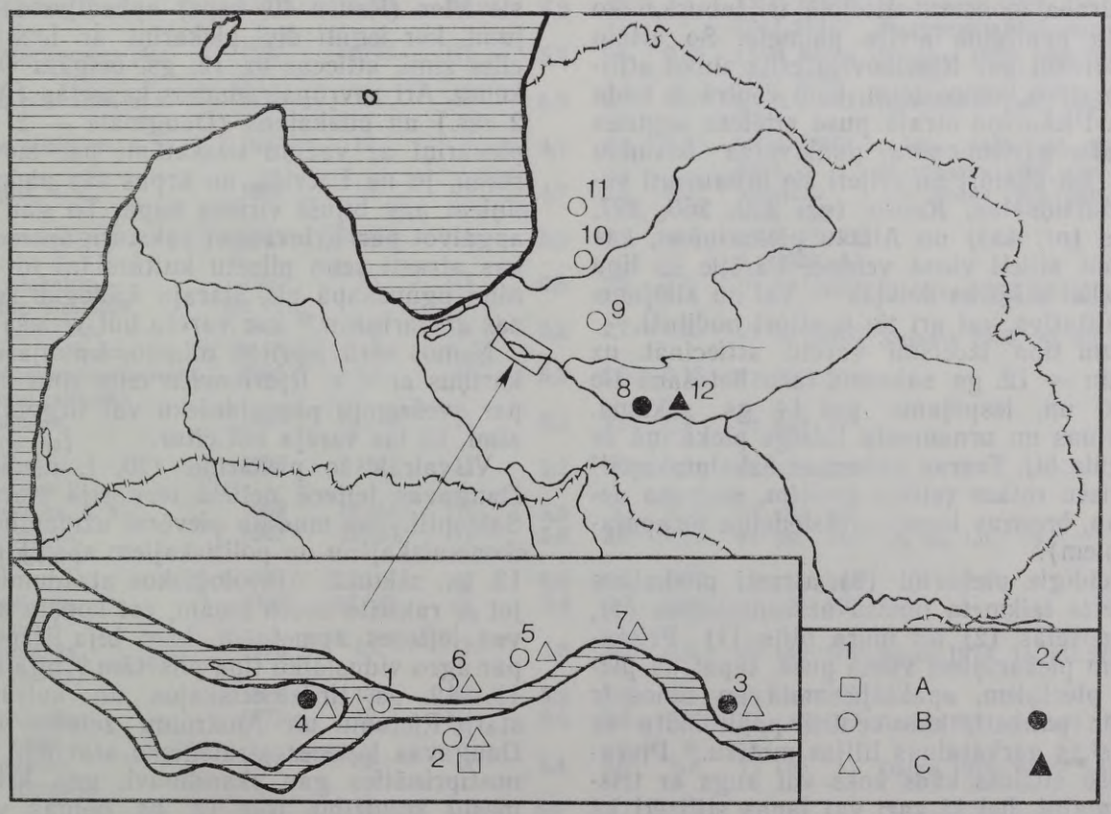

2. att. Piekariņu ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi izplatība Latvijas teritorijā.

A — sešstūrainie, *B* — ar pleciņiem, *C* — priekšautveidīgie.
Atradumu vietas: *1* — Salaspils Mārtiņsala, *2* — Daugmales pilskalns, *3* — Ikšķiles kapsēta, *4* — Raušu kapulauks, *5* — Lipšu kapulauks, *6* — Laukskolas kapulauks, *7* — Ikšķiles Kābeles, *8* — Aizkraukle, *9* — Allažu Saknītes un Atvasītes, *10* — Turaidas pilskalns, *11* — Lielstraupes Pūricas, *12* — Kokneses pilskalns.

(12. gs. otrā puse — 13. gs. sāk.) uzkalniņkapos un kristīgo baznīcu (13. gs.—14. gs. sāk.) kapsētās (7). Pārējie piekariņi atrasti pilskalnu 11.—12. gs. slāņos (5) un viduslaiku piļu vietās, kas datējamas ar 12. gs. beigām — 13. gs. (2).

Salīdzinot Latvijā atrastos piekariņus ar līdzīga veida Krievzemes atradumiem, jākonstatē, ka Latvijas piekariņi ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi no Krievzemē iegūtajiem atšķiras gan pēc formas un lieluma, gan ornamenta. Krievzemes piekariņi ir lielāki (6,3—7,2 cm gari, 3,5—3,7 cm plati). No 6—7 Krievzemē reģistrētajiem tikai divi Novgorodā atrastie piekariņi[38] pēc izmēriem, formas un hronoloģijas ir līdzīgi Daugmales pilskalnā atrastajam sešstūrainajam piekariņam. Daugmales piekariņā, kuram vienā pusē iespiests Rjurikoviču trijžuburis, var saskatīt atsevišķus elementus[39] no Vladimira Svjatoslaviča un Jaroslava Gudrā kņazu ikonogrāfiskajām zīmēm, kas papildinātas ar austrumniecisko palmeti. Ņemot vērā ornamentu, kā arī atradumu apstākļus, Daugmales sešstūraino piekariņu varētu datēt ar 11. gs. vidu vai beigām. Lai gan tiešas analoģijas šim piekariņam ne Latvijā, ne ārpus tās nav konstatētas, taču pēc formas, izmēriem un ornamenta var pieņemt, ka tā izcelsme varētu būt saistīta ar tāda veida piekariņiem, kas atrasti Novgorodas 11. gs. slāņos.

Piekariņi ar pleciņiem, spriežot pēc formas un izmēriem, šķiet, attīstījušies no sešstūrainajiem piekariņiem, kāds atrasts Daugmales pilskalnā. Piekariņu ar pleciņiem priekšpusē var saskatīt dažus motīvus no Rjurikoviču cilts zīmes.[40] Šā tipa piekariņu sānu daļā ir elementi no Vladimira Monomaha laika (1078—1125) uz sudraba monētām attēlotā trijžubura,[41] ko apakšējā daļā papildina ievīta palmete. Šo attālo līdzību var uzlūkot par Rjurikoviču cilts zīmes stilizējumu, dekoratīvu kompozīciju, kam centrā ir kāda zieda motīvs. Piekariņa otrajā pusē attēlota «eglīte» ar sešiem zaru pāriem sīku punktveida izcilnīšu ierāmējumā. Ļoti skaidri un reljefi šie ornamenti vērojami uz Mārtiņsalas, Raušu (nr. 259, 260, 297, 850), Ikšķiles (nr. 433) un Allažu piekariņiem, kas visi varētu būt atlieti vienā veidnē. Pārējie šā tipa piekariņi mazliet atšķiras detaļās — vai nu atlējums nav bijis kvalitatīvs, vai arī tie ir stipri nodiluši.

Šā piekariņu tipa izcelsmi varētu attiecināt uz 11. gs. beigām — 12. gs. sākumu, taču lietošanā tie ir vēl 13. gs. un, iespējams, pat 14. gs. sākumā. Kāds pēc formas un ornamenta līdzīgs piekariņš ar pleciņiem iegūts bij. Tveras guberņas uzkalniņkapā[42] kopā ar sieviešu rotām (stikla krellēm, sudraba deniņu gredzenu, bronzas karotīti, atslēdziņu un apaļajiem piekariņiem).

Priekšautveidīgie piekariņi (9) atrasti pilskalnos (2), vēlā dzelzs laikmeta lībiešu uzkalniņkapos (4), viduslaiku kapsētās (2) un mūra pilīs (1). Priekšautveidīgajiem piekariņiem vienā pusē, tāpat kā piekariņiem ar pleciņiem, apakšējā malā un sānos ir trijžuburis ar palmeti, kas centrā papildināta ar austrumnieciskās garkātainās lilijas motīvu.[43] Piekariņa otrā pusē attēlots kāds koks vai augs ar trīsstūrveida pamatni, bet tā zari vai lapas stilizēti kā divi simetriski uz leju vērstu spirāļu pāri un izliektas lentes ar uz iekšu vērstu robojumu.

Šie visi piekariņi pēc formas, izmēriem (garums 5,2—5,6 cm, platums 2,6—2,7 cm) un ornamenta ir ļoti līdzīgi, tomēr atsevišķu detaļu salīdzināšana rāda, ka tie nav atlieti vienā veidnē. Par vienā veidnē atlietiem var uzskatīt Kābeļu, Mārtiņsalas, Raušu piekariņus, kas datējami ar 12. gs. beigām. Mazliet agrāki varētu būt piekariņi, kas iegūti Kokneses pilī, jo tiem, tāpat kā Ikšķiles kapsētas 19. kapā atrastajam, ir smalkāks ornamenta zīmējums. Tas pats sakāms par Laukskolas un Lipšu eksemplāriem, kam pamatnē trīs reljefi robiņi, kamēr pārējiem ir tikai viens vai vispār tādu nav. Iepriekš minētie piekariņi varētu būt izgatavoti 12. gs. sākumā vai vidū. Hronoloģiski vēlākie piekariņi attiecas uz 13. gs., piemēram, Ikšķiles kapsētā (nr. 409) atrastais ir stipri nodilis, ar vienu deformētu malu.

Ārpus Latvijas priekšautveidīgajiem piekariņiem pēc formas un izmēriem līdzinās Lietuvā Kauku pilskalnā atrastais sudraba piekariņš,[44] bet tā ornamenta motīvi — krusts, bulta un dzeramais rags — piekariņa abās pusēs ir pilnīgi atšķirīgi.

Runājot par piekariņu ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi nēsāšanas veidu Latvijas teritorijā, jāatzīmē, ka hronoloģiski agrākie eksemplāri piestiprināti pie divrindu riņķīšu važiņas. Vēlāk paralēli šai važiņai visbiežāk izmantota vairākposmu stienīšu važiņa — stienīši ir gan viengabala, gan vīti no stieplītēm. Savukārt važiņas piestiprinātas pie važtura, tāpēc aplūkojamie piekariņi parasti ir krūšu rotas sastāvā. Hronoloģiski vēlākie piekariņi konstatēti arī kaklarotas sastāvā (Raušu 125. kaps, Ikšķiles kapsētas 22. kaps).

Aplūkojamie piekariņi atrasti sieviešu (10) un bērnu (6) kapos. Kapi, kuros atrasti divi piekariņi, divos gadījumos ir bērnu — meitenīšu (Raušu 125. kaps, Lipšu 165. kaps) apbedījumi, vienā gadījumā sievietes (Raušu 40. kaps) apbedījums. Visi apbedījumi, kur iegūti divi piekariņi ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi, attiecas uz 12. gs. beigām — 13. gs. sākumu. Arī savrupatradumos kapsētās (Aizkraukle — 2 eks.) un pilskalnos (Daugmale — 2 eks.) iegūtie piekariņi ar važiņu uzskatāmi par sievietes piederumu, jo ne Latvijā, ne ārpus tās piekariņi ar pleciņiem nav bijuši vīrieša kapā. To gan nevar droši apgalvot par Krievzemei raksturīgajiem piekariņiem, kas atrasti seno pilsētu kultūrslānī un kādā uzkalniņa ugunskapā pie Staraja Lādogas kopā ar bronzas atsvariņiem,[45] kur varētu būt vīrieša apbedījums.

Ņemot vērā iepriekš minēto, Latvijā atrastos piekariņus ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi nevar uzlūkot par svešzemju pārvaldnieku vai tirgotāju atšķirības zīmi, kā tas varēja būt citur.

Visvairāk šo piekariņu (20, t. i., 74%) atrasts Daugavas lejtecē nelielā teritorijā starp Ikšķili un Salaspili. Tas mudina pievērst uzmanību šā reģiona ekonomiskajiem un politiskajiem apstākļiem 11. gs.—13. gs. sākumā. Arheoloģiskos atradumus konfrontējot ar rakstīto avotu ziņām, var konstatēt, ka Daugavas lejteces apmetnēm, kam bija iespēja veidoties par agro viduslaiku tipa pilsētām,[46] bija svarīga loma 11.—12. gs. tirdznieciskajos un kultūras sakaros starp Rietumu un Austrumu zemēm. Ņemot vērā Daugavas lejteces stratēģisko stāvokli, te mēģināja nostiprināties gan skandināvi, gan krievi ar savu meslu kundzību, līdz 12. gs. beigās vāciešiem izdodas Ikšķiles un Salaspils apkārtnē nodibināt savu pirmo koloniju.

Salaspils Mārtiņsalā dzīvoja Daugavas lībiešu vadonis Ako[47] (*princeps ac senior Lyvonum in Holme*), kas 1206. gadā brīvības cīņās pret vāciešiem bija

iecerējis pulcināt Polockas kņazu, Gaujas lībiešus un lietuvjus, taču šo nodomu realizēt neizdevās. Mārtiņsalai blakus esošo Doles salu, kur atrodas arheoloģiski pētītais Raušu kapulauks, 13. gs. sākumā sauca par Ķēniņa salu (*Insula Regis*[48]). 14.—17. gs. vēstures dokumentos ir vairākas norādes, ka plašos zemju valdījumos starp Salaspili un Ikšķili dzīvo brīvzemnieku dzimtas, ko sauc par ķoniņiem,[49] — acīmredzot seno vietējo valdnieku pēcteči.

Balstoties uz rakstīto avotu liecībām un šajā rakstā analizēto materiālu, hipotētiski var pieņemt, ka piekariņi ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi Latvijas teritorijā bijuši 11. gs. beigu — 13. gs. sākuma lībiešu vadošo dzimtu atšķirības zīmes sievietēm. Tās veidojušās, pārņemot gan skandināvu, gan senkrievu heraldisko zīmju elementus, kas papildināti ar lībiešu mākslai raksturīgiem augu valsts motīviem. Ja vīriešiem uz viņu dižciltību un īpašo stāvokli sabiedrībā norādīja apģērba izgreznojumi (jostas un to apkalumi[50]) vai atšķirības ieročos[51] (cirvji, zobeni, maksts apkalumi), tad sievietes varēja nēsāt šādus piekariņus, kas kļuva mantojami.

Ka šādas zīmes bijušas ļoti ierobežotā skaitā, liecina tas, ka to nav atrasts tik daudz kā, piemēram, zvārgulīšu, trapecveida mēlīšu, krustiņu u. c. piekariņu. Vienā kapulaukā šo piekariņu ir ne vairāk kā daži uz vairākiem desmitiem 12.—13. gs. sieviešu apbedījumu. Parasti šie piekariņi sastopami piedevām bagātākajos sieviešu apbedījumos. Bērnu kapos šie piekariņi parādās laikā, kad vietējie dižciltīgie savu politisko stāvokli sāka zaudēt vai jau bija zaudējuši.

Tātad Latvijas teritorijā atrastie piekariņi ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi ir vietējs Daugavas un Gaujas lībiešu izstrādājums, kas, ņemot vērā svešzemju pieredzi, varēja kalpot par dižciltīgo dzimtu sieviešu atšķirības zīmi un rotaslietu.

Piekariņi ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi Latvijā

Nr. p.k	Atradumu vieta, apstākļi	Gads	Datējums, gs.	Tips	Izmēri			Glabāšanas vieta	Svarīgākā publicētā literatūra
					garums	platums	biezums		
1.	Aizkraukles Skrīveri, s. a.	1837	13.	II	—	—	—	Berlīne?	Kruse 1842, Taf. 16 : 1b
2.	Aizkraukles Skrīveri, s. a.	1840—1845	13.	II	5,1	2,5	0,2	Londona?	Bähr 1850, Taf. XII : 5
3.	Lielstraupes Pūricas, 22. kaps (siev.)	1872	12.	II	5,0	2,5	0,2	Tallina, AJ 1944 : 1	Tõnisson 1966, joon. 2 : 7
4.	Allažu Saknītes un Atvasītes, 4. kaps (siev.)	1894	11./12.	II	5,5	2,6	0,3	Tallina, AJ 1452 : 2	RK, Taf. 18 : 23; Мугуревич 1965, рис. 34 : 2
5.	Ikšķiles Kābeles, 23. kaps (siev.)	1897	12./13.	III	5,2	2,6	0,3	LVM 64743 DMI 2216[d]	Hausmann 1909, Abb. 17; Мугуревич 1965, рис. 34 : 4
6.	Salaspils Mārtiņsalas pils, s. a.	1897	12./13.	III	5,5	2,6	0,25	LVM 64844 DMI 2328	Paulsen 1953, Abb. 245
7.	Daugmales pilskalns, s. a.	1935	12.	II	5,2	2,8	0,2	LVM 63901 E 211	Мугуревич 1965, рис. 34 : 6
8.	Daugmales pilskalns, s. a.	1937	11.	I	4,7	2,4	0,2	LVM 63901 8382	Paulsen 1953, Abb. 238; Мугуревич 1965, рис. 34 : 1
9.	Turaidas pils, s. a.	1953	13.	II	4,7	2,5	0,2	Siguldas muz. 306	Мугуревич 1965, рис. 34 : 3
10.	Ikšķiles kapsēta, 19. kaps (siev.)	1961	12./13.	III	5,5	2,6	0,3	LVM 163462 A 11932 : 21	
11.	Ķokneses pilskalns, IX izrakumu laukums	1965 20. VIII	12.	III	5,5	2,6	0,3	VI 62 : 5329	Stubavs 1966, 26. lpp.
12.	Ķokneses pilskalns, IX izrakumu laukums	1965 9. IX	12.	III	5,2	2,7	0,25	VI 62 : 5905	Stubavs 1966, 26. lpp.
13.	Salaspils Mārtiņsalas kapsēta, 6.A izrakumu laukums	1966	13.	II	5,3	2,6	0,15	VI 122 : 2379	
14.	Ikšķiles kapsēta, 22. kaps (bērna)	1968	13./14.	II	5,1	2,6	0,2	VI 130 : 40	
15.	Ikšķiles kapsēta, 350. kaps (siev.)	1968	13.	II	5,2	2,6	0,2	VI 130 : 433	
16.	Ikšķiles kapsēta, s. a.	1968	13./14.	III	5,3	2,1	0,25	VI 130 : 409	
17.	Raušu kapulauks, 40. kaps (siev.)	1967	12./13.	II	5,6	2,7	0,25	VI 146 : 259	LA, 53. tab.: 15
18.	Turpat	1967	12./13.	II	5,6	2,7	0,25	VI 146 : 260	
19.	Raušu kapulauks, 45. kaps (siev.)	1967	12./13.	II	5,4	2,7	0,2	VI 146 : 297	
20.	Raušu kapulauks, 125. kaps (bērna)	1973	13.	II	5,6	2,6	0,2	VI 146 : 850	Šnore 1974, 11. att.: 8
21.	Turpat	1973	13.	II	5,2	2,2	0,2	VI 146 : 851	
22.	Raušu kapulauks, 149. kaps (siev.)	1973	12.	III	5,6	2,6	0,25	VI 146 : 957	Šnore 1974, 11. att.: 7
23.	Lipšu kapulauks, 165. kaps (bērna)	1975	12.	II	5,4	2,6	0,2	VI 185	Daiga 1976, 9. att.: 31
24.	Turpat	1975	12.	III	5,6	2,7	0,2	VI 185	Daiga 1976, 9. att.: 30
25.	Laukskolas kapulauks, 570. kaps (siev.)	1975	12.	III	5,5	2,6	0,3	VI 128 : 7822	Zariņa 1976, 20. att.
26.	Laukskolas kapulauks, 578. kaps (bērna)	1975	12./13.	II	5,4	2,6	0,2	VI 128 : 7874	Zariņa 1988, 43. att.
27.	Daugmales pilskalns, I izrakumu laukums	1986	12.	II	5,5	2,9	0,25	LVM A 12695 : 86	

Tabulā lietotie saīsinājumi

Bähr 1850 — Bähr J. K. Die Gräber der Liven. — Dresden, 1850. — 66 S., XX Taf.

Daiga 1976 — Daiga J. Izrakumi Lipšu ciemā un kapulaukā // Mat. 1975. — R., 1976. — 39.—46. lpp.

Hausmann 1909 — Hausmann R. Übersicht über die archäologische Forschung in den Ostseeprovinzen im letzten Jahrzehnt // Arbeiten des ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908. — R., 1909. — S. 1—52, Taf. I—III.

Kruse 1842 — Kruse F. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Est- und Kurlands. — Dorpat, 1842. — 26 S., Beilagen A—G, Taf. 67.

Paulsen 1953 — Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit. — Stuttgart, 1953. — 196 S.

Stubavs 1966 — Stubavs Ā. Arheoloģiskie izrakumi Kokneses pilskalnā 1965. gadā // RT 1965. — R., 1966. — 24.—27. lpp.

Šnore 1974 — Šnore E. Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1973. gadā // Mat. 1973. — R., 1974. — 68.—71. lpp.

Tõnisson 1966 — Tõnisson E. Lisandeid Idumea ajaloole // Pronksiajast varase feodalismini. — Tallinn, 1966. — Lk. 198—206.

Zariņa 1976 — Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1975. gadā // Mat. 1975. — R., 1976. — 100.—104. lpp.

Zariņa 1988 — Zariņa A. Lībiešu apģērbs 10.—13. gs. — R., 1988. — 107 lpp.

Мугуревич 1965 — Мугуревич Э. С. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. — Рига, 1965. — 144 с., XXXII табл.

PARINDES

[1] Pirmais šādu nosaukumu attiecībā uz Ikšķiles Kābelēs atrasto piekariņu *(schürzenförmiges Anhängsel)* ieteica R. Hausmans (Hausmann R. Übersicht über die archäologische Forschung in den Ostseeprovinzen im letzten Jahrzehnt // Arbeiten des ersten Baltischen Historikertages zu Riga 1908. — R., 1909. — S. 28).

[2] F. Krūze acīmredzot kļūdījies, atzīmēdams, ka piekariņš zīmēts dabiskā lielumā (Kruse F. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Est- und Kurlands. — Dorpat, 1842. — Taf. 16: 1b), ko pagaidām nav iespējams pārbaudīt. Viņa savāktā senlietu kolekcija tika nosūtīta uz Berlīni, kur saglabājusies daļēji (Stiftung Preussischer Kulturbesitz des Staatlichen Museums für Vor- und Frühgeschichte, Ascheraden II 6827—7368). Pēckara periodā no šīs kolekcijas bija tikai 30 senlietu. Mūs interesējošais piekariņš to vidū nebija, ko noskaidroju 1992. g., iepazīstoties ar šīs kolekcijas paliekām. J. Bēra iegūtā senlietu kolekcija 1852. g. pārdota Britu muzejam (Bähr J. K. Die Gräber der Liven. — Dresden, 1850. — Taf. XII: 5), kur to uzglabā Viduslaiku arheoloģijas nodaļā. Taču pašlaik (1993. g.), šo kolekciju caurskatot, piekariņš nebija atrodams.

[3] Tõnisson E. Lisandeid Idumea ajaloole // Pronksiajast varase feodalismini. — Tallinn, 1966. — Joon 2: 7.

[4] Schröder L. Die archäologische Excursion des Sommers 1889 // Sb. Estn. 1894. — S. 123—125.

[5] Hausmann R. Übersicht über die archäologische Forschung .. — S. 28.

[6] Buchholtz A. Über die Burg Holme und die Kirche in Holme // Sb. Rig. 1904. — S. 221.

[7] Aplūkojamie piekariņi gan nav atzīmēti, bet labi parādīta Daugmales pils izcilā nozīme kultūras sakaros līdz 12./13. gs. mijai. (Ģinters V. Daugmales pils kultūras sakari 11. un 12. gadusimtenī // Tautas vēsturei. — R., 1938. — 77.—83. lpp.)

[8] Таубе М. Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого // Сборник статей, посвященных П. Н. Милюкову. — Прага, 1929. — С. 117—132; Taube M. Russische und litauische Fürsten an der Düna zur Zeit der deutschen Eroberung Livlands // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. N. F. — Breslau, 1935. — Jg 11, H. 3/4. — S. 478—488.

[9] Таубе М. Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого. — С. 123. Te jāprecizē, ka Etelreda II monēta nav atrasta kopā ar aplūkojamo piekariņu, bet gan kapulauka citos kapos (RK. — Nr. 529, 531). Faktiski Allažu 4. kapa inventārs attiecas uz 11. gs. otro pusi — 12. gs. sākumu, jo Etelreda II denāriji sastopami vēl šā laika depozītos.

[10] Таубе М. Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого. — С. 124.

[11] Орешников А. В. Классификация древнейших русских монет по родовым знакам // Изв. АН СССР, отд. гуманитарных наук. — 1930. — С. 87—112.

[12] Taube M. Russische und litauische Fürsten .. — S. 479.

[13] Švābe A. Krievu mesli // Straumes un avoti. — R., 1940. — 2. sēj. — 350. lpp.

[14] Рыбаков Б. А. Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси X—XII вв. // СА. — 1940. — № 6. — С. 227—257.

[15] Turpat. — 240. lpp.

[16] Balodis F. Handelswege nach dem Osten und die Wikinger in Russland // Kungl. vitterhets historie och antikvitets handlingar, del. 65. — Stockholm, 1948. — S. 359.

[17] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit. — Stuttgart, 1953. — S. 159—174.

[18] Novgorodā atrastais trapecveida piekariņš ar Rjurikoviču cilts zīmi attiecas uz 11. gs. sākumu, kad valdīja Vladimirs Svjatoslavičs (Янин В. Л. Вислые печати из Новгородских раскопок 1951—1954 гг. // МИА. — 1956. — № 55. — С. 158, табл. V : A).

[19] Кирпичников А. Н. К истории древнего Белгорода в X—XI вв. // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. — 1959. — № 73. — С. 26.

[20] Daugmales piekariņš (LVM 63901, 8382) uzlūkots par importu no Krievzemes. (Vankina L. Latvijas senatne. Ceļvedis pa muzeja ekspozīciju. — R., 1959. — 43. att.)

[21] Stubavs Ā. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Turaidas pilskalnā 1953. g. VI Arheoloģijas nodaļas arhīvā.

[22] Malvess R. Atskaite par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķiles senvietā 1961. gadā. Rīgā Restaurācijas institūta arhīvā.

[23] Мугуревич Э. Восточная Латвия и соседние земли в 10—13 вв. — Рига, 1965. — С. 88.

[24] Stubavs Ā. Arheoloģiskie izrakumi Kokneses pilskalnā 1965. gadā // RT 1965. — R., 1966. — 26. lpp.

[25] Turpat.

[26] Zariņa A. Pārskats par izrakumiem Mārtiņsalas kapsētā 1966. gadā. VI Arheoloģijas nodaļas arhīvā.

[27] Šnore E. Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1973. gadā // Mat. 1973. — R., 1974. — 69. lpp., 11. att.: 8.

[28] Turpat. — 11. att.: 7.

[29] Graudonis J. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķiles kapsētā 1968. gadā. VI Arheoloģijas nodaļas arhīvā.

[30] Daiga J. Izrakumi Lipšu ciemā un kapulaukā // Mat. 1975. — R., 1976. — 45. lpp., 9. att.: 30, 31.

[31] Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1975. gadā // Mat. 1975. — R., 1976. — 101. lpp., 20. att.

[32] Zariņa A. Lībiešu apģērbs 10.—13. gs. — R., 1988. — 43. att.

[33] Radiņš A., Zemītis G. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Daugmales senvietu kompleksā 1986. gadā. LVM Arheoloģijas nodaļas arhīvā.

[34] LA. — 271. lpp.

[35] Tõnisson E. Die Gauja—Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh.—Anfang 13. Jhs). — Tallinn, 1974. — S. 123.

[36] Молчанов А. А. Подвески со знаками рюриковичей и происхождение древнерусской буллы // Вспомогательные исторические дисциплины. — Л. ,1976. — Т. 7. — С. 69—91.

[37] Turpat. — 80.—89. lpp.

[38] Янин В. Л. Вислые печати из Новгородских раскопок 1951—1954 гг. — С. 158, табл. V : A; Молчанов А. А. Подвески со знаками рюриковичей ... — С. 72—76.

[39] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit. — S. 169; Молчанов А. А. Подвески со знаками рюриковичей .. — Табл. 1.

[40] Орешников А. В. Денежные знаки домонгольской Руси // Труды Государственного исторического музея. — 1936. — Вып. VI. — Табл. 1: 5—13; Рыбаков Б. А. Знаки собственности .. — Табл. 9.

[41] Līdzīgs palmetes noformējums sastopams uz Gaujas lībiešu

zobenu maksts gala apkalumiem, kas atrasti Turaidas Pūteļos un Krimuldas Liepenēs (Мугуревич Э. Восточная Латвия и соседние земли в 10—13 вв. — Рис. 16, 17).

[42] Paulsen P. Schwertortbänder der Wikingerzeit. — S. 169, 170, Abb. 240.

[43] Таубе М. Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого. — С. 124.

[44] Kulikauskas P. Užnemunes piliakalniai. — Vilnius, 1982. — P. 74, pav. 152; Финно-угры и балты в эпоху средневековья // Археология СССР. — М., 1987. — Табл. CXXXVII: 31, 32.

[45] Петренко В. П. Работы Староладожского музея // АО 1970. — М., 1971. — С. 32; Молчанов А. А. Подвески со знаками рюриковичей.. — С. 84.

[46] Mugurēvičs Ē. Mittelalterliche Siedlungen und Veränderungen der Siedlungstruktur am Unterlauf der Daugava im 12. bis 13. Jh. // Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte. — Bonn, 1983. — Bd 7. — S. 171—178.

[47] Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums. Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. — R., 1993. — X, 8; XXV, 2.

[48] Latvijas vēstures avoti. — R., 1937. — 2. sēj. — Nr. 61.

[49] Buchholtz A. Über die Kirchholmschen «Könige» // Sb. Rig. 1899. — S. 119—132.

[50] Ширинский С. С. Ременные бляшки со знаками Рюриковичей из Бирки и Гнездова // Славяне и Русь. — М., 1968. — С. 215—223.

[51] Paulsen P. Axt und Kreuz in Nord- und Osteuropa. — Bonn, 1956. — S. 138.

Ē. Mugurēvičs

ANHÄNGER DES 11.—13. JAHRHUNDERTS MIT DEM SOGENANNTEN STAMMESZEICHEN DER RURIKIDEN IN LETTLAND

Zusammenfassung

Im archäologischen Material Lettlands sind schon anderthalb Jahrhunderte lang Anhänger bekannt, die als Anhänger mit dem Stammeszeichen der Rurikiden bezeichnet werden. Ihrer Form nach werden sie in drei Typen eingeteilt:

1) sechseckige Anhänger mit dreieckigem Unterteil, geraden Seiten und sich verjüngendem Oberteil (Abb. 1: 6), die mit der zweiten Hälfte des 11. Jh. datiert werden (1 Stück);

2) Anhänger mit «Schultern». Sie haben dreieckigen Unterteil, eingebogene Seiten, sich verjüngenden Oberteil mit zwei symmetrischen Seitenvorsprüngen — «Schultern» (Abb. 1: 1, 2, 5, 10). Sie werden mit dem 12.—13. Jh. datiert (17 Stücke);

3) längliche Anhänger mit gerader oder ausgebogener Basis, sich verjüngendem Oberteil, der seiner Form nach einer Schürze gleicht (Abb. 1: 3, 4, 7—9). Sie werden mit dem 12.—13. Jh. datiert (9 Stücke).

Bis jetzt sind in Lettland insgesamt 27 solche Anhänger bekannt. Sie wurden an 12 Orten gefunden (Abb. 2). Alle Anhänger außer dem Fund aus Koknese wurden in livischen oder mit Liven ethnisch gemischten Territorien gefunden. Der größte Teil der Anhänger (13 Stücke) wurde in Hügelgräbern der Liven aus dem späten Zeitabschnitt (die zweite Hälfte des 12.—Anfang des 13. Jh.) und 7 Stücke auf Friedhöfen christlicher Kirchen (13.—Anfang des 14. Jh.) gefunden. Andere Anhänger wurden in den Schichten des 11.—12. Jh. der Burgberge (5 Stücke) und 2 am Ort mittelalterlicher Burgen (Ende des 12.—13. Jh.) ausgegraben.

Die analysierten Anhänger wurden mit ähnlichen Funden Rußlands (nur 6 Stücke) verglichen. Es wurde festgestellt, daß die Anhänger Lettlands sich durch ihre Form, Größe und Ornament von russischen Funden unterscheiden. Obwohl der Anhänger des Typs 1 aus dem Burgberg Daugmale keine Analoga hat, kann man seiner Form, Ausmaßen und dem Ornament nach annehmen, daß sein Entstehen mit ähnlichen Funden aus den Schichten des 11. Jh. in Nowgorod verbunden sein könnte. Die Anhänger der Typen 2 und 3 wurden örtlich in Lettland erzeugt. In ihrem Ornament wurden Elemente sowohl von skandinavischen als auch altrussischen heraldischen Zeichen übernommen und durch für die livische Kunst des 11.—13. Jh. charakteristische, aus der Pflanzenwelt genommene Motive ergänzt. In den Gräberfeldern wurden diese Anhänger in Frauen- (10 Stücke) und Kindergräbern (6 Stücke) mit reichem Inventar gefunden. Im Hinblick auf die obenerwähnten Tatsachen kann man die in Lettland gefundenen Anhänger mit dem sogen. Stammeszeichen der Rurikiden für keine Unterscheidungsmerkmale der ausländischen Verwalter oder Kaufleute halten, wie es in der Historiographie erwähnt wurde.

Der größte Teil der gefundenen Anhänger (74%) wurde am Daugava-Unterlauf zwischen Ikšķile und Salaspils ausgegraben. Die Schriftquellen zeugen davon, daß in diesem Territorium am Anfang des 13. Jh. örtliche Herrscher und im 14.—17. Jh. — Familien der Freisassen gewohnt haben. Aufgrund der Zeugnisse aus Schriftquellen und des im vorliegenden Beitrag analysierten Materials kann man hypotetisch annehmen, daß die Anhänger mit dem sogen. Stammeszeichen der Rurikiden im 11.—13. Jh. der Schmuck der herrschenden Liven-Familien und ein Unterscheidungsmerkmal der Frauen gewesen sind.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb 1. Anhänger des 11.—13. Jh. mit dem sogen. Stammeszeichen der Rurikiden in Lettland.

Abb. 2. Die Verbreitung der Anhänger mit dem sogen. Stammeszeichen der Rurikiden im Territorium Lettlands.

I. Ose

16. GADSIMTA KRĀSNS PODIŅI AR VECĀS DERĪBAS 12 VAROŅU ATTĒLIEM

Plašajos izrakumos Turaidas pilī (1976.—1994. g.) arheologs Jānis Graudonis 1980. g. ieguvis interesantu fragmentāri saglabājušos krāsns podiņu, uz kura redzama vīrieša pusfigūra un zem tās paraksta beigu daļa: ..APHAT (5. att.: 3).[1] Rūpīgais reljefa veidojums, attēlotās personas apģērbs (bruņucepure un tērpš), kā arī parakstam izmantotie skaidri salasāmie antīkvas burti ļauj atradumu attiecināt uz renesanses stilu un datēt ar 16. gs. otro trešdaļu. Daļēji saglabājies uzraksts palīdz identificēt atveidoto personu — tas ir Vecajā derībā minētais Jošafats (IOSAPHAT), viens no tiem ebreju valdniekiem, kas veicināja Mozus ticības nostiprināšanos, kamēr tā ieguva pārsvaru pār svešo dievu pielūgšanu. Ar ko gan izskaidrojama šā Bībeles varoņa parādīšanās Turaidas pils krāšņu rotājumā?

Pēdējo gadu desmitu arheoloģiskajos izrakumos Rīgas vecpilsētā, kā arī Cēsu un Bauskas pilī vairākkārt atrasti krāsns podiņi vai to fragmenti, uz kuriem skatāmas renesanses stila bruņās tērptu vīriešu pusfigūras ar parakstiem — no antīkvas burtiem veidotiem Vecās derības personāžu vārdiem. Daļai no šiem atradumiem blakus bruņinieka galvai mālā iespiests ar romiešu cipariem atveidots skaitlis. Krāsns podiņiem izmantotā līdzīgā kompozīcija, atveidoto personu poza, sejas vaibsti un apģērbs vedināja domāt par noteiktā podnieka darbnīcā vienlaikus tapušu krāsns sastāvdaļu grupu.

1. att. Georgs Pencs. Vecās derības 12 varoņi. Kokgriezumu cikla pirmā trešdaļa. 1531.

Daži līdzīgi krāsns podiņi ar bruņās tērptu vīriešu pusfigūrām Latvijā bija zināmi jau pirms otrā pasaules kara. Publicējot to fotogrāfijas, K. Štrauss atzīmējis, ka uz podiņiem redzamās personas ar parakstiem ECECHIAS, GEDION un IEPTE varētu būt atveidotas pēc Nirnbergas grafiķa Virgila Zolisa gravīru cikla.[2]

Minētās parauggravīras daļu rakstā par Nirnbergas krāsnīm publicējis M. Vingenrots.[3] Viņš norāda, ka 16. gadsimtā Vācijā populārā dzejnieka Hansa Zaksa dzejoļu ilustrācija — kokgriezums, kuru 16. gs. otrajā ceturtdaļā darinājis nezināms mākslinieks, izmantota par prototipu Nirnbergas pils karaļa guļamistabas krāsns podiņu rotājumam. Atšķirībā no K. Štrausa M. Vingenrots izteicis varbūtību, ka kokgriezuma autors bijis P. Fletners.

Hansa Zaksa dzejoļi un to ilustrācijas veltītas 24 Vecajā derībā minētām personām, kuras apvienotas divos ciklos: «Vecās derības 12 varoņu uzvarētāju slavinājums» un «12 tirānu negods». M. Vingenrota publicētajā kokgriezuma fragmentā redzami pirmie četri no divpadsmit varoņiem (1. att.). Tie parādīti kā rindā novietotas pusfigūras — varoņi sakārtoti pa pāriem, ar skatu vienam pret otru, atbalstījušies pret margām. Katram veltīts dzejas pants, kura pirmajā rindā uzsvērts personas kārtas numurs.

Uz Nirnbergas pils krāsns podiņiem skatāma lielākā daļa no abos dzejoļu ciklos minētajām personām. M. Vingenrots nosaucis šādus varoņus ar dzejas pantu secībai atbilstošiem uz krāsns podiņiem redzamiem numuriem no 12 tirānu sērijas — GOLIATH V, SERACH VII, ACHAB VIII, NABVCHODONOSOR X, HOLOFERNES XI, ANTIOCHVS XII un no 12 varoņu sērijas — GEDION II, SAMSON IV, IONATHAN V, DAVID VI, ASSA VIII, IOSAPHAT IX, AMASSIA X, ECECHIAS XI un IVDAS MACHABEVS XII. 12 varoņu sērijai pieder arī kokgriezumā redzamās, bet Nirnbergas krāsnī nepārstāvētās divas personas — Jozua I un Jefta III. Toties varonis ar numuru VII pēc šiem materiāliem paliek nezināms.

Apkopojot literatūrā minētās ziņas un publicētās krāsns podiņu fotogrāfijas, kā arī Latvijā atrasto krāsns keramikas materiālu, izrādījās, ka minēto Vecās derības personāžu atveidi sastopami ne tikai uz Nirnbergas krāsns, bet arī citur Vācijā, tāpat Zviedrijā, Igaunijā un Latvijā. Līdz šim senās Livonijas teritorijā vairāk nekā 10 arheoloģisko izrakumu objektos atrasti krāsns podiņi, uz kuriem skatāmas 8 dažādas personas no 12 varoņu sērijas (sk. tabulu). Tos identificēt palīdzēja ne tikai paraksti un kārtas skaitļi, kuri uz fragmentārajiem atradumiem ne vienmēr ir saglabājušies, bet arī veidojuma stils un pusfigūru novietojums. Varoņi ar nepāra kārtas numuru attēloti ar skatu uz labo pusi, bet ar pārskaitli apzīmētie — ar skatu uz kreiso pusi. Kad iespējamie šīs sērijas krāsns podiņi Latvijā bija apzināti, Vecās derības 12 varoņu cikla pastāvēšanu iz-

2. att. Georgs Pencs. Vecās derības 12 varoņi. Kokgriezumu cikla otrā trešdaļa. 1531.

3. att. Georgs Pencs. Vecās derības 12 varoņi. Kokgriezumu cikla trešā trešdaļa. 1531.

devās pilnīgi pierādīt, jo tika atrasti visi grafiskie paraugi (2., 3. att.), noskaidrots to autors — Nirnbergas «mazais meistars» Georgs Pencs, kā arī izgatavošanas gads — 1531.[4]

Tālāk apskatīsim senās Livonijas teritorijā atrastos krāsns podiņus, uz kuriem attēlotas 8 personas no Vecās derības 12 varoņu sērijas, īsi raksturojot katra varoņa darbību, atveidojuma kompozīciju, atradumu skaitu un vietu.

II Gideons[5] — izraēliešu karavadonis, kas galīgi sakāva midiāniešus. Uz krāsns podiņa redzama vīrieša pusfigūra bruņutērpā, pagriezta profilā ar skatu uz kreiso pusi, apakšā paraksts GEDION, virs kreisā pleca skaitlis II. Lieli, zaļi glazētu podiņu fragmenti no analogi rotātiem eksemplāriem atrasti Dobeles pilī[6] (vesela podiņa platums 15 cm) pirms otrā pasaules kara, 1987. g. Rīgā, Torņa ielā 1[7] (vesela podiņa augstums 19 cm; 4. att.: 1), nelielas lauskas iegūtas 1988. g. izrakumos Doma laukumā.[8]

III Jefta — uzvarām vainagots izraēliešu karavadonis. Uz podiņa vīrieša pusfigūra bruņās novietota profilā ar skatu uz labo pusi, paraksts IEPTE. Zaļi glazēts fragments, kura augstums 13,8 cm, atrasts Dobeles pilī pirms otrā pasaules kara[9] (4. att.: 2).

VI Dāvids — jūdu ķēniņš, Saula koklētājs un varonīgs karavadonis. Šis varonis uz krāsns podiņa atveidots kā bruņās tērpta pusfigūra trīsceturtdaļpagriezienā pa kreisi, labajā rokā arfa, paraksts DAVID. 1988. g. izrakumos Rīgā, Doma laukumā, atrasta zaļi glazēta krāsns podiņa apakšdaļas lauska ar paraksta beigu daļu — . . AVID[10] (4. att.: 3), bet 1982. g. izrakumos Cēsu pilī iegūts zaļi glazēts fragments, uz kura redzama vīrieša galva bruņucepurē ar aplī novietotu krustu virs pieres.[11] Blakus pakausim uz podiņa lauskas skatāma daļa no mālā iespiesta skaitļa VI.

VII Abija — Jūdejas ķēniņš, kurš uzvarēja elkdievību atzīstošo Jerobeamu. Tartu muzejā pirms otrā pasaules kara glabājās krāsns podiņš,[12] uz kura redzama portālā novietota bruņās tērpta vīrieša pusfigūra profilā pa labi, sejas priekšā skaitlis VII, bet apakšā paraksts — ABIA (4. att.: 4). Podiņu klāj brūnganmelna glazūra. Šo krāsns podiņu pieskaitīt 12 varoņu sērijai ļauj līdzīgā rotājuma kompozīcija, paraksta un kārtas skaitļa novietojums, kā arī portāls, kurš ir analogs šīs sērijas Livonijas krāsns podiņam ar parakstu ECECHIAS. Tartu muzeja eksemplārs papildina aplūkojamo sēriju, jo persona ar kārtas numuru VII no 12 varoņu cikla M. Vingenrota publikācijā nav minēta.

VIII Asa — Jūdejas valdnieks, kurš atšķirībā no saviem priekštečiem bija kvēls Jahves piekritējs un necieta elkdievību. K. Štrausa grāmatā par Livonijas keramiku publicēts krāsns podiņa fragments, uz kura skatāma vīrieša pusfigūra grezni rotātā bruņutērpā un paraksts ASSA[13] (5. att.: 1). Galva uz

4. att. Livonijas teritorijā atrastie Vecās derības 12 varoņu sērijas krāsns podiņi ar parakstiem un numuriem.

1 — II GEDION, *2* — III IEPTE, *3* — VI DAVID, *4* — VII ABIA.

lauskas nav redzama, bet pēc figūras rakursa saprotams, ka skats bijis vērsts uz kreiso pusi. K. Štrauss minējis, ka fragments atrasts Kuldīgas pilsdrupās un uzglabāts Jelgavas muzejā, kura kolekcija gāja bojā otrā pasaules kara laikā. Atrašanas vieta tomēr, šķiet, nosaukta kļūdaini, jo pilnīgi analoga krāsns podiņa fragmenta fotogrāfija pievienota 1944. gadā Latvijas Universitātē izstrādātajam R. Dzirņa studiju darbam par Rīgas podiņiem.[14] Fotogrāfijas parakstā atzīmēts, ka šo fragmentu klāj

5. att. Livonijas teritorijā atrastie Vecās derības 12 varoņu sērijas krāsns podiņi arparakstiem un numuriem.
1 — VIII ASSA, *2* — XI ECECHIAS, *3* — IX IOSAPHAT, *4* — XII IVDAS MA.

zaļa glazūra. Diemžēl Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krāsns keramikas kolekcijā minētais fragments šodien vairs nav atrodams.

Fragmentārs zaļi glazēts krāsns podiņš ar Asas atveidu 1982. g. atrasts izrakumos Cēsu pilī.[15] Uz tā redzama daļa no grezni rotāta bruņutērpa un paraksta beigas — . . SA.

IX Jošafats — Asas dēls un pēcnācējs Jūdejas tronī. Būdams dedzīgs jahvists, viņš turpināja tēva politiku. Kā jau minēts raksta sākumā, fragmentārs krāsns podiņš ar šā varoņa atveidu atrasts Turaidas pilī (5. att.: 3). Analogi rotāta krāsns podiņa fragments iegūts Vilandē.[16] Pilns paraksts zem pusfigūras skan — IOSAPHAT.

XI Ecēhiels — Jeruzalemes svētnīcas priesteris un izcils pravietis. Viņš pareģoja visu jūdu tautas apspiedēju iznīcināšanu un tās pilnīgu triumfu tuvā nākotnē. Vesels krāsns podiņš, uz kura redzama portālā atveidota bruņās tērpta vīrieša pusfigūra profilā, ar skatu uz labo pusi, ar kuplu spalvu pušķi pie bruņucepures, parakstu ECECHIAS un skaitli XI sejas priekšā, atrasts 1990. g. izrakumos Rīgā, Jāņa ielā[17] (5. att.: 2). Krāsns podiņš klāts ar zaļu glazūru, tā izmēri 17×15,7 cm. Analogi rotāti fragmentāri krāsns podiņi atrasti pirms otrā pasaules kara Dobeles pilsdrupās[18], vairākās vietās Vecrīgā — 1938. g. izrakumos tagadējā universālveikala «Centrs» būvbedrē[19], 1970. g. pētījumos 13. janvāra ielā,[20] 1987. g. — Torņa ielā 1,[21] kā arī 1980. g. izrakumos Bauskas pilī.[22]

XII Jūda Makabējs — ebreju brīvības cīnītājs pret Antiohu IV. Fragmentārs krāsns podiņš, uz kura redzama portālā atveidota bruņās tērpta vīrieša pusfigūra profilā, ar skatu uz kreiso pusi un skaitli XII sejas priekšā, atrasts 1987. g. Rīgā, izrakumos Torņa ielā 1[23] (5. att.: 4). Šo fragmentu pieskaitīt 12 varoņu sērijai un noteikt varoņa vārdu palīdzēja Vācijā atrastie krāsns keramikas paraugi ar līdzīgām pusfigūrām. Frankfurtē pie Oderas iegūta matrice, kurā var nospiest krāsns podiņu reljefo rotājumu. Uz tās skatāma pusfigūra ar parakstu IVDAS MAXI spoguļattēlā.[24] Atveidotā vīrieša poza un tērps ir ļoti līdzīgs Rīgas atradumam, nedaudz atšķiras vienīgi sīkas tērpa rotājuma detaļas. Primitīvāk veidots līdzīgs bruņinieks uz krāsns podiņa, kas glabājas Drēzdenes mākslas amatniecības muzejā.[25] Uz tā redzams paraksts IVDAS MA : XII. Jādomā, ka Rīgas atradumam bijis uzraksts IVDAS MA, jo kārtas skaitlis novietots blakus figūrai, tāpat kā citiem senās Livonijas teritorijā atrastajiem šīs sērijas krāsns podiņiem.

Ne Latvijā, ne Igaunijā līdz šim nav zināmi krāsns podiņi, uz kuriem attēlotas četras pārējās 12 varoņu sērijas personas. Kaut paraugu cikls palīdzēs identificēt šādus iespējamus atradumus, īsi raksturosim arī šo varoņu atveidus.

I Jozua — Mozus pēctecis un Kanaānas iekarotājs. Uz krāsns podiņa ar šādu pusfigūru vajadzētu būt parakstam IOSVA, jo antīkvas šriftā J burtu parasti aizstāj ar I, bet U — ar V. Krāsns podiņš ar Jozuas pusfigūru nav minēts Nirnbergas krāsnī, tāds līdz šim nav atrasts arī citās autorei pieejamās publikācijās.

IV Simsons — spēkavīrs un viens no izraēliešu lielajiem soģiem — minēts uz Nirnbergas krāsns podiņiem ar parakstu SAMSON.

V Jonatāns — Jūdejas ķēniņa Saula dēls, Dāvida draugs — skatāms uz zaļi glazēta, 17,3×17,3 cm liela krāsns podiņa Kristianstādes muzejā.[26] Fotogrāfijā zem bruņinieka pusfigūras trīsceturtdaļpagriezienā pa labi izlasāms paraksts IONATHAN.

X Amass — viens no Jūdejas ķēniņa Dāvida karavadoņiem — minēts uz Nirnbergas krāsns podiņa ar parakstu AMASSIA.

Krāsns podiņi ar Vecās derības 12 varoņu attēliem, kas gatavoti, izmantojot vienu un to pašu parauggravīru — Hansa Zaksa dzejoļu ilustrāciju, atrasti vairākās vietās Eiropā (6. att.), tomēr ne visur tie ir analogi. Iepriekš minētajai Nirnbergas pils krāsnij, kā arī netālu no tās esošās Aiholdingas pils krāsnij[27] ir daudzstūraina torņveida augšbūve, kurā iemūrēti vertikāli izstiepta taisnstūra formas podiņi. Uz tiem atveidota lielākā daļa personu no 12 varoņu un 12 tirānu sērijas. Šīs pusfigūras novietotas bagātīgi rotātā perspektīvas arhitektūras ietvarā, bet personu vārdi un kārtas numuri lasāmi apaļā medaljonā vai kvadrātiskā laukumā podiņa apakšdaļā.

Tie paši varoņi atveidoti arī uz gandrīz kvadrātiskas formas krāsns podiņiem, kuru malu izmēri ir no 15 līdz 19 cm. Vācijā, Brandenburgas novada muzejos,[28] kā arī Frankfurtē pie Oderas,[29] glabājas vairāki šādas formas eksemplāri no 12 tirānu sērijas, bet Drēzdenes[30] un Kristianstādes muzejos[31] — atsevišķi krāsns podiņi no 12 varoņu sērijas. Kaut arī to rotājuma kompozīcija ir līdzīga Livonijas podiņiem, pilnīgi analogi tie nav. Drēzdenes eksemplārs ar Jūdas Makabēja pusfigūru, kā jau minēts, ir samērā primitīvi veidots un krasi atšķiras no citur atrasto 12 varoņu sērijas podiņu īpaši kvalitatīvā zemciļņa rotājuma. To gatavotāji bijuši profesionāļi, kas māla reljefā precīzi un detalizēti atveidojuši parauggravīrā redzamo pusfigūru rakursus, sejas izteiksmi un pat sīkus bruņutērpa rotājumus.

Abi minētie Kristianstādes muzeja krāsns podiņi neatšķiras no Livonijas šīs sērijas atradumiem veidojuma kvalitātes ziņā, bet citādi ir rotājuma kompozīcijas atsevišķi elementi — atšķirīgi veidots portāls un savādāks paskaidrojošā teksta novietojums. Tā, piemēram, krāsns podiņam ar Dāvida atveidu zem pusfigūras ir ne tikai varoņa vārds, bet arī ar arābu ciparu apzīmēts kārtas numurs: DAVID 6, kurš fotogrāfijas parakstā nepareizi izlasīts kā DAVID G.[32]

Uz senās Livonijas teritorijā atrastajiem 12 varoņu sērijas krāsns podiņiem pusfigūras redzamas gan bez ietvara (Gideons un Jefta), gan arī novietotas vien-

Vecās derības 12 varoņu sērijas krāsns podiņu glabāšanas vai atrašanas vietas

Glabāšanas vai atrašanas vieta un gads	I IOSVA	II GEDION	III IEPTE	IV SAMSON	V IONATHAN	VI DAVID	VII ABIA	VIII ASSA	IX IOSAPHAT	X AMASSIA	XI ECECHIAS	XII IVDAS MA
Turaida, 1980									×			
Bauska, 1980											×	
Cēsis, 1982						×		×				
Dobele		×	×								×	
Rīga												
Tag. universālveikala								×			×	
«Centrs» būvbedre, 1938												
13. janvāra iela, 1970											×	
Torņa iela, 1987		×									×	×
Doma laukums, 1988		×				×						
Jāņa iela, 1990											×	
Tartu							×					
Vilande									×			
Kristianstāde					×	×						
Drēzdene												×
Frankfurte pie Oderas												×
Aiholdinga		×			×	×		×	×		×	×
Nirnberga		×		×	×	×		×	×	×	×	×

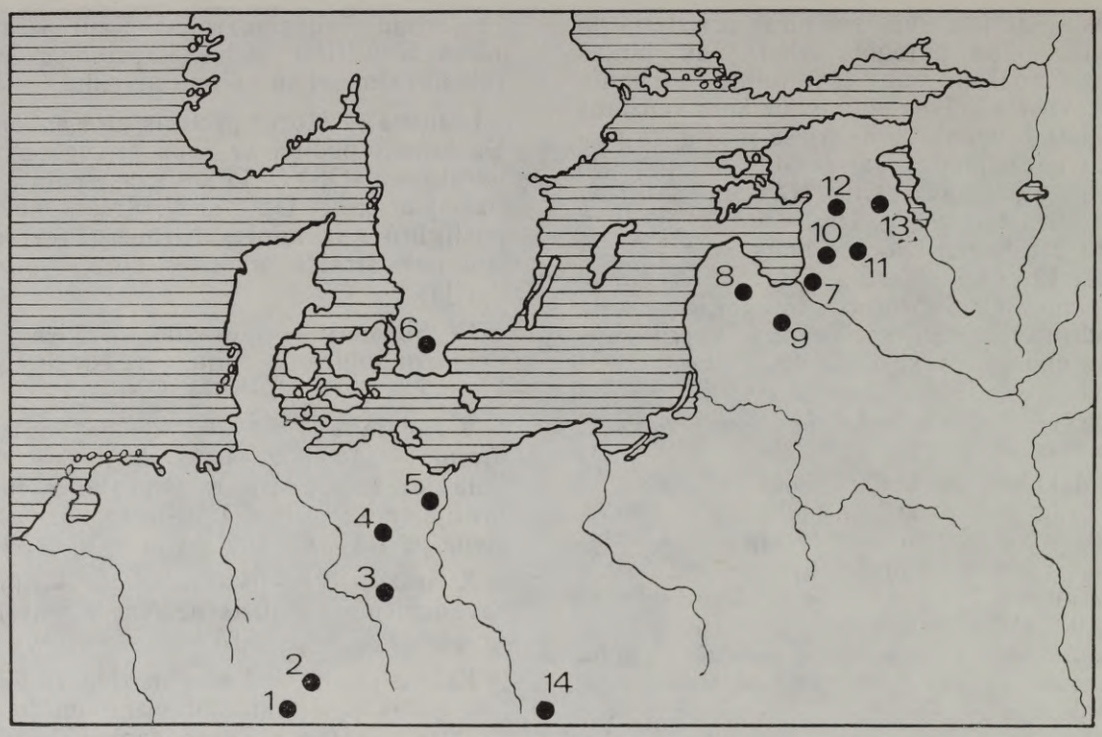

6. att. 12 varoņu sērijas krāsns podiņu atradumu vai glabāšanas vietas Eiropā.

1 — Nirnberga, *2* — Aiholdinga, *3* — Drēzdene, *4* — Berlīne, *5* — Frankfurte pie Oderas, *6* — Kristianstāde, *7* — Rīga, *8* — Dobele, *9* — Bauska, *10* — Turaida, *11* — Cēsis, *12* — Vilande, *13* — Tartu, *14* — Vīne.

kāršā portālā, kura lēzeno arku balsta kolonnas (Abija, Ecēhiels, Jūda Makabējs). Mūsu reģiona atradumiem raksturīgs kārtas skaitļu novietojums, kāds ārpus Livonijas līdz šim nav zināms, — romiešu cipari atrodas blakus varoņa galvai, un tie mālā iedziļināti, šķiet, pēc krāsns podiņa izņemšanas no reljefā rotājuma iegūšanai paredzētās matrices.

No gandrīz kvadrātiskas formas podiņiem krāsns daudzstūraino torņveida augšbūvi nebūvēja. Tāpēc jādomā, ka Livonijā 12 varoņu sērijas podiņi izmantoti vai nu taisnstūrainā krāsns pabūvē, vai šādas formas augšbūvē. Spriežot pēc līdzšinējiem atradumiem, šķiet, ka tikai Rīgā bijusi sastopama lielākā daļa vai varbūt pat visi šīs sērijas podiņi. Līdz šim Rīgā dažādās izrakumu vietās atrasti krāsns podiņi vai to fragmenti ar piecu varoņu atveidiem. Citur Latvijā šis skaits ir tikai 1—3. Tāpēc jādomā, ka Livonijā krāsnīs lielākoties bija iemūrēti tikai atsevišķi podiņi ar Vecās derības varoņu atveidiem, bet krāsns ar visiem vai vismaz lielāko daļu no 12 varoņu sērijas podiņiem bijusi varbūt tikai Rīgā.

Kāpēc gan Vācijā, gan Zviedrijā, gan Livonijā 16. gs. vidū izplatījušies krāsns podiņi ar Vecās derības personāžu atveidiem? Hanss Zakss, kurš sacerējis dzejoļu ciklus par Bībelē minētajiem 12 varoņiem un 12 tirāniem, ir viens no reformācijas atbalstītājiem, viņš dzejā apdziedājis arī šīs kustības vadoni Mārtiņu Luteru. Jau abu dzejoļu ciklu nosaukumos — varoņiem pretstatīti tirāni — jūtama H. Zaksa darbiem raksturīgā didaktiskā ievirze. Vecās derības personāži nav izvēlēti nejauši. Pat no īsā personu raksturojuma redzams, ka visi Vecās derības 12 varoņi ir drosmīgi cīnītāji, bezbailīgi karavadoņi, ievērojami ebreju ķeniņi vai pravieši, kuri sekmējuši savas tautas uzplaukumu un pievēršanos vienīgajam dievam Jahvem, kura reliģiju izraēlieši pieņēmuši ar vadoņa Mozus starpniecību. Izvēloties šādu personāžu, Hanss Zakss varēja alegoriski runāt par sava laika notikumiem. Dzejoļu cikla ilustrācijas datētas ar 1531. gadu. Šajā laikā Vācijā izplatījās reformācijas kustība. Vecās derības varoņu ticības kari, cīņa pret daudzdievību un uzvaras par kaimiņu ciltīm varēja alegoriski atspoguļot jaunās Lutera mācības ieviešanos un pārliecību par tās uzvaru.

Seno varoņu saistību ar 16. gadsimtu pastiprina to grafiskais attēlojums — izraēliešu karavadoņi, jūdu ķeniņi un pravieši rādīti kā pašapzinīgi renesanses laika cilvēki, tērpti toreiz valkātās greznās bruņās, tādējādi apliecinot cieņu sava laika vadoņiem. Kokgriezumā skatāmo pusfigūru krāšņie tērpi, daudzveidīgie rakursi un izteiksmīgie žesti, kā arī, šķiet, tematiskā saistība ar reformācijas kustību iedvesmojuši sava laika krāsns podiņu gatavotājus.

Spriežot pēc paraugam izmantotā kokgriezuma datējuma — 1531. gada, 12 varoņu sērijas krāsns podiņiem vajadzētu būt gatavotiem 16. gs. 30.—50. gados. Arī Aiholdingas pils krāsns, kurā izmantoti Vecās derības varoņu un tirānu sērijas podiņi, datēta ar laiku ap 1545.—1550. gadu.[33] Izgatavošanas laiks — 1531. un 1540. g. — ieskrāpēts divu Vīnē esošu šīs sērijas podiņu aizmugurē.[34]

PARINDES

[1] Graudonis J. LZA Vēstures institūta Turaidas arheoloģiskā ekspedīcija: 1976—1990. — R., 1990. — 10. att.
[2] Strauss K. Die Geschichte der Töpferzunft vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland). — Basel, 1969. — S. 176.
[3] Wingenroth M. Kachelöfen und Ofenkacheln des 16., 17. und 18. Jahrhunderts im Germanischen Museum, auf der Burg und in der Stadt Nürnberg // Mitteilungen aus dem Germanischen Nationalmuseum. — 1899. — T. 2. — S. 97, Taf. II.
[4] Geisberg M. Der deutsche Einblattholzschnitt in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. — München, 1923—1930. — Bd 1. — N 28; Bd 19. — N 28.
[5] Vecās derības personu vārdu latviskojumā ievērota grāmatā Kosidovskis Z. Bībeles stāsti (R., 1978) izmantotā rakstības forma.
[6] Strauss K. Die Geschichte .. — Taf. 50: 4.
[7] Kultūras ministrijas Restaurācijas institūta izrakumi M. Rušas vadībā. Krāsns podiņš glabājas Latvijas vēstures muzejā, inv. nr. VVM 12698: 50.
[8] Latvijas vēstures institūta izrakumi A. Caunes vadībā. VI 278/R—251.
[9] Strauss K. Die Geschichte .. — Taf. 50: 5.
[10] VI 278 R—262.
[11] Latvijas vēstures institūta izrakumi Z. Apalas vadībā. VI 213.
[12] Strauss K. Die Geschichte .. — Taf. 50: 1.
[13] Turpat. — 54. tab.: 2.
[14] Dzirnis R. Archaioloģiskajos izrakumos Rīgā iegūtie krāsns podiņi laikā no 1938.—1940. gadam. — R., 1944. (Manuskripts mašīnrakstā glabājas Latvijas Universitātes Zinātniskajā bibliotēkā.)
[15] VI 213.
[16] Тамм Я. Р. Материальная культура монастырей Эстонии XV—XVI вв.: Автореф. дисс. . . . канд. истор. наук. — Таллин, 1988. — С. 15.
[17] Svarāne D. Polijas arheologu pētījumi Vecrīgā 1990. gadā // Mat. 1990. un 1991. — R., 1992. — 94. lpp.
[18] Strauss K. Die Geschichte .. — Taf. 50: 6.
[19] Glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, inv. nr. VRVM 40974/45.
[20] Latvijas vēstures institūta izrakumi A. Caunes vadībā. VI 162/155.
[21] Ruša M. Izrakumi Rīgā, Torņa ielā 1 // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 122. lpp., 21. att. VVM 12698: 49.
[22] Latvijas vēstures institūta izrakumi A. Caunes vadībā. VI 206/111.
[23] VVM 12698: 52.
[24] Huth E. W. Die Entstehung und Entwicklung der Stadt Frankfurt (Oder) und ihr Kulturbild vom 13. bis zum frühen 17. Jahrhundert auf Grund archäologischer Befunde. — Berlin, 1975. — Taf. 60: 1.
[25] Gebhard T. Kachelöfen. — München, 1983. — Abb. 85.
[26] Wahlöö C. Keramik 1000—1600 i svenska fynd. — Lund, 1976. — N 627.
[27] Gebhard T. Kachelöfen. — Abb. 63.
[28] Strauss K. Kacheln und Öfen der Mark Brandenburg. — Strassburg, 1926. — Taf. XII: 53—55.
[29] Huth E. W. Die Entstehung .. — Taf. 81: 3.
[30] Gebhard T. Kachelöfen. — Abb. 85.
[31] Wahlöö C. Keramik .. — N 625, 627.
[32] Turpat. — Nr. 625.
[33] Gebhard T. Kachelöfen. — Abb. 63.
[34] Franz R. Der Kachelofen. — Graz, 1969. — S. 79.

I. Ose

DIE KACHELN DES 16. JAHRHUNDERTS MIT DARSTELLUNGEN DER 12 HELDEN DES ALTEN TESTAMENTS

Zusammenfassung

Holzschnitte des Nürnberger Meisters Georg Pencz aus dem Jahre 1531, die das Gedicht «Die Erenport der zwölf sieghaften Helden des alten Testaments» von Hans Sachs verzieren (Abb. 1—3), haben als Vorlage den Kachelbäckern in Deutschland, Schweden und Alt-Livland (Lettland und Estland) gedient (Abb. 6). Obwohl die Vorlage dieselbe gewesen ist, unterscheiden sich die Kacheln an jedem Ort durch ihre Form, Gestaltung, Inschriften.

Im Territorium Alt-Livlands sind in 11 Objekten der archäologischen Untersuchungen Kacheln mit Darstellungen von 8 verschiedenen Personen aus der Serie der 12 Helden des Alten Testaments gefunden worden (s. Tabelle). Die Form des Kachelblatts ist einem Quadrat ähnlich, die Länge seiner Ränder beträgt 15—19 cm. Auf den Kacheln wurden männliche Halbfiguren in Helm und Panzer mit einer Inschrift darunter sowie lateinischer Nummer neben dem Kopf dargestellt. Die Inschrift gibt den Namen des Helden sowie die Nummer — die Reihenfolge der Figuren in der Holzschnitt an (Abb. 4, 5). Die Halbfiguren wurden sowohl ohne, als auch mit Architekturrahmen (Portal) gezeigt. Fast alle diese Kacheln sind grünglasiert, nur in Turaida wurden polychrome Fragmente gefunden. An einem Ausgrabungsort wurden meistens Kacheln mit Darstellung eines oder zweier Helden gefunden. Nur in Riga wurde fast eine halbe Kachelserie — Darstellungen von 5 verschiedenen Helden gefunden. Darum muß man vermuten, daß es vielleicht nur in Riga ein ganzer Ofen mit allen oder mit dem größten Teil aus der Serie der 12 Helden des AT gegeben hat.

Alle 12 Helden des AT sind sieghafte Feldherren, bedeutende Könige oder Propheten der Juden gewesen, die das Zuwenden ihres Volkes einem Gott gefördert haben. Hans Sachs konnte mit der Auswahl solcher Personen die Überhandnahme des lutherischen Glaubens allegorisch darstellen. Mit Rücksicht auf solche Erklärung kann man diese Kachelserie mit der Reformation verbinden.

Da ein Abzug des Holzschnitts — die Vorlage für die Kachelverzierung — mit dem Jahr 1531 datiert wurde, ist zu vermuten, daß die Kachelserie «12 Helden des Alten Testaments» in den 30er—50er Jahren des 16. Jh. verfertigt wurde.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1—3. Holzschnitte von Georg Pencz (1531) mit den Versen von Hans Sachs.
Abb. 4, 5. Im Territorium Alt-Livlands gefundene Kacheln aus der Serie der 12 Helden des Alten Testaments mit Inschriften und Nummern.
Abb. 6. Aufbewahr- und Fundorte der Kacheln aus der Serie der 12 Helden des Alten Testaments in Europa.

A. Radiņš

DAUGMALES PILSKALNĀ ATRASTĀ 12. GS. BRONZAS LEJAMVEIDNE

A. Radiņa un G. Zemīša 1986. gada arheoloģiskajos izrakumos Daugmales pilskalnā 0,08 m dziļumā 4. laukuma 1. slānī, kas datējams ar 12. gs. otro pusi, ieguva bronzas lejamveidni.[1] Metāla veidnes Latvijas arheoloģiskajā materiālā ir rets atradums.[2]

Daugmales veidnes plāksne (1., 2. att.) ir rūpīgi gatavota. Ielietnes elipsveida piltuves galā tā ir ar asiem stūriem, bet pretējā — nedaudz platākajā — galā noapaļota. Plāksnes sāni ir slīpi, radot lielāku virsmu veiddobuma pusē. Daļu salikšanas virsma ir līdzena, bez ventilācijas kanāliem. Plāksnes izmēri 38,6—39,6×28,6—29,6×4,3—4,8 mm. Veiddobums tajā iedziļināts līdz 2,5 mm. Veidne domāta apaļa piekariņa (diametrs 25,5 mm) un ar to savienotas un tā piestiprināšanai paredzētas 17,1 mm garas, 4,3—4,9 mm diametrā spirāles imitācijas (1., 2. att.) atliešanai. Caurums spirālē veidojams ar serdeņa palīdzību. Spirāles pilns apjoms panākams, ja tās otra puse būtu izveidota iespējamajā veidnes vāciņā. Piekariņa centrā visai komplicēta ciļņveidīga vērša galva ar līkiem, viens pret otru vērstiem ragiem, smailām ausīm, lielām, uz āru izspiestām acīm un uz iekšu vērstām nāsīm. Vērša purna kontūras pastiprina punktu līnija. Starp ragiem novietoti 7 kvadrāti, starp ragiem un ausīm pa kvadrātam, kas sastāv no 9 punktiem. Zem ausīm abpus purna atrodas divas, ar platāko galu viena pret otru vērstas, «pildītas» t. s. Dieva zīmes: vienā pārī abas zīmes veidotas no 15, bet otrā — no 17 un 21 punkta. Kompozīciju noslēdz piekariņa malu ielokojošas 3 šķērssvītriņu rindas un vēl trīs 6,8 mm garas šķērssvītriņu rindas, kas savieno piekariņu ar septiņpadsmitviju spirāles imitāciju. Domājams, veidne izgatavota liešanas ceļā, par to liecina arī plāksnes porainais metāls; tikai atsevišķas sīkas detaļas — «Dieva zīmes», kvadrāti — izveidotas vēlāk.

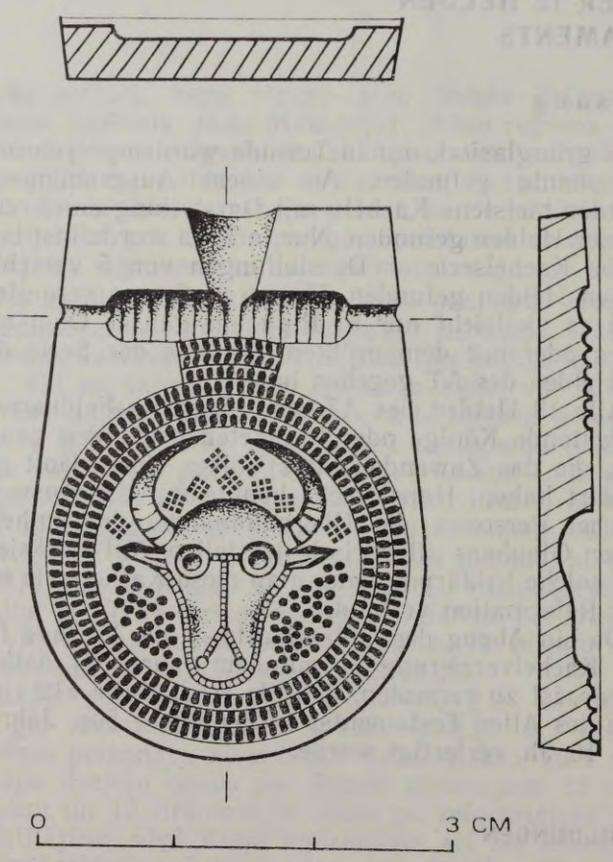

1. att. Daugmales pilskalnā atrastā bronzas lejamveidne (A 12695: 477).

(So un 3., 4. att. zīmējusi A. Alksne-Alksnīte.)

Daugmales atradumam līdzīgs, bet ne pilnīgi vienāds, apaļš piekariņš ar vērša galvas attēlu iegūts M. Atgāža 1968. gada arheoloģiskajos izrakumos Tomes Nariņu senkapos (15 km uz dienvidaustrumiem no Daugmales).[3] Tas atrasts postītā sievietes apbedījumā (9. kaps), ar 11.—12. gs. datētā kapa inventārā. Piekariņa diametrs 24,4 mm, garums ar cilpiņu 31,6 mm, biezums 0,5—3,1 mm. Taču abiem minētajiem piekariņiem atšķirīgas ir ne tikai cilpiņas (3. att.: 3). Uz Nariņu piekariņa redzamajai vērša galvai starp ragiem novietoti nevis kvadrāti, bet gan 3 no punktiem veidotas figūras — «meitenes». Vēl pa divām tādām figūrām atrodas abpus purna zem ausīm. Piekariņa malu ieloko izcilnīšu rinda. Izteiktas domas, ka tas Latvijas teritorijā ievests no dienvidiem.[4] Nariņu piekariņam atbilstoši atradumi iegūti Krievijā. Septiņi tādi piekariņi (3. att.: 1, 2) atrasti kādā apbedījumā Vlazoviču senkapos Dņepras—Desnas starpupē 1890.—1896. gadā P. Jeremenko vadītajos arheoloģiskajos izrakumos,[5] viens iegūts Zalahtovjes senkapos Peipusa ezera austrumu krastā N. Hvoščinskas 1983. gada arheoloģiskajos izrakumos,[6] kā arī citur.[7] Pastāv uzskats, ka minētie piekariņi raksturīgi radimičiem,[8] taču pēdējā laika atradumi rāda, ka to izplatība ir daudz plašāka un neaprobežojas tikai ar kādas noteiktas etniskas vienības teritoriju. Izpētīts arī piekariņa ornamenta saturiskais aspekts.[9] Tas saistīts ar vērša kultu. Ir zināms, ka slāvi ziedojuši minēto dzīvnieku dievam — pērkonam, vēlāk — pēc kristīgās reliģijas ieviešanas — tā aizstājējam Iļjam Prorokam. Pieka-

2. att. Daugmales pilskalnā atrastā bronzas veidne un piekariņa jaundarinājums alvā. Piekariņš atliets veidnē, kas izgatavota, par modeli izmantojot Daugmales veidnē iegūtu piekariņa atlējumu ģipsī. (L. Baloža foto.)

riņā, iespējams, atspoguļojas kāds īpašs rituāls par godu vērsim. Slāvu etnogrāfiskajā materiālā fiksētā ķekatu spēle, kur piedalās par vērsi pārģērbts puisis un meitenes, kuras vairās no ragiem, sižetiski sasaucas ar piekariņā attēloto vērša galvu un 7 figūrām — «meitenēm». Piekariņš, kas būtu atliets Daugmales veidnē, autoram nav zināms.

Metāla veidnēs var liet tikai pie zemākas temperatūras kūstošus metālus —alvu, svinu. Veiktie eksperimenti liecina, ka arī ne visas akmens veidnes varēja izmantot bronzas liešanai.[10] Domājams, ka Daugmales veidne radīta kā zināms pirmparaugs, kurā pēc tam no kāda piemērota, veidni nebojājoša materiāla tiek izlieti vai nospiests piekariņa modelis, ko savukārt izmanto, lai izveidotu vienreiz lietojamu veidni, kurā iespējams atliet piekariņu no vajadzīgā metāla. Vēl jāatzīmē, ka plāksnes virsmā nav izveidoti ventilācijas kanāli, kas var liecināt par labu iepriekš izteiktajam pieņēmumam. Šajā sakarā interesi izraisa Nariņu piekariņa aizmugures virsmā esošais iedobums, kas varēja rasties, ja kādā veidnē ar nospieduma palīdzību izgatavots piekariņš, kas vēlāk izmantots par modeli tālākai ražošanai. Katrā ziņā minētajam dobumam vajadzēja būt jau veidnē, kurā Nariņu piekariņš atliets. Latvijas arheoloģiskajā materiālā zināmo aplūkojamā perioda lejamveidņu vienveidība un piemērotība darbam ar viegli kūstošiem metāliem rāda, ka pastāvējis kāds visai efektīvs un vienkāršs liešanas veids, izmantojot par modeli gatavu priekšmetu. Apstiprinājumu šādam pieņēmumam var atrast Skandināvijas materiālā. Zviedrijā veiktā bruņurupučsaktu analīzē konstatēts, ka pastāv tikai daži atšķirīgi to pirmparaugi, jauni priekšmeti tapuši, izmantojot iepriekšējos — ikdienā lietotās vai speciāli šim nolūkam gatavotās, vai arī jau nolietotās, vecās saktas.[11] Acīmredzot Daugmales veidni var uzskatīt par zināmu jaunradi. Runājot par tās izgatavotāju, jānorāda uz vairākām ar vietējām tradīcijām saistāmām pazīmēm. Atšķirībā no visiem autoram zināmiem aplūkojamā veida piekariņiem Daugmales veidnē atlejamajam cilpiņas vietā piekāršanai paredzēta spirālīte, kas plaši izplatīta Latvijas arheoloģiskajā materiālā dažādu rotu sastāvā. Lībiešu teritorijā bieži sastop kaklariņķus, uz kuru loka uzvērtas spirāles, tāpat vienkāršus bronzas stieples riņķus, uz kuriem uzvērti piekariņi, krelles. Daugmales veidnē ir izmainītas ap vērša galvu novietotās figūras un to skaits, acīmredzot izgatavotājam nav bijusi zināma vai bijusi vienaldzīga to sākotnējā nozīme — un tāpēc piekariņam piešķirts jauns saturs. Kā jau iepriekš minēts, starp vērša ragiem izvietoti 7 kvad-

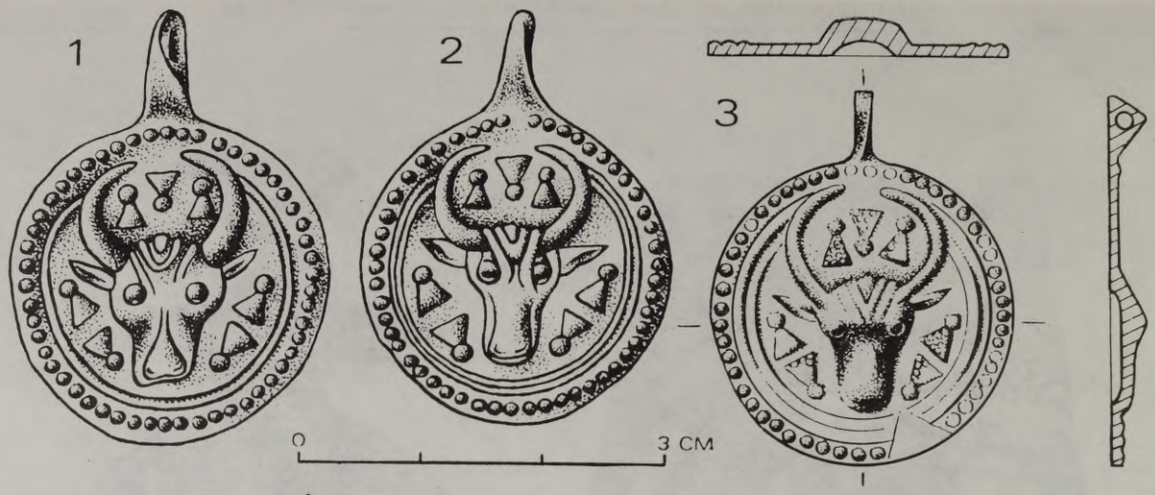

3. att. 1, 2 — Vlazoviču senkapos atrastie bronzas piekariņi (no: Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. — Рис. 118), *3* — Nariņu senkapos atrastais bronzas piekariņš (VI 196: 179).

rāti un vēl pa vienam starp ragiem un ausīm, tātad pavisam 9 kvadrāti, kurus veido 9 punkti. Kvadrāts gan aplūkojamā laikposma rotu ornamentā nav izplatīts, bet tas zināms tekstilijās.[12] Pētnieki šo zīmi saista ar agrāro simboliku.[13] Skaitlis 9 bieži sastopams latviešu folklorā. Mūs interesējošā jautājumā uzmanību saista kāda plaši izplatīta un variantiem bagāta tautasdziesma:

Zīdi, zīdi, rudzu vorpa
Deveņom aileņam;
Muni brōli klēti taisa
Devenim orūdim.[14]

Vēl jānorāda, ka šīs zīmes, kā arī zem vērša ausīm gar purnu katrā pusē novietotās «meitenes», kas šeit izveidotas ar lielāku rūpību un daudz vairāk punktiem, mūsuprāt, ir izveidotas pēc pašas veidnes atliešanas, t. i., ir tas jaunais, kas ienests piekariņa izskatā un saturā. Tāpat par vietējas izcelsmes pazīmi varam uzskatīt Latvijas arheoloģiskajā materiālā ornamenta sastāvā plaši izplatītās šķērssvītriņu rindas, ar kurām Daugmales veidnē aizstāta izcilnīšu rinda. Nav noliedzama Daugmales veidnes izgatavotāja augstā profesionalitāte. Pastāv uzskats, ka šādus darbus veica apkārtceļojoši meistari — mākslinieki.[15] Formas pirmparaugi tādā veidā nonākuši no vienas teritorijas citā. Tomēr Daugmalē iegūtais materiāls apliecina, ka tā ir viens no ievērojamākajiem amatniecības un tirdzniecības centriem Baltijas jūras krastos 10.—12. gadsimtā. Mūsuprāt, tās amatnieku meistarība (turklāt arheoloģiskais materiāls neuzrāda ilgstošu un vērā ņemamu skandināvu, slāvu uzturēšanos Daugmalē) ir bijusi pietiekami augsta, lai izgatavotu apskatāmo lejamveidni. Tās izcelsme varētu būt šāda. 12. gs. pirmajā pusē Daugavas lejteces rajonā nonākušais importētais piekariņš piesaistījis vietējā amatnieka uzmanību, kurš, izmantojot to par paraugu, radījis minēto veidni. Tas apstiprina jau izteiktos uzskatus,[16] ka kopš 11. gs. otrās puses daudzi no austrumiem un rietumiem importēti priekšmeti kļuvuši par Daugmales amatnieku atdarinājumu objektiem. Šie vietējie ražojumi ir grūti atšķirami no pirmparaugiem.

Interesanti, ka Daugmalē un tās apkārtnē atrasti zoomorfi dubultpiekariņi,[17] kuros attēlots kāds dzīvnieks ar līkiem viens pret otru vērstiem ragiem (4. att.). Līdzīgas detaļas vērojamas 12. gs. putn-

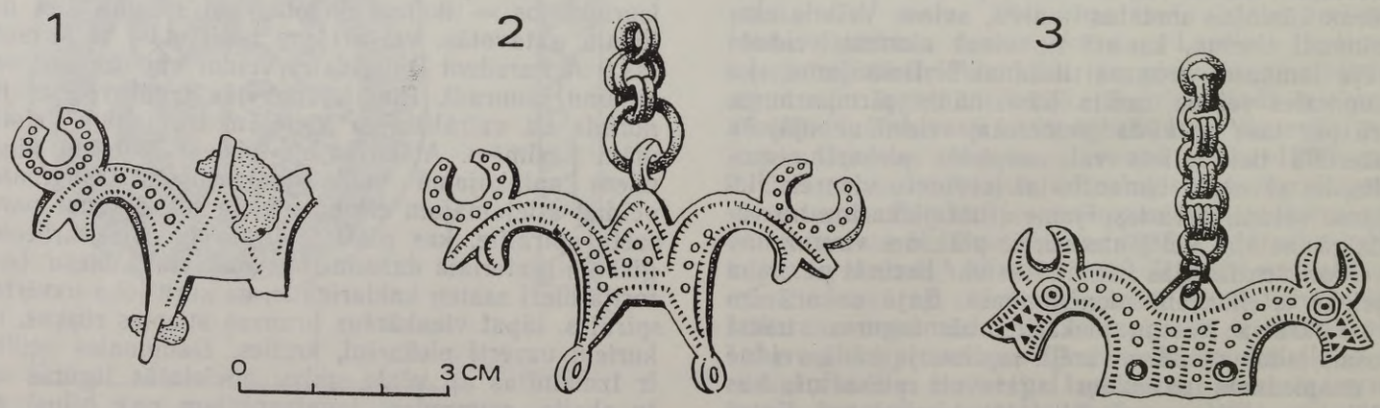

4. att. Daugmales pilskalnā un tā apkārtnē atrastie bronzas zoomorfie dubultpiekariņi ar ragiem.
1 — Līves senkapi (KPM 117/VIIIa5), *2* — Laukskolas senkapi (VI 128: 113), *3* — Daugmales pilskalns (A 12826: 202).

veida piekariņiem ar ragiem, kuri bija izplatīti Krievijas ziemeļrietumu apgabalā un kuru varianti sastopami Latvijas arheoloģiskajā materiālā — arī Daugavas lejteces rajonā.[18] Kā zināms, starp minētajām teritorijām pastāvēja ļoti cieši sakari. Daugmales pilskalnā atrastajam dubultpiekariņam atšķirībā no Līves muižas *(Dünhof)* un Laukskolas senkapu eksemplāriem ir iezīmētas lielas acis un ragi ir smaili, kas tuvina to piekariņos attēlotajam vērsim. Tas viss norāda, ka piekariņš ar vērša galvas attēlu, iespējams, nebija pilnīgi svešs vietējai tradīcijai un pastāvēja labvēlīga vide savstarpējai mijiedarbībai.

PARINDES

[1] Radiņš A., Zemītis G. Izrakumi Daugmales arheoloģiskajā kompleksā // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 119. lpp.
[2] Brīvkalne E. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 92. lpp.
[3] Atgāzis M. 1968. g. izrakumi Nariņos, Strautniekos un Vecdolē // RT 1968. — R., 1969. — 24. lpp. Autors izsaka pateicību M. Atgāzim par iespēju izmantot nepublicētu materiālu.
[4] Turpat.
[5] Седов В. В. Восточные славяне в VI—XIII вв. — М., 1982. — С. 220.
[6] Хвощинская Н. В. О работе Гдовского отряда // АО 1983. — С. 36.
[7] Kāds šā veida piekariņš atrasts Vladimiras uzkalniņu senkapos. Sk.: Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси .— М., 1987. — С. 537.
[8] Turpat.
[9] Turpat. — 537.—538., 665.—666. lpp.
[10] Сваране Д. Моделирование и применение каменных формочек на территории Латвии в IX—XVII вв. // Проблемы истории Латвийской ССР. — Рига, 1985. — Т. 2. — С. 49—53.
[11] Jansson I. Ovala spännbucklor. En studie av vikingatida stadardsmycken med utgangsounkt fran Björko—funden. — Uppsala, 1985. — P. 38—92.
[12] Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs. — R., 1970. — 102. att.; Zariņa A. Lībiešu apģērbs 10.—13. gs. — R., 1988. — 9. tab.
[13] Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. — Рис. 99.
[14] Latviešu tautasdziesmas. — R., 1979. — 1. sēj. — Nr. 1942.
[15] Капелле Т. Славяно-скандинавское художественное ремесло эпохи викингов // Славяне. Этногенез и этническая история. — Л., 1989. — С. 138.
[16] Zemītis G. Senā Daugmale (2. g. t. p. m. ē.—m. ē. 12. gs.) // Daugavas raksti: No Aizkraukles līdz Rīgai. — R., 1991. — 135.—136. lpp.
[17] Zemītis G. Arheoloģiskie izrakumi Daugmalē // Mat. 1990. un 1991. — R., 1992. — 120. lpp., 28. att.: 4; Rīgas apr. Daugmales pag. atradumi Kurzemes Provinces muzeja kartotēkā Latvijas vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas arhīvā; autors izsaka pateicību A. Zariņai par iespēju izmantot Laukskolas senkapu nepublicētus materiālus.
[18] Рябинин Е. А. Зооморфные украшения древней Руси X—XIV вв. // САИ. — Л., 1981. — Вып. Е 1—60. — С. 17.

A. Radiņš

DIE IN BURGBERG DAUGMALE GEFUNDENE BRONZENE GUßFORM

Zusammenfassung

In den vom Autor und G. Zemītis 1986. geleiteten Ausgrabungen wurde in einer Tiefe von 0,08 m bei Freilegung der Kulturschicht des 12. Jh. eine bronzene Gußform gefunden. Es ist eine Rarität im archäologischen Material Lettlands. Davon zeugt die Porigkeit des Metalls. Die kleinen Teile sind zusätlich später gebildet. Die Maße der Gußform: 38,6—39,6×28,6—29,6×4,3—4,8 mm. Die Gußform ist zur Herstellung eines runden Gehänges mit Ochsenrelief (Abb. 1, 2) vorgesehen. Mit derselben Gußform wurde auch das verbindende Befestigungselement — eine Spiralenimitation erzeugt. Ein sehr ähnlicher, aber nicht identischer Fund (Abb. 3—3) ist 1968 von M. Atgāzis auf dem Altfriedhof in Nariņi bei Tome entdeckt worden. Dieses Gehänge stammt vom 9. (beschädigtem) Frauengrab aus dem 11.—12. Jh. Eine entsprechende Identität mit dem Gehänge von Nariņi weisen die Funde in Rußland auf. Sieben solche Gehänge sind von P. Jeremenko (1890—1896) auf dem Altfriedhof von Wlazowitschi bei Dnepr (Abb. 3) ausgegraben. Ein Gehänge wurde 1983 während den von N. Chwoschninskaja geführten Ausgrabungen östlich vom Peipussee auf dem Altfriedhof von Salachtowje gefunden. Es wird vermutet, daß solche Gehänge ausschließlich für die Radimitschi kennzeichnend sind. Die archäologischen Funde der letzten Jahre lassen jedoch feststellen, daß die Verbreitung dieser Gehänge viel größer ist und nicht vom Besiedlungsgebiet einer ethnischen Gemeinschaft begrenzt wird. Es ist anzunehmen, daß die Gußform von Daugmale als eine gewisse Musterform erzeugt worden ist, in der aus einem gußformschonenden Metall das Gehängemodell gegossen oder gepreßt wurde. Daraus sei eine neue Gußform erzeugt, die durch Verwendung des erforderlichen Metalls nur einmal ausgenutzt werden konnte. Bei der Bestimmung des Herstellers wären einige traditionelle Merkmale der einheimischen Ornamentik zu berücksichtigen. Der Autor vertritt die Auffassung, daß im 10.—12. Jh. Daugmale eines der bekanntesten Handwerks- und Handelszentren gewesen ist; die Ausbildung der Handwerker war ausreichend, um die bereits erwähnte Gußform zu erzeugen. Die Geschichte deren Herkunft kann folgend sein: in der ersten Hälfte des 12. Jh. hat ein eingeführtes Gehänge die Aufmerksamkeit eines einheimischen Meisters gefesselt, der mit einigen Änderungen die obengenannte Gußform erzeugt haben soll. Das bestätigt die bereits ausgelegte Meinung über die vielen Nachahmungen der aus Osten und Westen impor-

tierten Dinge, die in der zweiten Hälfte des 11. Jh. in Daugmale hergestellt worden sind. Die einheimischen Erzeugnisse lassen sich kaum von deren Mustern unterscheiden. Eine interessante Tatsache — in Daugmale und deren Umgebung sind zoomorphe Doppelgehänge mit Darstellung eines Tieres mit gegeneinander gerichteten Hörnern gefunden worden (Abb. 4). Das Gehänge mit dem Ochsenkopfmotiv könnte also weniger fremd für die einheimische Kulturtradition gewesen sein.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Die auf dem Burgberg Daugmale gefundene bronzene Gußform.

Abb. 2. Die auf dem Burgberg Daugmale gefundene bronzene Gußform und die Neubildung des Gehänges (Zinn).

Abb. 3. Die auf dem Altfriedhof von Wlazowitschi ausgegrabenen Gehänge und das auf dem Altfriedhof von Nariṇi entdeckte Gehänge.

Abb. 4. Die auf dem Burgberg Daugmale gefundenen zoomorphen Doppelgehänge mit Hornmotiv.

D. Svarāne

RĪGAS 13.—14. GS. LEJAMVEIDNES UN TĪĢEĻI

Arheoloģiskajos izrakumos un celtniecības darbos Rīgā no 19. gs. beigām līdz 1990. g. atrastas 22 daudzkārtīgi lietojamas lejamveidnes un vismaz 76 metāla kausējamie tīģeļi. Atradumu bijis vairāk, bet daļa no tiem, īpaši tīģeļi, otrā pasaules kara laikā, evakuējot kolekcijas, aizgājusi bojā.

Divdesmit viena lejamveidne ir gatavota no akmens, viena — no koka, visi tīģeļi — no māla.

Ar 13.—14. gs. datējamas 12 akmens un viena koka veidnīte, kā arī 7 māla tīģeļi, pārējās lejamveidnes (daļa gan nosacīti) un tīģeļi attiecināmi uz 15.—17. gadsimtu.

Senākās Rīgas lejamveidnes un tīģeļi ir iegūti gan sistemātiskos arheoloģiskajos izrakumos A. Caunes un M. Vilsones vadībā (3 veidnes un 2 veidnes), gan R. Šnores un poļu arheologu J. Cihomska, A. Rozvalka un P. Dembovska veiktajos arheoloģiskās uzraudzības darbos (attiecīgi 1 veidne, 4 veidnes un 7 tīģeļi), gan vienkārši savākti kā savrupatradumi (3 lejamveidņu 4 daļas).

Rakstā analizētas Rīgas senākās lejamveidnes un tīģeļi, īpaši pievēršoties veidņu konstrukcijai un to elementiem, kā arī izmantošanai.

Rīgā atrastās saliekamās, daudzkārtīgi lietojamās lejamveidnes ir nelielas akmens plāksnītes, kurās izgrebti veiddobumi vai izslīpēti veidciļņi — atlejamā priekšmeta negatīvā forma. Visbiežāk veidnes ir divdaļīgas, bet atrasta arī viena viendaļīga jeb t. s. atklātā veidne, kā arī trīs- un vairākdaļīgas veidnes.

Lai izkausētais metāls hidrostatiskā spiediena ietekmē ieplūstu veidnē, tas jāielej pa veidnes augšpusē iegrieztu speciālu lietni. Visbiežāk tas ir piltuvveida iedziļinājums, bet dažreiz veidnē iegriezts vienkāršs, neliels kanāliņš. Veidnēs ar daudziem veiddobumiem ir bijusi iegriezta pat vesela lietņu sistēma. Līdz šim tikai ievestām veidnēm sastopams arī apakšējais piltuvveida lietnis, pa kuru noteikta daļa metāla izplūda no veidnes ārā, veidojot priekšmetus ar tukšu vidu. Pie veidnes konstruktīvajiem elementiem pieder arī lietņa piltuvei perpendikulāri iegrieztās garengropes, kurās ievietoja serdeni (metāla stieplīti), lai lējumā vajadzīgajā vietā iegūtu tukšumu, piemēram, piekariņa cilpiņu.

Pirms liešanas veidņu daļas bija ļoti precīzi jāsaliek kopā — jācentrē, lai tajās iegrebtie veiddobumi un serdeņu gropes savstarpēji atbilstu. Šim nolūkam bija paredzētas veidnēs caur sānu šķautni vai veidņu salikšanas plakņu stūros izurbtās centrēšanas ligzdas, kurās ievietoja svina tapas. Svina plastiskuma dēļ veidnes varēja stingri savienot, kas samazināja lējuma šuvi un līdz ar to ievērojami atvieglināja atlietā priekšmeta pēcapstrādi.

Rīgas senākās lejamveidnes līdz šim aprakstītas ļoti maz. Dažādās publikācijās pārsvarā ievietoti tikai to attēli vai vienkārši konstatēts veidnes atrašanas fakts.[1]

Pirmais Latvijā senās akmens lejamveidnes analizējis metālu tehnoloģijas speciālists A. Anteins.[2] Viņš galvenokārt pievērsies veidņu konstrukcijas problēmām, ir īsi aprakstījis daļu (līdz 1959. gadam atrasto) Latvijas 10.—17. gs. lejamveidņu, to vidū arī 5 Rīgas veidnes. Kā pirmais darbs šai jomā A. Anteina pētījums ir vērtējams augstu, kaut gan dažas tajā paustās atziņas ir diskutējamas. Autors sniedz veidņu konspektīvu aprakstu, bet nepieskaras jautājumam, kāds metāls akmens veidnēs tika atliets un līdz ar to — cik augstai termiskai iedarbībai veidnes tika pakļautas, uzskatot lietņa piltuvei perpendikulāri iegrieztās horizontālās garengropes tikai par ventilācijas sistēmu. Tomēr, pēc šī raksta autores domām, minētās gropes galvenokārt kalpoja serdeņa ievietošanai un tikai sekundāri — veidnes atgaisošanai. Jāatzīmē, ka A. Anteina rakstā sniegtā veidņu hronoloģija atsevišķos gadījumos uzskatāma par nepamatotu.

Divu Rīgas akmens lejamveidņu analīzi un 11 veidņu veiddobumu zīmējumus savā pētījumā par metālliešanu Latvijā ir sniegusi J. Daiga.[3] Viņas darbam ir būtiska nozīme kā pirmajam mēģinājumam apkopot datus par krāsainā metāla apstrādes vēsturi Latvijā. J. Daigas rakstā aplūkoti ar rotkaļa un īpaši metāllējēja darbību saistīti jautājumi hronoloģiski ļoti plašā laikposmā — no bronzas laikmeta līdz 13. gadsimtam. J. Daiga vairāk aprakstījusi akmens lejamveidnēs atlietos priekšmetus, bet veidņu konstruktīvajam risinājumam pieskārusies tikai nedaudz. Autore norāda, ka akmens veidnēs lietais metāls varētu būt bijis gan bronza un sudrabs, gan arī alvas—svina kausējums.[4] J. Daiga minētajā darbā sīki, pa hronoloģiskiem periodiem ir analizējusi arī tīģeļus, lejamās karotes un lielos vilcienos arī gatavos izstrādājumus un to izgatavošanas tehnoloģiju.

Četru pēdējā laikā iegūto Rīgas lejamveidņu īsa analīze sniegta šā raksta autores atskaitē par poļu arheologu pētījumiem Vecrīgā.[5]

Ar aplūkojamo problemātiku sasaucas igauņu zinātnieka H. Mooras pētījums par alvas rotaslietām un to izgatavošanu Baltijā.[6] Detalizēti izanalizējis senās Igaunijas akmens lejamveidnes, kas visumā līdzīgas Latvijā atrastajām, un norādījis uz veidnēs

atlieto alvas priekšmetu ļoti nelielo skaitu un bronzas vai sudraba priekšmetu pilnīgu trūkumu, H. Moora pirmais nonāca pie slēdziena, ka akmens veidnēs ir liets alvas—svina kausējums, kas pilnībā sakrīt ar autores vadībā veikto eksperimentu rezultātiem. H. Moora tāpat norādījis, ka horizontālajās garengropēs ticis ievietots serdenis, kā arī aprakstījis alvas—svina kausējuma liešanu koka lejamveidnēs.

Latvijā atrastos tīģeļus vispusīgi analizējuši J. Daiga un ķīmiķis I. Grosvalds savā pētījumā «Senākie tīģeļi Latvijā»[7] (1. g. t. p. m. ē.—13. gs. m. ē.), īpaši pievēršoties to formu attīstībai un izgatavošanas materiāla — māla — ķīmiskajām analīzēm. Diemžēl Rīgā atrastie tīģeļi ir aprakstīti, neminot hronoloģiju, un ne visiem atradumiem ir precīzi noteikta atrašanas vieta.

Nesen Rīgā atrasto 13. gs. tīģeļu īss apskats sniegts autores rakstā par Polijas arheologu pētījumiem Vecrīgā.[8]

Lai padziļinātu izpratni par akmens veidņu izgatavošanu, liešanas procesu, kā arī noteiktu, kāda metāla liešanai akmens veidnes bija paredzētas, autore organizēja atbilstošu eksperimentu sēriju.[9] Tika no jauna izgatavotas deviņas Latvijas senajām veidnēm analoģiskas divdaļīgas dolomīta lejamveidnes — modeļi. Pakļaujot šos modeļus dažādām termiskām slodzēm un variējot ventilācijas sistēmu un lietņa piltuves lielumu, divās veidnēs piecas reizes lēja alvas—svina kausējumu un ieguva ļoti labus lējumus, veidnēm pat neapkvēpstot. Tāpat tika izdarīti 7 bronzas un 2 misiņa lējumi un iegūti 8 brāķi un tikai viens nosacīti kvalitatīvs priekšmets.

Veiktie eksperimenti liecina, ka, lai izkausētā bronza ieplūstu veidnē, jāizveido vismaz 3—4 reizes lielāks lietnis nekā vairumam seno Latvijas veidņu. Turklāt iegūt kvalitatīvus lējumus traucēja gāzes, kas izdalās gan bronzas un misiņa, gan dolomīta veidņu karsēšanas rezultātā. Dolomīts, no kura pārsvarā gatavotas senās Latvijas veidnes, sāk daļēji sadalīties jau 750 °C temperatūrā. Izdalījušās gāzes liek metālam burbuļot un neļauj vienmērīgi pieskarties veidnes sienām. Mēģinājums akmens veidnēs serdeņa gropes paplašināt divas — trīs reizes un izveidot slīpas ventilācijas rievas neko nelīdzēja — lējums iznāca neprecīzs, ar izplūdušu ornamentu.

Tātad lielākā daļa Latvijā līdz šim atrasto akmens veidņu bija paredzēta alvas un to sakausējumu liešanai, kuru zemās kušanas temperatūras dēļ veidņu akmeņi netiek sakarsēti līdz temperatūrai, kad sāk izdalīties gāzes. Par to liecina gan veidnēm atbilstošu bronzas vai sudraba senlietu trūkums, gan arī seklais un šaurais lietnis, kas piemērots alvas—svina kausējuma liešanai. Turpretī bronzas lējumu iegūšanai vajadzīgs vismaz trīs — četras reizes lielāks lietnis, lai nodrošinātu nepieciešamo hidrostatisko spiedienu, kā arī lai metāls nesastingtu un pietiekami ilgi saglabātu šķidro fāzi.

Veidnes atgaisošana acīmredzot notika gar tās salikšanas plaknēm, kuras hermētiski savienot tomēr nebija iespējams. Daļa gaisa, protams, izplūda pa serdeņa gropi, bet ir atrasts pietiekami daudz veidņu, kurām šīs gropes nav vai arī ārā no veidnes ir izvadīts tikai viens tās gals, kas vēlreiz apliecina, ka minētās garengropes galvenokārt bija paredzētas serdeņa ievietošanai.

Risinot jautājumu, kādā veidā tika atlietas daudzās bronzas senlietas ar nepārprotamām lējuma šuves paliekām, kas norāda uz liešanu divdaļīgās veidnēs, jāsecina, ka šie priekšmeti lieti vienreizējās veidsmilts veidnēs, kas nesaglabājas.

Rīgā atrastās daudzkārtīgi lietojamās lejamveidnes ir ļoti dažādas. Tās atšķiras ne tikai pēc izgatavošanas materiāla, veiddobumu formas, skaita un izvietojuma, bet arī pēc konstrukcijas — sastāvdaļu skaita, centrēšanas veida, lietņu izveidojuma un skaita, kā arī serdeņu gropēm vai to dobumiem.

Gandrīz katrai veidnei ir savādāks minēto pazīmju kopums, tāpēc tās neiedala noteiktos tipos, bet grupē pēc sastāvdaļu skaita, atsevišķi izdalot ievestās, t. s. imitācijas veidnes ar augšējo un apakšējo lietni to īpašās savdabības un svešādās izcelsmes dēļ.

No Rīgas senākajām saliekamajām, izturīgajām lejamveidnēm izdalāmas astoņas divdaļīgo veidņu daļas — pusveidnes. Septiņas pusveidnes ir gatavotas no akmens, viena — no koka.

Viena no divām Alberta laukumā atrastajām akmens lejamveidnēm bija paredzēta izliekta apaļā piekariņa atliešanai (2. att.: 4). Veidne atrasta 1964. g. M. Vilsones vadītajos arheoloģiskajos izrakumos, tā glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā (inv. nr. VRVM 41991/531). Akmens plāksnītes izmēri 6,4×6,0×2,3 cm.

Izliektā piekariņa ornamentu veido 8 cits pret citu kā smilšu pulkstenī novietoti trīsstūri; četri no tiem klāti ar sīku, tīklveidā izkārtotu rombiņu ornamentu. Atlejamā priekšmeta un akmens plāksnītes forma ļauj spriest, ka veidne bijusi divdaļīga. Uz to, ka veidne bijusi saliekama, norāda divas caur sānu šķautni leņķī urbtās centrēšanas ligzdas. Tās atrodas tikai vienā veidnes pusē un ir urbtas viena otrai pretī no salikšanas un sānu skaldnes. Veidnei viena mala nodrupusi, lietnis nav iegriezts; tas acīmredzot atradies otrajā pusveidnē. Atrastajai pusveidnei salikšanas plaknē vērojamas seklas, regulāras, koncentriskas līnijas, kas varētu norādīt, ka akmens plāksnīte mehāniski slīpēta. Gan piekariņa izliekuma, gan centrēšanas ligzdu skaita un novietojuma, gan lietņa trūkuma, gan koncentrisko līniju dēļ veidne uzskatāma par unikālu. Ārpus Rīgas caur sānu šķautni urbtas centrēšanas ligzdas līdz šim vēl zināmas tikai vienā gadījumā Grodņā.[10]

Tā kā gadu gaitā daļēji bojā gājušās dokumentācijas dēļ veidne stratigrāfiski nav datējama, tās hronoloģija nosakāma pēc analoģijas ar Cēsu apr. Uplantu kapulaukā atrasto fragmentāro alvas piekariņu ar nelielu izliekumu un līdzīgu ornamentu, kas tiek attiecināts uz 13.—14. gadsimtu.[11] Jāatzīmē, ka šis ir vienīgais līdz šim zināmais gadījums, kad Latvijas arheoloģiskajā materiālā atrasts liets izliekts apaļais piekariņš. Veidne izgatavota no melni pelēka, slāņaina, viegli apstrādājama, Latvijai neraksturīga akmens. Tā kā, nebojājot veidni, nevar noteikt, kādu termisku slodzi akmens spēj izturēt, turklāt nav saglabājies lietnis, pagaidām nevar droši pateikt, kāds metāls ticis veidnē liets.

Fragmentāra akmens pusveidne plakana apaļā piekariņa atliešanai atrasta 1939. g. R. Šnores vadītajos arheoloģiskās uzraudzības darbos plānotās Pasta krājkases būvlaukumā starp Vaļņu, 13. janvāra, Kalēju un Rīdzenes ielu. Veidne glabājas Rīgas

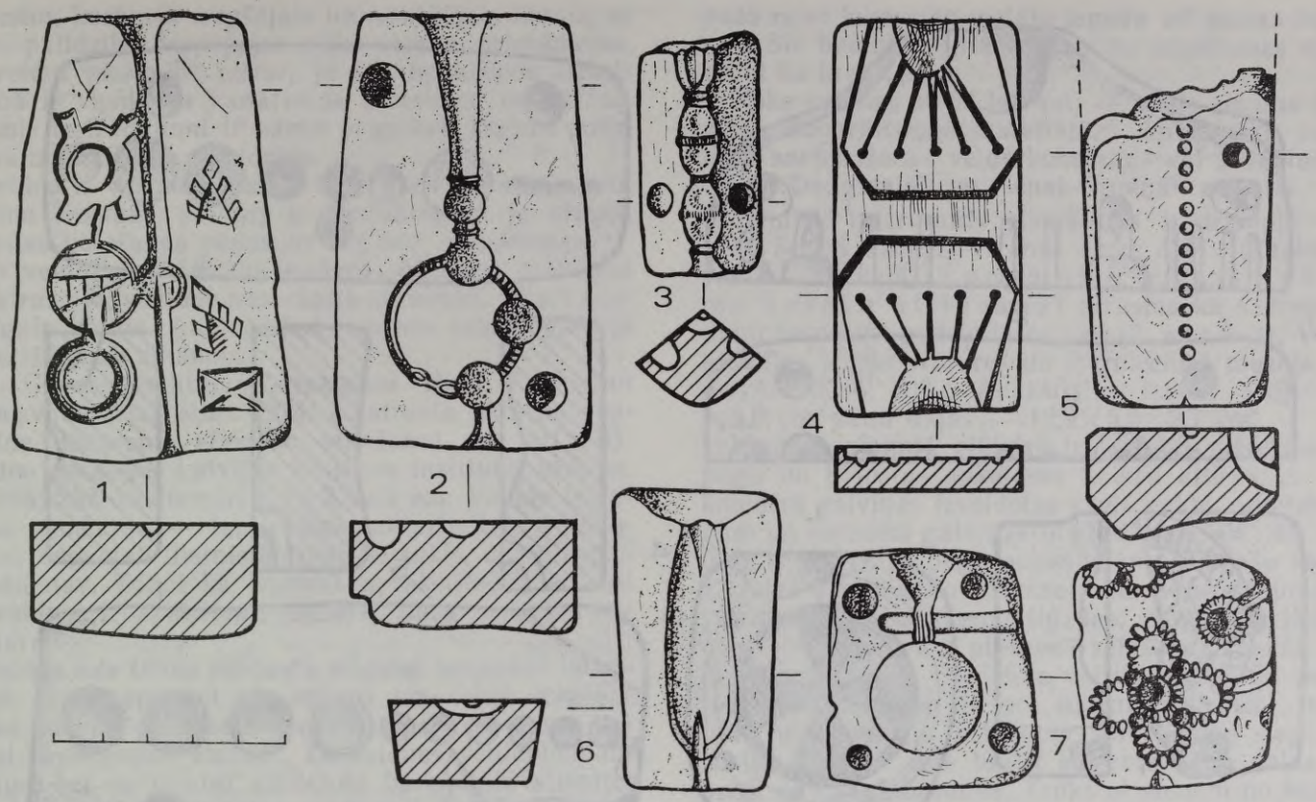

1. att. Akmens un koka lejamveidnes.

1 — VI 258: 80, *2* — 30 A, *3* — 133, *4* — VI 167: 1005, *5* — 1/08/09-121, *6* — VI 193: 252, *7* — VRVM 41995/535.

vēstures un kuģniecības muzejā, inv. nr. PK II 1530 (2. att.: 1). No veidnes saglabājusies 3,5 cm gara un 5,6 cm plata plāksnīte. Veidnes biezums — 2,7 cm — izsekojams pilnībā. Lietnis nav saglabājies. Trūkst liecību arī par iespējamo serdeņa gropi. Vienā malā konstatējamā koniskā centrēšanas ligzda norāda, ka veidne bijusi saliekama, atlejamā priekšmeta forma — ka tā bijusi divdaļīga. Veidne gatavota visai rūpīgi. Lejamveidnei veiddobums bijis arī pretējā sānu skaldnē, bet no tā ir saglabājies pārāk mazs fragments, lai atlejamo priekšmetu varētu noteikt. Šai skaldnei konstatējams neliels kanālveida lietnis, kas pievadīts fragmentārajam veiddobumam. Piekariņš stratigrāfiski nav datējams, tā hronoloģiju var noteikt pēc līdzīgu piekariņu izplatības, kas visbiežāk sastopami 13.—14. gs. Arheoloģiskajā materiālā nav zināms neviens apaļais piekariņš ar tādu ornamentu kā veidnē iegrebtajam.

Šai pusveidnei zināmas paralēles izsekojamas visai plašā areālā. Hronoloģiski nedaudz agrākas — vēlā dzelzs laikmeta akmens pusveidnes apaļo piekariņu atliešanai atrastas gan Latvijā[12], gan kaimiņu zemēs — Lietuvā,[13] Igaunijā,[14] Zviedrijā,[15] Ukrainā[16] un Volgas Bulgārijā.[17] Tomēr katrai no tām ir pilnīgi atšķirīgs iegrebtā veiddobuma ornaments un vairāk vai mazāk individuāls konstruktīvo elementu risinājums.

Alberta laukumā M. Vilsones vadītajos izrakumos 1959. g. atrasta apaļā piekariņa atliešanai paredzētas akmens veidnes puse — t. s. vāciņš, ar kuru saskārās izstrādājuma apakšpuse (1. att.: 7). Veidne glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, inv. nr. VRVM 41995/535. Tās izmēri 5,3×4,7×2,1 cm.

Līdz šim Latvijā atrastajiem veidņu vāciņiem veiddobums vai veidcilnis nebija konstatēts, parasti tajos izgrebts viens vai divi vienkārši iedobumi, kas atbilst vai nu apšuvuma podziņu kājiņām, vai piekariņu cilpiņām. Apskatāmajam vāciņam ir noslīpēts fons un sfēriski izliekts veidcilnis, kas norāda, ka arī atlietais piekariņš bijis izliekts. Uz veidnes samērā augstu attīstības pakāpi, salīdzinot ar vēlā dzelzs laikmeta veidnēm, norāda ne tikai iespēja atliet izliektu piekariņu, bet arī rievotais iedobums cilpiņu mugurpuses atliešanai. Vāciņā iegriezts piltuvveida lietnis un serdeņa grope, kurai ārā no veidnes izvadīts tikai viens gals, kā arī izurbtas 4 koniskas centrēšanas ligzdas — divas dziļākas un divas seklākas.

Šai akmens plāksnītei arī skaldnes otrā pusē izgriezti veiddobumi (1. att.: 7). Viens no tiem paredzēts ziedveida apšuvuma podziņas, otrs — krustveida apkaluma atliešanai. Trešais veiddobums kopā ar veidnītes vienu malu daļēji noslīpēts nost un tāpēc nav nosakāms. Veiddobumiem pievienoti miniatūri kanālveida lietņi. Ne serdeņa gropju, ne centrēšanas ligzdu šai veidnes skaldnē nav. Vienkāršie lietņi un plāksnītes noslīpētā mala liecina, ka sākotnēji izmantota šī veidnes puse un tikai vēlāk tās otrā pusē rūpīgi izgrebts vāciņš apaļajam piekariņam. Arī šī veidne stratigrāfiski nav datējama, pēc analoģijas ar minēto Uplantu kapulauka izliekto piekariņu tā attiecināma uz 13.—14. gadsimtu. Veidne gatavota no, domājams, ievesta, slāņaina, pelēki melna, se-

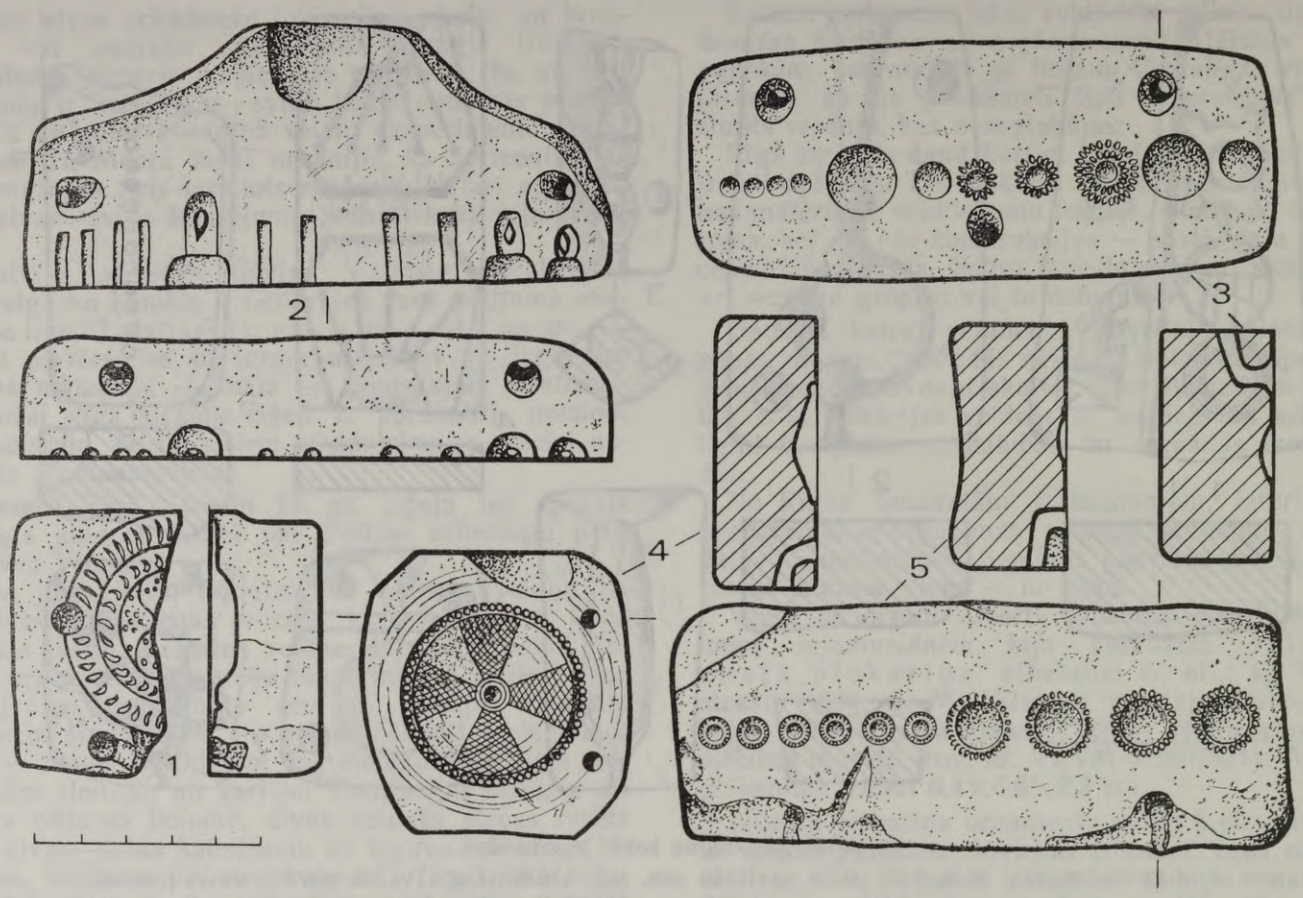

2. att. Akmens lejamveidnes.

1 — PK II 1530, *2, 3* — AM 5044; 5039; *4* — VRVM 41991/531, *5* — 2/89/5.

višķi viegli apstrādājama akmens. Arī šoreiz nevar droši noteikt, no kāda metāla ticis atliets apaļais piekariņš, jo piltuvveida lietnis ir platāks, nekā nepieciešams alvas—svina kausējuma liešanai, turpretī otrā veidnes pusē miniatūro lietņu dēļ izkausēta bronza ieplūst nevarēja.

Veidni neparastu dara tas, ka tās vienā pusē konstruktīvais risinājums ir daudz primitīvāks nekā otrā, kā arī daļēji noslīpētais veiddobums. Turklāt pirmo reizi Latvijā veidnes vāciņam konstatēts veidcilnis ar tik izteiktu sfērisku izliekumu.

Rīgā atrasts vēl vienas divdaļīgas akmens veidnes vāciņš apaļā piekariņa atliešanai. Tas ir savrupatradums, kas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejam nodots 1903. g. un kura precīzāka atrašanas vieta nav zināma. Veidnes inv. nr. 68 C, izmēri 5,3×4,5×1,7 cm. Šis vāciņš līdzīgs iepriekš aprakstītajam, bet tam ir vairākas atšķirīgas pazīmes. Šai veidnei ir viegli izliekts veidcilnis, tāpēc atlietais piekariņš bijis tikai nedaudz izliekts. Veidcilnim pie piekariņa cilpiņas iegrebtas trīs svītriņas, bet vidusdaļā — neliela bedrīte, kas norāda, ka piekariņa aizmugure nebija gluda, bet ar trīs izvirzītiem stariņiem pie cilpiņas un nelielu bumbiņu centrā. Veidnei ir piltuvveida lietnis, serdeņa grope, kas no veidnes izvadīta ārā tikai vienā pusē, un trīs caur sānu šķautnēm izurbtas centrēšanas ligzdas, divas salikšanas plaknes vienā pusē, viena — pretējās puses apakšdaļā. Latvijā 11.—13. gs. lejamveidņu vāciņi atrasti Tērvetē, kur tie ir primitīvāki — bez veidcilņiem un centrēšanas ligzdām, ar gludiem iedobumiem cilpiņām.[18]

Akmens pusveidne ar iegrebtiem 7 veiddobumiem riņķīšu un ripiņu atliešanai atrasta A. Caunes vadītajos izrakumos 1985. g. Alksnāja un Kalēju ielas stūrī kultūrslāņa apakšējos horizontos. Veidne glabājas Latvijas vēstures institūtā, inv. nr. VI 258: 80, izmēri 9,7×4,3×2,4 cm. Veiddobumi ir diezgan primitīvi, pa trim katrā pusē un viens centrā; arheoloģiskajā materiālā līdzīgas veidnes nav atrastas (1. att.: 1). Veidnei ir šaurs un sekls kanālveida lietnis, kas apakšpusē izvadīts ārā no veidnes un kas pievienots tikai trim veiddobumiem veidnes kreisajā pusē un vienam centrā novietotajam. Veidnes labajā pusē izgrebtos priekšmetus teorētiski varēja atliet, ielejot izkausēto metālu tieši veiddobumā un uzspiežot virsū gludu plāksnīti, t. i., lietojot veidni kā atklāto, bet šāds liešanas paņēmiens dod ļoti augstu brāķa procentu, un bieži vien veidojas nevis vienkārša lējuma šuve, bet plāksnīte, no kuras tad vajadzīgais priekšmets ir jāizslīpē vai jāizgriež. Daudz mērķtiecīgāk būtu bijis pievienot lietni arī labās puses veiddobumiem. Šai veidnei nav ne serdeņa gropju, ne centrēšanas ligzdu. Šaurais lietnis norāda, ka veidnē varēja liet tikai alvas—svina kausējumu. Nav skaidrs, kādēļ lietnis veidnes apakšdaļā izvadīts ārā. Šajā gadījumā ar izkausētu metālu var strādāt vienīgi tad, ja veidne novietota uz stingra pamata, pretējā gadījumā daļa metāla pa apakšējo atvērumu vienkārši iztek ārā. T. s. imitācijas tipa

veidnēm, kurām ir augšējais un apakšējais lietnis, ar kuru palīdzību iespējams atliet dobus priekšmetus, šo veidni pieskaitīt nevar, jo tās apakšējais lietnis būtībā ir vienkāršs kanālveida atvērums, turklāt atlejamie izstrādājumi ir pārāk primitīvi, kuriem dobjš vidus noteikti nav paredzēts.

Veidne ir vai nu nedaudz lietota alvas—svina kausējuma liešanai, vai arī ir pusfabrikāts, jo vizuāli nekādas lietošanas pēdas uz tās nav saskatāmas.

Šo veidni individuālu padara diezgan primitīvā konstrukcija, veiddobumu skaits un forma, kā arī savdabīgais lietnis. Analoģiskas veidnes arheoloģiskajā materiālā nav zināmas.

A. Caunes vadītajos izrakumos Rīgā Peldu un Ūdensvada ielas stūrī 1974. g. atrasta akmens pusveidne iegarena stienīša atliešanai (1. att.: 6). Veidne glabājas Latvijas vēstures institūtā, inv. nr. VI 193: 252; tās izmēri 6,4×3,5×2 cm. Veidne ir samērā vienkārša — tai ir diezgan primitīvs veiddobums, augšējais lietnis ir neliels, sekls, centrēšanas ligzdu nav. Tāpat kā iepriekš aprakstītajai, arī šai pusveidnei ir apakšējais lietnis, kura nozīme neskaidra.

Veidne nav tikusi pakļauta augstai termiskai iedarbībai, tāpēc, spriežot pēc nelielā un seklā augšējā lietņa, tā bija paredzēta alvas—svina kausējuma liešanai. Interesanti atzīmēt, ka veidnes veiddobumam līdzīgs, bet ne pilnīgi atbilstošs baltmetāla stienītis atrasts netālu no minētās veidnes.[19] Arī šai veidnei līdzīgas nav atrastas, toties ir zināmas gan māla,[20] gan metāla veidnes[21] stienīšu atliešanai.

Akmens pusveidne kvadrātveida piekariņa atliešanai[22] atrasta 1937. g. kā savrupatradums, rokot kanalizācijas tranšeju Vāgnera ielā, posmā starp Gleznotāju un Kaļķu ielu. Veidne glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, inv. nr. DMA 189/170; tās izmēri 7,0×5,0×2,2 cm. Šai veidnei ir masīvs lietnis, kas vienīgais no Rīgas senākajās akmens veidnēs atrodamajiem ir labi piemērots bronzas liešanai. Veidnei serdeņa gropju nav, centrēšanai noderējušas koniskās ligzdas.

Ņemot vērā pusveidnes atrašanas apstākļus, jāšaubās, vai A. Anteina pētījumā sniegtais šīs veidnes datējums — 10.—12. gs.[23] — ir neapstrīdams; bet arī ar 13.—14. gs. to var datēt tikai nosacīti. Tāpat apšaubāms ir J. Daigas apgalvojums, ka šī veidne ir pieskaitāma imitācijas veidnēm,[24] jo veidnē izgrebtais veiddobums ir diezgan primitīvs, turklāt tai nav apakšējā lietņa, kas ir imitācijas veidņu būtiska pazīme. Arī šai veidnei analoģiju nav.

Vienīgā Latvijā un Rīgā līdz šim zināmā viduslaiku koka lejamveidne atrasta 1973. g. A. Caune vadītajos izrakumos Rīgā Trokšņu ielā ar 13. gs. datējamā slānī. Veidne glabājas Latvijas vēstures institūtā, inv. nr. VI 167: 1005, tās izmēri 8,6×4,1×1,1 cm (1. att.: 4).

Veidnei izvēlētais materiāls nepārprotami norāda, ka tajā liets metāls ar zemu kušanas temperatūru.

Šai koka lejamveidnei ir visai oriģināla konstrukcija. Saglabājusies divdaļīgās veidnes viena — mazākā — daļa. Tai faktiski ir divi gandrīz identiski veiddobumi un divas lietņu sistēmas. Centrēšanas ligzdu nav. Veidnes puses savienoja, mazāko daļu ievietojot lielākajā. Ielejot metālu veidnē no augšas, varēja atliet uzreiz 5 bumbiņas. Puses neatdalot, bet veidni apgriežot otrādi un liešanu atkārtojot, ar tai pašā reizē izkausēto metālu ieguva vēl piecas bumbiņas. Šīs bumbiņas pēc caurumiņu izurbšanas varēja lietot kā krellītes.

Koka veidnes atrod ļoti reti — viena zināma Igaunijas etnogrāfiskajā materiālā.[25] Analoģisks veidņu daļu savienošanas veids konstatēts vēl 2 veidnēm — vienai Daugmalē[26] un vienai Grodņā[27] atrastai.

Tehniski interesants risinājums ir trīsdaļu veidnēm. Šādas akmens veidnes divas daļas (apakša un viena sānu daļa) 3 pogu un 8 jostas apkaluma kniežu atliešanai atrastas kā savrupatradumi pagājušā gadsimta beigās (2. att.: 2, 3). Veidne glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā, inv. nr. AM 5044; 5039. Apakšdaļas izmēri 12,9×5,1×3,0 cm, sānu daļas — 12,9×5,5×2,7 cm.

Veidnes pamata plāksnē ir iegrebti veiddobumi 3 pogu un 8 jostas apkaluma kniežu atliešanai. Trim kniedēm galviņas izveidotas zieda veidā, pārējām pogām un kniedēm galviņas ir gludas (2. att.: 3). Sānu daļā ir iegrebtas pogu apakšdaļas un kniežu kājiņas (2. att.: 2). Pamata plāksnei caur sānu šķautnēm ir izurbtas trīs centrēšanas ligzdas, sānu daļai tādas ir četras — pa divām plāksnes sānos un apakšā. Serdeņa gropju nav. No lietņa vai tik sarežģītai veidnei jau nepieciešamās lietņu sistēmas diemžēl izsekojams tikai ieapaļš iedobums sānu daļas augšpusē. Lietņu sistēma, kas bijusi iegrebta sānu daļas otrā pusē, nav saglabājusies. Trūkstot vienam no būtiskākajiem veidnes konstruktīviem elementiem, bez speciālām analīzēm pagaidām nevar noteikt, kāda metāla liešanai šī veidne bija paredzēta.

Veidnes īpatnējās konstrukcijas dēļ — uz vienas iegarenas pamata plāksnes tiek novietotas divas salāgotas sānu daļas —, kā arī 11 dažādo veiddobumu dēļ tā uzskatāma par vienu no interesantākajām un tehniski sarežģītākajām viduslaiku akmens lejamveidnēm Latvijā. Veidne ir rūpīgi un precīzi gatavota. Rīgā atrastas vēl divas šādas konstrukcijas veidnes, kas aplūkotas tālāk, bet tās ir vienkāršākas, nav tik labi nostrādātas un sliktāk saglabājušās. Ārpus Rīgas šādas veidnes zināmas tikai divās vietās — Grodņā, kur ir atrasta šā tipa veidnes viena slikti saglabājusies plāksne,[28] un Igaunijā, kur etnogrāfiskajā materiālā ir pazīstams šāds veidnes uzbūves princips.[29]

Trīsdaļu akmens lejamveidnes apakšdaļa 4 lielāku un 6 mazāku ziedveida apšuvuma podziņu vai kniežu atliešanai atrasta 1989. g. A. Rozvalka vadītajos arheoloģiskās uzraudzības darbos Alksnāja ielā 7 (2. att.: 5). Veidne glabājas Rīgas vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā, inv. nr. 2/89/5; tās izmēri 15,3×5,7×2,6 cm. Centrēšanas ligzdas daļēji izdrupušas, bet konstatējams, ka tādas bijušas divas — veidnes vienā garenmalā, urbtas taisnā leņķī caur sānu šķautni. Tā kā sānu daļas nav atrastas, par lietņu sistēmu spriest nevar. Spriežot pēc tā, ka veidne nav apkvēpusi, kā arī pēc izgatavošanas materiāla — dolomīta, tajā liets alvas—svina kausējums. Veidne atrasta 13. gs. slānī, kas apstiprina arī iepriekš aprakstītās trīsdaļu veidnes līdz šim hipotētisko datējumu.

Trešā šādas konstrukcijas kaļķakmens veidne bija paredzēta nelielu bumbiņu vai jostas kniežu atliešanai (1. att.: 5). Fragmentāra veidnes apakšdaļa atrasta 1989. gadā J. Cihomska vadītajos arheoloģiskās uzraudzības darbos Alksnāja ielā 3.

Veidne glabājas Rīgas vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā, inv. nr. 1/08/09—121; tās izmēri 7,6×4,3×2,8 cm. Fragmentārajā veidnē iegrebtas 11 nelielas bedrītes; saglabājusies viena caur sānu šķautni urbta centrēšanas ligzda. Sānu daļas ar lietņu sistēmu nav saglabājušās. Tā kā arī šī veidne nav apkvēpusi un ir gatavota no vietēja akmens, tā bijusi paredzēta alvas—svina kausējuma liešanai.

Nepārprotami ievestas ir divas Alksnāja ielā J. Cihomska vadītajos arheoloģiskās uzraudzības darbos atrastās akmens t. s. imitācijas veidnes. Divdaļīgas lejamveidnes viena puse tipiskas slāvu rotas — trīskreļļu deniņu gredzena atliešanai (1. att.: 2) atrasta 1988. g. Alksnāja ielā 9 jauktā slānī. Veidne glabājas Rīgas vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā, inv. nr. 30 A; tās izmēri 9,9×6,0×2,1 cm. Veidnei iegriezti divi piltuvveida lietņi — augšējais un apakšējais — un izurbtas divas koniskas centrēšanas ligzdas. Veidne ir akmensgriezēja smalka darba paraugs.

Ceturto krellīti, kas atrodas tieši virs deniņu gredzena, pēc atliešanas vienkārši nocirta un izmantoja kādā citā rotā.

Trīskreļļu deniņu gredzeni bija ļoti populāra rota visā senajā Krievzemē. Rīgā atrastajai veidnei atbilstoši deniņu gredzeni ar gludām krellēm un vijumu imitāciju starp tām atrasti Kijevā.[30] Arī Novgorodā zināmi 4 dobi šā tipa deniņu gredzeni, divi no bilona,[31] divi no alvas—svina kausējuma.[32]

Veidne datējama ar 13. gadsimtu.

Otra imitācijas veidne atrasta 1989. g. J. Cihomska vadītajos arheoloģiskās uzraudzības darbos Alksnāja ielā 3. Veidne bija paredzēta vairākdaļu, domājams, trīsdaļu krelles atliešanai (1. att.: 3). Veidne glabājas Rīgas vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā, inv. nr. 133; tās izmēri 5,2×2,8×2,1 cm. Veidne bijusi četrdaļīga, saglabājusies viena fragmentāra daļa, kurai nolauzts augšējais lietnis un krelles puse.

Veidnei ieurbtas koniskās centrēšanas ligzdas un izgriezts apakšējais lietnis. Tā darināta ļoti rūpīgi. Latvijā šai veidnei atbilstošas krelles nav zināmas, toties Novgorodā ir atrasta tai analoģiska, no alvas—svina kausējuma četrdaļīgā veidnē atlieta, ar 13. gs. 2. pusi datējama trīsdaļīga krelle.[33] Vismaz 13 vairākdaļīgas imitācijas veidnes dažādu kreļļu un tām līdzīgo t. s. agrafu atliešanai atrastas Kijevā.[34]

Literatūrā tāda tipa veidnes pazīstamas kā Kijevas tipa imitācijas veidnes. Šādu apzīmējumu lieto tāpēc, ka tās lielā skaitā (59) atrastas Kijevā,[35] kā arī tāpēc, ka veidnēs atlietie izstrādājumi atdarināja tālaika aristokrātu rotas, kas bija gatavotas no zelta vai sudraba, lietojot daudz sarežģītākus un darbietilpīgākus tehnoloģiskus paņēmienus — granulāciju un filigrānu. Kā jau iepriekš minēts, šīs grupas veidnēm raksturīga pazīme ir divi lietņi — augšējais un apakšējais, turklāt imitācijas veidnes parasti ir ļoti rūpīgi pagatavotas. Saskaņā ar krievu arheoloģes N. Rindinas aprakstu pēc izkausētā metāla ieliešanas lejamveidnē tas vispirms sastinga vietās, kur saskārās ar veidnes sienām. Liekais metāls savukārt pa apakšējo lietni izplūda ārā, bet atlietajam priekšmetam izveidojās dobs vidus.[36] Šādu liešanas paņēmienu sauc par liešanu ar liekā metāla izšļākšanu (литьё на выплеск).

Novgorodā ir atrasts vairāk nekā 30 imitācijas veidnēs atlietu senlietu, pārsvarā no alvas—svina kausējuma.[37] Domājams, arī Rīgas veidnes bija paredzētas metālam ar zemu kušanas temperatūru. Veidnes nav apkvēpušas, tās ir mazlietotas vai nelietotas, jo Rīgā varēja nebūt noieta svešādajām rotaslietām.

Imitācijas veidnes vēl atrastas Gaļičā, Višgorodā, Kņažnajā Gorā, Raikos, Grodņā, Čerņigovā, Uvekā, Mitjajevā Maskavas apgabalā,[38] Smoļenskā,[39] Novgorodā,[40] Ļubļinā.[41]

Septiņi Rīgas senākie, ar 13. gs. datējamie tīģeļi atrasti Vecpilsētas ielā 10 P. Dembovska vadītajos arheoloģiskās uzraudzības darbos. Divi tīģeļi ir ve-

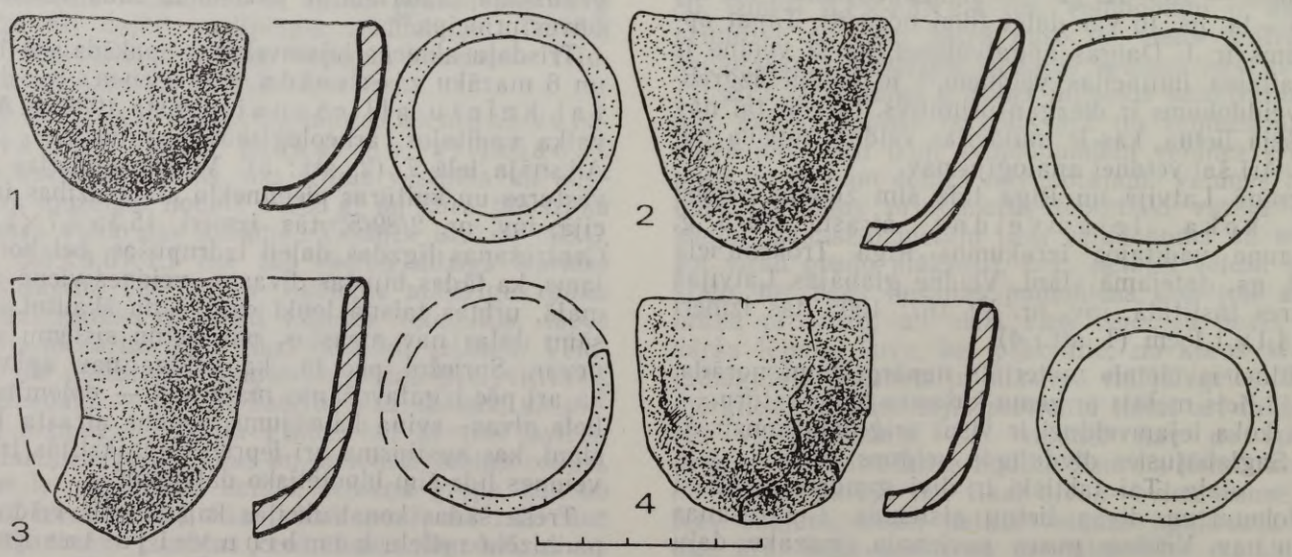

3. att. Māla tīģeļi.
1, 3 — RV/3/10/10; *2, 4* — RV/3/10/LV/12.

seli, diviem forma ir restaurējama, trīs — fragmentāri. Tīģeļi gatavoti no vietēja māla, krāsa lūzuma vietās gandrīz visiem ir pelēka, tikai vienam tā sarkani oranža. Māla masai nedaudz piejauktas smiltis. Auduma nospiedumu, kādi konstatēti vairākiem Oliņkalnā un Ludzas Ķišukalnā atrastajiem tīģeļiem, Rīgas tīģeļiem nav. Apakšdaļas forma visiem tīģeļiem vienāda — ieapaļa. Atšķirīgs ir augšdaļas un sānu izveidojums. Diviem tas ir cilindrisks (3. att.: 3, 4), kāds raksturīgs agrajiem viduslaikiem, vienam konusveidīgs (3. att.: 2), bet viens tīģelis izskatās pēc nelielas, padziļas bļodiņas (3. att.: 1). Pēdējais pēc formas atgādina masīvos agro metālu perioda bļodveida tīģeļus. Taču mūsu aprakstītajam tīģelim ir atšķirīgs apakšdaļas izveidojums un relatīvi plānākas sieniņas (6,3—7,2 mm). Rīgas atradumam līdzīgs, neliels bļodveida tīģelis atrasts izrakumos Sēlpils priekšpilī.[42] Visi Vecpilsētas ielā atrastie tīģeļi tikuši izmantoti metālu kausēšanai. Vienā no tiem Vēstures muzeja laboratorijā konstatētas bronzas paliekas. Arī pārējie pelēkie tīģeļi tikuši spēcīgi karsēti (ap 1000 °C temperatūrā). Par to liecina vietām uzpūtusies māla masa, tīģeļu apkvēpums un plānā stiklveida kārtiņa uz tiem. Tīģeļu izgatavošanā konstatējamas vietējas tradīcijas.

Analizētās lejamveidnes ir ļoti daudzveidīgas, kas ļauj secināt, ka akmens un koka veidnēs atlietas vienkāršas un lētas rotas vai arī apģērba, jostu un zirglietu rotājumi, kas bija nepieciešami ļoti lielā skaitā.

Latvijas vēlā dzelzs laikmeta akmens lejamveidnes salīdzinājumā ar kaimiņu zemēs atrastajām pārsvarā ir diezgan vienkāršas un bieži pavirši gatavotas, kam cēlonis varētu būt bronzas un sudraba liešanai piemērota akmens trūkums. Šā perioda Latvijas veidnēm līdz šim nav konstatētas centrēšanas ligzdas, nav atrastas arī trīs- un vairākdaļīgas veidnes. Šie jaunie elementi parādās 13. gs. Rīgā un norāda uz veidņu augstāku attīstības pakāpi. Ja Latvijā koniskās centrēšanas ligzdas ir konstatētas arī Dinaburgā un Alūksnē atrastajām 16.—17. gs. akmens lejamveidnēm, tad caur sānu šķautni urbtās ligzdas ir tikai Rīgas veidnēm. Tāpat Latvijas teritorijā tikai Rīgā ir atrastas trīsdaļu veidnes. Lejamveidņu tālāku attīstību apliecina arī divi veidņu vāciņi ar veidciļņiem apaļo piekariņu atliešanai.

Tomēr četras senākās Rīgas akmens un viena koka veidne — stienīša (1. att.: 6), plakanā apaļā piekariņa (2. att.: 1), ziedveida apšuvuma podziņas un krustveida apkaluma (1. att.: 7), riņķīšu un ripiņu (1. att.: 1) un bumbiņu (1. att.: 4) atliešanai — darinātas, balstoties uz vietējām tradīcijām.

PARINDES

[1] RK. — S. 136; Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs 1773—1973. — R., 1973. — 105. att.; Caune A. Arheoloģiskie izrakumi Rīgā, Trokšņu un L. Pils ielā // Mat. 1973. — R., 1974. — 16. lpp., 2. att.: 14; Rīgas arheoloģija, 50; Rīgas arheoloģiskās izpētes rezultāti no 1938. līdz 1987. gadam. Izstādes katalogs. — R., 1988. — 50. att.

[2] Anteins A. Latvijas senās akmens lejamās veidnes // LZAV. — 1960. — Nr. 3. — 45.—50. lpp.

[3] Дайга И. В. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии // СА. — 1960. — № 3. — С. 78—92.

[4] Turpat. — 90. lpp.

[5] Svarāne D. Polijas restaurācijas firmas PKZ arheologu pētījumu galvenie rezultāti Vecrīgā // Mat. 1988. un 1989. — R., 1990. — 143.—147. lpp.

[6] Моора Х. Об оловянных украшениях и их изготовлении в Прибалтике // Munera Arhcologica Jozephi Kostrzewski. — Poznań, 1963. — S. 355—363.

[7] Daiga J., Grosvalds J. Senākie tīģeļi Latvijā // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 7.—22. lpp.

[8] Svarāne D. Polijas arheologu pētījumi Vecrīgā 1990. g. // Mat. 1990. un 1991. — R., 1992. — 93.—97. lpp.

[9] Сваране Д. Моделирование и применение каменных формочек на территории Латвии в IX—XVII вв. // Проблемы истории Латвийской ССР: Тезисы докладов научной конференции молодых ученых — историков, посвященной 40-летию победы советского народа в Великой Отечественной войне и 45-й годовщине восстановления Советской власти в Латвии. — Рига, 1985. — Вып. 2. — С. 49—52.

[10] Воронин Н. Н. Древнее Гродно // МИА. — М.; Л., 1954. — № 41. — С. 174, рис. 95.

[11] Apala Z. Drabešu Uplantu kapsēta // AE. — R., 1987. — 15. laid. — 13. att.: 4.

[12] Brīvkalne E. Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 5. att.: 2; 6. att.: 12; Urtāns V. Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē // Muzeji un kultūras pieminekļi. — R., 1969. — 68. att.: 12; Mežotnes senpilsētā, inv. nr. VI 151: 1088; Aizkraukles pilskalnā, inv. nr. A 12276: 530; A 12233: 158.

[13] Lietuvių materialine kultūra IX—XIII amžiuje. I. — Vilnius, 1978. — Pav. 7: 4.

[14] Iru pilskalnā, inv. nr. 4942: 1; Lihaverē, inv. nr. 4297: 1321.

[15] Katalog på fynd anträffade i Svarta jorden på Björkö under åren 1871—1934 f örvarade i Statens Historiska Museum. — Del I, N 5208: 2493.

[16] Каргер М. К. Древний Киев. — М.; Л., 1958. — Т. 1. — Табл. XVIII; Археология Киева. Дослідження матеріали. — Киев, 1979. — Рис. 9, с. 50.

[17] Степи Евразии в эпоху средневековья. — М., 1981. — Рис. 79.

[18] Brīvkalne E. Daži amatniecības darinājumi .. — 5. att.: 3, 4; 6. att.: 2, 5, 6, 9, 10.

[19] Inv. nr. VI 193: 952.

[20] Дайга И. В. К вопросу.. — С. 88.

[21] Brīvkalne E. Daži amatniecības darinājumi .. — 7. att.

[22] Rīgas Vēstures un kuģniecības .. — 105. att.

[23] Anteins A. Latvijas senās akmens .. — 10. att.

[24] Дайга И. В. К вопросу.. — С. 87.

[25] Моора Х. Об оловянных украшениях.. — Рис. 4, с. 365.

[26] Anteins A. Latvijas senās akmens .. — 6. att.

[27] Воронин Н. Н. Древнее Гродно. — С. 174.

[28] Turpat.

[29] Моора Х. Об оловянных украшениях.. — Рис. 4.

[30] Каргер М. К. Древний Киев.. — Табл. XIV.

[31] Риндина Н. В. Технология производства Новгородских ювелиров в X—XV вв. // МИА. — М., 1963. — № 117. — С. 251.

[32] Седова М. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X—XV вв.). — М., 1981. — С. 14.

[33] Turpat. — 61. att., 155. lpp.

[34] Каргер М. К. Древний Киев.. — Табл. LIII, LIV, LVI.

[35] Седова М. В. Ювелирные изделия.. — С. 182.

[36] Риндина Н. В. Технология производства.. — С. 260, 261.

[37] Седова М. В. Ювелирные изделия.. — С. 183.

[38] Turpat.

[39] Алексеев Л. Б. Смоленская земля в IX—XIII вв. — М., 1980. — Рис. 26.

[40] Риндина Н. В. Технология производства.. — Рис. 9 : 5.

[41] Цихомски Е. Рига. Каменные дома, Алксная 3, Пейтавас 2. Отчет о археологических надзорах, произведенных в ходе строительно-реставрационных работ в 1988—1990 гг. — С. 26.

[42] Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — R., 1980. — 103. att.

D. Svarāne

THE 13th—14th CENTURY MOULDS AND CRUCIBLES FROM RIGA

Summary

In this article a find of 7 clay crucibles, 1 wooden and 12 stone moulds, found in Riga cultural layer are analysed. The artifacts differ from one another as to their material, construction, form of cavity, joints, system of runners and core grooves.

Eight of the moulds are two-piece moulds. Four of them were used to cast round pendants (Fig. 1:7; 2:1, 4), three — for small bars (Fig. 1:6), circles and disks (Fig. 1:1) and square mounts.

In the wooden moulds beads for necklaces were cast (Fig. 1:4).

There are also four halves from three-piece moulds in which rivets for belts, buttons and decorated studs were cast. (Fig. 1:5, 2:2, 3, 5).

From Kiev Russia two stone moulds — one for casting temple rings (Fig. 1:2) and one for casting necklace (Fig. 1:3) were imported. These moulds have two funnel-like openings — one at the top and the other in the lower part of the mould; certain part of molten metal flowed out through the lower opening, so things with a hollow inside were made.

In order to determine the manner in which ancient stone moulds were used, we made nine models, comparable to Latvian stone moulds of early Middle Ages and casted melted alloy of tin and lead, brass and bronze in those models. Considering the results of the test we concluded that the ancient Latvian stone moulds are fit for metal with low melting temperature — alloy of tin and lead, because the raw material of these moulds, dolomite, begins to emit gases already in the temperature of 750 °C. It is testified also by the narrow and shallow runners, cut in the moulds, which are fit exactly for casting of alloy of tin and lead.

In the seven clay crucibles found in Riga metals with melting temperatures about 1000 °C were melted, which is testified by the more or less vitrified surface of crucibles. In one of the crucibles the remains of bronze are ascertained.

The oldest Riga crucibles and four stone and one wooden moulds bear the tradesmarks of Riga craftsmen.

The comparison with Latvian stone moulds of previous chronological period (10th—12th century) shows that the moulds found in Riga have new elements the development of which began in the 13th century, for example holes for registration, drills along the side edge.

Absolutely new are three-part moulds, that show us a higher level in development of metal casting in Latvia.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Stone and wooden moulds.
Fig. 2. Stone moulds.
Fig. 3. Clay crucibles.

E. Šnore

KAKLARIŅĶI AR NOPLACINĀTIEM GALIEM LATVIJĀ

Sieviešu rotu vidū 7.—12. gs. Latvijas austrumdaļā iecienīta rota ir bronzas kaklariņķi. Tā ir smagākā un arī dārgākā rota, jo darināta uz vietas no importētas izejvielas — bronzas. Pēc galu izveidojuma izšķirami pieci galvenie Latvijas austrumdaļai raksturīgie kaklariņķu veidi: kaklariņķi ar noplacinātiem galiem, kuriem ir divi paveidi, kaklariņķi ar seglu un kāša galiem, tordēti kaklariņķi ar četrstūrainiem galiem, vīti kaklariņķi ar cilpu galiem un kaklariņķi ar koniskiem galiem.

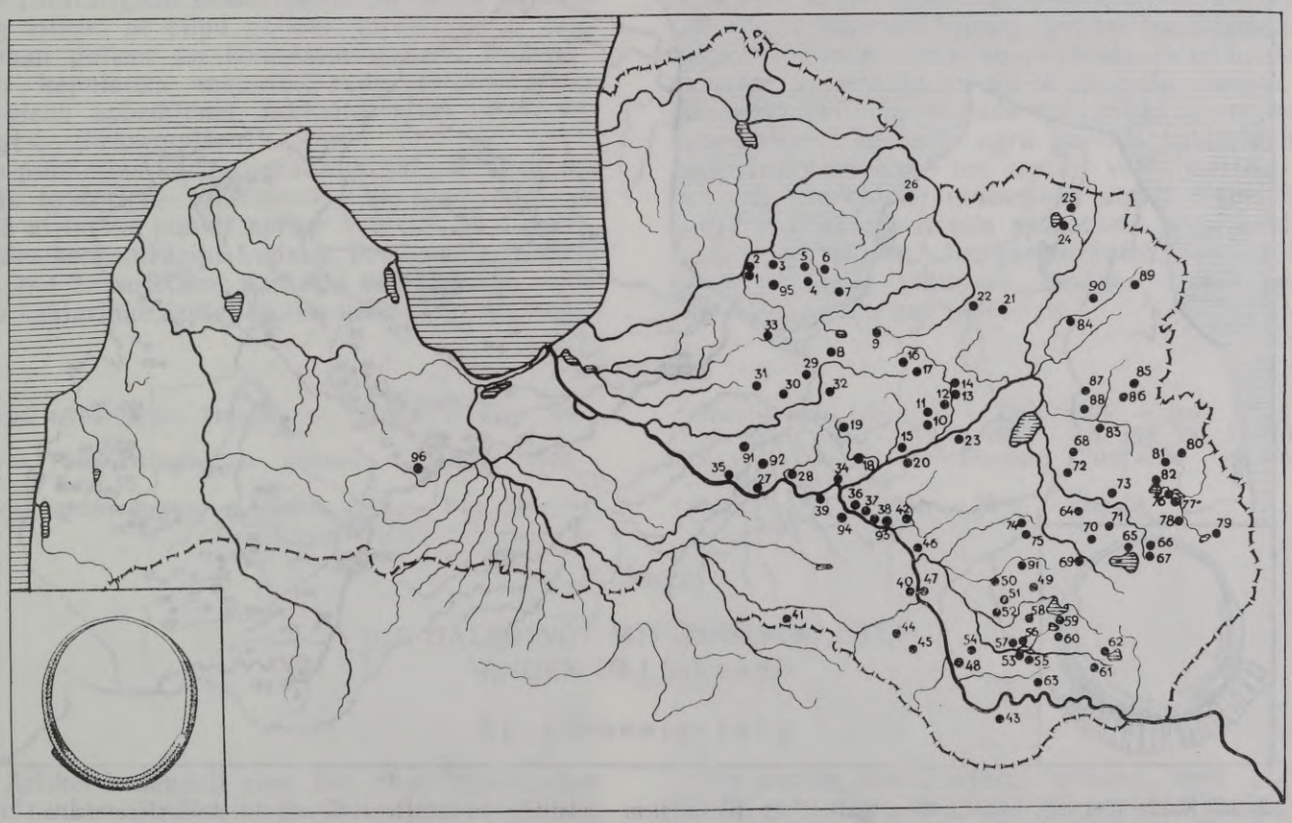

1. att. Kaklariņķu ar noplacinātiem galiem bez piekariņiem izplatības karte. (Iekavās atrasto eksemplāru skaits.)

1 — Āraišu ezerpils (1), *2* — Drabešu Liepiņas (13), *3* — Priekuļu Kampi—Ģūģeri (21), *4* — Raunas mācītājmāja (1), *5* — Raunas Vilciņi (1), *6* — Raunas Kapusili (1), *7* — Drustu Ķeveri (2), *8* — Vecpiebalgas Dumpji (1), *9* — Jaunpiebalgas kapulauks (1), *10* — Madonas kapulauks (21), *11* — Sarkaņu Puksti (1), *12* — Patkules pienotava (1), *13* — Cesvaines Luces (1), *14* — Cesvaines Kalnapaukši (3), *15* — Mārcienas Oliņi (1), *16* — Viesienas Tropeles (1), *17* — Viesienas Mežāres (1), *18* — Odziena (1), *19* — Liepkalnes Ķesteri (1), *20* — Sāvienas Joksti (3), *21* — Jaungulbenes Ušuri (1), *22* — Jaungulbenes Auguļi (1), *23* — Saikava (1), *24* — Alūksnes Buliņi (2), *25* — Mārkalnes Lāzberģis (1), *26* — Smiltenes Pekas (1), *27* — Aizkraukle (5), *28* — Kokneses pilskalns (1), *29* — Taurupes Aderkaši (1), 30 — Taurupes Lejasspeltes (1), *31* — Ķeipenes Saliņas—Zemgaļi (2), *32* — Ērglu Jaunāķēni (5), *33* — Nitaures Annasmuiža (4), *34* — Pļaviņu Latgaļi—Radzes (5); *35* — Skrīveru pumpētava (2), *36* — Krustpils (1), *37* — Krustpils Asotes pilskalns (3), *38* — Krustpils, Daugavas Oglenieki (1), *39* — Sēlpils (1), *40* — Dignājas Strautmaļi (2), *41* — Rites Stupeļu pilskalns (2), *42* — Vīpe (1), *43* — Skrudalienas Vitanišķi (1), *44* — Bebrene (1), *45* — Bebrenes Zesercelmi (1), *46* — Līvāni (1), *47* — Līvānu Jersikas pilskalns (1), *48* — Kalupes Lazdāni (1), *49* — Aizkalnes centra kapulauks (6), *50* — Aizkalnes Maskeviciški (6), *51* — Aizkalnes Stupāni (4), *52* — Aizkalnes Ludvigova (3), *53* — Višķu tehnikums (1), *54* — Višķu Stupelišķi (1), *55* — Višķu Maskavas ciema kapulauks (4), *56* — Višķu Spogi (2), *57* — Višķu Ostrova (2), *58* — Kapiņu Kristapiņi (44), *59* — Kapiņu Releņģi (13), *60* — Kapiņu Madalānu kapulauks (1), *61* — Krāslavas Sauleskalns (9), *62* — Krāslavas Braslavas pilskalns (1), *63* — Izvaltas Brūveri (3), *64* — Sakstagala Aizezeri (1), *65* — Kaunatas Veclabada (1), *66* — Kaunatas Veresauka (1), *67* — Kaunatas Rikopole (1), *68* — Gaigalavas Žogoti (3), *69* — Maltas Giņeviči (1), *70* — Reznas Groci (5), *71* — Reznas Puncuļeva (1), *72* — Gaigalava (1), *73* — Makašēnu Cadarāni (1), *74* — Galēnu Zeimuļi (3), *75* — Galēnu Dzeriņi (1), *76* — Ludza (6), *77* — Ludzas Odukalns (68), *78* — Pildas Nukšu kapulauks (48), *79* — Nirza (1), *80* — Mērdzenes Dzērves (7), *81* — Mērdzenes Blonti (1), *82* — Zvirgzdenes Kivti (20), *83* — Nautrēnu Laizāni (1), *84* — Balvu Naudaskalns (1), *85* — Baltinavas Lukstenieki (1), *86* — Baltinavas Puncuļeva (3), *87* — Bērzpils Slaveiti (1), *88* — Bērzpils Domopole (1), *89* — Viļakas Skandiņi (1), *90* — Balvu Linukalni (1), *91* — Aizkraukles Lejasbitēni (20), *92* — Pļaviņu Kalnieši (1), *93* — Krustpils Mantas kalniņš (1), *94* — Abeļu Boķi (3), *95* — Baižkalna Upmaļi (1), *96* — Dobeles Oši (1).

Kā redzams no kaklariņķu izplatības kartēm, tās parāda etnisko vienību — atsevišķu vietējo tautību — teritoriālās robežas.

Kaklariņķu ar noplacinātiem galiem lietošanas laiks ir no 700. līdz 1200. g., tiem raksturīgi divi paveidi. Senākais no tiem ir kaklariņķis ar noplacinātiem galiem bez piekariņiem, kura izplatība parādīta 1. kartē (1. att.). Šo kaklariņķu izcelsmi saista ar 6. gs. datējamiem kaklariņķiem ar uzbiezinātiem, šķērsgriezumā apaļiem galiem. Tālākā attīstības gaitā, galiem noplacinoties, tie iegūst trīsstūrainu šķērsgriezumu. Sākuma stadijā gali vēl samērā biezi un šauri.

Pašlaik agro kaklariņķu ar noplacinātiem galiem raksturīgās īpatnības vislabāk vērojamas Zvirgzdenes Kivtu kapulauka materiālos. Te šādi kaklariņķi atklāti netraucētos kapu inventāru kompleksos. Šo kaklariņķu gali ir vietējo rotkaļu dažādi ornamentēti.

Īpašu ievērību pelna 7./8. gs. nēsātie kaklariņķi ar dziļā reljefā izveidotām rombiskām fasetēm. Šī kaklariņķu grupa izceļas ar lielu rotkaļu darba precizitāti un gaumi un liecina par izgatavotāju augsto profesionalitāti (piemēram, Kivti, VI 4: 477). Biežāk šo agro, vēl samērā šauro kaklariņķu galus rotā bagātīgs grafiskais ornaments: rombu un trīsstūru virknes, kuras veido vairākkārtīgas, pretnostatītas šķērslīnijas (piemēram, Kivti, VI 4: 590). Šo ornamentu bieži veido trīsinātas līnijas, kas ornamenta kompozīciju padara bagātāku.

Atzīmējama kaklariņķu grupa, kas pārejas posmā uz kaklariņķiem ar noplacinātiem galiem un piekariņiem iezīmīga ar pieticīgāku rotājumu. Tos rotā ornamentāli iecirtumi kaklariņķa malās un pa vidušķautni (piemēram, Kivti, VI 4: 218). Ar iecirtumiem rotāto kaklariņķu gali pamazām kļūst pavisam plāni; to lietošanas laiks ir ilgāks. Nukšu kapulaukā 11 apbedījumos šādi kaklariņķi atrasti kopā ar 11. un 12. gs. kaklariņķiem ar noplacinātiem galiem (platākiem) un piekārtām trapecveida mēlītēm (A 65323).

Agrie bronzas kaklariņķi ar noplacinātiem galiem

2. att. Kaklariņķu ar noplacinātiem galiem un piekariņiem izplatibas karte. (Iekavās atrasto eksemplāru skaits.)

1 — Kārļu Ainava (3), *2* — Drabešu Liepiņas (3), *3* — Vaives Šķesteri (1), *4* — Priekuļu Kampi—Ģūģeri (8), *5* — Raunas Vilciņi (1), *6* — Raunas Lejasruņģi (2), *7* — Raunas mācītājmāja (3), *8* — Raunas Kapusili (4), *9* — Launkalnes Strante (1), *10* — Drustu Ķeveri (4), *11* — Vecpiebalgas Raskumi (1), *12* — Vecpiebalgas mācītājmāja (1), *13* — Vecpiebalgas Melderi (1), *14* — Veļķu Mukšāni (1), *15* — Jaunpiebalga (2), *16* — Taurenes Lazdiņi (3), *17* — Raiskuma Vecstilbi (1), *18* — Ērgļu Jaunāķēni (6), *19* — Mazstraupes Zvejnieki (1), *20* — Madonas kapulauks (3), *21* — Mēdzūlas Gulbere (1), *22* — Galgauskas Ticēni (2), *23* — Cesvaines Kalnapaukši (1), *24* — Sarkaņu Pietrēni (1), *25* — Kalsnavas Daktiņi (2), *26* — Kalsnavas Strazdiņi (1), *27* — Mārcienas Oliņi (4), *28* — Liepkalnes Ķesteri (1), *29* — Lubānas Līčagals (2), *30* — Grostonas Ļaviņas (1), *31* — Vecgulbenes Dumpji (1), *32* — Bērzaunes Kārkli (1), *33* — Kosas Drapmaņi (1), *34* — Sāvienas Joksti (2), *35* — Viesienas Mežāres (1), *36* — Jaungulbene (1), *37* — Taurupes Aderkaši (8), *38* — Taurupes Lejasspeltes (2), *39* — Aizkraukles kapulauks (8), *40* — Kokneses pilskalns (3), *41* — Kokneses parka kapulauks (16), *42* — Ķeipenes Saliņas—Zemgaļi (1), *43* — Viskaļu Staprēni (1), *44* — Līgatnes Ratnieki (1), *45* — Pļaviņu Latgaļi—Radzes (6), *46* — Salaspils Jaunzemji (2), *47* — Krustpils Leišmarti (1), *48* — Krustpils Asotes pilskalns (3), *49* — Krustpils Daugavas Oglenieki (1), *50* — Trikātas Lebumuiža (3), *51* — Alsviķis (1), *52* — Alūksnes Asari (3), *53* — Alūksnes Buliņi (2), *54* — Mārkalnes Lāzberģis (2), *55* — Kauguru Beites (1), *56* — Sauka (1), *57* — Saukas Ratulāni (1), *58* — Elkšņu Beteļi (2), *59* — Dignājas Strautmaļi (1), *60* — Sēlpils Lejasdopeles (6), *61* — Skrudalienas Vitanišķi (1), *62* — Laucesa (1), *63* — Līvāni (1), *64* — Līvānu Jersikas pilskalns (1), *65* — Kalupes Ķīši (1), *66* — Aizkalnes centra kapulauks (2), *67* — Aizkalnes Ludvigova (1), *68* — Aizkalnes Stupāni (1), *69* — Vārkavas Bučkas (1), *70* — Aglonas Madalānu kapulauks (1), *71* — Višķu Maskava (4), *72* — Višķu tehnikums (1), *73* — Višķu Špogi (1), *74* — Višķu Ostrova (1), *75* — Aulejas Žaunerāni (1), *76* — Dagda (1), *77* — Izvaltas Kučeri (1), *78* — Kapiņu Releņģi (3), *79* — Kapiņu Kristapiņi (9), *80* — Daugavpils Poguļanka (1), *81* — Sakstagala Aizezeri (1), *82* — Maltas Giņeviči (3), *83* — Kaunatas Rikopole (1), *84* — Kaunatas Vecslabada (1), *85* — Pildas Nukšas (21), *86* — Pildas Poļu Gorbuni (1), 87 — Pilda (1), *88* — Ludza (2), *89* — Ludzas Odukalns (26), *90* — Mērdzenes Dzērves (3), *91* — Nirza (1), *92* — Zvirgzdenes Isnauda (1), *93* — Briģu Janovole (2), *94* — Šķilbēnu Daņilovka I (1), *95* — Šķilbēnu Čilipino (1), *96* — Balvu Salmiņi (1), *97* — Baltinavas Lukstinieki (1), *98* — Tilžas Svilavas (1), *99* — Galēni (1), *100* — Galēnu Zeimuļi (2), *101* — Līvānu Jersikas kapulauks (3), *102* — Zvirgzdenes Kivti (1), *103* — Mērdzenes Lielblonti (1), *104* — Varakļānu Cakuli (1), *105* — Jaunciems (1), *106* — Salaspils Laukskola (2), *107* — Jaunsvirlaukas Ciemaldes kapulauks (1), *108* — Vecpiebalgas Kalnajeisti (1).

vienā apbedījumā reti sastopami pa vairākiem kopā. Paretam šie kaklariņķi atrasti kompleksā vienīgi ar kaklariņķiem ar seglu un kāša galiem un bronzas stieples notinumu.

Pašlaik zināmi 376 agrie bronzas kaklariņķi ar noplacinātiem galiem bez piekariņiem.

Kaklariņķi ar noplacinātiem galiem tālākā attīstības gaitā bagātinās ar piekariņiem. To izplatība parādīta 2. kartē (2. att.). Kaklariņķu gali kļūst platāki, tos rotā grafisks ornaments: rombus veidojošas līkloču līnijas, trīsstūri. Bagātīgāk ornamentētos eksemplāros, kā, piemēram, Lubānas Līčugala kaklariņķī (A 4967), saskatāms dubultapļu vijums. Dažreiz šajos vijumos ieslēgtas saulītes, kā Drustu Ķeveru eksemplārā (RDMI 1197). Šiem vēlā paveida kaklariņķiem izurbtos caurumiņos iekārti piekariņi: trapecveida mēlītes, retāk zvārguliši.

Vēlā paveida kaklariņķi ar noplacinātiem galiem sastopami 11. un 12. gs., to vēlākās formas, kā, piemēram, Sēlpils Lejasdopelēs, iesniedzas laikā ap 1200. gadu. Šajā laikposmā tie bagātākos sieviešu apbedījumos sastopami kopā ar citiem tikai Austrumlatvijai raksturīgiem kaklariņķiem: ar seglu un kāša galiem; vītiem, ar cilpu galiem; tordētiem, ar četrstūrainiem galiem un koniskiem galiem. Kampu—Ģūģeru kapulauka materiāli rāda, ka kaklariņķu skaits vienā apbedījumā, neskaitot citas rotas, var sasniegt 5—6 eksemplārus.

Abas publicētās kartes parāda latgaļu tautības apdzīvotās teritorijas robežas 7.—13. gadsimtā. Ja 1. kartē atzīmētie punkti aptver Vidzemi un Latgali, ar lielāku koncentrāciju Ludzas, Preiļu un Rēzeknes rajonā, tad 2. kartē, kur parādīta vēlā paveida aplūkojamo kaklariņķu izplatība, tie koncentrējas Gaujas un Daugavas starpupju rajonā, kā arī Latgales dienvidaustrumos.

Kartes parāda, ka kaklariņķi ar noplacinātiem galiem ir latgaļiem raksturīga rota. Latvijas rietumdaļā — Zemgalē — tie pārstāvēti ar retiem, atsevišķiem eksemplāriem. Arī Daugavas lībiešu apdzīvotajā teritorijā, piemēram, Doles salā, tie parādās tikai reizē ar latgaļu apmešanos šajā apvidū.

Pašlaik zināmo otrā paveida kaklariņķu ar noplacinātiem galiem un piekariņiem skaits Latvijā sasniedz 259 eksemplārus.

Kaklariņķu un citu rotu izplatība parāda ne tikai kādas etniskas vienības teritoriālās robežas, bet sniedz arī priekšstatu par seno latgaļu paražām un rotkaļu gaumi un meistarību. Kaklariņķi un citas rotas cieši saistītas ar tērpu, ko uzskata par noteiktas etniskas vienības labāko raksturotāju. Rotu izplatības kartes var palīdzēt skaidrot kāda noteikta laikposma demogrāfisko situāciju un izsekot atsevišķus etniskās pārvietošanās ceļus.

Ārpus Latvijas teritorijas kaklariņķi ar noplacinātiem galiem atrasti tuvākās kaimiņzemēs. Lietuvas vidusdaļā kaklariņķis bez piekariņiem atrasts Aukštadvares pilskalnā.[1] Viļņas, Kauņas un Ročišķu muzejos glabājas Lietuvas austrumdaļā atrastie 30 agrā paveida[2] un septiņi raksta autores šo muzeju fondos atzīmētie vēlā paveida kaklariņķi ar noplacinātiem galiem.[3] Igaunijā agrā paveida kaklariņķis atrasts Iru pilskalnā,[4] bet septiņi vēlā paveida (gan nedaudz pārveidoti) eksemplāri atrasti Sāmsalā un citur.[5] Arī Somijā atrasts apskatāmā veida kaklariņķis bez piekariņiem.[6] Jau garo uzkalniņu areālā, Daugavas (Dvinas) vidustecē, Rudņas ciemā[7] atrastajam kaklariņķim nav piekariņu.

PARINDES

[1] Lietuvos archeologijos bruožai. — Vilnius, 1978. — Pav. 215.
[2] Lietuvos TSR archeologijos atlasas. — Vilnius, 1978.— T. IV. — Žem. 15.
[3] Lietuvių liaudies menas. — Vilnius, 1958. — Pav. 381.
[4] Muistse Eesti Linnused. — Tartu, 1939. — Joon. 50.
[5] Sb. Estn. 1928. — Tartu, 1930. — S. 144, Taf. I: 3, IV: 1.
[6] Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands. — Helsinki, 1973. — Abb. 450.
[7] МИА. — М.; Л., 1941. — № 6. — Рис. 18.

E. Šnore

DIE HALSRINGE MIT ABGEFLACHTEN ENDEN IN LETTLAND

Zusammenfassung

Der Artikel behandelt eine der charakteristischen Schmucksachen der Frauen in Ostlettland im 8.—12. Jahrhundert — die Halsringe mit abgeflachten Enden. Die Ausgangsform dieses Halsringes ist der Halsring mit verdickten, im Querschnitt runden Enden des 6. Jh. Die älteste Form der besprochenen Halsringe des 7./8. Jh. sind Ringe mit ziemlich schmalen, meist im Querschnitt dreikantigen, facettierten oder mit reichlichem graphischem Ornament virzierten Enden. Die erste Abart dieser Halsringe hat keine Anhänger, ihre Verbreitung zeigt Karte 1 (in der Legende ist bei jedem Fundort die Zahl der Exemplare vermerkt).

Die zweite, chronologisch spätere, dem 11. und 12. Jh. gehörende Abart der genannten Halsringe hat breitere, dünnere, oft auch reichlich graphisch ornamentierte Enden. Für diese Abart sind die angehängten trapezförmigen Anhänger oder Schellen charakteristisch. Die Verbreitung dieser Abart von Halsringen mit abgeflachten Enden zeigt Karte 2.

Die Verbreitung der Halsringe mit abgeflachten Enden stimmt mit den Grenzen des Wohnsitzes des lettischen Stammes von Latgallen (Lettgallern) überein.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Die Verbreitung von Halsringen mit abgeflachten Enden ohne Anhänger.

Abb. 2. Die Verbreitung von Halsringen mit abgeflachten Enden mit Anhängern.

J. Urtāns

LATVIJAS KULTAKMEŅI AR KONISKU DOBUMU

Latvijas kultakmeņi pēc to ārējā izskata tiek iedalīti piecās pamatgrupās (neapstrādāti akmeņi, pēdakmeņi, dobumakmeņi, zīmjakmeņi, elktēli), kuras tālāk sadala apakšgrupās. Viena no dobumakmeņu apakšgrupām ir akmeņi ar noapaļotu konusveida vai katlveida iedobumu (turpmāk šajā rakstā — akmeņi vai kultakmeņi ar konisku dobumu).

Dažas ziņas par akmeņiem ar konisku dobumu bija iegūtas jau senāk, tomēr tikai pēc tam, kad 1978. gadā A. Caune un V. Verigo tuvāk aprakstīja šādu akmeni Ceraukstes Muceniekos,[1] tie izraisīja plašāku interesi. 1982. gadā turpat Ceraukstes Muceniekos tika apzināts vēl viens šāda veida akmens, atkārtoti tika apsekots un uzmērīts Elejas dobumakmens.[2] Tika ievāktas ziņas un apsekoti vēl vairāki akmeņi ar konisku dobumu vai vietas, kur tie kādreiz atradušies (Elejas Burtnieki, Sesavas Puikas, Ogresgala Ozolaleja, Sunākstes Dzintari, Svitenes Dučkēni u. c.). Iegūtā informācija ļāva akmeņus ar konisku dobumu nodalīt kā patstāvīgu Latvijas dobumakmeņu apakšgrupu.[3] Pazīstamākie šīs apakšgrupas kultakmeņi (Ceraukstes Mucenieki,[4] Eleja[5]) pēdējos gados aprakstīti vairākās publikācijās.

Sobrīd Latvijā dabā pārbaudīti un uzmērīti pieci akmeņi ar konisku dobumu (Ceraukstes Mucenieki I un II (1. att.), Sunākstes Dzintari (2. att.), Ogresgala Ozolaleja un Eleja (3. att.)). Sesavas Puiku objekts, kas bijis iemūrēts Puiku māju kūts stūrī, redzēts vēl 80. gadu sākumā, un pēc acumēra noteikti akmens un dobuma izmēri. 1986. gada pārbaudē konstatēts, ka māju paliekas kopā ar dobumakmeni ir melioratoru nostumtas un nolīdzinātas; akmeni vairs nebija iespējams atrast.[6] Ogresgala Ozolalejas dobumakmens izrauts no sākotnējās vietas, kura droši nav zināma, un tagad tas atrodas akmeņu kaudzē. Dobumā dedzinātas autoriepas, un tas ugunī izbirzis, tāpēc tā sākotnējais veids un izmēri nav vairs precīzi nosakāmi.

Visi minētie dobumakmeņi ir samērā nelieli, parasti plakaniski, to caurmērs tikai divos gadījumos pārsniedz metru (Ceraukstes Mucenieki II, Ogresgala

1. att. Ceraukstes Mucenieku II dobumakmens.

2. att. Sunākstes Dzintaru dobumakmens.

Dabā pārbaudīto Latvijas kultakmeņu un tajos esošo dobumu izmēri (metros)

Akmens atrašanās vieta	Akmens izmēri (garums×platums×augstums)	Dobuma izmēri	
		diametrs	dziļums
Eleja	0,54×0,49×?	0,18	0,10
Sesavas Puikas	0,7÷0,6×?×?	0,15÷0,2	0,15÷0,2
Ceraukstes Mucenieki I	0,65×0,65×0,40	0,28	0,17
Ceraukstes Mucenieki II	1,1×0,9×?	0,25	0,15
Ogresgala Ozolaleja	1,3×1,2×0,7	ap 0,4	ap 0,2
Sunākstes Dzintari	0,8×0,7×0,45	0,33	0,11—0,13

Ozolaleja); parasti tas ir 0,5—0,7 m. Noapaļoti konusveidīgā vai katlveidīgā iedobuma augšējais diametrs ir 0,15—0,4 m, dziļums 0,1—0,2 m (tab., 4. att.). Savu nelielo izmēru dēļ akmeņi ar konisku dobumu parasti ir pārvietoti un, izņemot Ceraukstes Mucenieku II akmeni, vairs neatrodas savā sākotnējā vietā. Lielākoties tie iemūrēti mūros (Ceraukstes Mucenieki I, Sesavas Puikas, Eleja). Sunākstes Dzintaru akmens pārvietots uz Jēkabpils novadpētniecības un mākslas muzeja brīvdabas nodaļu. Ceraukstes Mucenieku I akmens tagadējā atrašanās vieta nav droši zināma.

No sešiem droši konstatētajiem Latvijas akmeņiem ar konisku dobumu četri lokalizēti Dienvidzemgalē, viens Augšzemē un viens pie Daugavas (5. att.). Arhīvu materiālos par šiem novadiem rodamas ziņas vēl par vairākiem dobumakmeņiem, kuri mūsdienās nav lokalizēti vai arī kurus vairs nav iespējams lokalizēt. Var pieņemt, ka daļa šo ziņu būtu saistāma ar aplūkojamo dobumakmeņu grupu.

1968. gadā arheoloģe L. Vankina sniedza ziņas, ka Lielplatonē ir divi dobumakmeņi; viens no tiem iemūrēts sienā. Tuvāku orientieru trūkst.[7] 1931. gadā D. Pīrants ziņoja Pieminekļu valdei, ka kāds «iedobts akmens» atrodoties Elejas Burtniekos un tiekot izmantots kā šķūņa durvju vērtnes pamats; akmens dobumā griežas vērtni saturošais koka stabs.[8] Sādiem nolūkiem Latvijā parasti izmantoja kokā izveidotas ligzdas.[9] Iespējams, ka Elejas Burtnieku dobumakmens pēc tam, kad bija zaudējis savu sakrālo nozīmi, tika lietots utilitāros nolūkos. Līdzīgā veidā dobumakmeņi izmantoti arī Lietuvā.[10] Elejas Burtnieku māju ēkas līdz mūsdienām nav saglabājušās; arī dobumakmeni nevarēja vairs atrast. Ir vēl pārbaudāmas ziņas par kādu dobumakmeni Rundālē. Savukārt, apsekojot Svitenes Dučkēnus, kur it kā bijis akmens ar «dobtu vidu»,[11] iznīcināto māju tuvumā nekādu dobumakmeni nekonstatēja. «Akmens ar dobumu», kas atradies pilskalnā pie Elkšņu muižas,[12] kļūdaini lokalizēts Latvijā.[13] Īstenībā pēc pirmā pasaules kara, nospraužot robežu starp Latvijas un Lietuvas valsti, kādreizējā Kurzemes guberņas Elkšņu muiža ar tai līdzās esošo pilskalnu tika iekļauta Lietuvas teritorijā. Mūsdienās dobumakmens pie Elkšņiem — Alksniai nav konstatēts. Tuvāk grūti pārbaudāmas liecības par dobumakmeni Bārbelē.[14] Tādējādi kopumā Latvijas dienviddaļā lokalizējami seši droši zināmi akmeņi ar konisku dobumu; varbūt pie šīs grupas var pieskaitīt vēl sešus nepārbaudītus vai nepārbaudāmus dobumakmeņus. Visi dobumakmeņi, izņemot Ogresgala Ozolalejas un Sunākstes Dzintaru objektus, kas arī pēc formas un dobuma izveidojuma nedaudz atšķiras no pārējiem

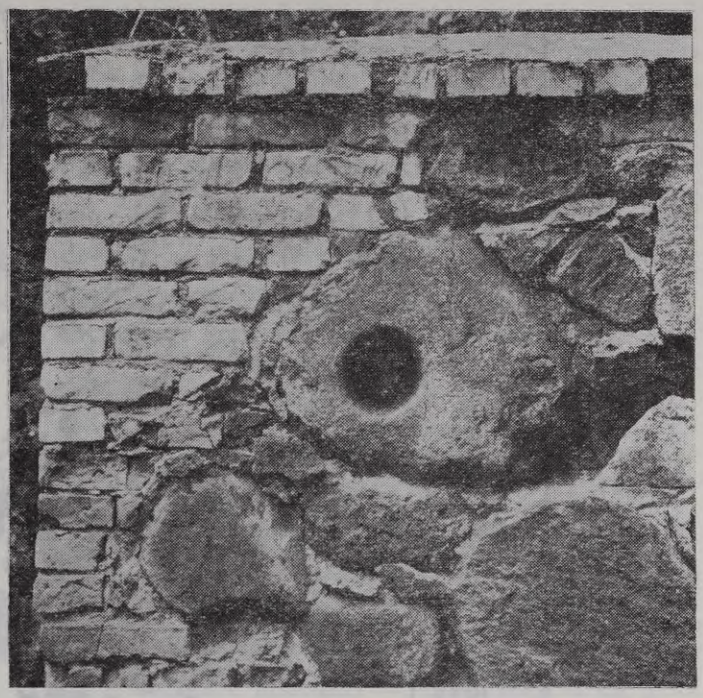

3. att. Elejas dobumakmens.

šīs grupas kultakmeņiem, lokalizēti visai nelielā teritorijā Zemgales dienvidu daļā.

Lielākā daļa no aplūkojamiem dobumakmeņiem kādreiz atradusies vai arī tagad atrodas zemnieku sētā vai tās tiešā tuvumā. Par šiem akmeņiem nav saglabājies gandrīz nekādu nostāstu; vienīgi par Bārbeles akmeni, kas piederējis kādam burvim, stāstīts: «Burvja nama galā esot bijis liels akmens ar caurumu vidū. Caurumā viņa pūķis gulējis. Kad burvja dienas nākušas jau pie beigām, arī velns esot apmeties minētā akmenī un gaidījis burvja nāvi, lai varētu tā dvēseli aizraut uz elli.»[15] Teikā minēts arī, ka dobumakmens atradies pie dzīvojamās ēkas. Par Ceraukstes Mucenieku II akmeni stāstīts, ka tā dobumā kādreiz gatavotas grūbas un grūstas kaņepes. Nekādas arheoloģiskās senlietas pie akmeņiem ar koniskiem dobumiem Latvijā nav atrastas. Ziņas par šā veida dobumakmeņiem ir visai skopas, un, bal-

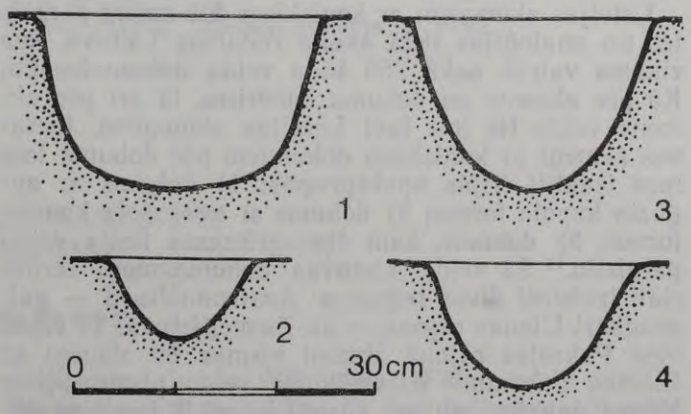

4. att. Dobumu griezumi.

1 — Sunākstes Dzintari, *2* — Eleja, *3* — Ceraukstes Mucenieki I, *4* — Ceraukstes Mucenieki II.

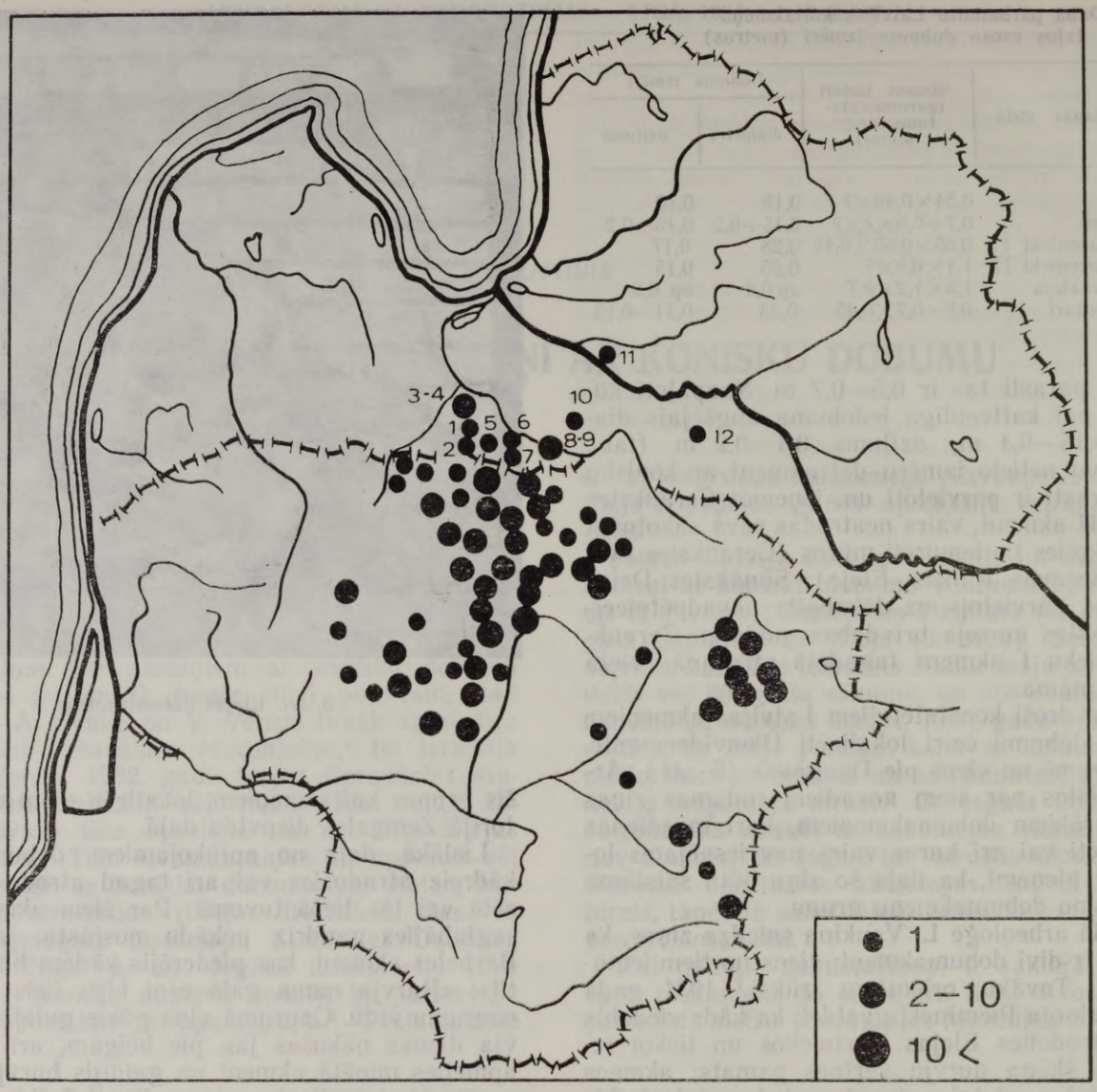

5. att. Akmeņi ar konisku dobumu Latvijā un Lietuvā (Lietuvas akmeņi pēc: Matulis R. Istoriniai akmenys).

Latvijas akmeņi: *1* — Eleja, *2* — Elejas Burtnieki, *3, 4* — Lielplatone, *5* — Sesavas Puikas, *6* — Rundāle, *7* — Svitenes Dučkēni, *8* — Ceraukstes Mucenieki I, *9* — Ceraukstes Mucenieki II, *10* — Bārbele, *11* — Ogresgala Ozolaleja, *12* — Sunākstes Dzintari.

stoties tikai uz esošo informāciju, ir grūti skaidrot šīs kultakmeņu grupas nozīmi un datējumu.

Latvijas akmeņiem ar koniskiem dobumiem paralēles un analoģijas lielā skaitā rodamas Lietuvā, kur zināms vairāk nekā 250 šāda veida dobumakmeņu. Kā pēc akmens un dobuma izmēriem, tā arī pēc akmens veida tie ļoti tuvi Latvijas akmeņiem. Lietuvas akmeņi ar koniskiem dobumiem pēc dobuma formas iedalīti trijās apakšgrupās: 1) dobums ar apgāzta kupola formu; 2) dobums ar noapaļota konusa formu; 3) dobums, kam šķērsgriezuma līnija veido parabolu.[16] Šā veida Lietuvas dobumakmeņi teritoriāli izvietoti divos reģionos: Austrumlietuvā — galvenokārt Utenas rajonā — un Ziemeļlietuvā. Te vienā vien Pakrojas rajonā zināmi vismaz 80 akmeņi ar konisku dobumu.[17] Atsevišķi šā veida pieminekļi ir Viļņas apkaimē un arī citur Lietuvā.[18] Latvijas akmeņi ar konisku dobumu veido Ziemeļlietuvas areāla ziemeļu perifēriju (5. att.). Visumā šis areāls sakrīt ar teritorijām, ko vēlajā dzelzs laikmetā apdzīvoja dienvidzemgaļi.[19] Lietuviešu pētnieki šo dobumakmeņu izpētē izmantojuši jezuītu annāles un arheoloģiskajos izrakumos iegūtos materiālus un nonākuši pie secinājuma, ka akmeņi ar konisku dobumu kā pagāniskie vai sinkrētiskie pagāniski kristīgie ziedokļi datējami ar 16.—17. un vēlākiem gadsimtiem.[20] Šie objekti lietoti kā ziedokļi mājas garu pielūgšanai.[21] Dobuma izveides paņēmienos var saskatīt paralēles ar katoļu baznīcas svētītā ūdens trauku izgatavošanas paņēmieniem. Tajā apstāklī, ka pagāniskie kultakmeņi veidoti tādā pašā veidā kā katoļu baznīcas aksesuāri, V. Urbanavičs saskata Lietuvas pagānisma attīstības pēdējo posmu.[22]

Atceroties, ka Latvijas akmeņi ar konisku dobumu ir analogi Lietuvas šā veida pieminekļiem un ka kopā ar Lietuvas dobumakmeņiem tie veido vienotu areālu, var pieņemt, ka arī Latvijas šā veida dobumakmeņu izmantošana pagāniskā kulta vajadzībām datējama ar to pašu laiku kā Lietuvā. Par minēto Latvijas akmeņu izmantošanu mājas garu pielūgša-

nai eventuāli liecina to novietojums dzīvojamo ēku tuvumā. Bārbeles teikā tieši pateikts, ka akmens ar dobumu atradies pie nama un tā dobumā gulējis pūķis. Atcerēsimies, ka tautas tradīcijās pūķim nereti tiek piedēvētas mājas gara funkcijas.[23]

Tiešas paralēles Dienvidlatvijā izplatītajai dobumakmeņu grupai citur Latvijā nav zināmas. Domājams, ka citur Latvijā mājas garus pielūdza savādāk veidotās svētnīcās.

16. un 17. gadsimts Latvijas vēsturē bija reformācijas un kontrreformācijas laiks, kad zemnieki, nevarēdami pieņemt ne katolicismu, ne luterismu, atgriezās pie pagānisma un sāka aktīvi piekopt pagāniskos ritus. Pagānisma uzplaukums veicināja ne tikai jau esošo pagānisko kulta vietu aktīvu izmantošanu,[24] bet noteica arī jaunu veidu kulta vietu parādīšanos, kuru izveidē tika lietoti jauni tehniskie paņēmieni. Kurzemē tie bija cilindriski akmeņi ar cilindrveida dobumiem, kas, tāpat kā Lietuvā 16.—18. gs., tika uzstādīti un lietoti kulta vajadzībām attālās un grūti pieejamās vietās,[25] bet Zemgalē un, iespējams, tai pieguļošajās teritorijās tie bija kultakmeņi ar konisku dobumu. Šādas formas dobumakmeņi pazīstami arī ārpus Latvijas un Lietuvas teritorijas — Prūsijā un Vācijā.[26] Kopumā var secināt, ka akmeņi ar konisku dobumu ir raksturīgi Dienvidlatvijas vēlo viduslaiku pagānisko vai sinkrētisko pagāniski kristīgo kultu pieminekļi.

PARINDES

[1] Caune A., Verigo V. Bauskas ekspedīcijas darbs // Mat. 1978. — R., 1979. — 28. lpp.

[2] Urtāns J. Izrakumi Rīgā Teātra ielā, Aizputē un pieminekļu apzināšana // Mat. 1982. un 1983. — R., 1984. — 99. lpp.

[3] Caune A., Verigo V. Bauskas ekspedīcijas darbs. — 28. lpp.; Urtāns J. Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi. — R., 1990. — 8., 9. lpp.; Уртанс Ю.—Т. В. Языческие культовые памятники на территории Латвии: Автореферат дисс. .... канд. истор. наук. — Л., 1988. — С. 6.

[4] Urtāns J. Kur pielūdza Pērkonu? // Zinātne un Mēs. — 1990. — Nr. 4; Siatkovskis J. Ceraukstes un Codes arheoloģijas pieminekļi // Novads. — 1990. — Sept.; Urtāns J. Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi. — 38. lpp.

[5] Urtāns J. Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi. — 36., 37. lpp.

[6] J. Siatkovska 1986. gada 29. oktobra ziņojums. Glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā.

[7] L. Vankinas 1968. gada ziņojums. Glabājas LVM Arheoloģijas nodaļas arhīvā.

[8] D. Pīranta 1931. gada 30. novembra ziņojums. Glabājas LVM Arheoloģijas nodaļas arhīvā.

[9] Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. T. 1: Die Holzbauten der Letten. — [S. l.], 1907. — S. 35, Fig. 22; Krastiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. — R., 1959. — 153. lpp., 130.—133. att.; Caune A. Rīgas 12.—13. gs. koka ēku durvis // Mat. 1979. — R., 1980. — 40.—44. lpp. u. c.

[10] Matulis R. Istoriniai akmenys. — Vilnius, 1990. — P. 34.

[11] Caune A. Dobumakmeņi Latvijā // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 96. lpp.

[12] Kurtz E. Verzeichnis der alten Kultstätten in Lettland // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. — Riga, 1924. — Bd 22, H. 2. — S. 86 (N 484).

[13] Caune A. Dobumakmeņi Latvijā. — 96. lpp.

[14] Steppe J. Teika par veselības avotu Bārbelē // Latviešu Avīzes. — 1881. — 30. sept.

[15] Turpat; Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas. — R., 1991. — 315. lpp.

[16] Kuncevičius A. Dėl akmenų smailiadugniais dubenimis paskirtis // Archeologinės ir numizmatinės medžiagos komplektavimas ir konservavimas. — Vilnius, 1983. — P. 41; Matulis R. Istoriniai akmenys. — P. 35.

[17] Kuncevičius A. Archeologijos paminklų sąrašą tikslinant // Muziejai ir paminklai. — Vilnius, 1983. — Kn. 5. — P. 66.

[18] Matulis R. Istoriniai akmenys. (Karte pielikumā.)

[19] Sal.: Таутавичюс А. З. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э. // Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии. — Рига, 1980. — С. 83, рис. 3.

[20] Urbanavičius V. XIV—XVII amžių archeologiniu paminklu tyrinejimai // Archeologiniai tyrinejimai Lietuvoje 1976—1977 metais. — Vilnius, 1978. — P. 42, 43 (Turpmāk — ATL.); Tautavičius A. Kiti tyrinėti paminklai // ATL 1974 ir 1975. — Vilnius, 1978. — P. 175, 176; Kuncevičius A. Dėl akmenų smailiadugniais dubenimis paskirtis. — P. 76; Урбанавичюс В. Реликты язычества в памятниках 14—16 вв. в Литве // Новое в археологии Прибалтики и соседних территорий. — Таллин. 1985. — С. 165; Матулис Р. Литовские жертвенные камни // Археология и история Пскова и Псковской земли. — Псков, 1985. — С. 65, 66; Matulis R. Istoriniai akmenys. — P. 35.

[21] Урбанавичюс В. Реликты язычества в памятниках 14—16 вв. в Литве. — С. 165.

[22] Turpat.

[23] Adamovičs L. Pūķis // Latviešu konversācijas vārdnīca. — 17. sēj. — 34 398. sl.; Straubergs K. Latviešu buramie vārdi. — R., 1941. — 2. sēj. — 527.—531. lpp.

[24] Sk., piem.: Urtāns J. Svētupes Lībiešu Upuralas arheoloģiskās izpētes rezultāti // LZAV. — 1980. — Nr. 11. — 71.—84. lpp.

[25] Urtāns J. Cylindrical Ritualistic Stones with a Cup Mark in Latvia // J. Baltic Studies. — 1992. — Vol. 23, T. 1. — P. 47.—56.

[26] Matulis R. Istoriniai akmenys. — P. 37.

J. Urtāns

DIE KULTSTEINE LETTLANDS MIT KONISCHER SCHALE

Zusammenfassung

Eine Gruppe der Kultsteine Lettlands bilden geringe Steine mit gerundet konischer oder topfartiger Schale (Abb. 2, 4, Tab.). Einst sind diese Steine in unmittelbarer Nähe an Bauernhöfe gelegen (Abb. 1), aber wegen ihrer geringen Ausmaße sind sie versetzt, in die Wände oder Fundamente der Gebäude eingemauert (Abb. 3) und befinden sich nicht mehr an ihren anfänglichen Stellen. Zur Zeit sind 6 Denkmäler dieser Art beschrieben, noch andere Schalensteine sind nicht näher lokalisiert und

können mit gewisser Annahme zu dieser Schalensteingruppe angeordnet werden. Alle Schalensteine dieser Art sind in Südlettland plaziert (Abb. 5). Sie weisen deutliche Parallelen mit derartigen Schalensteinen in Litauen und bilden die Peripherie des Litauischen Schalensteinareals (Abb. 5). Nach Angaben der litauischen Archäologen sind Steine mit konischer Schale im 16.—17. Jh. für die Anbetung von Hofgeistern verwendet. Mit Stützung auf die Analogie solcher Schalensteine und das gemeinsame Areal könnte man annehmen, daß auch Schalensteine mit konischer Schale in Lettland mit dem 16.—17. Jh. zu datieren und mit Hofgeister-Anbetung zu verbinden sind.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

B. Vaska

ORNAMENTS UZ KURŠU APROCĒM AR ZVĒRGALVU GALIEM

Aproces ar zvērgalvu galiem kuršu teritorijā sastopamas, sākot ar 10. gs., bet tieši kuršiem raksturīgā forma ar pagarināto, galā nedaudz platāko purna daļu un noplacināto, vidusdaļā paplatināto loku izveidojās tikai 12. gs. un turpināja attīstīties arī 13. gadsimtā. Tā kā kuršu sieviešu kapos tādas aproces nav atrastas, pastāv uzskats, ka tās valkājuši vīrieši.[1]

Rakstā analizētas 82 aproces no Latvijas vēstures muzeja fondiem. Tā kā kurši 10.—13. gs. mirušos mēdza sadedzināt, no daudzām aprocēm saglabājušies tikai fragmenti. Tomēr, izmantojot aproču simetrisko formu, vairumā gadījumu aproču rotājumu varēja rekonstruēt. Bērnu aproces analīzei izmantotas tikai tādā gadījumā, ja to forma un rotājums atbilst pieaugušo aprocēm. Visagrākās aproces ar zvērgalvu galiem Latvijā atrastas Grobiņā skandināvu 6.—8. gs. apbedījumos. Šeit atrastas vairāku veidu aproces — ar gludu, tordētu un lentveida loku. Zvērgalvas traktējums šīm aprocēm atšķirīgs, bet stipri vienkāršots, tāpēc B. Nermans tās uzskata par Vendeles perioda Gotlandes aproču vietējiem atdarinājumiem.[2] Kaut gan Grobiņas skandināvu aproces no kuršu aprocēm hronoloģiski šķir apmēram divi gadsimti, dažas pazīmes liek domāt, ka starp tām pastāv zināma saistība. Pirmkārt par to liecina aproču loka forma, kas kuršiem, tāpat kā skandināviem, ir vairāku veidu: 1) masīva un gluda, 2) tordēta, ko vēlāk nomaina vīta (šī forma sastopama arī latgaļu aprocēm ar zvērgalvu galiem), 3) lentveida, ar trīsstūrainu, pusaploces vai noplacinātu šķērsgriezumu.

Kuršu aproču ar zvērgalvu galiem attīstība tiek iedalīta divos posmos — agrākajā (10.—11. gs.) un vēlākajā (12.—13. gs.), kad to raksturīgā forma jau

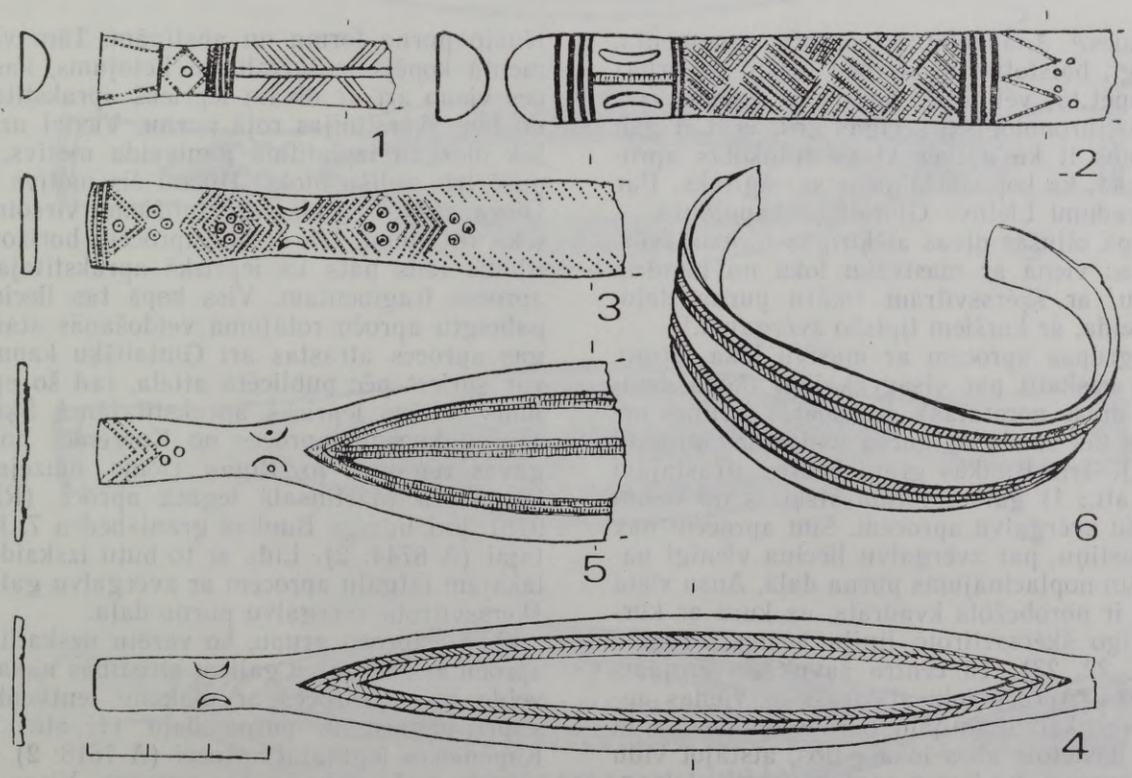

1. att. Galvenie rotājuma veidi uz aprocēm.

1 — pirmās grupas rotājums (Bunka), *2* — pirmās grupas aproces rotājums ar pinuma motīvu, *3* — otrās grupas aproces rotājums, *4* — trešās grupas aproces rotājums, *5* — ceturtās grupas aproces rotājums, *6* — tipiska kuršu aproce ar zvērgalvu galiem.

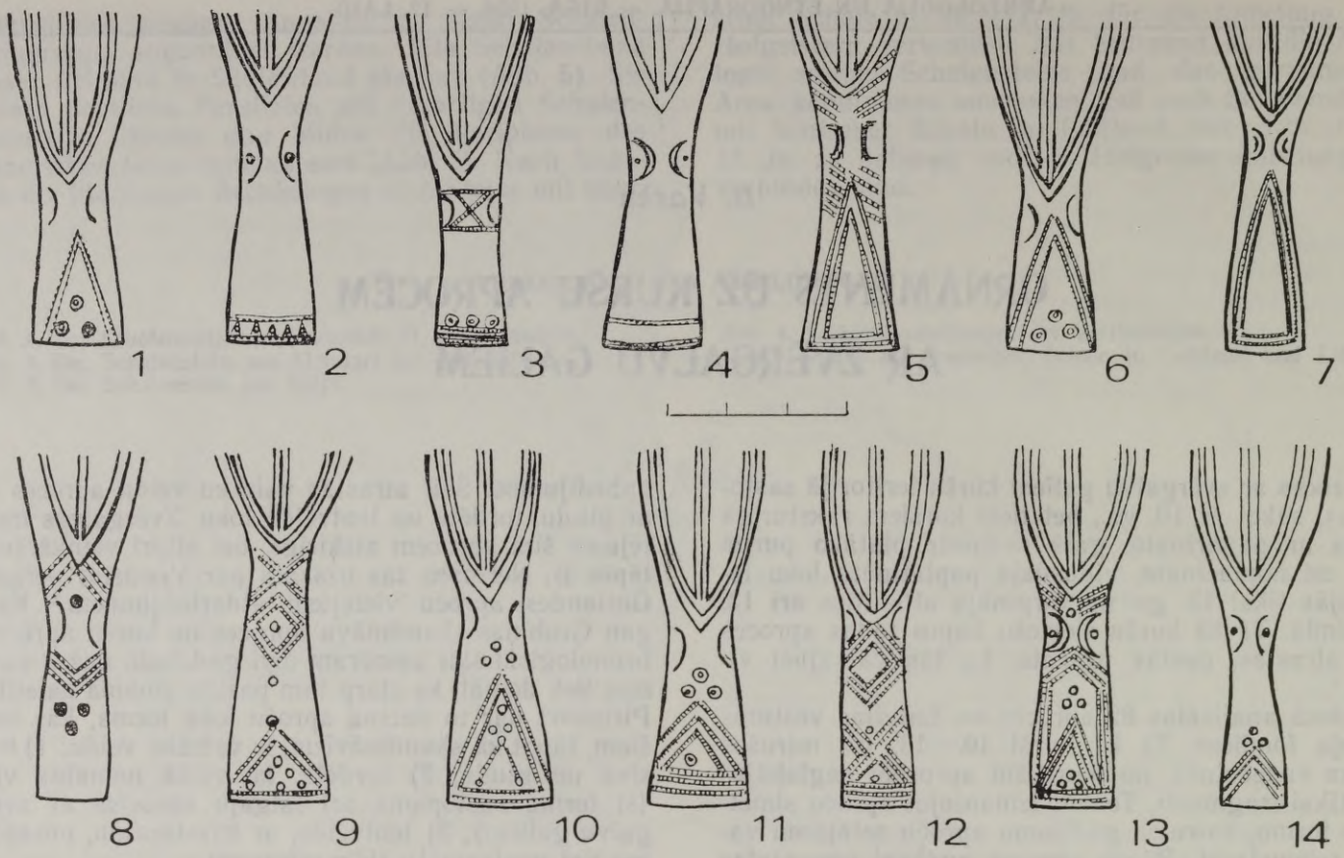

2. att. Ceturtās grupas aproču zvērgalvu purna daļas rotājums.

1, 5—7 — izstieptie trīsstūri, *2—4* — rotājuma josliņa gar purnu galiem, *9—14* — t. s. Dieva zīme, *8, 9, 12, 13* — daudzkāršota «Dieva zīme» pie zvērgalvu ausīm.

nostabilizējusies.[3] Analizējot šo aproču ornamentu, likās lietderīgi, balstoties uz aproču formu un ornamentu, sagrupēt tās vēl sīkāk, līdz ar to iegūstot četras, iespējams, hronoloģiski secīgas grupas. Lai gan šāds iedalījums it kā aptver visas aplūkotās aproces, tomēr šķiet, ka kopumā aina ir sarežģītāka. Par to liecina atradumi Lietuvā Gintališķu kapulaukā — šeit vienā kapā bijušas divas atšķirīgas formas zvērgalvu aproces: viena ar masīvāku loku un gandrīz nenoplacinātu, ar šķērssvītrām rotātu purna daļu, otra — lentveida, ar kuršiem tipisko zvērgalvu.[4]

P i r m ā s grupas aprocēm ar masīvu loka formu, kuras varētu uzskatīt par visagrākajām (kopā deviņas, no tām divas nerotātas), ir kopējas iezīmes ornamentā, kas tās saista ar kuršu lentveida aprocēm (1. att.: 1, 2). Trīs Bunkas grantsbedrēs atrastajām aprocēm (1. att.: 1) galvas forma atšķiras no visām pārējām kuršu zvērgalvu aprocēm. Šīm aprocēm nav raksturīgo austiņu, par zvērgalvu liecina vienīgi paplatinājums un noplacinājums purna daļā. Ausu vietā galvas virsū ir norobežots kvadrāts, uz kura ar kuršiem raksturīgo šķērssvītroto līniju iezīmēts rombs (A 8139: 20, 22, 23). Tā centrā savukārt vērojams saulītes motīvs. Aproču loki atšķiras: uz vienas aproces ir ar vertikālām līnijām norobežots lentveida pinums, kas novietots abos loka galos, atstājot vidu tukšu, otrai aprocei, no kuras saglabājies tikai fragments, horizontāla līnija sadala loku divās daļās. Līnijai abās pusēs ir skujiņveidā izvietotas slīpas svītriņas. Pārējās četras aproces ir ar tipisko pagarināto purna formu un austiņām. Tām visām ornamentā kopējs ir šķērslīniju lietojums, kas šīs aproces vieno arī ar divām iepriekš aprakstītajām. Trim no tām šķērslīnijas rotā purnu. Vienai uz purna vēlāk diezgan izplatītais jumtveida motīvs, kam iekšpusē trīs aplīšu bloks. Divām šis motīvs tā sauktās Dieva zīmes[5] veidā ar aplīšiem virsotnē noslēdz loka rotājumu. Uz divām aprocēm horizontālais dalījums tāds pats kā iepriekš aprakstītajam Bunkas aproces fragmentam. Viss kopā tas liecina par nepabeigtu aproču rotājuma veidošanās stadiju. Līdzīgas aproces atrastas arī Gintališķu kapulaukā. Cik var spriest pēc publicētā attēla, tad šo aproču rotājums līdzīgs iepriekš aprakstītajām.[6] Šķiet, ka jau šajā laikposmā aproces no Kurzemes nokļūst Daugavas reģionā, jo Rīgas Doma muzeja kolekcijā ietilpstošā Mārtiņsalā iegūtā aproce (RDM v 19 k I 978) ļoti līdzīga Bunkas grantsbedru 7. kapā atrastajai (A 8744: 2). Līdz ar to būtu izskaidrojama vēlākajām latgaļu aprocēm ar zvērgalvu galiem tipiskā šķērssvītrotā zvērgalvu purna daļa.

O t r u aproču grupu, ko varētu uzskatīt par kuršu aproču ar zvērgalvu galiem attīstības nākamo posmu, veido sešas aproces ar plakanu lentveida loku un stipri pagarinātu purna daļu (1. att.: 3). Raņķu Kapeniekos iegūtajai aprocei (A 7618: 2) purna daļa aizņem trešo daļu no tās garuma. Visas šīs grupas aproces ir rotātas. To rotājumā dominē tā sauktais Dieva zīmes motīvs, kas parādījās jau pirmajā aproču grupā, bet tagad tas ieguvis kuršiem tipisko

daudzkāršojumu un izkārtots rombos. Šāds Dieva zīmju kārtojums pazīstams arī Gotlandē.[7] Bez tam šīs grupas aprocēm parādās loka centrālās daļas ierāmējums, kas kļūst par tipisku pazīmi uz vēlākajām aprocēm. Šajā posmā aproču ornaments līdzīgs lentveida aproču ornamentācijai. Šai aproču grupai rotājums koncentrēts ap zvērgalvas ausīm, taču rotāta var būt arī loka centrālā daļa.

Trešo grupu pārstāv divdesmit sešas vēlākajam attīstības posmam (12.—13. gs.) raksturīgās aproces ar paplatināto loka vidusdaļu, kas ierāmēta ar dubultu, reljefu, rievainu līniju (1. att.: 4). Reizēm uz aproces redzama tā dēvētā Dieva zīme, kas var būt novietota gan uz zvērgalvas purna, gan starp ausīm. Uz divām aprocēm atrodamas štancētu trīsstūrīšu rindas, kas, kaut arī nav tipiskas aplūkotajām aprocēm, tomēr mēdz sporādiski parādīties (3. att.: 2, 3). Vairumam aproču tomēr vienīgais rotājums ir loka ierāmējums.

Ceturtās grupas aproces līdzīgas trešās grupas aprocēm (1. att.: 5). Iespējams, ka šīs aproces, ko varētu uzskatīt par iepriekšējās grupas variantu, ir nedaudz vēlākas par tām. Atšķirībā no iepriekšējās grupas šīs grupas aprocēm ir bagātīgāks rotājums. Loka ierāmējumam klāt nākusi horizontāla vidusjosliņa. Uz zvērgalvu purna parasti atrodas tā sauktā Dieva zīme, pagarināts trīsstūris, vai tas vienkārši ierāmēts (2. att.). Šāds zvērgalvas purna rotājums reizēm sastopams visās četrās aproču grupās, taču pēdējā tas dominē. Tikai divos gadījumos no 26 purni ir nerotāti. Vairākos gadījumos atrodamas arī daudzkārtīgās, rombveidā izvietotās «Dieva zīmes» pie zvērgalvas ausīm, kas raksturīgas otrajai grupai (2. att.: 8, 9, 12). Sastopamas arī štancēto trīsstūrīšu rindas (3. att.: 4, 5).

Zvērgalvu motīvs baltu zemēs parādās 5. gs. stopa saktu rotājumā kā Donavas ģermāņu zvēru stila sastāvdaļa.[8] Apmēram tajā pašā laikā šis motīvs parādās arī Gotlandē un Skandināvijā.[9] Jau 6. gs. motīvs ir ieguvis patstāvīgu vietēju raksturu, zvērgalvai iegūstot noapaļotas formas, kas ļauj to saistīt ar baltiem raksturīgo zalkšu kultu. Tomēr līdz 9. gs. tas

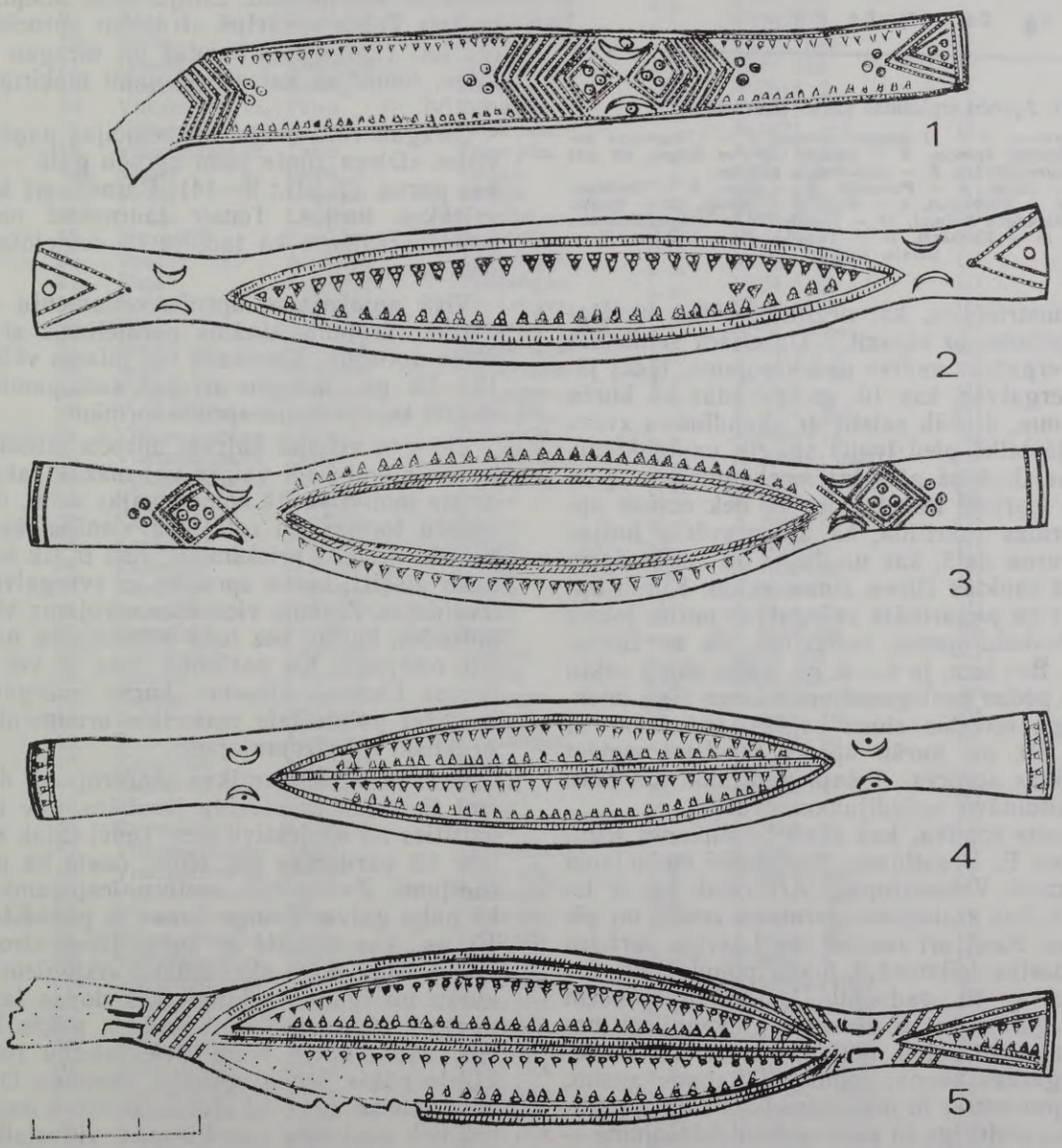

3. att. Aproces ar štancētu trīsstūrīšu rindām rotājumā.

4. att. Aproču izplatības karte (Kurzeme).

A — I grupas aproces, *B* — II grupas aproces, *C* — III grupas aproces, *D* — IV grupas aproces, *E* — pārējās aproces (bērnu un ļoti fragmentāras), *F* — skandināvu aproces.
1 — Bunka, *2* — Bārta, *3* — Purmsāti, *4* — Rāva, *5* — Grobiņa, *6* — Kalnenieki, *7* — Vecvagari, *8* — Roņi, *9* — Stroķi, *10* — Raņķu Kapenieki, *11* — Alsungas Kalniņi, *12* — Īvande, *13* — Vilkumuižas ez., *14* — Pasilciems, *15* — Rudbārži, *16* — Tadaiķi, *17* — Landze, *18* — Sāraju senkapi.

ir tiktāl ģeometrizējies, ka, nezinot saktas izcelšanos, nav iespējams to atpazīt.[10] Uz citām senlietām šajā laikā zvērgalvas motīvs nav vērojams, tādēļ jādomā, ka zvērgalvas, kas 10. gs. parādās kā kuršu aproču rotājums, drošāk saistīt ar skandināvu zvēru stilu, kas šajā laikā piedzīvojis spilgtu uzplaukumu, konkrēti — ar Grobiņā atrastajām skandināvu aprocēm. Kā jau iepriekš minēts, par to liek domāt aproču loka formas sakritība, kā arī gravētās līnijas zvērgalvas purna daļā, kas uz daļas no kuršu aprocēm iegūst tā sauktās Dieva zīmes veidu. Kuršu aprocēm raksturīgā pagarinātā zvērgalvas purna forma arī vieglāk izskaidrojama, salīdzinot tās ar Grobiņas aprocēm. Bez tam, ja 6.—8. gs. baltu stopa saktu ar zvērgalvu pēdas noslēgumā veidošanos tieši ietekmējušas 5. gs. ievestās stopa saktas, tad šķiet, ka loģiski būtu 10. gs. kuršu aproču izcelsmi meklēt līdzīgās agrākās aprocēs — šajā gadījumā tās būtu Grobiņas skandināvu apbedījumos atrastās.

«Dieva zīmes» motīva, kas savu nosaukumu ieguvis, pateicoties E. Brastiņam, izcelšanās meklējama bronzas laikmetā Viduseiropā.[11] Arī vēlāk tas ir izplatīts motīvs, kas sastopams ģermāņu zemēs un pie Baltijas jūras. Kaut arī reizēm tas Latvijā parādās jau agrajā dzelzs laikmetā,[12] īpašu popularitāti tas ieguvis, sākot ar 10. gadsimtu. Uz kuršu aprocēm ar zvērgalvu galiem tas ir viens no galvenajiem motīviem, tūlīt aiz zvērgalvu motīva. Parasti tas novietots uz zvērgalvas purna, rombveidā abpus ausīm, agrākajām aprocēm ar to noslēdzas loka rotātā josla. Tieši kuršiem raksturīgs šā motīva daudzkāršojums — motīvs izpildīts ar 3—7 līnijām un noslēgumā kļūst līdzīgs skujiņai. Bez tam jāmin slīpie un taisnie krusti, kas gan katrs rotā tikai vienu aproci. Uz agrākajām aprocēm sastopams lentveida pinuma motīvs. Tas raksturīgs ne tikai baltiem, jo ir izplatīts visās zemēs ap Baltijas jūru.

Štancētais vienlāsītes vai trīslāsīšu trīsstūrītis, kas arī sastopams uz vairākām aprocēm, iespējams, baltu ornamentā parādās jau vidējā dzelzs laikmetā, taču, sākot ar 10. gs., tas kļūst par vienu no biežāk sastopamajiem motīviem.

Ornamenta kompozīcijā sākumā dominē tendence rotājumu koncentrēt aproces galos, loka vidusdaļu atstājot brīvu.

12. gs. sākumā, izveidojoties raksturīgajam kuršu zvērgalvu aproču tipam — ar noplacinātu un vidusdaļā paplatinātu loku, par aproču formai atbilstošu rotājumu kļūst loka ierāmējums ar specifisku reljefu līniju — iespējams, pielodētas vītas stieplītes atdarinājumu. Vēlākā posma aprocēs šāda līnija horizontālā virzienā šķērso loku, sadalot to divās vienādās daļās. Līnija parasti mēdz būt divkārša. Tai var būt trīs veidi: 1) reljefs vītas stieplītes atdarinājums, 2) ar skujiņveida iecirtumiem un 3) ar vertikāliem iecirtumiem. Līnija vītas stieplītes veidā ir uz trīs Talsu apkārtnē atrastām aprocēm. Šīs aproces ļoti rūpīgi pagatavotas un diezgan bagātīgi rotātas, tomēr uz katras vērojami atšķirīgi ornamenta motīvi.

Diezgan raksturīgs kompozīcijas paņēmiens ir novietot «Dieva zīmi» pašā aproču galā — uz zvērgalvas purna (2. att.: 9—14). Parasti arī šo zīmi veido vairākas līnijas. Tomēr tā nekad neiegūst tādu daudzkāršojumu kā tad, ja tā novietota starp zvērgalvas ausīm.

Visā aplūkojamo aproču ornamenta sistēmas attīstībā vērojams zināms paralēlisms ar kuršu lentveida aprocēm. Vismazāk tas jūtams vēlajā posmā — 12.—13. gs., lai gan arī tad sastopamie ornamenta motīvi kopīgi abām aproču formām.

Lai gan visumā katram aproču attīstības posmam ir saskatāmi kādi vairāk vai mazāk raksturīgi ornamenta motīvi vai tā kompozīcijas veidi, tomēr pilnīga aproču formas un rotājuma vienība, kad sastopami vairāki desmiti priekšmetu, kuri ir tik līdzīgi, ka tos grūti atšķirt, kuršu aprocēm ar zvērgalvu galiem neizveidojas. Zināma vienotība vērojama vienīgi 12. gs. aprocēm, kurām bez loka ierāmējuma nav raksturīgi citi rotājumi. Ka patiesībā aina ir vēl sarežģītāka, liecina Lietuvā atrastās kuršu zvērgalvu aproces. Diemžēl publicētais materiāls ornamenta pētniecībā praktiski nav izmantojams.

Ornamenta semantikas skaidrojumā diemžēl, trūkstot ticamām rakstveida liecībām, nav iespējams izvairīties no subjektivitātes. Tādēļ tālāk sacītais jāuztver kā pārdomas par tēmu, nevis kā pamatoti pierādījumi. Zvērgalvas motīvs, iespējams, ir jāuztver kā pūķa galva. Zīmīgs liekas tā parādīšanās laiks — 10. gs., kas saistīts ar kuršu jūras sirojumu aktivitātēm. Šajā laikā skandināvu vikingiem piebiedrojas kuršu un igauņu vikingi, kas dodas laupīt Skandināvijas piekrasti.[13] Kā zināms, pūķis bija iemīļots tēls skandināvu kuģu priekšvadņu rotājumā, par «Lielo pūķi» sauca norvēģu konunga Olava Trigvasona labāko kuģi.[14] Latviešu folklorā pazīstamais pūķis tiek uzskatīts par Eiropas viduslaiku tradīciju. Savukārt ar zalkša atveidu grūti saistīt zvērgalvas formu ar galā paplatināto purna daļu. Iespējams, ka

šāda nozīme zvērgalvai bijusi latgaļu kultūrā, kur šīs aproces valkājušas sievietes. Šeit sastopama arī cita galvas forma — ar sašaurinātu purnu.

Attiecībā uz «Dieva zīmi» varētu pieņemt arī E. Brastiņa vai J. Sudmaļa traktējumu,[15] kuri to saista ar debesu simboliku. Par zināmu apstiprinājumu tam varētu noderēt tāds gotiskās arhitektūras dekoratīvs elements kā vimpergs, ja pieļaujam, ka tas radies no attiecīgās zīmes, kas ļoti izplatīta arī ģermāņu zemēs. Diemžēl uz Gotlandes keramikas, kur šī zīme sastopama rombveida kārtojumā, tā novietota guļus,[16] kas nesaistās ar iepriekš minēto skaidrojumu. Krusts, kas arī sastopams uz divām aprocēm, tiek skaidrots kā pasaules kosmiskās kārtības simbols. Tomēr nav izslēdzama tā saistība ar kristīgo simboliku.

Kuršu un skandināvu aproču ar zvērgalvu galiem atradumu vietas Latvijā

Nr. p.k.	Atraduma vieta	Apriņķis	Pagasts	Kapa nr.	Inv. nr.	Grupa
1	2	3	4	5	6	7
			Kuršu aproces			
1.	Bunka	Liepājas	Bunkas	s. a.	A 8139 : 20	I
2.	Bunka	Liepājas	Bunkas	s. a.	A 8139 : 22	I
3.	Bunka	Liepājas	Bunkas	s. a.	A 8139 : 23	I
4.	Bunka	Liepājas	Bunkas	7.	A 8744 : 2	I
5.	Rāva	Liepājas	Bunkas	s. a.	KPM 836	I
6.	Tadaiķi	Liepājas	Tadaiķu	s. a.	KPM 2013	I
7.	Kalnenieki	Liepājas	Tāšu	s. a.	VVM 8490 : 26	I
8.	Roņi	Aizputes	Kazdangas	s. a.	VVM 371	I
9.	Roņi	Aizputes	Kazdangas	s. a.	VVM 375	I
10.	Bārta	Liepājas	Bārtas	s. a.	VVM 1918	II
11.	Īvande	Kuldīgas	Īvandes	s. a.	VVM 510	II
12.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	12.	A 7618 : 2	II
13.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 393	II
14.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 402	II
15.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 94	II
16.	Stroķi	Liepājas	Vecpils	s. a.	KPM 828	III
17.	Stroķi	Liepājas	Vecpils	s. a.	KPM 829	III
18.	Stroķi	Liepājas	Vecpils	s. a.	KPM 830	III
19.	Purmsāti	Liepājas	Purmsāti	s. a.	KPM 841	III
20.	Roņi	Aizputes	Kazdangas	s. a.	A 833	III
21.	Roņi	Aizputes	Kazdangas	s. a.	VVM 1189	III
22.	Roņi	Aizputes	Kazdangas	s. a.	VVM 1190	III
23.	Roņi	Aizputes	Kazdangas	s. a.	KPM 1671a	III
24.	Roņi	Aizputes	Kazdangas	s. a.	KPM 1671c	III
25.	Roņi	Aizputes	Kazdangas	s. a.	KPM 1671e	III
26.	Kalniņi	Aizputes	Alsungas	s. a.	A 5843	III
27.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 395	III
28.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 9066 : 14	III
29.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10944 : 1087	III
30.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1091	III
31.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	1.	A 7607 : 8	III
32.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	7.	A 7613 : 5	III
33.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	18.	A 7624 : 5	III
34.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	28.	A 7635 : 22	III
35.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	37.	A 7644 : 5	III
36.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	37.	A 7644 : 5a	III
37.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	s. a.	A 7645 : 29	III
38.	Lielīvandes	Kuldīgas	Īvandes	s. a.	VVM 402	III
39.	Vecpils	Liepājas	Vecpils	s. a.	RDM 85e	III
40.	Kalniņi	Aizputes	Alsungas	32.	A 11734 : 19	IV
41.	Roņi	Aizputes	Kazdangas	s. a.	A 7967 : 16	IV
42.	Roņi	Aizputes	Kazdangas	s. a.	A 7967 : 29	IV
43.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	19.	A 7434 : 3	IV
44.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	19.	A 7434 : 4	IV
45.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	37.	A 7644 : 4	IV
46.	Kapenieki	Kuldīgas	Raņķu	s. a.	A 7688 : 2	IV
47.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8131 : 5	IV
48.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 387	IV
49.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 396	IV
50.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 400	IV
51.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 401	IV
52.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 9804 : 3	IV
53.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1082	IV
54.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1083	IV
55.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1084	IV
56.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1085	IV
57.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1088	IV
58.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1089	IV
59.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1090	IV
60.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1090	IV
61.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10099 : 16	IV
62.	Sāraju uzk.	Talsu	Lībagu	8.	A 12816 : 103	IV
63.	Sāraju uzk.	Talsu	Lībagu	8.	A 12816 : 104	IV

Tabulas nobeigums

1	2	3	4	5	6	7
64.	Pasilciems	Ventspils	Piltenes	s. a.	KPM k. III 169	IV
65.	Pasilciems	Ventspils	Piltenes	s. a.	KPM 1534 s	IV
66.	Kazdangas	Aizputes	Kazdangas	s. a.	KPM 1671 e	vītu loku
67.	Kazdangas	Aizputes	Kazdangas	s. a.	KPM 1671	vītu loku
68.	Vecvagari	Aizputes	Cīravas	s. a.	A 9648 : 16	fragm.
69.	Rudbārži	Kuldīgas	Rudbārži	s. a.	A 8522 : 2	bērna
70.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 389	bērna
71.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 390	bērna
72.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 392	bērna
73.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 8571 : 399	fragm.
74.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1086	bērna
75.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1095	fragm.
76.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1096	fragm.
77.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1097	fragm.
78.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1098	fragm.
79.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1099	bērna
80.	Vilkumuižas ez.	Talsu	Talsu pils.	s. a.	A 10994 : 1100	bērna
81.	Landzes bazn.	Ventspils	Piltenes	s. a.	A 965	bērna
82.	Piltene	Ventspils	Piltenes	s. a.	VVM 966	bērna
			Skandināvu aproces			
1.	Smukumi	Liepājas	Grobiņas	III	A 7138 : 24	
2.	Smukumi	Liepājas	Grobiņas	III	A 7138 : 25	
3.	Smukumi	Liepājas	Grobiņas	III	A 7138 : 26	
4.	Smukumi	Liepājas	Grobiņas	III	A 7138 : 27	
5.	Smukumi	Liepājas	Grobiņas	III	A 7138 : 28	
6.	Smukumi	Liepājas	Grobiņas	III	A 7138 : 35	
7.	Smukumi	Liepājas	Grobiņas	III	A 7138 : 37	
8.	Porāni	Liepājas	Grobiņas	5. uzk.	A 12062 : 19	

PARINDES

[1] LA. — 189. lpp., 48. tab.: 22.
[2] Nerman B. Grobin—Seeburg. Ausgrabungen und Funde. — Stockholm; Uppsala, 1958. — S. 107.
[3] LA. — 189. lpp.
[4] Vaitkunskienė L. Gintališkis kapinynas // Lietuvos archeologija. — Vilnius, 1979. — T. 1. — Pav. 25: 2, 9.
[5] Brastiņš E. Latviešu ornamentika. — R., 1923. — 35.—40. lpp.
[6] Vaitkunskienė L. Gintališkis kapinynas. — Pav. 25: 1, 2.
[7] Nerman B. Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. — Stockholm, 1929. — Fig. 10.
[8] Kazakevičius V. A Rare Animal-Headed Cross-Bow Brooch from Plinkaigalis in Lithuania // Fornvannen 78. — Stockholm, 1983. — P. 189—196; Šimenas V. Vidgiriu kapinynas // Archeologinai tyrinijimai Lietuvoje 1988 ir 1989 mutais. — Vilnius, 1990. — P. 105.
[9] Salin B. Die Altgermanische Thürornamentik. — Stockholm, 1904. — S. 356.
[10] LA. — 158. lpp.
[11] Kovács T. The Bronze Age in Hungary. — Budapest, 1977. — P. 39, fig. 17.
[12] Zemītis G., Rozenberga V. Senču raksti. — R., 1991. — 30. lpp., 8. att.: 11.
[13] Latvijas vēsture gadskaitļos // LVIŽ. — 1991. — Nr. 1. — 152. lpp.
[14] Стурлуссон С. Круг земной. — М., 1980. — С. 159.
[15] Brastiņš E. Latviešu ornamentika. — 35.—40. lpp.; Sudmalis J. Rotājošs raksts latviešu tautas mākslā // Dabas un vēstures kalendārs 1972. gadam. — R., 1971. — 241. lpp.
[16] Nerman B. Die Verbindungen zwischen Skandinavien .. — Fig. 10.

B. Vaska

ORNAMENT ON CURONIAN BRACELETS WITH ANIMAL-HEAD ENDS

Summary

In the paper an ornament on bracelets with animal-head ends worn by Curonian males in the 10th—13th centuries is analysed. The development period of the form of bracelets is divided into two stages — the 10th—11th and the 12th—13th centuries, when the typical Curonian animal-head bracelet with a slender, widened muzzle part in the end and a flattened arc widened in the middle had formed. When analysing the ornament of bracelets, the latter have been divided into four chronologically successive groups with somewhat different ornament motifs and their composition (Fig. 1: 1—5). A complete unity of the bracelet form and its ornament has not formed in any of the considered groups, although bracelets of the third group (Fig. 1: 4) are near to it. The origin of the animal-head motif in the concrete case seems to be connected with direct influences of Gotland, which is attested by animal-head bracelets found in Scandinavian graves of Grobiņa. Its development from local bow brooches with

an animal-head in the end of the foot seems to be less credible because the latter have spread in the 6th—8th centuries, and in later brooches the animal-head has completely geometrized. There are other ornament motifs on bracelets met in the territories around the Baltic Sea that have become well-known in Latvia beginning with the 10th century (Fig. 2, 3). When trying to explain the meaning of different motifs, it is impossible to avoid subjective approach because no written evidences exist to explain it. Therefore the riew that the animal-head could represent a dragon with symbolics similar to that spread among vikings should be considered a supposition, just as the version that a triangle with a circle or three circles on its apex could symbolize heaven. The cross symbol found on bracelets could be explained as a model of the cosmic order of the world, although the influence of the Christian religion cannot be ruled out either.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The main ornamental patterns of the bracelets.
Fig. 2. Ornament on the muzzle part of the animal-headed bracelets of the fourth group.
Fig. 3. The bracelets with the lines of punched triangles.
Fig. 4. Map of the distribution of bracelets (Kurzeme).

A. Vasks

TĪĢEĻI UN LEJAMVEIDNES BRIKUĻU NOCIETINĀTAJĀ APMETNĒ

Viena no bronzas laikmeta saimniecības spilgtākajām iezīmēm Latvijā bija bronzas apstrāde. Par šā no tālienes iegūtā metāla kausēšanu un priekšmetu atliešanu liecina māla tīģeļi un lejamveidnes, kuras atrod gandrīz visos vēlā bronzas un senākā dzelzs laikmeta Latvijas pilskalnos. Šie atradumi raksturīgi arī Brikuļu nocietinātajai apmetnei Lubāna ezera dienvidaustrumu piekrastē. 70. gados šo pieminekli izpētīja pilnībā, iegūstot plašu arheoloģisko materiālu.[1] Tā analīze liecināja, ka pilskalna apdzīvotībā izšķirami divi posmi — agrākais, kas aptvēra laiku no 1. g. t. p. m. ē. 1. ceturkšņa līdz m. ē. pirmajiem gadsimtiem, un vēlākais posms, kas attiecas uz 1. g. t. otro pusi. Lielākā daļa atradumu un celtniecības palieku saistīta ar pilskalna apdzīvotības agrāko posmu. Uz šo laiku attiecas arī Brikuļos atrastie tīģeļu un lejamveidņu fragmenti.

Nocietinātajā apmetnē atrasti 170 māla tīģeļu fragmenti. Tīģeļi gatavoti no devona māla, piejaucot tam zvirgzdus vai smiltis. Tā kā devona māla ugunsizturība ir 1130—1460 °C, bet bronzas kušanas t° 970—1020 °C (turklāt bronzas liešanas t° ir vēl par 100° augstāka), tad tīģeļu ugunsizturības rezerve nav bijusi liela.[2] Šā iemesla dēļ daudzi tīģeļu fragmenti ir stipri izdeguši, poraini, dažkārt deformējušies un keramizējušies. Daudziem tīģeļiem malas un iekšpuse pārklājusies ar stiklveida sakusuma kārtu. Virknei masīvāko tīģeļu iekšpusē vērojamas patinējušās bronzas paliekas.

Brikuļu tīģeļiem bijusi bļodveida forma (dzelzs laikmetam raksturīgo cilindrisko jeb mucveida tīģeļu fragmenti nav identificēti), ar plakanu (1. att.: 7—10) vai noapaļotu (1. att.: 2, 3) apakšu. Tīģeļu sienu biezums svārstījās no 1 līdz 3 cm. Parasti tīģeļu apakšdaļa ir biezāka, bet malas — plānākas, tomēr dažkārt vērojama pretēja aina. Tas noticis acīmredzot tādēļ, ka tīģelis karstumā deformējies (1. att.: 6, 7). Spriežot pēc attiecīgajiem fragmentiem, tīģeļi bijuši gan pavisam lēzeni, piemēroti neliela metāla daudzuma kausēšanai (1. att.: 7), gan ar augstām (līdz 5 cm) malām lielāka bronzas daudzuma kausēšanai (1. att.: 2, 3). Zināmu priekšstatu par tīģeļu izmēriem dod arī to malu diametru mērījumi (8—12 cm). Daudzos gadījumos tīģelim bija izveidots «snīpis» izkausētā metāla izliešanai veidnē, tādēļ tīģeļa mala nebija apaļa, bet ovāla. Pavisam atrasti astoņi šādu izlietņu fragmenti. Daži no «snīpjiem» bijuši izvirzīti vairākus centimetrus uz āru, to plakanā apakša un sāni veidoja asas šķautnes (1. att.: 4, 5). Citi bijuši mazāk izcelti, tiem plūdlīniju forma (1. att.: 1). Brikuļu apmetnes tīģeļi pēc formas ir diezgan dažādi, kas liecina par visai izvērstiem un specializētiem bronzas kausēšanas paņēmieniem.

Lejamveidņu fragmenti pārstāv divus veidņu tipus — viengabala (227 vienības) un saliekamās (21 vienība). Lejamveidnes gatavotas no māla un smilšu masas, tā panākot smalku struktūru un nodrošinot lējumam gludu virsmu.

Ja gribēja atliet priekšmetus viengabala veidnēs, vispirms no vaska vai cita viegli kūstoša un plastiska materiāla izgatavoja vēlamā priekšmeta modeli, kuru aplipināja ar sagatavoto māla masu. Izveidoja arī piltuvi šķidrā metāla ieliešanai. Atrastie fragmenti rāda, ka piltuves augšmalas diametrs bijis 4 cm (1. att.: 11), zemāk piltuves kakls sašaurinājās, savienojuma vietā ar priekšmeta modeli tas bijis tikai ap 2 mm plats. Veidnes žāvēšanas un apdedzināšanas laikā viegli kūstošais materiāls iztecēja, atstādams mālā precīzu priekšmeta nospiedumu. Pēc tam kad sakarsētajā veidnē ielēja metālu un tas sacietēja, gatavo bronzas priekšmetu varēja izņemt, tikai veidni sasitot. Spriežot pēc atrastajiem fragmentiem, šādās veidnēs tikuši atlieti bronzas riņķi ar šķērsgriezumā apaļu loku (1. att.: 11—13). Gadījumos, kad veidņu fragmenti bija pietiekami lieli, lai noteiktu riņķa diametru, varēja konstatēt, ka lietas diametrā 5—6, 9—12 un 14—16 cm lielas aproces un kaklariņķi ar šķērsgriezumā 3—6 mm resnu loku. Līdzīgu lejamveidņu lauskas raksturīgas visiem Austrumbaltijas agrajiem pilskalniem, kuros notikusi bronzas apstrāde. Pašas bronzas aproces un kaklariņķus atrod daudz retāk. Brikuļos atrada sešus šādu aproču fragmentus (1. att.: 20—23, 25). Vesela aproce bija Ķivutkalna otrajā depozītā.[3] Ķivutkalnā atrada arī vairākus līdzīgu aproču vai kaklariņķu fragmentus.[4] Šādi atradumi zināmi arī Klaņģukalnā[5] un Paplakas pilskalnā.[6]

Četriem lejamveidņu fragmentiem konstatēts dubultkanāls (1. att.: 18). Iespējams, ka šie fragmenti nāk no lejamveidnēm, kas bija domātas kaklariņķa vai aproces ar pamīšiem galiem atliešanai. Daži veidņu fragmenti norāda uz taisnu, šķērsgriezumā apaļu bronzas stienīšu atliešanu (1. att.: 19). Šādā veidnē varēja būt atlieta sagatave, piemēram, īlenam (1. att.: 24).

Lielāku un sarežģītākas formas priekšmetu atliešanai lietoja saliekamās divpusīgās veidnes. Tās gatavoja ar pastāvīga veiduļa (tas varēja būt gatavs bronzas priekšmets vai arī no cita materiāla, piemēram, koka, izgatavots modelis) palīdzību. Veiduļa

1. att. Māla tīģeļi *(1—10)*, lejamveidnes *(11—19)* un bronzas priekšmeti *(20—25)* Brikuļu nocietinātajā apmetnē.

abas puses nospieda mīkstajā māla masā, abus nospiedumus izžāvēja, apdedzināja, salika kopā un apsēja. Šķēpa vai cirvja uzmavas dobuma izveidei izmantoja īpašu māla serdeni.

Apmetnē atrasto saliekamo lejamveidņu fragmenti liecina par bronzas šķēpu izgatavošanu (1. att.: 17). Vienā no veidnēm redzamais šķēpa nospiedums (1. att.: 15) pilnībā atbilst Birzniekos, Jaunāmuižā un Druviņos atrasto bronzas šķēpu formai.[7] Pēdējo no minētajiem šķēpu galiem datē ar 950.—750. g. p. m. ē.[8] Līdzīgi datējama arī Brikuļu lejamveidne. Cits lejamveidnes fragments, iespējams, ir no veidnes, kas domāta t. s. Melāra tipa cirvja atliešanai (1. att.: 16). Lieti arī vēl citi priekšmeti, tomēr par tiem tuvāk neļauj spriest veidņu fragmentu nelielie izmēri. Tā uzmanību saista veidnes fragments ar konisku bedrīti (1. att.: 14), tomēr nav iespējams noteikt, kāds priekšmets tad īsti atliets šajā veidnē.

Vērtējot bronzas apstrādes tehniskās attīstības līmeni, ciktāl par to var spriest pēc atrastajiem tīģeļiem un lejamveidnēm, jāatzīst, ka Brikuļu nocietinātajā apmetnē tas bijis tāds pats kā citos Daugavas baseina agrajos pilskalnos, kur konstatēta bronzas apstrāde. J. Graudonis ir salīdzinājis bronzas apstrādes līmeni Daugavas lejtecē ar to, kāds bijis sasniegts citur Ziemeļeiropā, un atzinis to līdzību.[9] Šis salīdzinājums pilnībā attiecināms arī uz Brikuļiem.

Tīģeļu un lejamveidņu atradumi dod norādes arī par bronzas apstrādes lomu Brikuļu apmetnes iedzīvotāju saimnieciskajā dzīvē. Māla tīģeļu un lejamveidņu fragmenti ir vislielākā atradumu grupa — pavisam 418 vienību jeb 40% no visām Brikuļos atrastajām 1020 senlietām. Ķivutkalnā, kas bija nozīmīgākais bronzas apstrādes centrs Daugavas lej-

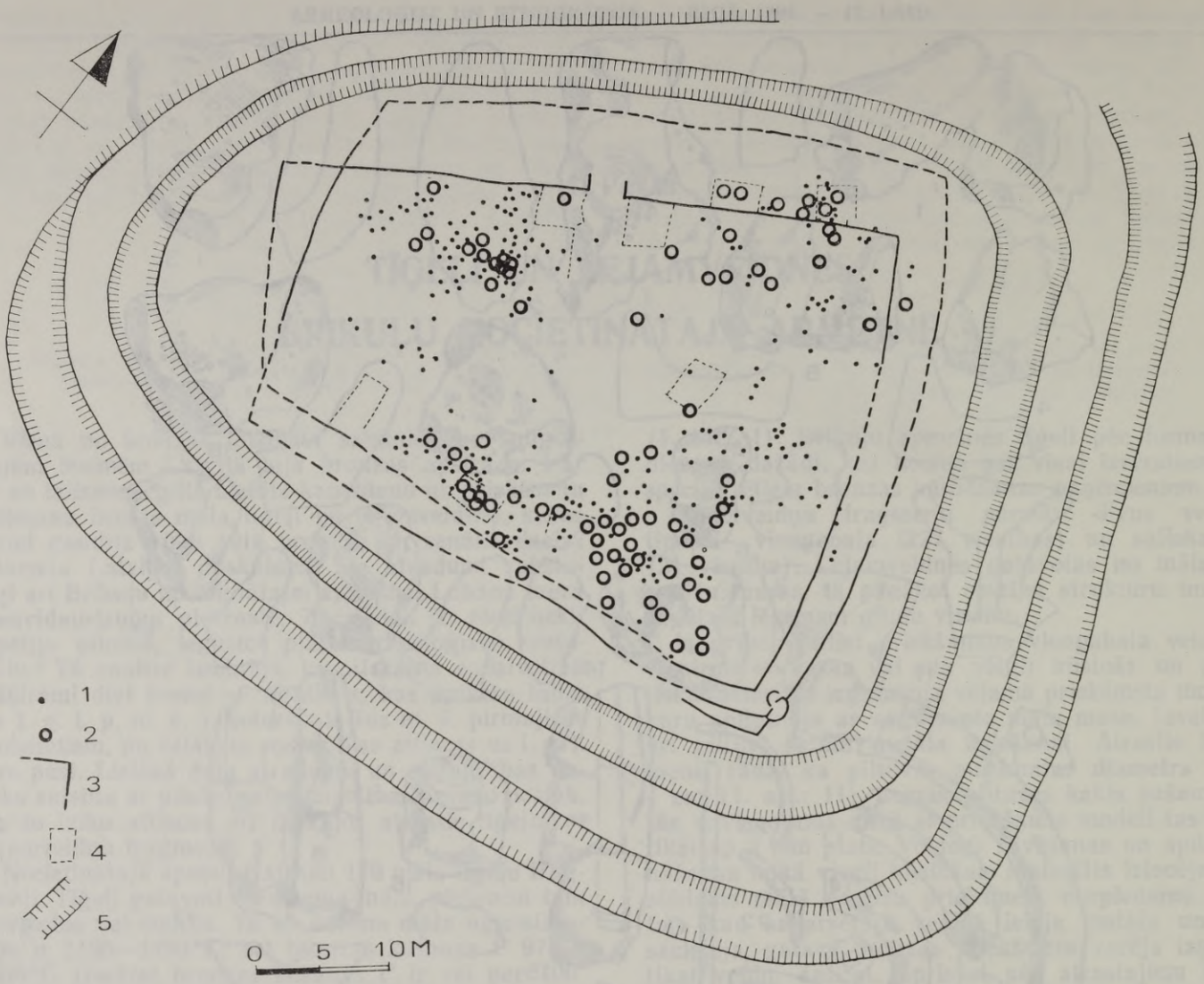

2. att. Tīģeļu un lejamveidņu atradumu vietas Brikuļu nocietinātajā apmetnē.
1 — tīģeļa vai lejamveidnes atraduma vieta, *2* — pavards, *3* — palisāde, *4* — celtnes vieta, *5* — aizsarggrāvis.

tecē, atrada 735 vienības, to īpatsvars — 27% no visām senlietām,[10] Doles Kļaņģukalnā — 24%, Lielvārdes Dievukalnā — nepilnus 7%,[11] bet Kokneses Mūkukalnā — ap 2%[12]. Jāņem, protams, vērā, ka šo bronzas apstrādes piederumu uzskaite izdarīta pēc to fragmentiem, nevis pēc veseliem tīģeļiem un lejamveidnēm, tāpēc salīdzināmie skaitļi un procenti nav drošticams rādītājs. Tomēr par nejaušām nevar uzskatīt prāvās atšķirības starp šo atradumu skaitu Brikuļos un Ķivutkalnā, no vienas puses, un Dievukalnā, Mūkukalnā, kā arī vēl dažos citos pilskalnos, kur to ir vēl mazāk vai nav vispār (Asotē, Dignājā u. c.), no otras. Acīmredzot dažos pilskalnos bronzas apstrādei bija lielāka, dažos mazāka nozīme. Brikuļu apmetnē šīs nozares loma bija ievērojama.

Kā liecina tīģeļu un lejamveidņu izplatība apmetnes teritorijā (2. att.), bronzu kausēja un lēja visā apmetnes blīvi apdzīvotajā daļā gar ziemeļrietumu, dienvidaustrumu un daļēji arī gar ziemeļaustrumu palisādi. Par šeit pastāvējušo un laika gaitā daudzkārt atjaunoto celtņu blīvo izvietojumu liecina lielais pavardu skaits. No 80 apmetnē fiksētajiem pavardiem 60 bija pavardi ar māla apmali un smilšu klonu.[13] Tās bija universālas apkures ierīces, kas kalpoja arī bronzas kausēšanai.

Lai nodarbotos ar bronzas apstrādi tādos apjomos kā Brikuļos, nepietika ar tehniskajām zināšanām vien — bija nepieciešams arī pastāvīgs metāla izejvielu piegādes nodrošinājums. To varēja panākt, tikai realizējot regulāru maiņas tirdzniecību ar novadiem, kur bronza ieplūda lielākā daudzumā. Latvijai šādas attiecības bija ar dienvidaustrumu Baltijas apgabalu teritorijā starp Vislu un Nemunu, kur bronza ieplūda no Karpatu—Balkānu reģiona apmaiņā pret dzintaru. Gar Baltijas jūras piekrasti, bet tālāk pa Daugavu un Aivieksti bronza sasniedza Lubāna ezeru. Jāpiezīmē, ka šis sakaru ceļš darbojās jau kopš vidējā neolīta, kad, izvēršoties dzintara tirdzniecībai, Lubāna zemienē izveidojās nozīmīgs šā materiāla apstrādes centrs.[14] Bronzas laikmeta otrajā pusē par nozīmīgu maiņas tirdzniecības un bronzas apstrādes centru Lubāna līdzenumā kļuva Brikuļu nocietinātā apmetne. Tās iedzīvotāji, no vienas puses, uzturēja tālos maiņas sakarus ar bronzas piegādātājiem — mainīja lopkopības, zemkopības un mednie-

cības produktus pret bronzu. No otras puses, iemainīto bronzu, vismaz daļēji, viņi apstrādāja atbilstoši vietējām vajadzībām un izgatavotos priekšmetus mainīja pret iepriekš nosauktajiem produktiem. Tādā veidā Brikuļu nocietinātā apmetne pildīja arī starpnieka funkcijas maiņas tirdzniecībā starp tālajiem novadiem un tuvākās apkārtnes apmetnēm. Pie pēdējām pieskaitāma virkne t. s. atklāto apmetņu (Īdeņos, Kvāpānos, Zvejsalās, Asnē, Malmutā, Aborā, Smaudžos, Jašubovā), kurās atrasta šim laikmetam raksturīgā švīkātā keramika un daži citi atradumi,[15] bet nav iegūti nekādi norādījumi par bronzas apstrādi. Ka bronzas priekšmeti tomēr bija arī šo apmetņu iedzīvotāju rīcībā, liecina Zvejsalās atrastais Melāra tipa bronzas uzmavas cirvis. Acīmredzot šos priekšmetus Lubāna līdzenuma apmetņu iedzīvotāji ieguva no Brikuļu meistariem, pretī dodot lopkopības, medniecības, zvejniecības un zemkopības produktus. Līdz ar to Brikuļu nocietinātajā apmetnē, tāpat kā vairākos citos Daugavas baseina agrajos pilskalnos, koncentrējās ievērojamas materiālās vērtības gan deficītās bronzas, gan vietējo produktu veidā. Tāpēc ir pamats uzskatīt, ka Brikuļu iedzīvotāju labklājību nodrošināja ne vien nodarbošanās ar lopkopību un zemkopību, bet lielā mērā arī bronzas apstrāde un ar to saistītā maiņas tirdzniecība. Tieši šīs nozares agrīnos pilskalnus padarīja par sava laika ekonomiskajiem, kultūras un, domājams, arī varas centriem.

PARINDES

[1] Vasks A. Brikuļu nocietinātā apmetne // Mat. 1978. — R., 1979. — 89.—92. lpp.; Vasks A. Darbu nobeigums Brikuļu nocietinātajā apmetnē // Mat. 1979. — R., 1980. — 110.—112. lpp.

[2] Daiga J., Grosvalds I. Senākie tīgeļi Latvijā // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 17. lpp.

[3] Graudonis J. Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. — R., 1989. — XLVI tab.: 2.

[4] Turpat. — XXXII tab.: 8—10, 24, 25.

[5] Граудонис Я. Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Начало разложения первобытнообщинного строя. — Рига, 1967. — Табл. XX: 24, 25.

[6] Vasks A. Izrakumi Dienvidkurzemē // Mat. 1976. — R., 1977. — 76. lpp.

[7] Граудонис Я. Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Табл. XXIV: 19—21.

[8] Turpat. — 97. lpp.

[9] Graudonis J. Nocietinātās apmetnes Daugavas lejtecē. — 83. lpp.

[10] Turpat. — 1. tab.

[11] Zariņa A. Atradumi nocietinātā apmetnē Lielvārdes Dievukalnā // LZAV. — 1982. — Nr. 5. — 59.—67. lpp.

[12] Graudonis J. Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā // AE. — R., 1978. — 12. laid. — 1. pielikums.

[13] Васкс А. Очаги с глиняным бортиком на укрепленном поселении Брикули // ИАН. — 1987. — № 5. — С. 43, 44, рис. 1.

[14] Лозе И. А. Вопросы картографирования янтаря эпохи неолита на Европейской части СССР // ИАН. — 1980. — № 9. — С. 77, рис. 4.

[15] Лозе И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. — Рига, 1979. — С. 108.

A. Vasks

CRUCIBLES AND MOULDS IN THE BRIKUĻI FORTIFIED SETTLEMENT

Summary

In the Brikuļi fortified settlement located on the south-eastern bank of Lake Lubāna and investigated completely in the 70s, fragments of 170 clay crucibles and 248 moulds have been found. These bronze processing appurtenances are related to the Late Bronze and Early Iron Ages, i. e. the 1st millenium BC. The crucibles were bowl-shaped, with flat or rounded bottoms (Fig. 1: 2, 3, 7—10), the diameter at the rims — 8—12 cm. Some crucibles were quite shallow, for melting a small quantity of metal (Fig. 1: 17), others were more capacious, with 5-cm-high rims (Fig. 1 : 2, 3). The bigger crucibles had a nozzle formed in their side rim for pouring the melted metal into a mould (Fig. 1: 1, 4, 5). Moulds were of two types — one-piece (227 fragments) and collapsible ones (21 fragments). One-piece moulds had special funnels for pouring in metal (Fig. 1: 11). They were used only once because, when taking out the ready thing, the mould was to be broken. Bracelets and neckrings 5—6, 9—12 and 14—16 cm in diameter have been cast in such moulds (Fig. 1: 11—13, 20—23, 25). Collapsible moulds were used for casting more complicated things. Spearheads (Fig. 1: 15, 17), socketed celts (Fig. 1: 16) and some other things with unclear identity (Fig. 1: 14) have been cast in them.

Crucibles and moulds make 40% of all 1020 artifacts found in Brikuļi. This proves the importance of bronze processing in the economy of population of the site. The distribution of crucibles and moulds (Fig. 2) testifies to the fact that bronze has been processed in the whole territory of the site. The Brikuļi fortified site has been the biggest bronze-processing centre in the Lubāna Lowland.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Clay crucibles (1—10), moulds (11—19) and bronze articles (20—25) in the Brikuļi fortified settlement.

Fig. 2. Find-spots of crucibles and moulds in the Brikuļi fortified settlement: 1 — find-spots of crucibles and moulds; 2 — hearths; 3 — stake fence; 4 — places of buildings; 5 — moat.

A. Vijups

PAKAVSAKTAS AR MASĪVĀM UN GARENĀM ZVĒRGALVĀM LATVIJAS 14.—15. GS. ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Latvijas viduslaiku arheoloģiskajā materiālā starp pakavsaktām ar zvērgalvu un liliju galiem var nodalīt mazskaitlīgu šo saktu tipu ar masīvām, garenām zvērgalvām, kurām raksturīgas garas, senākiem eksemplāriem dubultotas «ausis» un izvirzīta apakšējā, «zoda» daļa (1. att.). Salīdzinājumā ar citiem tipiem šajā pakavsaktu apakšgrupā minētajām saktām gali veidoti apjomīgāki, tiem samērā rūpīga apdare. No citām viduslaiku pakavsaktām ar zvērgalvu galiem tās atšķir savādāks zvērgalvu stilizācijas

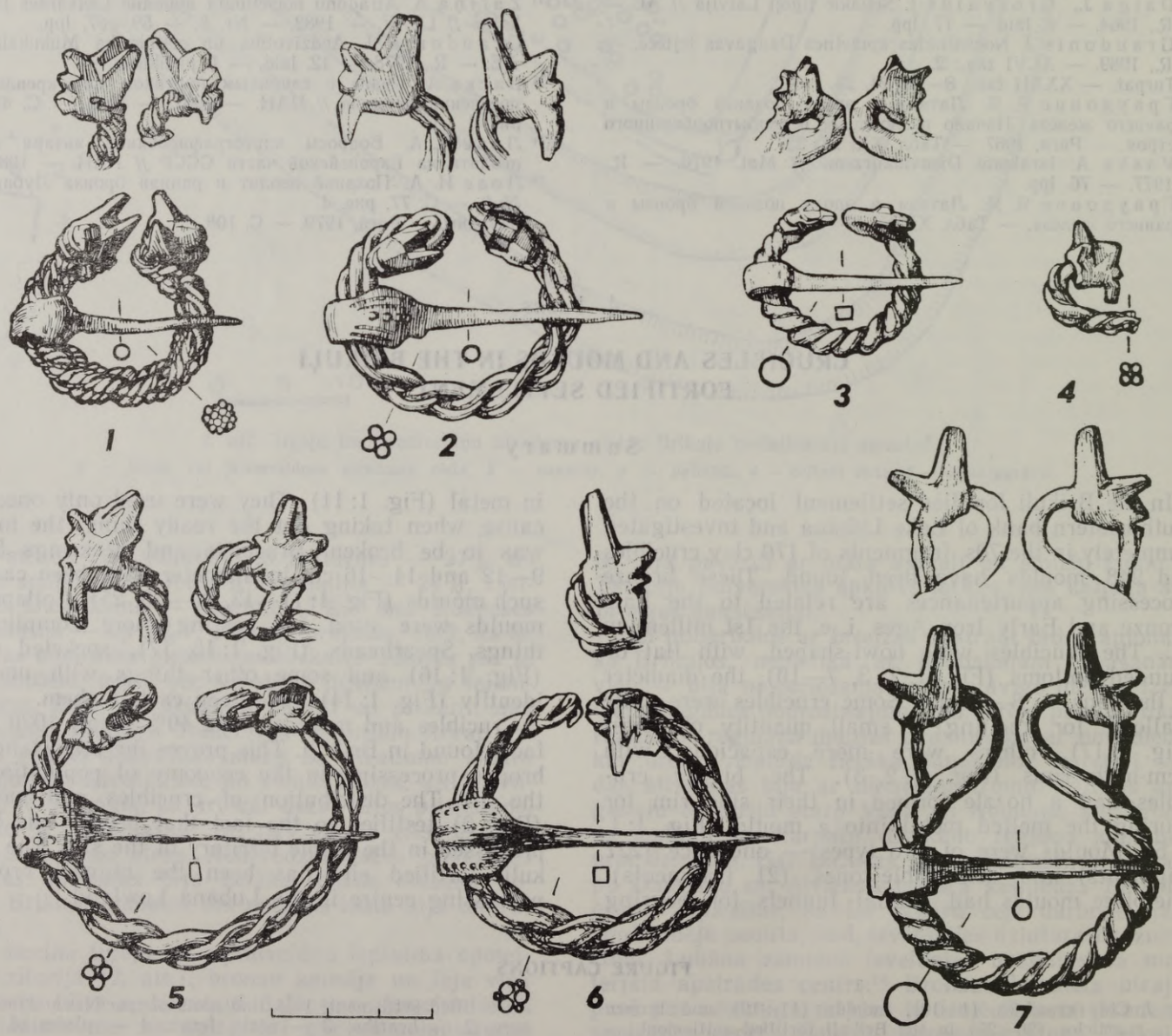

1. att. Pakavsaktas ar masīviem un gareniem zvērgalvu galiem.

1 — Dundagas Laukumuiža, CVVM 7316 : 27; *2* — Liezeres Ozolmuiža, CVVM 64688; *3* — Tērvete, A 12551: 18; *4* — Aizkraukle, A 11637: 19; *5* — Koknese, A 7992; *6* — Cibla, CVVM 7781: 11; *7* — Dignāja, RLB 697.

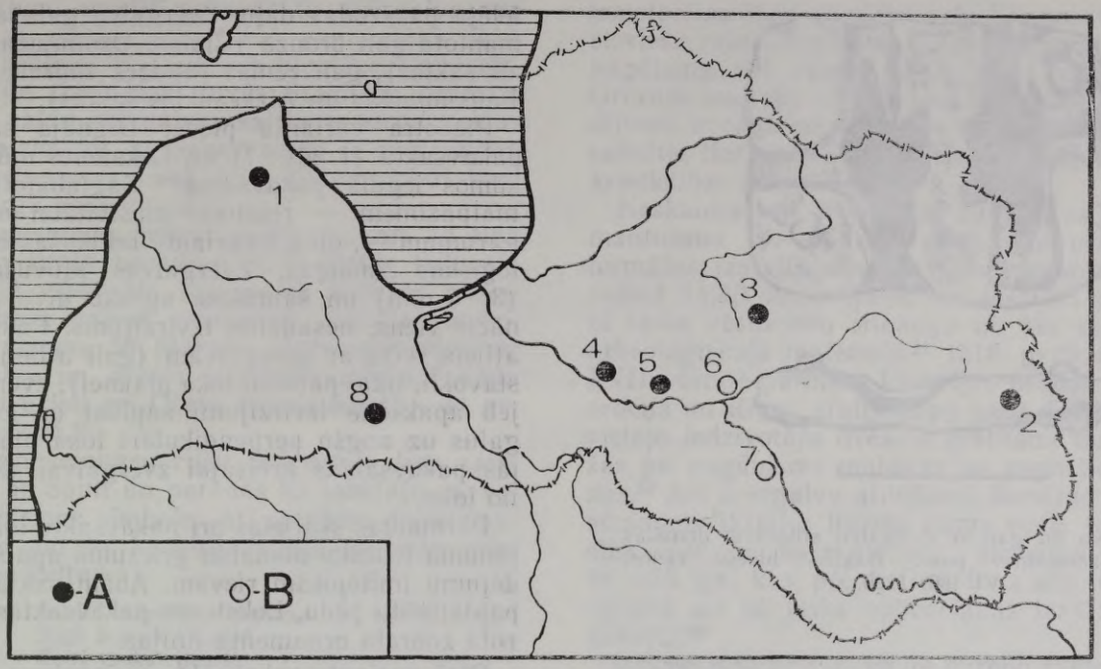

2. att. Pakavsaktas ar masīviem un gareniem zvērgalvu galiem. Atradumu vietas Latvijā.

A — pirmā varianta saktas; *B* — otrā varianta saktas. *1* — Dundagas Laukumuiža, *2* — Cibla, *3* — Liezeres Ozolmuiža, *4* — Aizkraukle, *5* — Koknese, *6* — Lokstene, *7* — Dignāja, *8* — Tērvete.

veids, kas viduslaiku pakavsaktām raksturojams kā samērā reālistisks, rūpīgi veidots loks (parasti pīts vai ar dziļām tordējumu imitējošām rievām rotāts) un tehnoloģiski darbietilpīgs izgatavošanas process.

Pakavsaktas ar līdzīgi stilizētām zvērgalvām un loka veidojumu plaši sastopamas Lietuvas 13.—16. gs. arheoloģiskajā materiālā. Lietuvā šā tipa greznākās pakavsaktas, kas konstatētas 13.—15. gs. depozītos,[1] veidotas sudrabā un nereti rotātas ar lazurītu.[2] Lietuvas kapulauku materiālā sastopamas arī šā tipa 14.—16. gs. pakavsaktas, kas darinātas no bronzas.[3] Ņemot vērā šo pakavsaktu izplatību Lietuvas teritorijā, kā arī atsevišķu eksemplāru kvalitatīvo apstrādi un materiālu, var uzskatīt, ka minētā tipa pakavsaktas ar zvērgalvu galiem veidojušās un ir raksturīgas tieši šai teritorijai. Viena sakta ar masīvām un garenām zvērgalvām atrasta arī Varšavas vojevodistē Polijas teritorijā.[4]

Latvijas arheoloģiskajā materiālā pagaidām zināmas septiņas veselas un viena fragmentāra šāda tipa pakavsakta. To atradumu vietu ģeogrāfija aptver gandrīz visu Latviju — no Dundagas Laukumuižas rietumos līdz Ciblas kapulaukam austrumos, bet visvairāk šā tipa saktu konstatēts Daugavas baseina pieminekļos (2. att.). Iespējams, tas ir tādēļ, ka Daugavas baseinā arheoloģiskā izpēte ir bijusi ļoti intensīva.

Četras no minētajām saktām ir savrupatradumi,[5] viena uzieta izrakumos Lokstenes pilī,[6] bet pārējās iegūtas 14. gs. kapu inventārā Dundagas Laukumuižas,[7] Ozolmuižas[8] un Ciblas[9] kapulaukā. Literatūrā pagaidām tuvāk aplūkota tikai Lokstenes sakta[10], lai gan šā tipa pakavsaktu attēli bez detalizētas analīzes publicēti jau mūsu gadsimta 30. gados.[11]

Atšķirībā no jau minētajām Lietuvas saktām visas Latvijā zināmās pakavsaktas ar masīvām un garenām zvērgalvām darinātas no bronzas, tikai Dundagas Laukumuižas un Aizkraukles pakavsaktām zvērgalvas veidotas no zemas raudzes sudraba.

Latvijas arheoloģiskajā materiālā sastopamām pakavsaktām ar masīvām un garenām zvērgalvām tipoloģiski (pēc zvērgalvu galu un loka formām) un hronoloģiski iespējams nodalīt divus variantus.

Pirmajā, hronoloģiski senākajā variantā ietilpst vidēja un liela izmēra saktas ar masīvām zvērgalvām un pītu loku (1. att.: 1, 2, 4—6). Mazākās saktas (atrasta Dundagas Laukumuižas 4. kapā) diametrs ir 35 mm, lielākās (Kokneses pakavsakta) — 64,5 mm. Tām raksturīgas masīvas, biezas (5,5—8 mm) un augstas (atkarībā no saktas lieluma 20—27 mm) zvērgalvas. Fragmentārajai Aizkraukles pakavsaktai, kura, spriežot pēc saglabājušās loka daļas, bijusi neliela, zvērgalva atbilstoši zemāka (14 mm). Visām šā varianta saktām raksturīgs loks, kas pīts no trim — četrām bronzas stieplēm (2—2,5 mm); Dundagas Laukumuižas un Ciblas saktām lokā iepītas vēl 3—4 mazākas savītas dubultstieplītes (1. att.: 1, 6). Visgreznākais un sarežģītākais loks ir Dundagas Laukumuižas saktai — četras lielās stieples, kuras veido šīs saktas loka pamatpinumu, ir savītas no trim mazākām. Lokā papildus iepītas četras mazākas dubultstieplītes, līdz ar to tā darināšanai izmantotas 20 atsevišķas stieples. Lietuvas materiālā šā tipa sudraba pakavsaktām loks veidots līdzīgi.[12] Lietuvā vistuvākās paralēles šā varianta saktām vērojamas Geliogalas depozīta materiālā.[13]

Pirmā varianta saktas datējamas ar 14. gs., par senāko tiek uzlūkota Dundagas Laukumuižas 4. kapa pakavsakta, kura konstatēta kopā ar 13. gs. beigu — 14. gs. sākuma monētpiekariņiem,[14] un Ciblas uzkalniņkapu 1 B uzkalniņa apbedījuma sakta.[15] Šādam datējumam atbilst arī Ozolmuižas kapulauka II

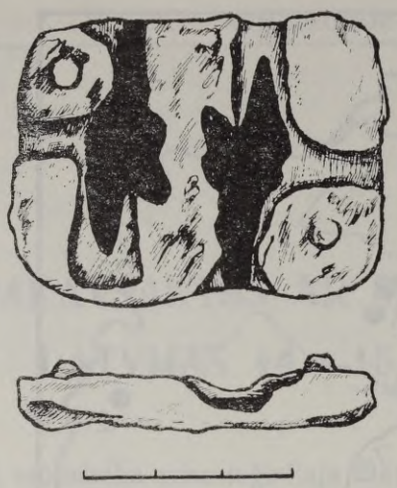

3. att. Masīvo un gareno zvērgalvu atliešanai domātās bronzas lejamveidnes puse. Ikšķiles libiešu ciems, VI 130: 1220.

kapa sakta (kapa inventārā bija arī divas vairogaproces[16]). Datējumu netieši apstiprina arī saktu zoslu formas. Vēlāks datējums (14. gadsimta vidus vai beigas) ir Kokneses savrupatrastajai saktai, kurai zvērgalvas veidotas paviršāk, griezumā četrstūraina zosla ar paplašinātu pēdu, kas rotāta ar trim izciļņu rindām (1. att.: 5).

Īpaši jāatzīmē pirmā varianta saktu zvērgalvu darināšanas tehnoloģija. Visiem zvērgalvu galiem vērojamas vairāk vai mazāk izteiktas lējuma šuves, kas šķērso galvas gareniski un liecina, ka tās atlietas divpusīgās veidnēs. Dundagas Laukumuižas, Aizkraukles, Ozolmuižas un Ciblas saktām veikta papildapstrāde, rūpīgi novīlējot šuves un padziļinot «purna» daļas rievas, turpretī Kokneses saktas gali nav apstrādāti.

Priekšstatu par zvērgalvu atliešanas tehnoloģiju konkretizē Ikšķiles libiešu ciema vietā atrastās bronzas divpusīgās lejamveidnes viena puse (3. att.), kurā atlietas pakavsaktu pirmā varianta zvērgalvas.[17] Salīdzinot veidnes formas ar šā varianta saktām, var secināt, ka Kokneses saktu galu atliešanā izmantota Ikšķiles veidnes puse.

Spriežot pēc tā, ka zvērgalvu metāls cieši aizpilda loka pinuma starpas pie galvas pamatnes un vietumis izvirzījumu veidā turpinās uz loka, kā arī pēc redzamiem stiepļu galiem «purna» daļā, secināms, ka zvērgalvas atlietas, jau sagatavotā loka galus ievietojot veidnēs. Šādam paņēmienam atbilst arī divpusīgās veidnes forma Ikšķiles materiālā. Ciblas pakavsaktai viens gals nokritis un atsegusies loka daļa ļauj detalizētāk priekšstatīt galu atliešanas procesu.

Loka stieples pie galiem nav sapītas, bet tikai cieši savītas. Viena stieple atstāta garāka nekā pārējās. Savīto galu ievietoja veidnē tā, lai garākā stieple šķērsotu visu zvērgalvas formu un atdurtos pret malu «purna» daļā. Pēc atliešanas un papildapstrādes šis stieples gals parādās griezumā «purna» priekšpusē. Spriežot pēc Ikšķiles veidnes un Kokneses saktas, izkausēto metālu divpusīgajā veidnē ielēja pa «zoda» daļu. Zvērgalvu galu atliešanai izmantota gan bronza (Ciblas, Ozolmuižas un Kokneses saktas), gan zemas raudzes sudrabs (Dundagas Laukumuižas un Aizkraukles saktas).

Pie otrā varianta pieder Dignājā savrupatrastā pakavsakta (1. att.: 7) un Lokstenes mūra pils izrakumos iegūtā pakavsakta.[18] Saglabājoties tipa pamatpazīmēm — relatīvai masivitātei un zvērgalvu garumam —, otrajā variantā notikušas būtiskas tipoloģiskas izmaiņas. Zvērgalvas kļuvušas plānākas (3—5 mm) un šaurākas, agrāko divu «ausu» vietā nācis viens, nesadalīts izvirzījums. Pakavsaktu loks atliets reizē ar zvērgalvām (gali atlieti jau atliektā stāvoklī, tikai paralēli loka plaknei), zvērgalvu «zodi» jeb apakšējie izvirzījumi saplūst ar loku. Uzliecot galus uz augšu perpendikulāri loka plaknei, Dignājas pakavsaktas kreisajai zvērgalvai «zods» atlūzis no loka.

Pārmaiņas skārušas arī pakavsaktu loku. Sarežģīto pinuma tehniku nomaina griezumā apaļš loks ar tordējumu imitējošām rievām. Abām saktām zoslas ar paplatinātu pēdu, Lokstenes pakavsaktas zoslas pēdu rotā zobrata ornamenta līnijas.

Otrā varianta pakavsaktu zvērgalvas pēc galu stilizācijas tuvas Lietuvas sudraba pakavsaktu galiem Staklišķu, Kretingas un Mitkiškes 13.—14. gs. depozītos.[19] Tomēr šīs Lietuvas sudraba pakavsaktas uzskatāmas par hronoloģiski agrākām, jo to zvērgalvām vienmēr veidotas divas «ausis», loks pīts no vairākām stieplēm. Tiešas analoģijas konstatējamas Obeļu un Jakštaiču kapulauku 15.—16. gs. sākuma kapu inventārā.[20] Šajā datējumā iekļaujas arī Lokstenes saktas atrašanas apstākļi. Tā atrasta 3. krāsns celtnes tuvumā, un Ē. Mugurēvičs to datē ar 15. gs. sākumu.[21] Trūkstot droši datējamiem 16. gs. atradumiem Latvijas arheoloģiskajā materiālā, otrais variants hronoloģiski attiecināms uz 15. gs.

Formu primitivizēšanās, tehnoloģiski vienkāršāku paņēmienu izmantošana saktu izgatavošanā otrajā variantā atspoguļo vispārējo tendenci pakavsaktu kā rotu attīstībā viduslaiku periodā.[22]

Kā savdabīgs starpposms, kurā apvienotas pirmā un otrā varianta iezīmes, uzlūkojama Tērvetē savrupatrastā nelielā pakavsakta (1. att.: 3). Saktai primitīvi veidotas vidēji biezas (4 mm) zvērgalvas ar diviem izvirzījumiem («ausīm»). Zvērgalvas līdzīgas pirmā varianta galiem, bet gali un loks atliets reizē un zvērgalvu «zoda» daļas savienotas ar loku. Griezumā apaļo loku, līdzīgi kā otrajā variantā, klāj dziļi, tordējumu imitējoši iegriezumi. Pakavsaktai nedaudz izliekta, griezumā četrstūraina zosla ar vāji izteiktu pēdu. Tērvetes saktas tipoloģiskās pazīmes ļauj to datēt apmēram ar 14. gs. beigām — 15. gs.

Ģeometrizētais, bet detaļās rūpīgi darinātais dzīvnieku galvu atveidojums pakavsaktu galos laikā, kad citu tipu zvērgalvu pakavsaktu attīstībā vērojama formu vienkāršošanās un ziedveida vai vēdekļveida formu parādīšanās,[23] acīmredzot izskaidrojams ar šo pakavsaktu ciešo saistību ar garīgo sfēru, senajiem ticējumiem. Šķiet, ka paralēli praktiskajam pielietojumam — apģērba saturēšanai — šīm saktām bijusi arī amuleta funkcija. Sarežģītāk ir noteikt, ar kādiem ticējumiem tieši saistās gan šā, gan cita tipa pakavsaktas, jo ģeometrizētais attēlojuma veids neļauj precīzi noskaidrot, kādu dzīvnieku galvas tikušas atveidotas.

Ir mēģinājumi saistīt pakavsaktu zvērgalvas ar čūskas galvas atveidojumu,[24] bet pamatotāka šķiet lietuviešu arheologa V. Dauguda hipotēze, kas izvirzīta, analizējot tipoloģiski tuvās Staklišķu depozīta saktas. Viņš saktu zvērgalvas saista ar zirga galvas attēlojumu, atzīmējot, ka pakavsaktas ar zvērgalvām visplašāk sastopamas laikā, kad Lietuvā bieži konstatēti arī zirgu apbedījumi.[25]

Minēto pieņēmumu netieši apstiprina arī šā tipa saktu galiem tuvās paralēles vēlā dzelzs laikmeta arheoloģiskajā materiālā sastopamo bronzas piekariņu — zirdziņu galvas veidojumā. Latvijas teritorijā atrasts vismaz 50 plakano zirdziņpiekariņu ar apjomīgu galvu un divām garenām ausīm,[26] šāda tipa piekariņi uzieti arī Obeļu kapulauka 13.—14. gs. materiālā Lietuvā.[27]

Baltu un arī somugru cilšu ticējumos zirgs saistās vispirms ar Sauli un parādās kā labklājības, veselības un gaismas simbols. Arī latviešu dainu materiāls liecina par to, ka zirgam bija noteikta saistība ar Saules kultu:

Saulīt' mana krustamāte,
Rīgā brauca baznīcā.
Četri vaska riteniši,
Pieci bēri kumeliņi.[28]

Zemkopju tautu ticējumos zirgs saistās ne tikai ar labklājību, bet arī ar auglību, tādēļ rotaslietas ar tā atveidu sastopamas galvenokārt sieviešu rotu materiālā.[29] Arī 14.—15. gs. pakavsaktas ar masīvām un garenām zvērgalvām Latvijas un Lietuvas materiālā konstatētas tieši sieviešu apbedījumos vai depozītos sieviešu rotu komplektos.[30] Divas galvas saktu galos, iespējams, vēl vairāk pastiprināja auglības nozīmi. Greznās sudraba saktas Lietuvas materiālā tādā gadījumā norāda uz īpašo vietu, kādu zirgs un ar to saistītie ticējumi ieņēma baltu garīgajā dzīvē pirms kristietības pieņemšanas.

Neskaidra var likties šīs simbolikas intensīvā izmantošana 14.—15. gs., proti, jau pēc kristietības formālas izplatīšanās Latvijas teritorijā. Tas acīmredzot daļēji skaidrojams ar literatūrā jau pieminēto tā laika vēsturisko situāciju un tās atspoguļošanos arheoloģiskajā materiālā.[31] 1318. gadā pāvests Jānis XXII vēstulē pārmeta Livonijas ordeņa mestram, ka ordeņa un Rīgas arhibīskapu karu dēļ esot aizmirsta vietējo iedzīvotāju dvēseļu glābšana un viņi atgriežas pie pagānisma maldiem un pareizticības cienīšanas.[32] Arī zvērgalvu atliešanai domātās lejamveidnes atradums Ikšķiles lībiešu ciema vietā, iespējams, liecina par pirmskristietisko ticējumu atdzimšanu 14.—15. gs., kas, pēc J. Graudoņa atzinuma, bija vērojama arī šā laika apbedīšanas tradīcijās Ikšķiles kapsētā.[33]

Pakavsaktu ar masīvo un gareno zvērgalvu parādīšanos un izplatību 14.—15. gs. tādējādi var saistīt ar zināmu pirmskristietisko ticējumu ietekmi, kas nāca no Lietuvas teritorijas un Latvijas teritorijā konkrētajā vēsturiskajā situācijā balstījās un attīstījās arī uz vietējiem senajiem pagāniskajiem priekšstatiem.

PARINDES

[1] Daugudis V. Stakliškių lobis. — Vilnius, 1968. — P. 18—23, pav. 13—18; Navickaitė-Kuncienė O. Senosios Rusios importas X—XIII amžių // MAD. Ser. A. — 1964. — N 1 (16). — P. 115—134, pav. 4, 6; Engel C. Zwei spätheidnische Silberfunde aus altsudauischem Gebiet // Prussia. — Königsberg, 1931. — Bd 29. — Abb. 12: c, d.

[2] Kretingas un Staklišķu depozītu saktas. Sk.: Daugudis V. Stakliškių lobis. — P. 18—19, pav. 13—14.

[3] Urbanavičius V., Urbanavičienė S. Archeologinai tyrimai // Lietuvos archeologija. — Vilnius, 1988. — Kn. 6: Obelių kapinynas. — Pav. 96: 5, 100: 5; Urbanavičius V. Jakštaičių senkapis // Lietuvos archeologija. — Vilnius, 1979. — Kn. 1. — Pav. 15: 2, 21: 1.

[4] I Balti: Alle origini dei Prussiani, degli Iatvinghi, dei Lituani e dei Lettoni: Dal V secolo a C. al XIV secolo. — Firenze, 1991. — Ill. 811. Pakavsakta atrasta Serockā Varšavas vojevodistē, glabājas Valsts arheoloģiskajā muzejā Varšavā, inv. nr. V/7491.

[5] Aizkraukles raj. Kokneses pilsdrupās atrastā sakta, LVM Arheoloģijas nodaļa, inv. nr. A 7992; Dobeles raj. Tērvetes pilsdrupu tuvumā atrastā sakta, LVM, inv. nr. A 12551: 18; Aizkraukles raj. Aizkraukles senpilsētā savrupatrastā fragmentārā sakta, LVM, inv. nr. A 11637: 19; Jēkabpils raj. Dignājas pagastā savrupatrastā sakta, LVM, inv. nr. RLB 697.

[6] Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — R., 1977. — 85. lpp., XXXV tab.: 23.

[7] Talsu raj. Dundagas Laukumuižas kapulauka 4. kapa sakta, LVM, inv. nr. CVVM 7316: 27.

[8] Madonas raj. Ozolmuižas kapulauka II apbedījuma pakavsakta, LVM, inv. nr. CVVM 64688.

[9] Ludzas raj. Ciblas kapulauka 1 B uzkalniņa apbedījuma sakta, LVM, inv. nr. CVVM 7781: 11.

[10] Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — 85. lpp., XXXV tab.: 23.

[11] Latviešu kultūra senatnē / Prof. F. Baloža un R. Šnores red. — R., 1937. — LVII tab.: 3; Katalog der Austellung zur Konferenz baltischer Archäologen in Riga 1930. — R., 1930. — Tab. 42: 5.

[12] Daugudis V. Stakliškių lobis. — Pav. 13—18.

[13] Turpat. — 16. att.; Engel C. Zwei spätheidnische silberfunde aus altsudauischem Gebiet. — S. 81, Abb. 12: c, d.

[14] Dundagas Laukumuižas 4. kapa inventāra jaunākie monētpiekariņi ir Pāderbornas bīskapa Oto I (1277—1307) Hallenburgas denāri, LVM, inv. nr. Dsj. 73., 77.

[15] Ciblas uzkalniņkapulauka 1 B uzkalniņa apbedījuma kapa inventārā ir gotiska bronzas slēdzene un 10 riņķasaktas (CVVM 7781: 16; CVVM 7781: 1—10).

[16] Divas vairogaproces, inv. nr. CVVM 64688.

[17] Veidne uzieta J. Graudoņa vadītajos izrakumos Ikšķiles ciemā 85. objektā XI laukumā, 2. kārtā, inv. nr. VI 130: 1220. Sk.: Graudonis J. Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Ikšķiles ciema vietā 1969.—1974. g. (VI Arheoloģijas nodaļa, VI 1: 23).

[18] Dignājas pagastā savrupatrastā pakavsakta, LVM, inv. nr. RLB 697; Lokstenes pakavsakta, VI 70: 109. Sk.: Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — 85. lpp., XXXV tab.: 23.

[19] Sk.: Daugudis V. Stakliškių lobis. — Pav. 14, 15, 18.

[20] Obeļu kapulauka 96. kapa inventārā. Sk.: Urbanavičius V., Urbanavičienė S. Archeologinai tyrimai. — Pav. 96, p. 54. Jakštaičių kapulaukā 36. un 39. kapa inventārā. Sk.: Urbanavičius V. Jakštaičių senkapis. — Pav. 15: 2, 21: 1.

[21] Mugurēvičs Ē. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — 85. lpp.

[22] Sk., piemēram, Dobeles pakavsaktu attīstības tendences: Vijups A. Dobeles kapsētas pakavsaktas // Acta Universitas Latviensis. — R., 1990. — Nr. 555. Feodālisma problēmas Baltijā. — 57. lpp.

[23] Turpat. — 52.—57. lpp.

[24] Гуревич Ф. Д. Украшения со звериными головами из прибалтийских могильников // КСИИМК. — М.; Л., 1947. — Вып. 15. — С. 68—76.

[25] Daugudis V. Stakliškių lobis. — P. 23.

[26] Svarāne D. Doles salas lībiešu kapulaukos atrastie 10.—13. gs. piekariņi — amuleti un rotaslietas // Daugavas raksti. — R., 1991. — 32.—34. lpp., 1. att.: 12.

[27] Urbanavičius V., Urbanavičienė S. Archeologinai tyrimai. — Pav. 71, p. 42.

[28] Latviešu tautasdziesmas / LPSR ZA Valodas un literatūras institūts. — R., 1981. — 1. sēj. — Nr. 10076.

[29] Zirgu atveidojumu saistību ar auglību sieviešu rotu materiālā atzīmē arī A. Zariņa, analizējot dzīvnieku figūru piekari-

ņus. Sk.: Zariņa A. Dažu Mārtiņsalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku piekariņiem // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 250.—251. lpp.

[30] Izņēmums ir vienīgi Obeļu kapulauka 141. vīrieša kaps, kurā konstatēta šā tipa sakta. Sk.: Urbanavičius V., Urbanavičienė S. Archeologinai tyrimai. — Pav. 100.

[31] Mugurēvičs E. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 232. lpp.

[32] Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. — Reval, 1855. — Bd 2. — N DCLXI; S. 43, 104.

[33] Graudonis J. Ieskats Ikšķiles vēsturē // Daugavas raksti. — R., 1991. — 87. lpp.

A. Vijups

HUFEISENFIBELN MIT MASSIVEN UND LÄNGLICHEN TIERKOPFENDEN IM ARCHÄOLOGISCHEN MATERIAL LETTLANDS AUS DEM 14.—16. JH.

Zusammenfassung

Im mittelalterlichen archäologischen Material Lettlands sondert sich einzeln in der Untergruppe der Hufeisenfibeln mit Tierkopf- und Lilienenden der Fibelntyp mit massiven und länglichen Tierkopfenden ab. Die Entstehung und Entwicklung des Typs ist mit dem litauischen Territorium verbunden, in dessen archäologischem Material diese Fibeln breit vertreten und oft aus Silber gefertigt sind. Im archäologischen Material Lettlands gibt es sieben ganze und eine fragmentarische bronzene Hufeisenfibel dieses Typs mit umfänglichen Tierköpfen, bei denen der «Kinn»-Teil und lange «Ohren» betont sind. Im Vergleich mit anderen Typen dieser Untergruppe haben die Tierköpfe dieser Fibeln eine sorgfältige und relativ realistische Gestaltung. Die Hufeisenfibeln des Typs teilen sich der Tierkopf- und Bogenform nach in zwei typologisch und chronologisch unterschiedliche Varianten ein.

Für die erste Variante sind dicke und massive Tierköpfe mit zwei länglichen «Ohren» charakteristisch. Die Tierköpfe sind auf einem aus mehreren kleinen Drähten geflochtenen Bogen mit Hilfe der Klappformen gegossen. Ein Halbteil solcher Form wurde in den von J. Graudonis geführten Ausgrabungen im livischen Dorf (in Ikšķile) gefunden und sie zeugt davon, daß wenigstens ein Teil der Fibeln dieses Typs auf Ort und Stelle gefertigt wurde. Die erste Variante ist seit dem 14. Jh. datierbar.

Die Fibelbögen und Tierköpfe der Hufeisenfibeln der zweiten Variante sind zusammen gegossen. Die Tierköpfe sind dünner und länglicher geworden, sie haben nur eine Oberausladung — das «Ohr». Der Bogen ist primitiver gestaltet, er ist durch die Tordierung imitierende Falzen geschmückt. Die zweite Variante ist seit dem 15. Jh. datierbar.

Beide Varianten haben enge Parallelen mit dem archäologischen Material Litauens.

Die sorgfältig gaformten Hufeisenfibeln mit Tierkopfenden sind wahrscheinlich mit dem vorchristlichen Glauben und, was vielmehr zu denken ist, mit dem Pferdekultus zu verbinden. Man kann also die Erscheinung der Hufeisenfibeln mit massiven und länglichen Tierkopfenden im Territorium Lettlands im 14.—15. Jh. mit gewissem Einfluß aus dem Territorium Litauens verbinden, der sich in Lettland auf örtliche erhaltengebliebene heidnische Vorstellungen stützte und weiter entwickelte.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Hufeisenfibeln mit massiven und länglichen Tierkopfenden.

Abb. 2. Fundorte der Hufeisenfibeln mit massiven und länglichen Tierkopfenden in Lettland: A — 1. Variante; B — 2. Variante.

Abb. 3. Eine Hälfte der bronzenen Gußform zum Gießen der massiven und länglichen Tierköpfe.

I. Zagorska

SALIKTIE MAKŠĶERĀĶI LATVIJAS ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Latvijas akmens un bronzas laikmeta priekšrocība ir bagātīgais kaula rīku klāsts, kas saglabāts, pateicoties labvēlīgiem apstākļiem. Te jāmin Lubāna un Lielā Ludzas ezera kolekcijas, savrupatradumi Rietumlatvijā, kas iegūti jau 30.—40. gados. Pēdējo triju gadu desmitu laikā atklāta un pētīta arī virkne pieminekļu, kā Zvejnieku II, Osas, Aboras I, Ķivutkalna apmetnes, Zvejnieku kapulauks u. c., kur labi saglabājušies arī kaula izstrādājumi.

Pirmo ieskatu Latvijas seno kaula priekšmetu formās devis E. Šturms. Īpaši kaula rīkiem — to izgatavošanai, formām un funkcijām — pievērsies J. Graudonis gan speciālos rakstos, gan savos monogrāfiskajos pētījumos. Viņa darbu turpinājuši akmens laikmeta pētnieki. Aplūkotas kaula un raga rīku kolekcijas kopumā (L. Vankina un I. Loze), tāpat pētītas atsevišķas rīku kategorijas (I. Zagorska). Tomēr līdz šim ārpus pētnieku uzmanības loka palicis tāds interesants un Latvijas arheoloģiskajos materiālos bagātīgi pārstāvēts rīks kā saliktais makšķerāķis. Publikācijās ir tikai pieminēts, ka šāda rīku grupa pastāv, attēlos sniegts Dvietē iegūtais saliktais kaula makšķerāķis un vēl dažas āķu detaļas.[1]

Salikti, no divām daļām sastāvoši āķi citu zvejas rīku vidū ieņem nozīmīgu vietu. Tie gatavoti galvenokārt no kaula vai raga, dažkārt arī no akmens, koka un citiem materiāliem. Neatkarīgi no materiāla salikto makšķerāķu detaļas ir ļoti līdzīgas, un līdzīgs acīmredzot būs bijis to lietojums.

Atsevišķos Ziemeļeiropas reģionos (Somijā, Karēlijā, Krievijas ziemeļrietumos), kā arī Āzijā, Baikāla ezera apkaimē šādas detaļas atrastas jau pagājušā gadsimta pēdējā ceturksnī. Sākumā neviens nevarēja izskaidrot šo detaļu funkciju. Tās uzskatīja gan par rotaslietām, gan simboliskām zivju figūrām, gan par dažādiem citiem kulta priekšmetiem. Tikai vēlāk pētnieki S. Pelsi un V. Fjodorovs izsacīja domu, ka šīs detaļas varētu būt salikto makšķerāķu daļas.[2] Vēl šodien arheoloģiskajā literatūrā mēs sastopamies ar dažādiem nosaukumiem: detaļas uzskata par āķu kātiem, gremdiem, mānekļiem, tīklu lāpāmām adatām. Arī jautājumā par šo rīku datējumu vēl nav īstas skaidrības. Kopumā valda uzskats, ka saliktie kaula un akmens makšķerāķi galvenokārt lietoti neolītā un agro metālu laikmetā. Pēc etnogrāfiskā materiāla spriežot, saliktie āķi pazīstami vēl nesenā pagātnē, piemēram, Somijā un Ziemeļamerikas rietumkrasta indiāņiem.

Latvijā zināms vairāk nekā 350 kaula salikto makšķerāķu un to detaļu. Tie galvenokārt ir savrupatradumi no Lubāna un Lielā Ludzas ezera krastiem, no Daugavas piekrastes, bet iegūti arī atsevišķos arheoloģiskajos pieminekļos — Zvejnieku II apmetnē, Osā, Riņņukalnā, Aboras I apmetnē, Zvejnieku kapulaukā, Ķivutkalna bronzas laikmeta apmetnē. Šo vietu vidū īpaši jāizceļ Osas apmetne, kurā atrasts daudz kaulā grieztu salikto makšķerāķu detaļu (F. Zagorska 1981. un 1982. g. izrakumi). Atradumi glabājas Latvijas vēstures institūtā, Latvijas vēstures muzejā, Daugavpils, Ludzas un Madonas novadpētniecības muzeju fondos.

Latvijas atradumu daudzums un lielā formu dažādība ļauj izstrādāt šo rīku tipoloģisko shēmu. Grupējot kaula makšķerāķu daļas pēc to morfoloģiskajām pazīmēm, izdalāmas trīs grupas, kas atšķiras arī funkcionāli: 1) makšķerāķu kāti; 2) makšķerāķu smailes; 3) iespējamie gremdi. Šo grupu robežās izdalīti tipi un apakštipi (1. att.). Savrupatradumu vidū saglabājušies arī veseli eksemplāri, kas ļauj spriest par šā veida āķu konstrukciju un izmantošanu. Latvijas materiāli dod arī jaunus pieturas punktus salikto makšķerāķu hronoloģijas precizēšanā.

I. MAKŠĶERĀĶU KĀTI

Kaula rīku vidū izdalās grupa gludu «stabiņu», kas ir 3—16 cm gari, 0,3—1 cm plati, šķērsgriezumā apaļi, ovāli, taisnstūrveida vai neregulāri, ar atšķirīgu galu noformējumu (1. att.: I grupa). Tie ir iespējamie makšķerāķu kāti. Lejasdaļas noformējums rāda, kādā veidā kātam piestiprināta smaile, un pēc šīs pazīmes kā primārās izdalīti četri kātu tipi. Augšdaļas dažādais noformējums norāda uz makšķeres auklas piestiprināšanas veidu, kas ir sekundāra pazīme, un pēc tās ir izdalīti apakštipi.

A tipam pieder dažāda garuma (4,5—16 cm) taisni vai viegli liekti kāti ar slīpi nošķeltu un nogludinātu lejasdaļu (1. att.: I A). Kāta galva ir gluda, neizdalīta (A_1), paplašināta (A_2), ar iežmaugu (A_3), ar iegriezumiem (A_4), ar caurumiņu (A_5). Nereti šie elementi apvienoti (A_6). Dažkārt kāti gatavoti no metakarpālā kaula, auklas piestiprināšanai izmantojot kaula dabisko «galviņu» (2. att.: 18, 19). Nosējuma pēdas kāta lejasdaļā sastopamas 1,5—5 cm platā joslā. Kāta apakšdaļas slīpā nošķēluma pretējā pusē bieži vērojami nelieli uzbiezinājumi vai iegriezumi (2. att.: 14, 16). Pāris gadījumos kāts rotāts ar grupās izvietotiem, īsiem iegriezumiem. Šā tipa makšķerāķu kāti visvairāk iegūti kā savrupatradumi Lubāna

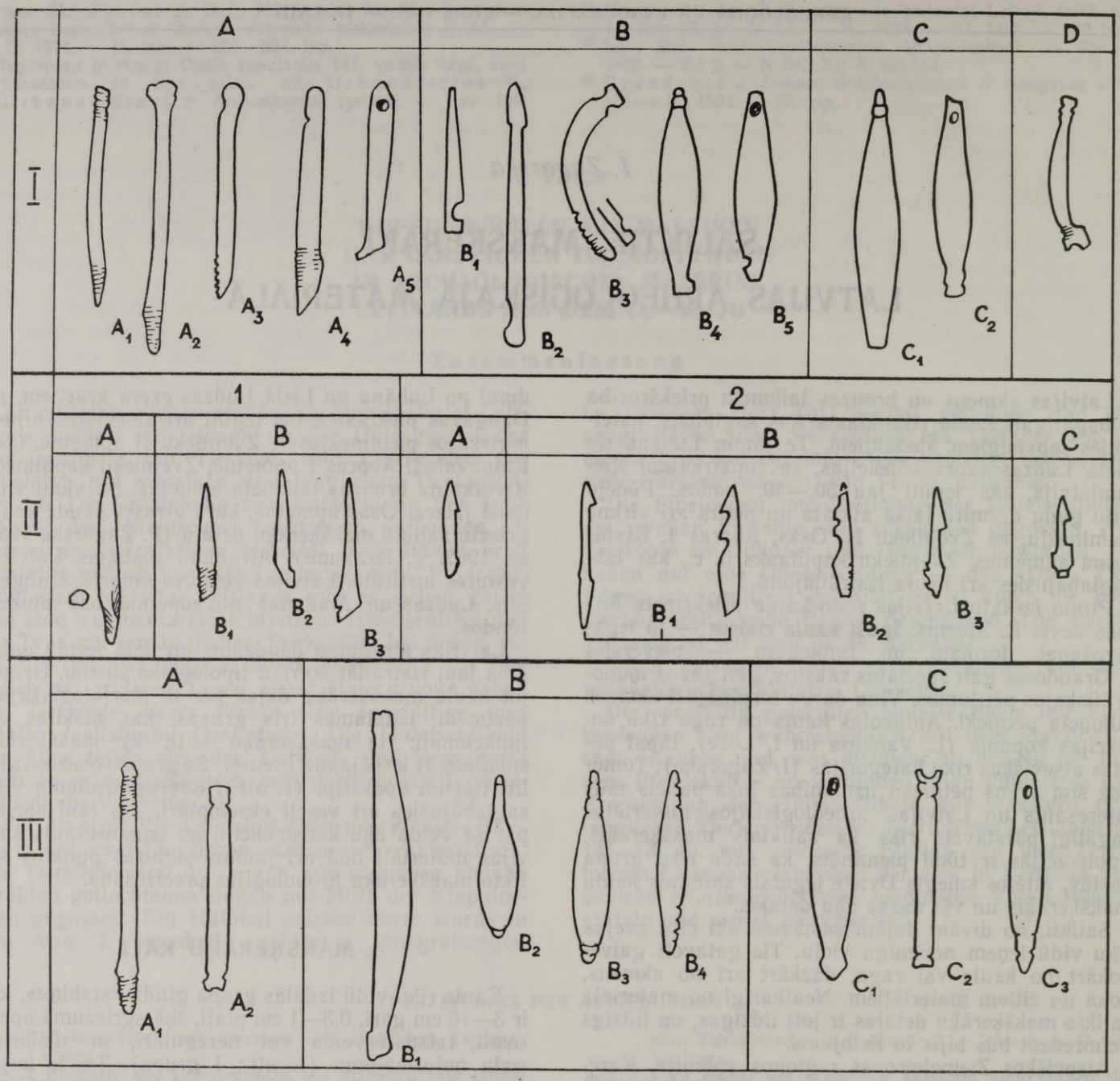

1. att. Salikto kaula makšķerāķu kātu, smaiļu un gremdu pamatformas.

ezera sēkļos (74), nelielākā skaitā arī pie Lielā Ludzas ezera (21). Viens šāds eksemplārs ar slīpi nošķeltiem abiem galiem, gan bez īpašām piestiprināšanas pazīmēm, iegūts Zvejnieku II apmetnē. Virkne šādu kātu (8) ar slīpi nošķeltu pamatni zināmi Osas apmetnes agrā neolīta slānī (2. att.: 13, 14, 16—19). Jāatzīmē, ka šeit atrastas arī atbilstošas 4—6 cm garas makšķerāķu smailes (5. att.: 1—11). Kopā sastiprināts šā tipa makšķerāķis iegūts starp Dvietes savrupatradumiem un literatūrā ne vienreiz vien reproducēts (E. Šturms, L. Vankina). Arī bronzas laikmeta Ķivutkalna apmetnes bagātīgajā kaulu rīku klāstā varam izdalīt dažus paviršāk apdarinātus, ar slīpi nogrieztu un rūpīgi nogludinātu lejasdaļu. Tie, iespējams, piederējuši saliktajiem makšķerāķiem (J. Graudoņa 1966., 1967. g. izrakumi, nr. 1725, 2568, 2260, 1340).

Igaunijā šādi kaula āķu kāti pazīstami visā jaunākajā akmens laikmetā, sākot ar agro posmu — Kjapas apmetnē,[3] tad vidējā neolītā — Valmas un Akalī apmetnēs,[4] kā arī vēlajā neolītā — Tamulas apmetnē.[5] Arī Austrumlietuvā, Kretonas apmetnē, iegūts šā tipa makšķerāķa kāts.[6]

B tipam pieder kaula kāti ar speciāli izgrieztu iedobumu lejasdaļā (1. att.: I B). Šie kāti ir dažāda garuma — 4—16 cm, pēc formas tie ir gan tievi cilindrveidīgi, šķērsgriezumā apaļi, gan platāki, masīvāki, ar neregulāru šķērsgriezumu, gan pavisam plati un noplacināti, ar taisnstūrveida šķērsgriezumu. Reizēm tiem izteikta vītollapas forma, ar vi-

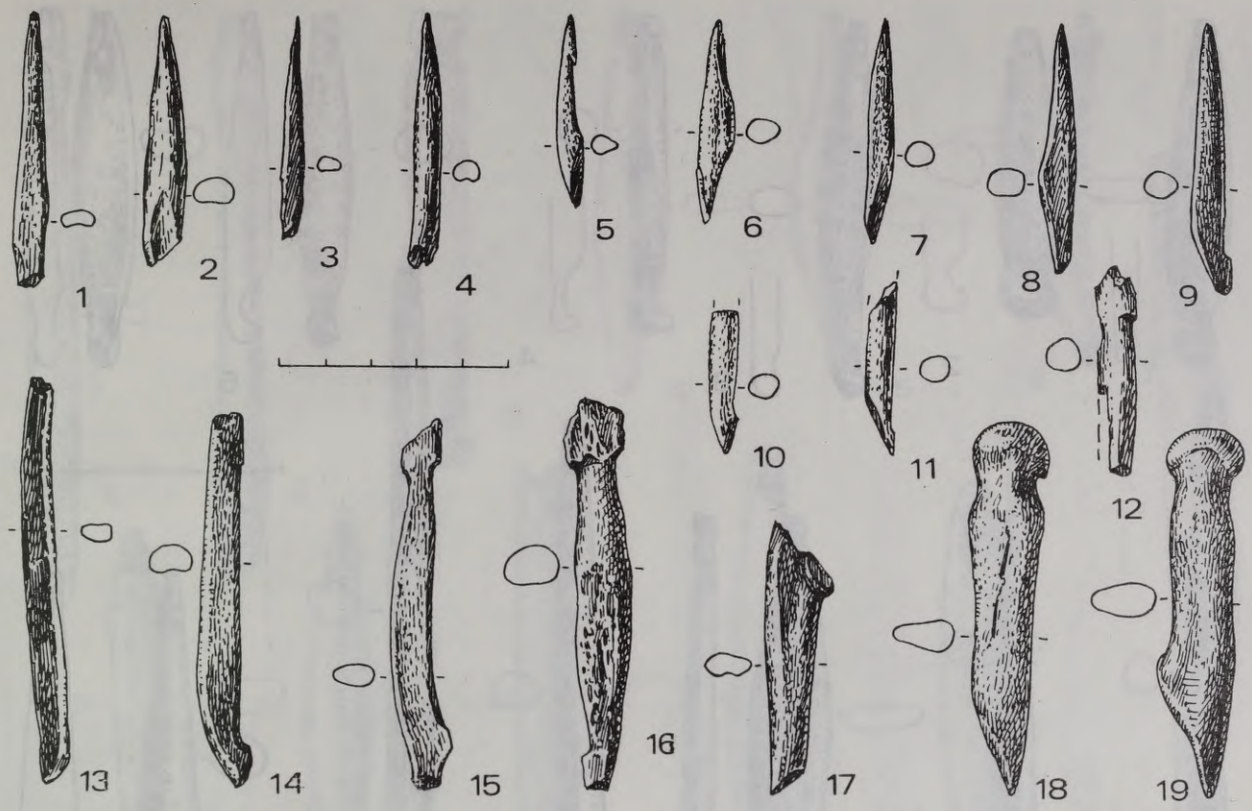

2. att. Saliktie kaula makšķerāķi no Osas apmetnes, Lubāna līdzenums.
1—11 — smailes, *12—19* — kāti (inv. nr. 91).

dusdaļas platumu līdz pat 2 cm. Iedobums kāta lejasdaļā vidēji 1 cm plats, parasti veidots no priekšpuses, tikai nedaudzos gadījumos no sāniem (3. att.: 9). Iedobumos, kā rāda nospiedumi, smailes ievietotas slīpi. Kāta augšdaļa mēdz būt gluda, neizcelta (B_1); ar abpusējiem paplašinājumiem (B_2), ar iežmaugu (B_3), ar iegrieztām rievām (B_4), ar caurumiņu (B_5). Šā tipa kāti galvenokārt iegūti kā savrupatradumi (3. att.: 2—12). Ap 90 šādu eksemplāru atrasts Lielā Ludzas ezera krastos, 12 — Lubāna ezera, 5 iegūti Zvejnieku kapulaukā un Aboras I apmetnē. Šā tipa makšķerāķu kāti gatavoti ne tikai no kaula. Tā Zvejnieku 198. kapā atrastais āķa kāts gatavots no meža cūkas ilkņa (5. att.: 6). Tam augšpusē iežmauga, bet lejasdaļā iedobe. Tā otrā pusē iegriezumi un auklas nosējuma pēdas 2 cm platā joslā. Iedobuma iekšpusē tieva, slīpa rieva smailes iestiprināšanai.[7] Līdzīgs, arī no meža cūkas ilkņa pagatavots eksemplārs, tikai platāks, ar izurbtu caurumiņu augšdaļā, atrasts Aboras I apmetnē.[8] Jāmin arī kāds meža cūkas garā zoba savrupatradums no Lielā Ludzas ezera, kam lejasdaļā slīpa ierobe (6. att.: 9). Lielā Ludzas ezera krastā atrasts arī kāds neliels krama kātiņš ar iežmaugu augšdaļā. Slānekļa kātiņš iegūts Suļkas apmetnē.[9] Aboras I apmetnē iegūts neliels šā tipa slānekļa kātiņš, šķērsgriezumā apaļš, ar ierobi lejasdaļā un rievu augšdaļā.[10] Šādi slānekļa kāti gan Austrumbaltijā ir reti. Šim tipam varētu pieskaitīt arī Tamulas apmetnē iegūto kaula makšķerāķa kātiņu.[11]

C tipam pieder pavisam neliela āķu kātu grupa — 10 eksemplāru (1. att.: I C). Tie ir 9—13 cm gari, plati un samērā masīvi kāti, vidusdaļā stipri paplašināti, ar noplacinātu taisnstūrveida šķērsgriezumu. No iepriekšējās grupas tie atšķiras ar nedaudz citādu lejasdaļas noformējumu — seklu, neregulāru iedziļinājumu. Dažkārt kāts lejasdaļā vēl paplašināts — pusmēnesveidīgs. Augšdaļā kātiem vai nu iegriezumi (C_1), vai arī caurumiņš (C_2). Šādi rīki iegūti kā savrupatradumi tikai Lielā Ludzas ezera krastos (3. att.: 1). Pieskaitīt šos rīkus makšķerāķu kātiem ļauj to lielā līdzība iepriekšējai grupai, kā arī smaiļu piestiprinājuma pēdas. Šiem rīkiem ir arī zināma līdzība ar Aizbaikāla neolīta apmetnēs labi pazīstamajiem akmens kātiem.[12]

D tipam pieder daži (kopā 5) īpatnēji kaula kāti ar paplašinātu un speciāli izveidotu lejasdaļu, kurā iegrieztas rievas smailes ievietošanai (1. att.: I D). Rievām pretējā kāta pusē vērojami uzbiezinājumi vai iegriezumi, kas atvieglojа auklas nostiprināšanu.

Lielā Ludzas ezera krastos kā savrupatradumi iegūti 2 šādi eksemplāri. Viens no tiem (5. att.: 5) ir 7,5 cm garš, galviņa uzbiezināta, kāts viegli liekts, vidusdaļā mazliet paplašināts. Pamatnes lejasdaļā redzama rieva smailes nostiprināšanai un stipra nosējuma pēdas. Līdzīgas formas un izmēru kaula saliktie āķi atrasti arī Valmas apmetnē Igaunijā.[13] Divi citi kāti iegūti Riņņukalna apmetnē. Vienam no tiem vienmērīgs, viegli liekts kāts, uzbiezināta galviņa un paplašināta pamatne, kurā ir vertikāls iešķēlums smailes ievietošanai (5. att.: 3). Šādi āķi atrasti arī Valmas un Akalī apmetnēs un Tamulā.[14] Šai grupai, šķiet, var pieskaitīt arī Zvejnieku II apmetnē atrasto nelielo, 3,1 cm garo kaula āķīti ar taisnu kātu, nelielu iegriezumu augšdaļā un paplašinājumu lejasdaļā (VI 168: 1194).

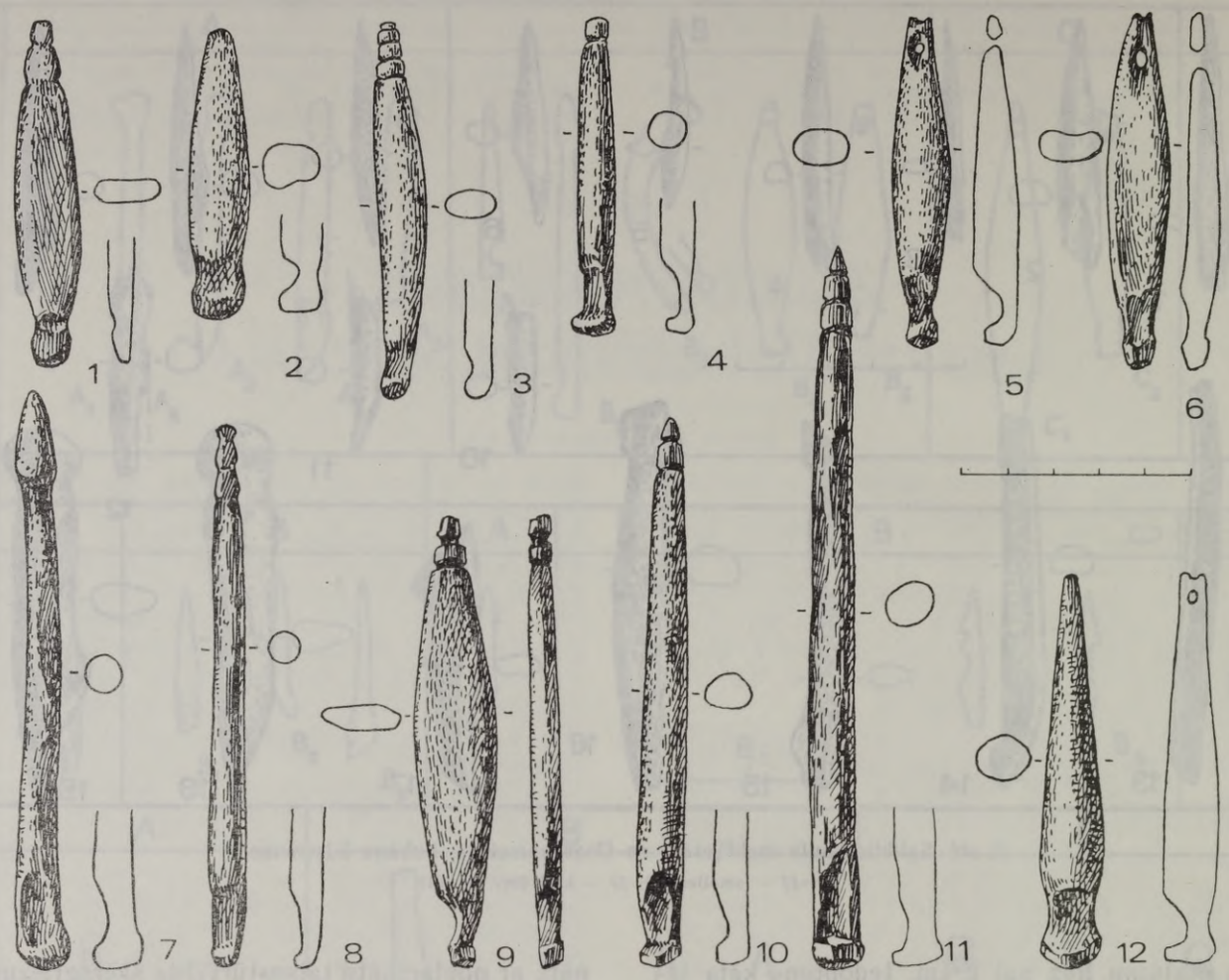

3. att. Salikto makšķerāķu kaula kāti no Lielā Ludzas ezera krastiem (LVM A 11758 un VI 304).

Tātad Latvijas teritorijā pazīstami četru dažādu tipu kaula salikto makšķerāķu kāti — ar slīpi nogrieztu pamatni, ar iedobumu lejasdaļā, ar nelielu iedziļinājumu un ar speciāli paplašinātu lejasdaļu (A—D tips).

II. MAKŠĶERĀĶU SMAILES

No kaula rīkiem saglabājušies ne tikai kāti, bet arī āķu smailes, kas iegūtas gan kā savrupatradumi, gan arī apmetnēs. Kopumā mēs varam identificēt ap 100 šādu smaiļu, kuras var iedalīt divās lielās grupās (1. att.: II grupa): 1) ar gludu virsotni, 2) ar atkarpi smailes galā.

Gludās smailes ir 4—8 cm garas, ar asu, spēcīgu virsotni, apaļu vai nedaudz noplacinātu šķērsgriezumu. To lielākā daļa ir ar slīpi nošķeltu lejasdaļu (B tips). Nošķēlumam pretējā pusē vērojami nelieli valnīši, iegriezumi vai nosējuma pēdas 1,5—3 cm platā joslā (B_1—B_3). Daļai smaiļu lejasdaļa nav īpaši apstrādāta, tikai noplacināta, ar labi saskatāmām nosējuma pēdām (A tips). Gludās smailes iegūtas kā Lubāna (53), tā Lielā Ludzas (10) ezera krastos, 8 eksemplāri arī Osas apmetnes agrā neolīta slānī (2. att.: 1—4, 6—11).

Smaiļu ar atkarpi virsotnē iegūts mazāk (ap 30). Tās ir 2,5—7 cm garas, ar taisnu vai viegli liektu stāvu, apaļu vai noplacinātu šķērsgriezumu. Atkarpe dažkārt tikko iezīmēta ar iegriezumu, citreiz lielāka, bet reizēm arī ļoti izteikta. Sastopamas arī smailes ar dubultām atkarpēm. Apmēram pusei no smailēm ir slīpi nošķelta lejasdaļa (B tips). Nošķēlumam pretējā puse gluda, ar iegriezumiem vai pat ar nelielām atkarpītēm (B_1—B_3). Atsevišķām smailēm pamatne gluda, neizcelta (A tips). Daļai smaiļu (C tips) lejasdaļa speciāli paplašināta un veido daļu no āķa loka.

Smailes ar atkarpi iegūtas Lubāna un Lielajā Ludzas ezerā, kā arī apmetnēs — Osā (2. att.: 5), Budjankā, Dvietē, Riņņukalnā.

Makšķerāķu smailes gan ar atkarpi, gan bez tās atrastas arī Igaunijā neolīta apmetnēs — Kjapā, Akalī un Valmā, kā arī Tamulā.[15]

Smaiļu nelielie izmēri, lejasdaļas nošķēlums vai noplacinājums, kā arī nosējuma pēdas liecina, ka šīs smailes nav bijušas patstāvīgi rīki, bet gan salikto āķu sastāvdaļas. Tās gatavotas no kaula, bet dažas — no meža cūkas ilkņiem.

Makšķerāķu kātus un smailes lejasdaļā varēja sastiprināt ar augu šķiedrām, koku sloksnītēm, saknēm, mizām, dzīvnieku cīpslām, dzīslām un ādām. Kāti bija no kaula, koka un akmens, bet smailes — no kaula, dažkārt no dzīvnieku zobiem, nagiem vai augu dzelkšņiem (5. att.).

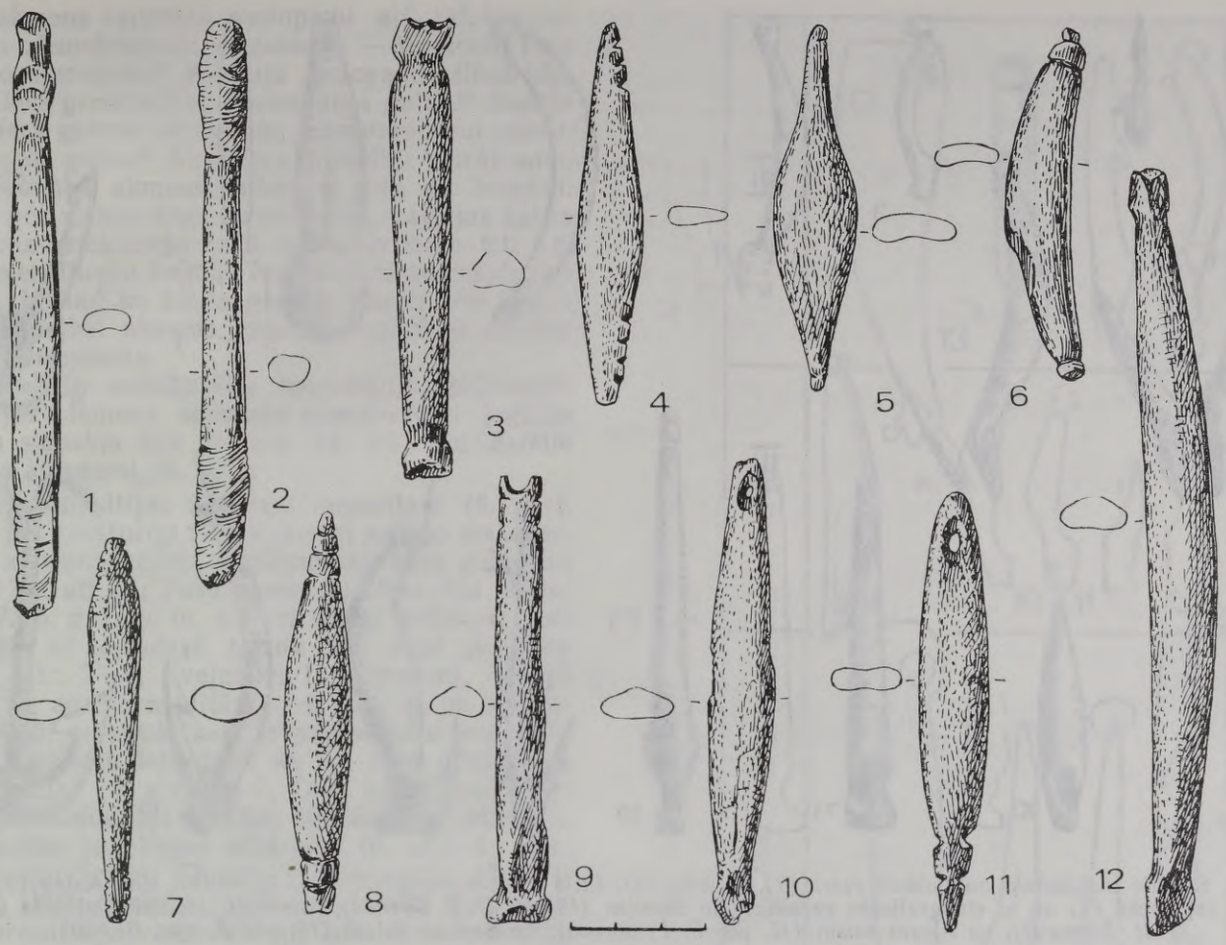

4. att. Kaula gremdi no Lubāna ezera *(1, 2, 6, 9, 12)* un Lielā Ludzas ezera *(3—5, 7, 8, 10, 11)* (inv. nr. A 11045, A 10120, A 11758, A 10120 un LM fondi).

Latvijas arheoloģiskais materiāls rāda, ka visplašākajā teritorijā un visilgāk lietots saliktais āķis ar slīpi nošķeltu lejasdaļu un atbilstošu smaili. Slīpie nošķēlumi labi sagulēja un bija vieglāk sastiprināmi (5. att.: 1, 4). Dvietē iegūtajam makšķerāķim ir vienlaidu auklas nosējums, kuru pārklāj sveķaina viela (5. att.: 8). Šis pārklājums acīmredzot sargāja auklu no samirkšanas. Līdzīgu āķa sastiprinājumu mēs redzam somu etnogrāfiskajā materiālā (5. att.: 13). Šādi sastiprināti āķi pazīstami arī Amerikas ziemeļrietumkrasta indiāņiem.[16] Šiem āķiem ar auklu dažkārt notīts viss kāts. Kātos ar iedobumu lejasgalā, kas Latvijā galvenokārt koncentrēti Lielā Ludzas ezera krastos, smailes parasti varēja piestiprināt slīpi uz sāniem, kā to labi parāda nospiedumu pēdas kaulā (5. att.: 9—11). Šāds smaiļu nostiprināšanas veids novērots pie Amerikas ziemeļrietumu krasta indiāņiem[17] un citur (5. att.: 15). Atsevišķos gadījumos smailes varēja nostiprināt tieši pretī, frontāli. To parāda Lielajā Ludzas ezerā atrastais āķis (5. att.: 7). Bumbuļveidīgais sastiprinājums varbūt vienlaikus kalpoja arī par ēsmu (5. att.: 7). Visticamāk, ka šādi sastiprināja āķus ar seklu iedobi lejasdaļā (C tips). Liekas, ka šis sastiprinājums tomēr bijis visnedrošākais, par ko liecina atradumu nelielais skaits (visi Lielā Ludzas ezera krastos). Trešais smailes piestiprināšanas veids bijis šāds: kātiem ar iedobi lejasdaļā smailes pievienoja pretējā pusē, bet iedobums noderēja auklas labākai piestiprināšanai (5. att.: 16; Samoas salu velču āķis). Kopā salika arī nelielos makšķerāķus ar kātu un smaiļu paplašinājumiem lejasdaļā (D tips; 5. att.: 2, 3). Šiem kātiem, kā to norāda nereti izveidotie slīpie, šaurie iegriezumi paplašinātajā lejasdaļā, varēja piestiprināt arī mazākas adatveida smailes (5. att.: 5). Šādus kaula un slānekļa kātus ar iestiprinātām, no putna kaula izgatavotām smailēm lieto arī Amerikas ziemeļrietumkrasta indiāņi (5. att.: 14).

Saliktie makšķerāķi ar gludajām vai atskabargainajām smailēm un dažādajiem kātiem bija jau diezgan sarežģīts akmens laikmeta zvejas rīks. Kāti bija ne tikai āķu sastāvdaļa, tiem bija arī citas funkcijas. Tikko pagatavoti kaula un akmens kāti bija smagi un noderēja par gremdiem. Tāpat svaigi apstrādāts kauls, kā arī meža cūkas zobi un ilkņi, slāneklis un krams ūdenī spīdēja un pievilināja zivis. Arī etnogrāfiskajā materiālā mēs redzam, ka salikto āķu daļas izgatavotas no bruņurupuču bruņu plāksnītēm, gliemežvākiem vai dzīvnieku nagiem, kas ūdenī labi vizuļojuši. Bez tam daļai kātu vidusdaļa ir paplašināta — kāts iegūst zivjveidīgu formu un ir izmantojams kā māneklis. Tādēļ makšķerāķus ar šādiem kātiem, šķiet, varēja lietot bez ēsmas un bez speciāla mānekļa.

Tātad salikto makšķerāķu kātu daudzie nosaukumi ir pamatoti — un to formu daudzveidība apstiprina šo detaļu tik tiešām daudzveidīgo lietojumu zivju ķeršanā.

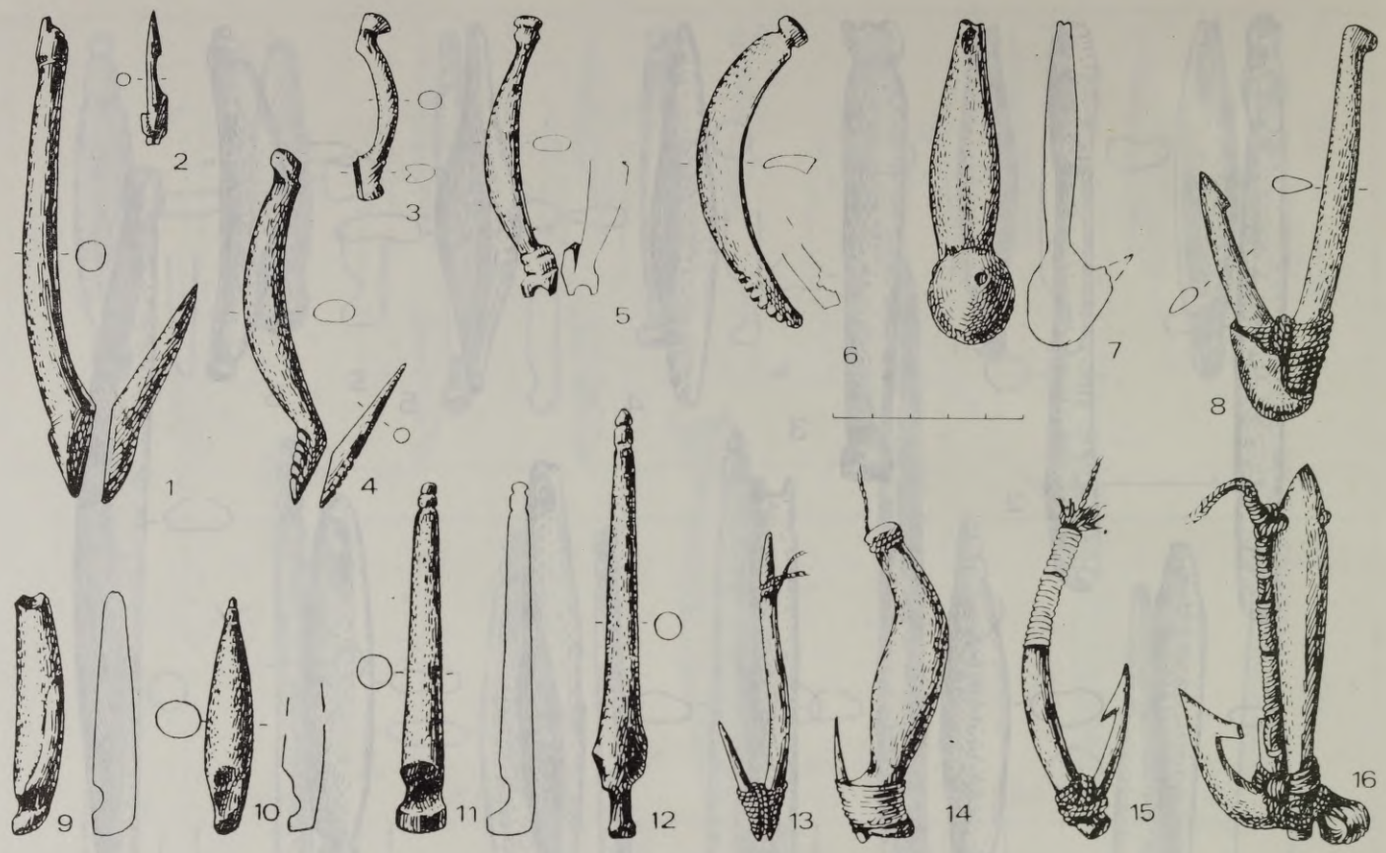

5. att. Saliktie makšķerāķi no Lubāna ezera *(1)*, Dvietes *(8)*, Lielā Ludzas ezera *(2, 4, 5, 7, 9—12)*, Riņņukalna *(3)*, Zvejnieku kapulauka *(6)* un to etnogrāfiskās paralēles: no Somijas (*13*, pēc *U. T. Sirelius*), Amerikas ziemeļrietumkrasta (*14*, pēc *H. Stewardt*), no Aleutu salām (*15*, pēc *F. Fjodorova*), no Samoas salām (*16*, pēc *A. von. Brandt*).

III. IESPĒJAMIE GREMDI

Atsevišķi izdalās kaula (30) un akmens (1) «stabiņi», kuriem galvenokārt vienādi noformēti gali (1. att.: III grupa). Tie var būt taisni vai viegli liekti stabiņi, cilindrveidīgi, 10—16 cm gari, šķērsgriezumā apaļi, neregulāri vai taisnstūrveidīgi, ar vienādi noformētiem galiem (A tips). Gali tiem taisni, neizcelti, ar 2—3 cm platām nosējuma joslām (A_1). Šādi eksemplāri atrasti Lubāna ezera krastos (4. att.: 1, 2). Daļai rīku ir nelielas iežmaugas galos (A_2), tādi atrasti Lielā Ludzas ezera krastos (4. att.: 3). Šim apakštipam varbūt pieder arī fragmentārais šīfera eksemplārs no Aboras I apmetnes.[18] Otrai grupai (B tips) pieskaitīti 7—17 cm gari kaula stabiņi: vai nu masīvi, neregulāri, vai ar ovālu šķērsgriezumu un vītollapasveidīgu stāvu, kurš vidusdaļā stipri paplašināts. Abu galu noformējums ir vienāds: ar iežmaugām (B_1; 4. att.: 12), ar iegrieztām rieviņām (B_2, B_3; 4. att.: 4, 7). Tādi rīki atrasti Lubāna un Lielā Ludzas ezera krastos. Trešajai grupai (C_1—C_3) izņēmuma kārtā pieskaitīti daži ap 10 cm gari eksemplāri ar dažādi noformētiem galiem — augšgalā ar caurumiņu, bet lejasdaļā ar uzbiezinājumu vai iegriezumiem (4. att.: 9—11). Arī tie iegūti kā Lubāna, tā Lielā Ludzas ezera krastos.

Šā veida rīku izmantošana varētu būt dažāda. Ja pirmās grupas rīki ar taisnajiem galiem (A_1) vēl varētu būt lietoti kā salikto āķu kāti, tad pārējos eksemplāros (A_2 un B, C tips) nav vērojamas smailes piestiprināšanas pēdas. Tie acīmredzot tikai piestiprināti auklai un izmantoti kā gremdi, arī kā mānekļi (B tips). Jau S. Pelsi norādījis, ka šīfera stabiņi ar vienādi sašaurinātiem galiem, kuros ir vai nu rieviņas, vai caurumiņi, jāuzskata par gremdiem *(Leinensenker)* un jāatšķir no šīfera āķu kātiem *(Hakenstiele)*.[19] Latvijā atrastie gremdi gan ir tik mazi, ka tie, liekas, vairāk izmantoti kopā ar makšķerāķiem, nevis tīkliem. Daudziem gremdiem ir arī paplašināta, zivjveidīga forma, tā ka šie gremdi vienlaikus varēja kalpot arī par mānekli. Iespējams, ka šādus gremdus iesēja auklā atsevišķi no āķa un lietoja kopā ar viengabala āķiem.[20]

Kaula gremdi labi pazīstami arī Igaunijā. Narvas II—III apmetnes slāņos iegūti smagnēji, paplati, rupji apdarināti kaula gremdi ar neregulāru šķērsgriezumu. Abos gremdu galos iežmaugas, kas veido pavirši apdarinātas pogveida galvas. Šie atradumi attiecas uz vēlo mezolītu.[21] Samērā līdzīgi, gari, šauri eksemplāri ar iegriezumiem abos galos un ļoti plati, noplacināti gremdi ar pogveida galvām abos galos iegūti Pērnavas upē kā savrupatradumi un arī tiek attiecināti uz mezolītu.[22] Kjapas agrā neolīta apmetnē iegūti 6—10 cm gari, taisni kaula stabiņi ar uzbiezinātiem galiem un iežmaugu, neregulāru šķērsgriezumu (IVI, nr. 4245, 2906, 3557, 3601). Valmas apmetnē atrasti daži gari un samērā masīvi, kā arī vairāki īsāki un noplacinātāki gremdi ar pogveida galiem un iežmaugu, kas attiecas uz vidējo neolītu.[23] Neolīta beigās, spriežot pēc atradumiem Tamulas apmetnē, vairāk lietoti īsi, cilindrveidīgi gremdiņi ar uzbiezinājumiem vai rievām abos galos, gatavoti gan no kaula, gan arī šīfera.[24] Šādu akmens gremdiņu Igaunijā atrasts vairāk nekā Latvijā. Tie jau-

nākajā akmens laikmetā sastopami arī tālākos — Krievijas ziemeļrietumu apgabalos — Modlonas I un Kubeņino apmetnēs.[25] Karēlijā sastopami cilindriski, nelieli šīfera gremdiņi ar rievām abos galos.[26] Somijā iegūti šīfera gremdi ar rievām, iežmaugām un caurumiņiem abos galos.[27] Šie šīfera gremdiņi vairāk saistās ar jaunākā akmens laikmeta vidu un beigām. Spriežot pēc visiem šiem atradumiem, Latvijas kaula un akmens priekšmetu vidū mēs neredzam īsti arhaisku, mezolītisku formu. Tie visi vairāk raksturīgi neolītam. Liekas, ka kaula gremdi varētu būt lietoti visu neolītu, bet akmens gremds pagaidām zināms tikai no vēlā neolīta.

Pētot salikto makšķerāķu hronoloģiju, jāizmanto kā Latvijas akmens laikmeta pieminekļos iegūtās kaula un slānekļa āķu detaļas, tā arī labi datētie Igaunijas atradumi (6. att.).

Tā Austrumbaltijas agrajam mezolītam (8. g. t. p. m. ē.) jau raksturīgi nelieli, taisni salikto makšķerāķu kāti ar vienpusējiem iegriezumiem kāta galvā un lejasdaļā (6. att.: 1; Pullī apmetne). Mezolīta vidusposmā (7., 6. g. t. p. m. ē.) arī lietoti nelieli, trausli saliktie āķi ar lejasdaļā taisnu vai slīpi nošķeltu kātu (6. att.: 2—4; Zvejnieku II apmetne). Vēlajā mezolītā un agrajā neolītā (5., 4. g. t. p. m. ē.) parādās lielāki, masīvāki kāti ar paplašinātu augšgalu un slīpi nogrieztu lejasdaļu, kā arī tiem atbilstošas gludas smailes (6. att.: 5—7; Osa, arī Kjapa). Agrajā neolītā lietoti arī mazāki, smalkāki saliktie āķi, kuru smailēm jau bijusi atkarpīte (6. att.: 8; Osa, līdzīgi eksemplāri arī Kjapā). Vidējā neolītā (3. g. t. p. m. ē.), šķiet, parādās īpašs salikto āķu tips, kura kātam paresnināta vidusdaļa (6. att.: 9—11; Suļka, Valma). Šajā pašā laikā un arī vēlajā neolītā (2. g. t. p. m. ē. pirmā puse) lieto saliktos āķus ar paplašinātu lejasdaļu (6. att.: 11, 12, 15; Valma, Riņņukalns). Salikto makšķerāķu kāti ar speciālu iedobi lejasdaļā vairāk saistīti ar neolīta beigu daļu, kā rāda gan kaula, gan slānekļa kātiņu atradumi (6. att.: 13, 14).

Tā Austrumbaltijas materiāls rāda, ka saliktie āķi lietoti jau mezolīta sākumā un sastopami arī tā vidusposmā. Vēlajā mezolītā un agrajā neolītā strauji pieaug salikto makšķerāķu skaits, par ko liecina daudzie to atradumi Osas un Kjapas apmetnē. Jauni formas meklējumi, arī jauns materiāls (slāneklis) saistāms ar vidējo neolītu. Īpaši salikto āķu nozīme pieaugusi vēlajā neolītā, kad to darināšanai izmantoti visdažādākie materiāli un vērojama liela formu daudzveidība. Pirmatnējās tehnikas pētnieki (S. Semjonovs) uzskata, ka saliktais āķis bijis stiprāks un izturīgāks par viengabala āķi un piederējis akmens laikmeta tehnikas visaugstākajiem sasniegumiem.

Salikto āķu kaula kāti bez Austrumbaltijas sastopami Augšvolgā, ap Oņegas ezeru (Modlonas apmetne u. c.), arī Karēlijā, Somijā, Zviedrijā un Norvēģijā.[28] Virzienā uz ziemeļiem gan vairāk pieaug slānekļa kātiņu īpatsvars. Tā bez nedaudzajiem Austrumbaltijas atradumiem slānekļa kāti iegūti Krievijas ziemeļrietumu apgabalos — ap Oņegas ezeru (Kubeņino, Tudozero, Andozero) līdz pat Vičegdas rajonam.[29] Īpaši daudz šādu atradumu ir Karēlijā, Somijā un pārējās ziemeļzemēs.[30]

Interesanti, ka Austrumbaltijas kaula makšķerāķu daļas ir vienas no vissenākajām. Uz mezolītu attiecināmi kaula kātiņi vēl iegūti Karēlijā. Neolītā lietoti kā kaula, tā akmens saliktie āķi. Polārajos apgabalos šādi āķi plaši lietoti vēl 1. g. t. p. m. ē. Liekas, ka taisnība tiem pētniekiem (B. Groslundam u. c.), kas makšķerāķu (arī salikto āķu) plašo un ilgstošo izplatību Ziemeļeiropā skaidro ar zvejas lielo nozīmi un medību un zvejas saimniecības tradīciju ilgāku saglabāšanos.[31]

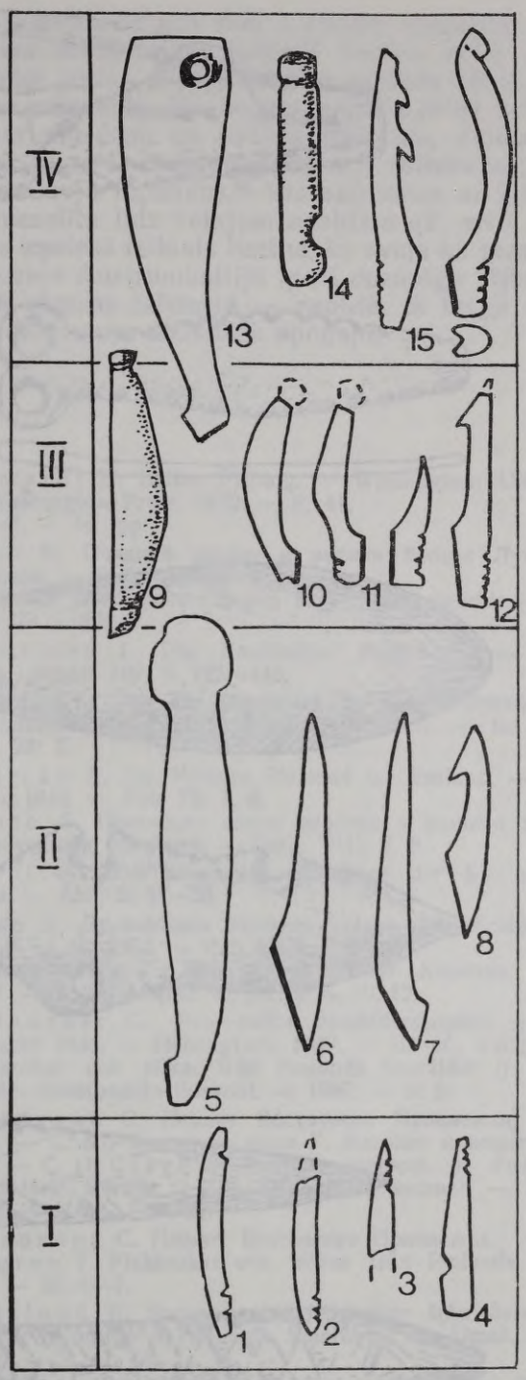

6. att. Salikto makšķerāķu formu attīstība Austrumbaltijā.

I — mezolīts: *1* — Pulli apmetne Igaunijā, *2—4* — Zvejnieku II apmetne Latvijā; II — vēlais mezolīts un agrais neolīts: *5—8* — Osas apmetne Latvijā; III — vidējais neolīts: *9* — Suļkas apmetne Latvijā, *10* — *12* — Valmas apmetne Igaunijā; IV — vēlais neolīts: *13, 14* — Aboras I apmetne Latvijā, *15* — Riņņukalna apmetne Latvijā. (*9, 14* — slāneklis, pārējie — kauls.)

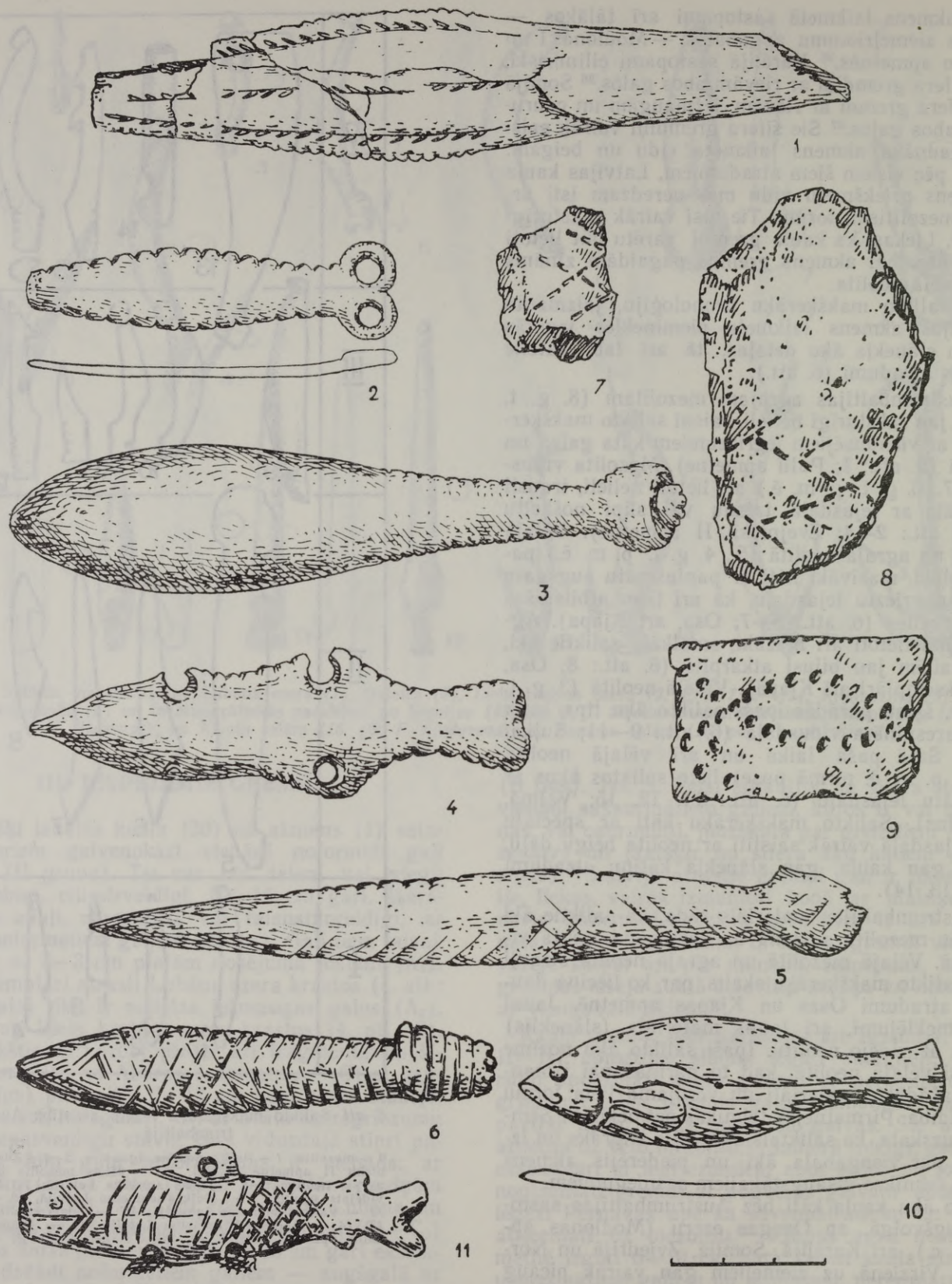

7. att. Zivju attēli Austrumbaltijas akmens laikmeta mākslā.

1 — zivjveida formas kaula šķēps, Zvejnieku kapulauks (pēc F. Zagorskis 1987), *2* — zivs figūriņa, kauls, Zvidzes apmetne (И. Лозе 1988), *3* — zivs figūriņa, kauls, Aboras I apmetne (И. Лозе 1979), *4* — zivs figūriņa, kauls, savrupatradums Malmutas upes grīvā (И. Лозе 1969), *5* — zivjveida formas kaula nazis, Riņņukalna apmetne (И. Лозе 1969), *6* — zivs figūriņa, kauls, Narvas—Rigikulas I apmetne (Н. Гурина 1967), *7, 8* — grafisks zivs attēls uz māla trauku lauskām, Kretonas I B apmetne (А. Гирининкас 1990), *9* — zivs attēls uz māla trauka lauskas, Jaras II apmetne (R. Rimantienė 1984), *10* — kokā griezta zivs figūriņa māneklis, Amerikas ziemeļrietumkrasta indiāņu materiāli (*H. Stewardt* 1977), *11* — kaulā griezta zivs figūriņa māneklis, Katangas upes baseina evenku materiāli (А. Окладников 1950).

Arī Latvijas teritorija ar upju un upīšu tīklu, plašajiem, ne visai dziļajiem ezeriem bija ideāla vide akmens laikmeta zvejniekiem. Biologs J. Sloka atzīmē, ka zivis zvejotas gan ezeros, gan tekošās upītēs, gan arī stāvošu vecupju un atteku ūdeņos. Jau mezolītā Burtnieku ezerā ķertas 13 sugu zivis, lielākoties līdakas. Arī neolītā Lubāna un Lielajā Ludzas ezerā pārsvarā ķertas līdakas un citas lielākas zivis — zandarti, līņi, karūsas. Tikai neolīta beigās pieaug Lubāna ezerā zvejoto zivju dažādība un lomos sāk dominēt asari. Tas, pēc speciālistu domām, liecina par ļoti dažāda zvejas inventāra izmantošanu.

No individuālajiem zvejas rīkiem mezolītā, šķiet, pārsvarā lietoja zivju šķēpu.[32] Neolītā zvejā plašāk sāk lietot bultas, viengabala un saliktos āķus, gremdus — mānekļus. No neolīta saglabājušās arī liecības par murdiem un tīkliem (Sārnate, Zvidzes apmetne, Abora I). Saglabājušās arī reālistiskas, kaulā grieztas zivju figūriņas,[33] kas saistāmas ar laiku no vēlā mezolīta līdz vēlajam neolītam (7. att.).

Viss iepriekš teiktais liecina, ka zveja kā saimniecības nozare Austrumbaltijā īpaši nozīmīga bijusi jaunākajā akmens laikmetā — neolītā, tā beigu posmā sasniedzot savas attīstības apogeju.

PARINDES

1 Šturms E. Die steinzeitlichen Kulturen des Balticums // Antiquitas. — Bonn, 1970. — Bd 9, Reihe 3. — S. 90, Taf. 49: 27.

2 Pälsi S. Über steinzeitliche Hakenfischereigeräte in Finnland // Finska Fornminesföreningens Tidskrift. — Helsingfors, 1912. — N 26. — S. 195—204; Федоров В. Некоторые орудия рыболовства неолитического времени // СА. — 1937. — С. 101—113.

3 Jaanits L., Laul S., Lõugas V., Tõnisson E. Eesti Esiajalugu. — Tallinn, 1982. — Joon. 40: 17—19.

4 Янитс Л. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги. — Таллин, 1959. — Рис. 20: 12; Янитс Л. Неолитическое поселение Валма // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. — М., 1959. — Рис. IX: 5, 9, 10.

5 Jaanits L. Die kennzeichnende Züge der Siedlung Tamula // Suomen Muinaismuistoyhdistys Finska Fornminnesföreningen. Iskos. — Helsinki, 1984. — N 4. — Abb. 54: 5.

6 Гирининкас А. Крятуонас, средний и поздний неолит // Археология Литвы. — Вильнюс, 1990. — Т. 7. — Рис. 33: 3 Е.

7 Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. — R., 1987. — 65. lpp., XVII tab.: 19.

8 Лозе И. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. — Рига, 1979. — Табл. XXXV: 10.

9 Turpat. — LXIV tab.: 9.

10 Turpat. — 68. lpp., XVI tab.: 6.

11 Jaanits L. Die kennzeichnende Züge der Siedlung Tamula. — Abb. 2: 38.

12 Окладников А. Неолит и бронзовый век Прибайкалья. Ч. I, II. — М.; Л., 1950. — С. 90, рис. 7; Еверестов С. Рыболовство в Сибири. Каменный век. — Новосибирск, 1988. — С. 92—94.

13 Янитс Л. Неолитическое поселение Валма. — Табл. IX: 6—8.

14 Turpat. — IX tab.: 14; Jaanits L. Die kennzeichnende Züge der Siedlung Tamula. — Abb. 2: 39; Янитс Л. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги. — Рис. 20: 11.

15 Jaanits L., Laul S., Lõugas V., Tõnisson E. Eesti esiajalugu. — Joon. 40: 15, 16, 18, joon. 49: 5, joon. 54: 6; Янитс Л. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги. — Рис. 20: 13; Jaanits L. Die kennzeichnende Züge der Siedlung Tamula. — Abb. 2: 40—42.

16 Stewardt H. Indian Fishing. — Washington: University of Washington Press, 1970. — P. 41.

17 Turpat. — 44. lpp.

18 Лозе И. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. — Табл. XVI: 5, с. 67.

19 Pälsi S. Über steinzeitlichen Hakenfischereigeräte in Finnland. — S. 202.

20 Manninen I. Die Sachkultur Estlands. I. — Tartu, 1931. — Abb. 107, S. 125—143.

21 Jaanits L. Über die Ergebnisse der Steinzeitforschung in Sowjetestland // Finkst Museum. — 1965. — Bd 72. — Abb. 23: 7.

22 Indreko R. Die Mittlere Steinzeit in Estland. — Stockholm, 1948. — Abb. 78: 7, 8.

23 Янитс Л. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги. — Табл. VIII: 7, 8.

24 Jaanits L. Die kennzeichnende Züge der Siedlung Tamula. — Abb. 2: 31—35.

25 Фосс Е. Древнейшая история северо-европейской части СССР. — М., 1952. — Рис. 60: 5, 7.

26 Панкрушев Г. Мезолит и неолит Карелии. — Л., 1978. — Т. 2. — Прил. V, рис. 8: 9, 10, 12.

27 Meinander C. Pyheensilta stenåldersboplats // Finkst Museum 1939. — Helsingfors, 1940. — Bd 46; Edgren T. Fiskkrokar och pilkar från Finlands Stenålder // Nordenskiöld—Samfundets tidskrift. — 1967. — S. 6.

28 Ошибкина С. Неолит Восточного Прионежья. — М., 1978. — С. 85; Панкрушев Г. Мезолит и неолит Карелии. — С. 11; Clark G. The Development of Fishing in Prehistoric Europe // The Antiquaries Journal. — London, 1948. — N 28. — P. 67.

29 Ошибкина С. Неолит Восточного Прионежья. — С. 85.

30 Edgren T. Fiskkrokar och pilkar från Finlands Stenålder. — Ill. 4—7.

31 Gräslund B. Sammansatta fiskkrokar från övre Norrland // Kungliga Skytteanska Samfundet. — Umeå, 1969. — Bd 6. — S. 47, 48.

32 Zagorska I. Vidējā akmens laikmeta zivju šķēpi // AE. — R., 1974. — 11. laid. — 25.—38. lpp.

33 Loze I. Seno ticējumu un tradīciju atspoguļojums akmens laikmeta mākslā Austrumbaltijā // AE. — R., 1970. — 9. laid. — 24., 25. lpp.

I. Zagorska

COMPOUND FISH HOOKS IN THE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL OF LATVIA

Summary

The territory of Latvia with the tight net of rivers, small and shallow lakes provided excellent conditions for fishing during the Stone Age. About 14 species of fishes were known in both stages — Mesolithic and Neolithic [J. Sloka]. The individual fishing equipment consisted of different bone artifacts: gor-

ges, fish spears, arrows and fish hooks. The compound fish hooks of Latvia are nearly unknown and unpublished till now.

Approximately 350 bone details of compound fish hooks are represented in our collections. Morphologically they are divided into 3 major groups: I Shanks; II Points; III Sinkers (Fig. 1). Shanks are differently formed in their lower part: they 1) are obliquelly cut (Type A, fig. 2); 2) have a deep cavity (Type B, fig. 3: 2—12); 3) have a shallow cavity (Type C, fig. 3: 1); 4) have some extention (Type D, fig. 5: 3, 5). Points are: 1) barbless; 2) barbed. Their lower parts differ, too (Types A—B and A—C). Sinkers differ from shanks mainly by similar forming of both ends of the bone «pieces» — with grooves, holes, incisions, which are more suitable for a line-attachment (Fig. 4).

The material under discussion gives us examples also of junction of these details (Fig. 5: 1—12). It was maintained by an ethnographical evidence (Fig. 5: 13—16). Sometimes the shanks were made of slate, flint, animal teeth. Shanks, according to their form and material, could have been used as sinkers and as lures as well.

The majority of the compound fish hooks were obtained as stray finds from the Lake Lubāna and the Lake Lielais Ludzas (Eastern Latvia). Some of them came from the dated settlements and burial grounds in Latvia and Estonia (Fig. 6). The earliest hooks belong to the Mesolithic period (Fig. 6: 1). During the Neolithic period (Fig. 6: II—IV) hooks differed in their forms and materials. Latvian compound fish hooks and their technical development are identical to the well known North-European specimen [S. Pälsi 1912; V. Fjodorov 1937; B. Gräslund 1969; T. Edgren 1967].

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The main forms of bone shanks, points and sinkers.

Fig. 2. Compound fish hooks from the Osa settlement, Lubāna Lowland. (Excavation by F. Zagorskis)

Fig. 3. Bone shanks of compound fish hooks from the Lake Lielais Ludzas.

Fig. 4. Bone sinkers from the Lake Lubāna.

Fig. 5. Compound bone fish hooks from the Lake Lubāna, Dviete, the Lake Lielais Ludzas, Riņņukalns, Zvejnieki burial ground and their ethnographical parallels.

Fig. 6. The development of compound fish hooks in East-Baltic region (Latvia, Estonia). I — Mesolithic, II — Neolithic.

Fig. 7. Fish depictions in East-Baltic art.

A. Zariņa

LATVIJAS 3.—13. GS. KAPULAUKOS ATRASTO AUDUMU DARINĀŠANAS PAŅĒMIENI UN AUŽAMO STĀVU VEIDI

Aplūkojot Latvijas iedzīvotāju apģērbu, arheoloģiskajā literatūrā līdz šim uzmanība tika pievērsta galvenokārt apģērba daļu un to rotājumu analīzei un tikai dažās publikācijās[1] apskatīta audumu darināšanas tehnika. Plašāks materiāls apkopots un analizēts par 7.—13. gs. latgaļu un 10.—13. gs. lībiešu kapulaukos atrastajiem audumiem.[2] Šajā rakstā sniegts īss pārskats par līdz šim sīkāk analizētajiem 3.—13. gs. audumu darināšanas paņēmieniem un aužamo stāvu veidiem.[3] Audumi iedalīti četrās grupās: 3.—4. gs., 5.—9. gs. un divās atšķirīgu teritoriju 10.—13. gs. audumu grupās.

No 3.—4. gs. saglabājušies tikai septiņi vilnas audumu fragmenti, kas atrasti gan Latvijas austrumu (sēļu), gan rietumu (kuršu) daļā. Vienam vienkārtņa (1/1) audumam kā velki, tā audi vērpti Z, šķeterēti S virzienā, tā blīvums — 6—8 velki un 3 audi uz 1 cm^2 auduma. Pārējie ir parastie, no vienkārtīgas dzijas austie četrnīšu trinīša (2/2) audumi, turklāt sēļiem tie ir no Z virzienā vērptiem velkiem un audiem (Z/Z), kamēr kuršu audumiem sastopams gan Z/Z, gan Z/S vērpuma virziens. Audumu blīvums, vērtējot pēc A. Nahlika izdalītajām kvalitātes grupām,[4] atbilst IV grupai, un tie uzskatāmi par vietējiem darinājumiem.

Nedaudz vairāk audumu paraugu saglabājies no 5.—9. gs.: analizēti 42 nātni (domājams, linu) un 60 vilnas audumu fragmenti, kas atrasti gan Latvijas austrumu (sēļu, latgaļu), gan rietumu (kuršu, zemgaļu) daļā, kā arī 8 vilnas audumu fragmenti no kuršu Tīras purva depozīta (Latvijas dienvidrietumos).

Nātnie audumi austi vienkārtnī ar Z/Z vērpuma virzienu. Tie ir ripsveida — velku skaits uz 1 cm^2 2—3 reizes lielāks nekā audu. Nedaudzajiem III un IV kvalitātes grupas audumiem šī attiecība ir daudz mazāka. No vilnas audumiem 4 austi vienkārtnī, 56 — četrnīšu trinītī, tie iederas galvenokārt IV kvalitātes grupā. Paraugiem no Latvijas austrumdaļas sastopams tikai Z/Z vērpuma virziens, diviem saglabājušās pītas sākuma eģes (3. att.: 1), vienam — eģe ar slēgtām cilpām (3. att.: 2). Izdalās četrnīšu trinīša audums ar celu sākuma eģi un rombveida rakstu, tā velki un audi vērpti Z/Z, šķeterēti S/S virzienā. Latvijas rietumdaļas paraugos pārsvarā vērojams Z/S vērpuma virziens. Jāatzīmē, ka m. ē. 1. g. t. Ziemeļeiropā izplatītākie ir Z/Z virzienā vērptu pavedienu audumi, S vērpuma virziens vietām sastopams Ziemeļeiropas rietumdaļā.[5]

9. gs. Tīras purva depozītā, kur kopā ar senlietu grupu atrasti 8 dažādu vilnas audumu fragmenti no apģērba komplekta,[6] konstatēti divi vienkārtņa un 6 četrnīšu trinīša audumi. Pēdējo vidū izdalās apmetņa audums no Z virzienā vērptiem, S virzienā šķeterētiem velkiem un pārmijus ik pa 4 pavedieniem ieaustiem Z un S virzienā vērptiem audiem (16v×10—12a), tā radot svītrainu auduma rakstu. Šim audumam saglabājušās arī celos austas sākuma un nobeiguma eģes (3. att.: 5). Izdalās arī divi skujainie I un II kvalitātes grupas četrnīšu trinīša Z/Z audumi. Tiem ik pēc 10 velkiem mainīts nītījuma virziens ar nesimetrisku lūzuma vietu. Atzīmējami arī vietējam materiālam neparasti gaišu un tumšu vilnas pavedienu rūtaini vienkārtņa un četrnīšu trinīša audumi ar ieaustiem nevērptas vilnas kušķiem un putnu spalvām. Apmetņa audums, abi skujainie un, iespējams, arī rūtainie audumi, spriežot pēc to kvalitātes, ir ievesti.

Vairāk audumu materiāla iegūts 10.—13. gs. Latvijas austrumdaļas — latgaļu un sēļu un rietumdaļas — lībiešu kapulaukos.

Latgaļu un sēļu kapulaukos atrastajiem 65 nātnajiem audumiem ir Z/Z vērpuma virziens. No tiem 57 austi vienkārtnī, vairums iederas III kvalitātes grupā ar samērā vienādu velku—audu blīvumu (12—14v×8—10a). Tikai nedaudziem I un II grupai atbilstošiem paraugiem velku skaits uz 1 cm^2 ir 2—3 reizes lielāks nekā audu, dažiem audi divkārtīgi. Starp astoņiem 12. gs. trīsnīšu un četrnīšu trinīša audumiem izdalās seši I un II kvalitātes grupas rombveida trinīša audumi, domājams, speciālista amatnieka gatavoti.

Vilnas un pusvilnas audumiem konstatēts vienkārtnis, trīsnīšu un četrnīšu trinītis un trīsnīšu trinīša pamataudumā veidoti rūtaini un rakstaini audumi (1. att.: 1).

Vilnas vienkārtņa, galvenokārt III kvalitātes grupas 14 audumiem ir Z/Z vērpuma virziens. Dominē četrnīšu trinīša audumi (185), kas pieskaitāmi IV kvalitātes grupai, parasti ar blīvumu 8—10v×6—8a. III grupas audumu vairāk 12. un 13. gs. atradumos, I un II grupas paraugi ir tikai daži. Vērpuma virziens parasti Z/Z, tikai vienam vīriešu svārku I grupas audumam tas ir Z/S, vienam II grupas — velki šķeterēti S virzienā, audi vērpti Z virzienā. Arī dažiem III un IV grupas pusvilnas audumiem nātnie velki šķeterēti S virzienā.

Trīsnīšu trinīša (1/2 vai 2/1) audumi konstatēti 12.—13. gs., tiem pārsvarā Z/Z, daļai Z/S vērpuma virziens, kvalitāte dažāda, pārsvarā III, ir arī I un

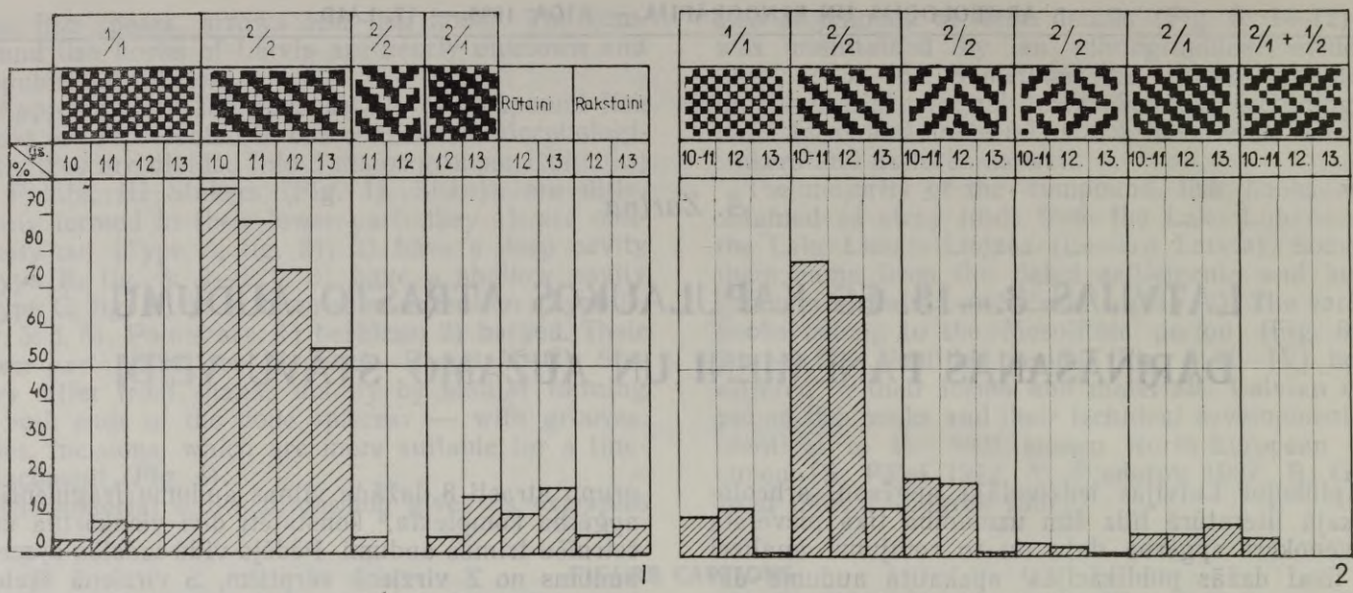

1. att. 1 — latgaļu—sēļu 10.—13. gs. vilnas audumu veidi; *2* — lībiešu 10.—13. gs. vilnas audumu veidi.

IV grupas audumi, vērojamas vēluma pazīmes. Trīsnīšu trinītī austi arī rūtainie (villaiņu) audumi (19) ar ziliem vilnas un balinātiem nātniem pavedieniem gan velkos, gan audos (nātnais parasti iznīcis) un simetrisku rūtojumu dažādos variantos. Vērpuma virziens Z/Z, tie iederas IV kvalitātes grupā.[7] 12.—13. gs. sastopami arī rakstaina auduma (villaiņu) fragmenti (8) ar trīsnīšu trinīša, retāk nātna vienkārtņa pamataudumu, kas pēc blīvuma iederas II un III kvalitātes grupā. Vilnas raksta audus pamataudumā varēja ieaust, uzlasot attiecīgās raksta daļas pavedienus uz īpašiem dēlīšiem. Raksti 2—4 daļīgi — rombi, četrstūri. Pamatvienībā 2 velki, 2 audi, 2 raksta audi. Kreisajā pusē veidojas garāki vilnas audu pārstaipi.[8] No sākuma eģēm, kas saglabājušās četrnīšu trinīša audumiem, izplatītākās bijušas divu pavedienu vijuma jeb divcaurumu celos austās eģes (3. att.: 4). Šāds vijums sastopams visu villaiņu galos, vairākām saglabājušās arī 5—10 cm garas velku cilpas. Sastopamas arī pītās eģes un ap pavedienu šķipsnu apmestas eģes.

Lībiešu 10.—13. gs. nātnie audumi (55) austi vienkārtnī, tiem ir ļoti dažāds blīvums, un pārsvarā tie atbilst III kvalitātes grupai. Šiem audumiem raksturīgs samērā vienāds velku un audu blīvums, pavedieni vērpti Z/Z virzienā, izņemot vienu paraugu, kurā Z virziena velkos pārmijus ieausti 4 Z, 4 S virzienā vērpti audi.

Lībiešu vilnas audumiem konstatēti vienkārtnis, trīsnīšu un četrnīšu trinītis un to atvasinājumi (1. att.: 2). Vienkārtņa audumi (29) visbiežāk atbilst IV kvalitātes grupai ar līdzīgu velku un audu blīvumu un Z/Z vērpuma virzienu, bet ir arī daži III grupas paraugi, kuriem ir S virzienā vaļīgi vērpti audi. Jau 11. gs. te sastopami daži rūtaini nātnu un vilnas pavedienu vienkārtņa audumi. 12.—13. gs. līdzīga materiāla trīsnīšu trinītī austs audums izplatīts latgaļiem un sēļiem. No četrnīšu trinīša (pārsvarā III un IV grupa) audumiem (160) gandrīz visi ir ar Z/Z vērpuma virzienu. Tikai dažiem tas ir Z/S, dažiem velki S virzienā šķeterēti. Konstatēti arī audu vai velku virzienā sīksvītraini divkrāsu audumi. No četrnīšu trinīša atvasinājumiem 11. un 12. gs. sastopami skujainais (42) un rombveida trinītis. Pirmajam raksturīgi smalki, grodi, Z/S virzienā vērpti pavedieni, un pārsvarā tas iederas II kvalitātes grupā, tā blīvums visbiežāk 14—16v×12—14a uz 1 cm². Arī rombveida trinītis austs no līdzīgiem, bet Z/Z virzienā vērptiem pavedieniem. Raksts rekonstruējams trim paraugiem, katram ar citādu pavedienu skaitu raksta vienībā (20/18, 18/20, 26/16), lūzuma vietās tas nesimetrisks gan velkos, gan audos. Spriežot pēc kvalitātes, standartizētā materiāla un aušanas paņēmiena, skujainie un rombveida trinīša audumi uzskatāmi par ievestiem. Trīsnīšu trinīša (1/2 vai 2/1) audumi (21) sastopami 11.—13. gs. lībiešu apbedījumos, un laika gaitā to daudzums pieaug. Vairums paraugu iederas III kvalitātes grupā, pavedieni, audos rupjāki, vērpti Z/S virzienā. Daži audumi uzvelti un vērtējami kā virsdrēbju audumi.

Rievotiem trīsnīšu trinīša (1/2+2/1) audumiem (5) Z/Z virzienā vērpti smalki, grodi pavedieni, vienam paraugam celu sākuma eģe, pēc blīvuma tie iederas I kvalitātes grupā un uzskatāmi par ievestiem.

Ap dziju šķipsnu apmestas sākuma eģes saglabājušās četriem paraugiem: vietējam četrnīšu trinīša audumam (3. att.: 3), celu eģes — diviem skujotā un vienam rievotā trinīša audumam.

Salīdzinot 10.—13. gs. latgaļu, sēļu un lībiešu audumus, redzams, ka to darināšana kā mājsaimniecības nozare bijusi aptuveni vienādā attīstības līmenī. Tomēr atzīmējams, ka lībiešiem agrāk (jau 11. gs.) ieviesies amatnieka speciālista darbs (trīsnīšu trinīša audumi), arī četrnīšu trinīša audumiem te kvalitāte augstāka un, pateicoties izdevīgākai ģeogrāfiskai situācijai un tirdznieciskai aktivitātei, sastopami vairāk ievestie audumi (skujainie, rombveida, rievainie trinīši), kas, tāpat kā daži kuršu 9. gs. Tīras purva audumi, nākuši no Rietumeiropas, kur bija to darināšanas centri.[9] Ievesto audumu īpatsvars nav liels (1. att.: 1, 2), tie sastopami ar piedevām bagātos sabiedrības virsslānim piederīgo apbedījumos.

Pēc aplūkotā materiāla redzams, ka 3.—13. gs. Latvijas teritorijā pastāvējuši tādi paši pavedienu vērpšanas virzieni un audumu pamatveidi — vienkārtnis, četrnīšu un trīsnīšu trinītis, kādi šajā laikā

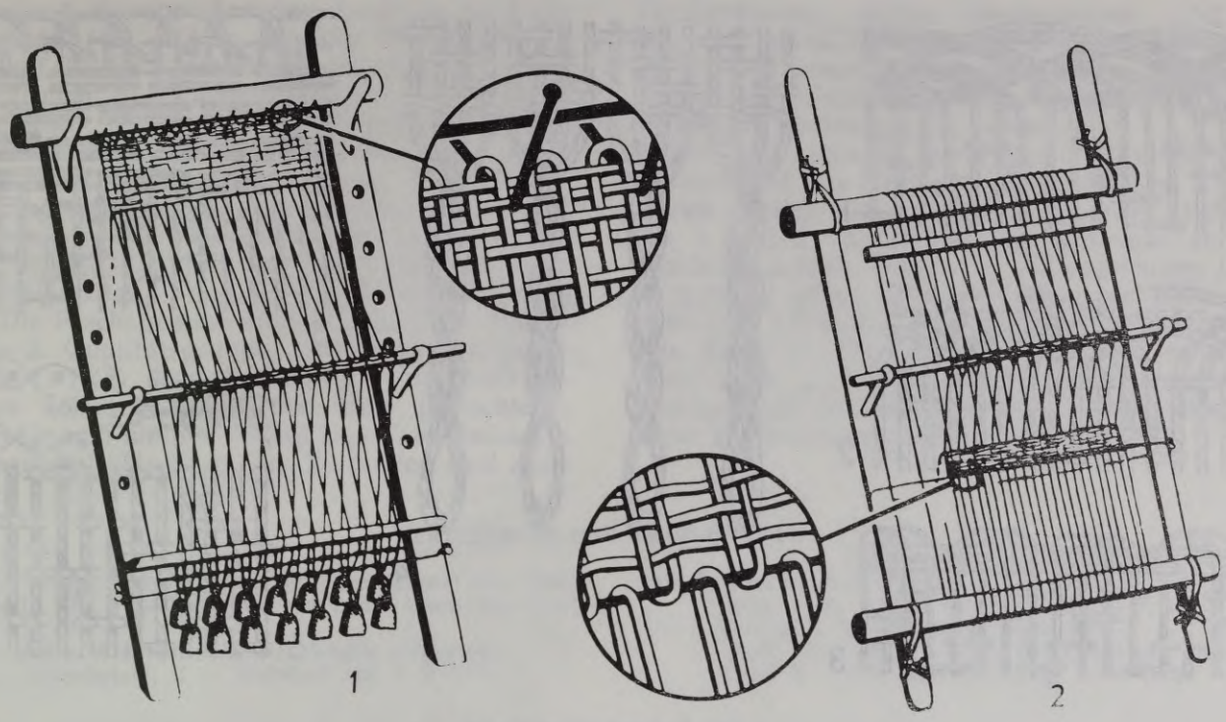

2. att. Vertikālie aužamie stāvi.
1 — velku atsvaru stāvi, *2* — divu veltņu stāvi (pēc *L. Bender-Jørgensen*).

bija izplatīti Ziemeļeiropā. Vienkārtnis Ziemeļeiropā dominējis līdz pat mūsu ēras sākumam, kad to nomainījis četrnīšu trinītis.[10] Latvijā četrnīšu trinīša audumi dominē visā aplūkojamajā laikposmā (3.—13. gs.). Trīsnīšu trinītis Eiropā sāk ieviesties ap mūsu ēras sākumu un Ziemeļeiropā 1. g. t. pirmajā pusē sastopams vēl reti.[11] Latvijas teritorijā senākie trīsnīšu trinīša audumi datējami ar 11. gs.; 12 gs. tie vēl sastopami reti, bet, sākot ar 13. gs., to skaits pieaug (1. att.: 1, 2).

Atrastajos audumos vērojamās ārējās ietekmes vērtējamas gan kā tiešs imports, piemēram, kvalitatīvie skujainie un rombveida četrnīšu trinīša, un rievainā trīsnīšu trinīša audumu atradumi. Ievesto audumu ietekmē uz vietas darināti ir latgaļu 10.—13. gs. četrnīšu trinīša skujainie villaiņu, kājautu un rokautu audumi ar neregulāru skujaino rakstu. Arī 3.—5. gs. šķeterētie audumi var norādīt uz Halštates kultūras iezīmēm.[12] Izteikti vietēji ir trīsnīšu rūtainie un rakstainie pusvilnas villaiņu audumi.

Norādes par aužamo stāvu veidu aplūkojamā laikposmā var dot atrastās stāvu detaļas, kā arī audumu sākuma eģes, kas Latvijas teritorijā diemžēl ir reti atradumi. Zināms, ka Eiropā šajā laikā pastāvēja kā vertikālie, tā horizontālie aužamie stāvi. Pirmie Ziemeļeiropā ir senāki. Izšķirami divi vertikālo stāvu veidi — stāvi ar diviem (stāvu augš- un apakšmalā novietotiem) veltņiem, kuriem velkus uzvelkot tos saista, apmetot vidusdaļā nostieptai auklai, un kuriem raksturīgās sākuma un nobeiguma eģes veidotas no velku cilpām (2. att.: 2). Te auduma nobeigumā, izvelkot vidusauklu, iegūst četrstūrainu auduma gabalu vai arī — ja auklu neizvelk — cauruļveida audumu.

Otrs vertikālo stāvu veids ir velku atsvaru stāvi, kuros velku nostiepšanai izmanto velku šķipsnām piestiprinātus atsvarus. Auduma uzvilkšanas gaitā tiek izveidota noturīga, ar celiem vai šķietiņu izausta auduma sākuma eģe, kuru ar auklu piesaista stāvu augšējam šķērsim (2. att.: 1). Šādas celu eģes konstatētas 7./8. gs. latgaļu, 9. gs. kuršu un 11. gs. lībiešu materiālā — augstas kvalitātes ievestajiem skujainā četrnīšu trinīša un rievainā trīsnīšu trinīša audumiem (3. att.: 5). Velku atsvaru aužamie stāvi šajā laikā bijuši dominējošie Ziemeļeiropā.[13]

No vertikālo aužamo stāvu detaļām Latvijas teritorijā droši identificējami tikai velku atsvaru stāvu māla atsvari. Nelielā skaitā tādi atrasti 10.—12. gs. dzīvesvietās, galvenokārt Latvijas rietumdaļā. Iespējams, ka atsvariem izmantots arī cits, varbūt organisks materiāls, kas nav saglabājies.

Spriežot pēc auduma sākuma eģēm, izplatītākie Latvijas teritorijā bijuši stāvi ar diviem veltņiem, kuriem raksturīgas eģes ar cilpām galos — pītās, ar slēgtām cilpām (3. att.: 1, 2) un no 2 pavedieniem vītas eģes (3. att.: 4). Tādas sastopamas 7.—13. gs. latgaļu, sēļu un zemgaļu vietējas izcelsmes darinājumos ar šiem novadiem raksturīgu rotājumu — villainēm, galvas autiem, rokautiem, kāju aptinumiem. Stāvi ar diviem veltņiem uzskatāmi par senāko vertikālo stāvu veidu Latvijas teritorijā, turklāt vairāk tie izplatīti Latvijas austrumdaļā. Šādi stāvi konstatēti arī Novgorodas materiālā.[14]

Jāatzīmē, ka četrnīšu trinīša audumiem raksturīgās maisveida malu eģes (3. att.: 6), kas sastopamas visā aplūkojamajā laikposmā, nav tikai vertikālo aužamo stāvu pazīme. Tās vertikālajos stāvos izaužamas ar celu palīdzību, bet arī horizontālajos stāvos tādas austas, izmantojot vienpusīgās nītis.

Vertikālos aužamos stāvus, kuriem viens no galvenajiem trūkumiem bija ierobežotais auduma garums — ap 3 m, nomainīja ar paminām darbināmie horizontālie aužamie stāvi, kas paaugstināja darba ražību un kvalitāti. Ziemeļeiropā tādi zināmi kopš 12.—13. gs.[15] Arī Latvijas teritorijā par tiem liecina

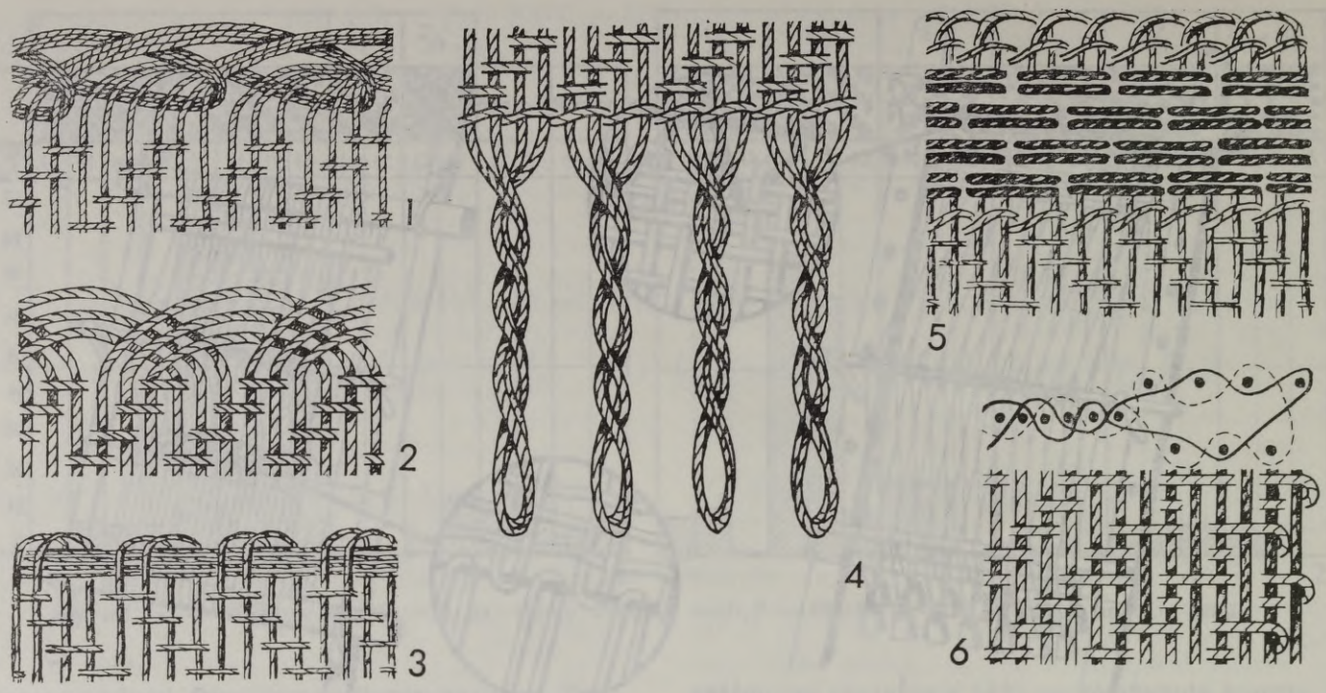

3. att. Auduma sākuma eģes.

1 — Baižkalna Upmaļi, 1. kaps, *2* — Ābeļu Boķi, 7. uzkalniņš, 9. kaps, *3* — Salaspils Laukskola, 320. kaps, *4* — Kārļu Ainava, 7. kaps, *5* — Tīras purva depozīts, *6* — maisveida eģe.

Koknesē un Rīgā 12. un 13. gs. slāņos atrastās šo stāvu detaļas.[16] Aužamo stāvu tipa nomaiņa neietekmēja audumu veidu izvēli, tomēr audumu kvalitātes paaugstināšanās, īpaši kvalitatīvu vietējo trīsnīšu trinīša audumu parādīšanās un to izplatības paliināšanās 12. un it īpaši 13. gs. var norādīt, ka lietoti horizontālie stāvi. Tomēr tie uzskatāmi galvenokārt par amatnieku speciālistu dabarīku, un tikai pamazām horizontālie stāvi pilnīgi nomainīja vertikālos aužamos stāvus.

PARINDES

[1] Шнорре Э. Нукшинский могильник // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. I. — Рига, 1957. — С. 31—38; Urtāns V. Tīras purva depozīts // LPSR Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. — R., 1962; Ozols K. Senie latviešu audumi // SM. — 1939. — Nr. 2. — 76.—101. lpp.; u. c.

[2] Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs. — R., 1970; Zariņa A. Lībiešu apģērbs 10.—13. gs. — R., 1988.

[3] Par šo tematu gatavota referāta tēzes publicētas: Zariņa A. Herstellungsmethoden der in Gräberfeldern des 3.—13. Jh. im Gebiet Lettlands gefundenen Gewebe // Textiles in Northern archaeology. — London, 1990. — P. 107—112.

[4] Нахлик А. Ткани Новгорода // МИА. — М., 1963. — № 123. — С. 229. IV grupā — līdz 10v×8a, III — 15v×12a, II — 22v×15a, I — virs 22v×15a uz 1 cm².

[5] Bender-Jørgensen L. Forhistoriske textiler i Skandinavien. — København, 1986. — S. 344, 345.

[6] Urtāns V. Tīras purva depozīts. — 90.—92. lpp.

[7] Zariņa A. Seno latgaļu apģērbs. — 99.—106. lpp.

[8] Turpat. — 106.—108. lpp.

[9] Bender-Jørgensen L. Forhistoriske textiler i Skandinavien. — S. 353, 354, 356, 361.

[10] Bender-Jørgensen L. Cloth of the Roman Iron Age in Danmark // Acta archaeologien. — København, 1980. — S. 7.

[11] Turpat. — 8. lpp.

[12] Bender-Jørgensen L. Forhistoriske textiler i Skandinavien. — S. 344.

[13] Turpat. — 345. lpp.

[14] Нахлик А. Ткани Новгорода. — С. 281.

[15] Turpat.

[16] Caune A., Zariņa A. Rīgas 13. gs. horizontālie aužamie stāvi // LZAV. — 1990. — Nr. 2. — 34.—49. lpp.

A. Zariņa

DIE HERSTELLUNGSMETHODEN UND WEBSTUHLARTEN DER IN GRÄBERFELDERN DES 3.—13. JH. IM GEBIET LETTLANDS GEFUNDENEN GEWEBE

Zusammenfassung

Die analysierten Gewebefunde sind in 4 Gruppen eingeteilt. Aus dem 3.—4. Jh. kommen 7 Wollgewebefragmente, in Tuchbindung (1/1) und vierbindigem Köper (2/2) gewebt, Kett- und Schußfaden sind in Z-Richtung (Z/Z), einige in Z/S gesponnen. Die Gewebedichte entspricht gemäß Nahliks Qualitäts-

gruppen der 4. Gruppe. Aus dem 5.—9. Jh. sind die Flachsgewebe (42) Z/Z in 1/1, die Wollgewebe in 1/1 (4) und 2/2 (52) gewebt, sie entsprechen der 4. Qualitätsgruppe; überwiegend kommen Z/Z, geflochtene Kanten mit geschlossenen Schlingen und halb gewebte, halb geflochtene Anfangskanten (Abb. 3: 1, 2, 4) vor. Es heben sich 8 der 1. un 2. Qualitätsgruppe entsprechende Wollgewebe (2/2) ab, die eine in Brettchen gewebte Anfangskante haben (Abb. 3: 5). Aus dem 10.—13. Jh. sind Gewebegruppen aus Lettgallen-, Selonenland und livischem Gebiet festgestellt. Die Flachsgewebe sind Z/Z in 1/1, es überwiegt die 3. Qualitätsgruppe, unter den Wollgeweben (Abb. 1: 1, 2) dominiert 2/2, Z/Z, 4. Qualitätsgruppe, es kommen geflochtene, halb geflochtene, halb gewebte und um ein Fadenbündel umgewickelte Anfangskanten (Abb. 3: 3) vor. Zu treffen sind auch Fischgratköper (Z/S), Diamantköper (Z/Z) und Rippenköper (Z/Z) der 1. und 2. Qualitätsgruppe. Im 12.—13. Jh. kommt dreibindiger Köper (2/1) auf. Als lettgallisch-selonische Lokalgewebe stellen sich karierte und gemusterte 2/1-Gewebe vor.

Die in Lettland verbreiteten Grundarten der Gewebe und ihre Herstellungsmethoden im 3.—13. Jh. waren ähnlich wie derzeit in Nordeuropa. Die Gewebe der 1. und 2. Qualitätsgruppe muß man als eingeführte betrachten. Wie es von Anfangskanten (Abb. 3: 1, 2, 4) zu sehen ist, war senkrechter Webstuhl mit 2 Walzen (Abb. 2: 2) der älteste und meist verbreitete. Doch im Gebrauch war auch der Gewichtswebstuhl (Abb. 2: 1; 3: 3, 5). Der Trittwebstuhl ist in Lettland seit dem 12. Jh. bekannt, doch ohne merkliche Veränderungen in Gewebearten.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. 1 — Wollgewebearten der Lettgaller-Selonen aus dem 10.—13. Jh.; 2 — Wollgewebearten der Liven aus dem 10.—13. Jh.

Abb. 2. Senkrechte Webstühle (nach L. Bender-Jørgensen): 1 — Gewichtswebstuhl; 2 — Webstuhl mit 2 Walzen.

Abb. 3. Gewebeanfangskanten: 1 — Upmaļi bei Baižkalns, Grab 1; 2 — Boķi bei Ābeļi, Hügel 7, Grab 9; 3 — Laukskola bei Salaspils, Grab 320; 4 — Ainava bei Kārļi, Grab 7; 5 — ein Depotfund aus dem Sumpf Tīras; 6 — eine schlauchförmige Seitenkante.

G. Zemītis

DAUGMALES PILSKALNA APAĻIE VAIROGVEIDA PIEKARIŅI

Daugmales pilskalnā un senpilsētā, kas atrodas Rīgas rajona Daugmales ciemā (agrāk Rīgas apriņķa Daugmales pagasts), līdz šim atrasti 9 apaļie piekariņi (1. att.). Septiņi no tiem (1. att.: 1—4, 6—8) gatavoti no sudraba, divi — no bronzas.

Apaļie, no plāna sudraba vai bronzas skārda (Krievijā atrasts arī viens zelta[1]) gatavotie piekariņi atšķiras no citiem apaļajiem piekariņiem — brakteātu atdarinājumiem, monētpiekariņiem, ažūrajiem u. c. — ar noteiktu pazīmju kopumu. To raksturīga pazīme ir aptuveni vienāds diametrs — 30—35 mm agrajiem un 40—60 mm vēlajiem variantiem, kā arī izteikts plānums — 0,2—0,5 mm. To vidusdaļā parasti ir dobs pacēlums (4. att.). Skandināvijā un Krievijā atrastajiem piekariņiem pacēlums gandrīz vienmēr ir tikai vidusdaļā, bet Latvijā bieži veidoti vēl četri pacēlumi gar malām. Rotājums piekariņa virsmā parasti iesists ar sīkiem kaltiņiem, kuru darba virsmas ir visai atšķirīgas — trīsstūrīši, aplīši, ķemmītes raksts, t. s. lāsītes — trīsstūrītis ar aplīti vidū. Tā kā piekariņi veidoti no plāna skārda, iesistais raksts parasti redzams arī piekariņa mugurpusē. Piekāršanai paredzēta neliela bronzas cilpiņa, kas piekariņam piestiprināta ar kniedīti. Daudzos gadījumos cilpiņa nav veidota, bet piekariņa vienā malā nelielā paplašinājumā izsists caurumiņš (1. att.: 3, 8).

Latvijas arheoloģiskajā literatūrā šā tipa piekariņus parasti sauc par apaļajiem piekariņiem[2] un tuvāk neraksturo. Skandināvu literatūrā šādi piekariņi tiek saukti par vairogveida piekariņiem[3] vai apaļajiem piekariņiem ar punktiņu ornamentu,[4] vai arī par apaļajiem piekariņiem ar virpuļrakstu *(Wirbelmuster)*. Šeit jāatzīmē, ka t. s. virpuļraksts raksturīgs Skandināvijas un Krievijas eksemplāriem, bet Latvijā iegūtie rotāti dažādi. Daugmalē vāji izteikts virpuļraksts saskatāms tikai vienā bronzas piekariņā (1. att.: 9). Pārējo rotājumā vērojamas baltu un Baltijas somu ornamentikā plaši lietotas zīmes. Punktētais rombs (1. att.: 2) sastopams daudzās vidējā un vēlā dzelzs laikmeta rotās. Tas ir sens simbols, kura pirmsākumi meklējami jau Eiropas eneolīta mākslā un uz Lubānas tipa vēlā neolīta keramikas Latvijā.[5] Piekariņu virsma nereti ar slīpo krustu sadalīta sektoros. Iecienīts motīvs ir t. s. jumtiņš, kas Daugmalē novērojams sešos gadījumos (1. att.: 2—4, 6—8). Jumtiņu veido trīsstūra un aplīšu kombinācijas. Aplīši (parasti trīs) mēdz būt novietoti pret trīsstūra smaili vai — somugriskajos variantos — arī trīsstūra iekšienē. Šīs zīmes dažādi varianti sastopami vienā no trim Salaspils Laukskolas 80. kapa piekariņiem,[6] Salaspils Laukskolas 575. objektā iegūtajā piekariņā,[7] Mārtiņsalas 1184. kapā atrastās

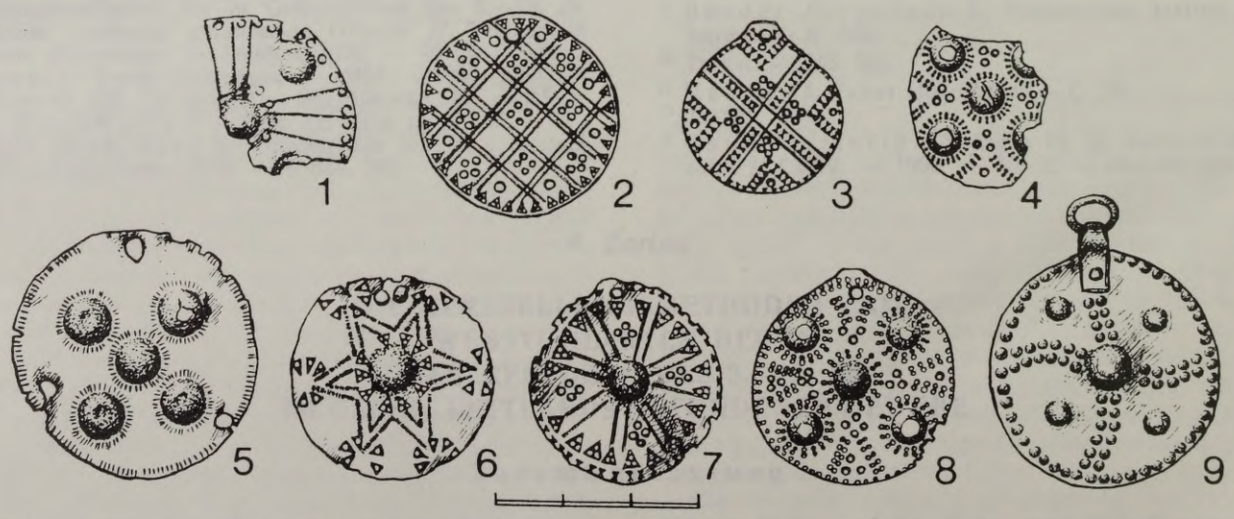

1. att. Daugmales pilskalnā un senpilsētā iegūtie apaļie piekariņi.
1 — A 9964: 3472, *2* — A 9964: 8291, *3* — A 9964: 8291, *4* — A 9964: 5763, *5* — A 11971: 2249, *6* — A 11971: 247, *7* — A 9964: 8293, *8* — A 9964: 8287, *9* — A 11970: 549. *1—4, 6—8* — sudrabs, *5, 9* — bronza. (1.—3. att. zīmējusi *Dz. Zemīte.*)

kaklarotas sastāvā ietilpstošajos piekariņos[8] u. c. Jāatzīmē, ka šajos gadījumos jumtiņa izpildījuma varianti visumā raksturīgi lībiešu vēlā dzelzs laikmeta kultūrai. To būtiska pazīme ir tā, ka lielākā trīsstūra iekšienē veidots otrs — mazāks, bet tam atbilstošie aplīši vietas trūkuma dēļ nav novietoti pret smaili, bet gan trīsstūra vidū. Salaspils Laukskolas 161. kapā atrastās kaklarotas sastāvā ir arī piekariņi ar svastikas un virpuļa motīvu.[9]

Atrašanas apstākļi un lietojums. Daugmalē līdz šim iegūti 9 piekariņi (1. att.), kas ir vairāk nekā citās Latvijas vēlā dzelzs laikmeta dzīvesvietās, bet mazāk nekā Salaspils Laukskolas kapulaukā. Piekariņi atrasti pilskalnā I izrakumu laukumā I slānī (1. att.: 2, 7), L laukumā 1. kārtā (1. att.: 6), E laukumā I a slānī (1. att.: 1), A laukumā 3. kārtā (1. att.: 3, 4), M laukumā 3. kārtā (1. att.: 5) un senpilsētā E laukumā 2. kārtā (1. att.: 9). Pilskalnā iegūtais materiāls neļauj spriest par piekariņu izmantošanu. Atbilde uz šo jautājumu rodama slēgtos kapu kompleksos, kur piekariņi tiek atrasti sieviešu kapos kaklarotu sastāvā. Tā Rīgas apriņķa Skrīveru dzelzceļa ūdenspumpētavas kapulaukā 3. kapā trīs piekariņi iegūti stikla kreļļu (no tām viena bronzas) kaklarotas sastāvā.[10] Divi apaļie piekariņi un 10. gs. Samanīdu dirhēma atdarinājums ietilpst kreļļu kaklarotā no Doles Vampeniešu II kapulauka 105. apbedījuma.[11] Salaspils Laukskolas 161. apbedījumā septiņi sudraba piekariņi piestiprināti pie ar zelta foliju klātu kreļļu kaklarotas.[12] Tāpat kaklarotu sastāvā piekariņi iegūti sieviešu apbedījumos Cēsu kapulaukā,[13] Mārtiņsalas kapsētas 1184. kapā,[14] Salaspils Laukskolas 134. kapā[15], Turaidas Baznīckalna 45. kapā[16] un Mežotnes kapulauka 1. kapā[17]. Līdz ar to piekariņi atzīstami par tipisku sieviešu kaklarotu sastāvdaļu.

Datējums. Daugmales pilskalna slāņi bieži jaukti, tomēr augšējie slāņi pārsvarā devuši 11., 12. gs. senlietas. Piekariņu datējumu atvieglo tas, ka vairākās kaklarotās tie lietoti kopā ar monētām. Doles Vampeniešu II kapulaukā divi piekariņi atrasti kopā ar 10. gs. dirhēma atdarinājumu. Abi piekariņi ir sudraba, viens no tiem — ar reljefu pacēlumu vidusdaļā — rotāts ar sešiem jumtiņiem, kas ar pamatnēm saskaras, tādējādi it kā veidojot zvaigznei līdzīgu motīvu. Šis piekariņš līdzīgs Daugmalē L laukumā 1. kārtā atrastajam eksemplāram (1. att.: 6). Otrs rotāts ar pieciem dobiem pacēlumiem un no reljefiem punktiņiem veidotu slīpo krustu. Pieci reljefi pacēlumi ir pieciem Daugmales piekariņiem (1. att.: 1, 4, 5, 8, 9), divi no tiem iegūti A laukumā 3. kārtā, viens E laukumā I a slānī. Piekariņi ar pieciem dobiem pacēlumiem iegūti arī Salaspils Laukskolas 134. kapā. Šeit viens piekariņš atrasts kopā ar ķeizara Heinriha II vai Konrāda II (1014—1030) Strasbūras denāru.[18] Divi piekariņi ar pieciem dobiem pacēlumiem un paralēlu punktu rindu veidotu, caur piekariņa centru ejošu slīpo krustu atrasti Doles Raušu 113. kapā. Tie ietilpa kaklarotas sastāvā kopā ar piecām angļu un divām vācu monētām. Lielākā daļa no tām kalta līdz 1040. gadam, tikai viena — Vilhelma I (1083—1086) — 11. gs. 80. gados. Pēc T. Bergas, 6 monētas tika pārveidotas par piekariņiem vienlaicīgi, bet 11. gs. 80. gados kaklarotai tika pievienota vēlākā monēta. Kapu var datēt ar 11. gs. beigām vai 12. gs. sākumu.[19] Abi apaļie piekariņi, domājams, kaklarotai piestiprināti jau sākotnēji — 11. gs. 40. gados. Tomēr jāatzīst, ka varēja paiet noteikts laiks, iekams monēta tika pārvērsta par piekariņu. Tādēļ drošāku datējumu dod slēgtos kapu kompleksos iegūtās senlietas. Tā Doles Vampeniešu II kapulauka 105. kaps ar 10. gs. dirhēma atdarinājumu pēc kapa piedevām datējams ar 12. gs.[20] Pēc tipoloģiskās metodes, apaļos piekariņus saturošais Salaspils Laukskolas 80., 161., 183., 191. kaps datējams ar 11. gs.[21] Sākotnēji ar 10. gs. tika datēts arī sievietes kaps no Mežotnes kapulauka.[22] Tomēr šķiet, ka zemgaļiem raksturīgais trīskārtīgais kaklariņķis, krustadatas ar važiņrotu, pie kuras bija piestiprināts arī apaļais piekariņš, plāksnes stopašķēršu sakta un spirālgredzeni, ko saturēja minētais apbedījums (1. kaps), datējami ar 11. gs.[23] Ar 13. gs. datējami trīs piekariņi no Turaidas Baznīckalna kapsētas 45. kapa. Jersikas pilskalnā viens piekariņš ar vienu reljefu pacēlumu vidusdaļā iegūts A tranšejā 7. kārtā, ko F. Balodis datē ar 11. gs.[24] Savukārt trīs citi piekariņi no A tranšejas 3. un 4. kārtas, kuriem ir pieci reljefi pacēlumi, datējami ar 12. gs. beigām un 13. gs. sākumu vai «Visvalža laiku».[25] Vismaz četri bronzas piekariņi, kas iegūti Talsu pilskalnā, arī attiecas uz 13. gs.[26]

Vēlākais zināmais datējums ir Mārtiņsalas 1184. kapā iegūtajiem piekariņiem. Šeit tie iegūti kopā ar bronzas pakavsaktu, jostassprādzi, divām monētām, adatu un divām kaklarotām. Vienā kaklarotā krelles vērtas pamīšus ar sudraba monētām, kauri gliemežvākiem un bronzas krustiņiem. Otrajā kaklarotā apaļie sudraba piekariņi vērti pamīšus ar stikla krellēm. Atšķirībā no agrajiem piekariņiem šiem septiņiem ir lielāks diametrs — 50—60 mm. To vidusdaļā dobs pacēlums; pieciem tas samērā liels, bet diviem eksemplāriem virsma rotāta ar septiņiem dobiem neliela izmēra pacēlumiem: viens no tiem novietots centrā, seši — gar malām. Ornamentā izmantoti dažādi jumtiņa varianti, bet tie komplicētāki nekā agrajos piekariņos. Kaps datējams ar 15. gs.[27]

Ārpus Latvijas šā tipa piekariņi izplatīti Skandināvijā — Zviedrijā, Dānijā, Gotlandē, Norvēģijā (viens eksemplārs), kā arī Vācijā un Krievijā. Skandināvijā tie lietoti no 10. gs. vidus līdz 11. gs. vidum.[28] Krievijā šādi piekariņi iegūti Gņezdovā, Vladimiras kurgānos, Vaskovo depozītā Pleskavas apgabalā, kopā septiņās vietās. Tāpat kā Skandināvijā, arī Krievijā tie tiek datēti ar laiku no 10. gs. vidus līdz 11. gs. vidum.[29] Krievijā iegūtajiem eksemplāriem raksturīgs reljefs pacēlums vidusdaļā un, tāpat kā Skandināvijā, virpuļraksts rotājumā.

Latvijā piekariņu nēsāšanas sākumi meklējami 11. gs. vidū vai pirmajā pusē — ap 11. gs. 40. gadiem. Atzīstot, ka piekariņu forma aizgūta no Skandināvijas, jādomā, ka tie nevarēja tikt pārņemti vēlāk par to lietošanas laiku šajās zemēs. Zinot Daugmales pilskalna lomu starptautiskajā tirdzniecībā, jādomā, ka tieši šeit meklējami agrākie šā tipa piekariņi. To netieši apliecina diezgan lielais Daugmalē iegūto piekariņu skaits. Tā kā daļa no Daugmales pilskalnā gatavotajiem priekšmetiem neapšaubāmi nonāca Daugavas pretējā krastā — Salaspils Laukskolā, jādomā, ka pilskalnā atrasto piekariņu datējums atbilst Laukskolas kapulauka datējumam. Līdz ar to agrākie eksemplāri attiecas uz 11. gs. 40. gadiem. Pie vēlajiem pieder divi bronzas piekariņi, no kuriem viens (1. att.: 5) atrasts pilskalnā M laukumā, otrs (1. att.: 9) senpilsētā E laukumā. To dia-

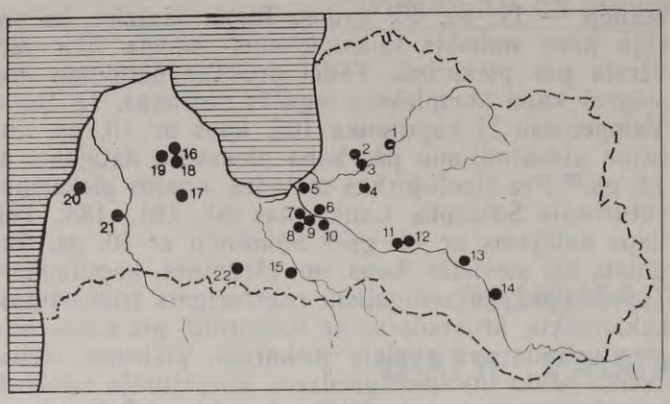

2. att. Apaļo vairogveida piekariņu izplatība Latvijā.

1 — Cēsis, *2* — Turaidas Pūteļi, *3* — Turaidas Baznīckalns, *4* — Allažu Saknītes—Atvasītes, *5* — Rīga, *6* — Salaspils Laukskola, *7* — Salaspils Mārtiņsala, *8* — Doles Vampenieši II, *9* — Doles Rauši, *10* — Daugmale, *11* — Aizkraukle, *12* — Skrīveru Aizkraukle (dzelzceļa ūdenspumpētava), *13* — Asote, *14* — Jersika, *15* — Mežotne, *16* — Talsi, *17* — Matkule, *18* — Lībagu Sāraji, *19* — Vilkumuižas ezers, *20* — Alsungas Kalniņi, *21* — Raņķu Kapenieki, *22* — Tērvete.

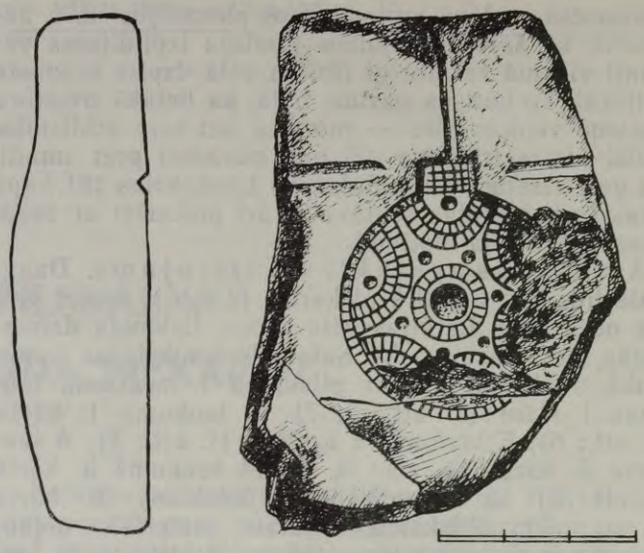

3. att. Daugmales pilskalnā atrastā akmens lejamveidne apaļo alvas piekariņu atliešanai (A 11971: 1164).

metrs attiecīgi 36 un 33 mm. Tādējādi tie tikai nedaudz atpaliek no Turaidas Baznīckalna 45. kapā iegūtajiem piekariņiem (∅ 40, 42, 48 mm), kas pēc kapa kompleksa datējami ar 13. gs. Lai gan ne visi, tomēr vairums agrāko piekariņu 11. gs.—12. gs. sākumā gatavoti no sudraba. Jersikas un Talsu pilskalna un Vilkumuižas ezera senkapu 12. gs. beigu un 13. gs. piekariņi ir no bronzas. Jādomā, ka abi minētie Daugmales eksemplāri attiecas uz 12. gs. beigām vai pat 13. gs. sākumu.

Izcelšanās un simboliskā nozīme. Pēc skandināvu arheologu atzinuma[30] šāda veida piekariņi izveidojušies vikingu laikmetā Ziemeļeiropā. Tomēr, kā aizrāda V. Ducko,[31] gan to forma, gan skan-

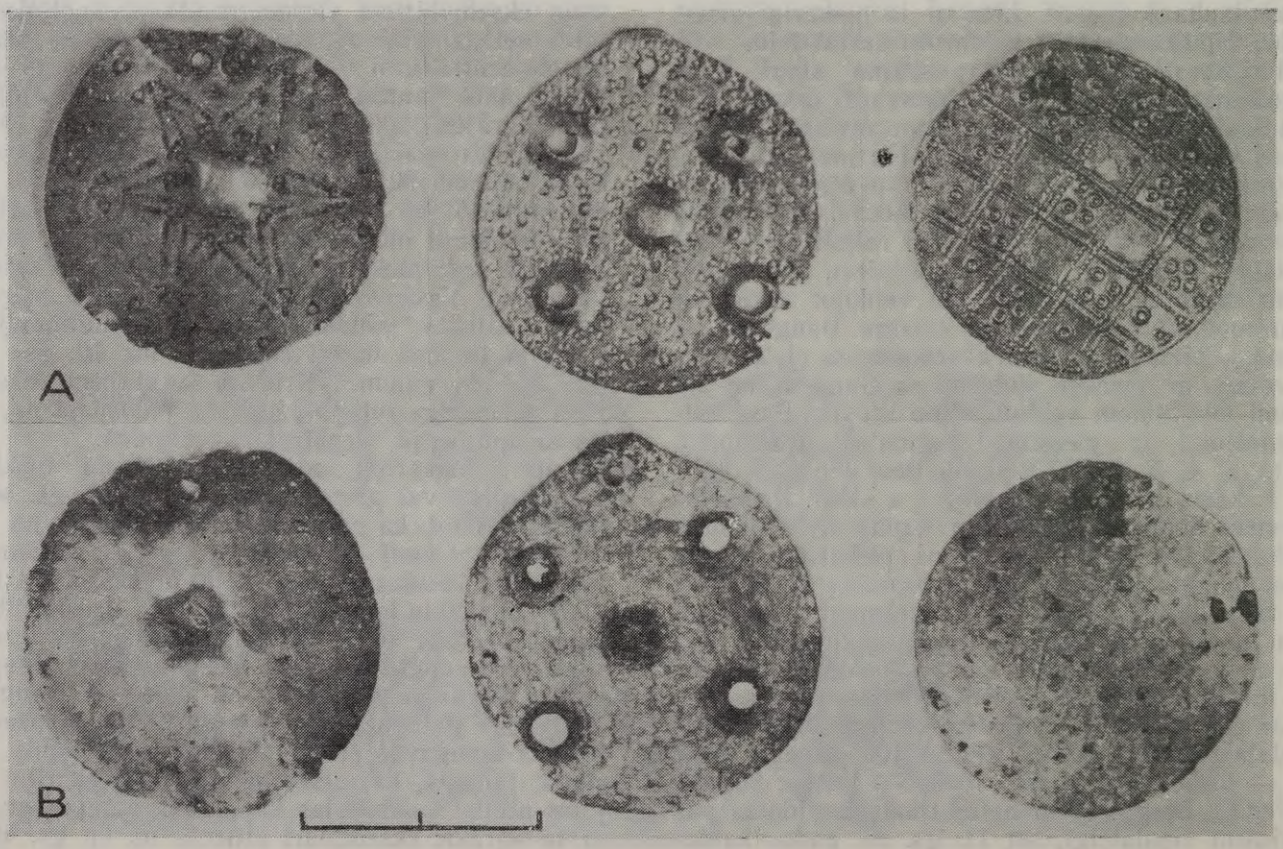

4. att. Daugmales pilskalna apaļie vairogveida piekariņi.

A — priekšpuse, *B* — mugurpuse. (*L. Baloža* foto.)

dināvu piekariņiem raksturīgais virpuļa motīvs meklējams senās eiropeiskās tradīcijās. Līdzīgas formas rotas, kā arī rotājums sastopams jau 6. un 7. gs. Norvēģijā, Anglijā, Dānijā un Vācijā. Jāatzīmē, ka virpuļa raksts attiecas uz vēl senāku laikposmu — Eiropas bronzas un agro dzelzs laikmetu. Pēc skandināvu autoru domām, piekariņā simboliski attēlots vairogs. Līdzīgi rotāti vairogi redzami Viduseiropas 9., 10. gs. zīmējumos.[32] Latvijas eksemplāros vairoga ideja, šķiet, zudusi. Vidusdaļā gan saglabājas viens dobs pacēlums, kas simboliski varētu attēlot umbonu. Tomēr biežāk sastopami eksemplāri ar pieciem pacēlumiem, vēlajiem piekariņiem pat septiņi, kā arī piekariņi ar gludu virsmu. Tāpat Latvijas eksemplāros praktiski nav sastopams virpuļa raksts. Varētu piekrist G. Novikovai, ka piekariņa rotājumā ietverta solārās simbolikas ideja,[33] šajā gadījumā domājot virpuļa rakstu. Tāpat par solāru simbolu var uzskatīt jumtiņu. Kā zināms, baltu un Baltijas somu simbolikā solārie raksti ieņem vienu no centrālajām vietām. Solārās simbolikas izpausmes redzamas arī apaļajos piekariņos.

Piekariņu izplatība Latvijā (2. att.) rāda, ka tie raksturīgi lībiešu un vendu, kā arī kuršu kultūrām. Tie sastopami arī sava laika lielākajos tirdzniecības un amatniecības centros — Jersikā, Mežotnē, Tērvetē un Talsos. Zinot skandināvu ietekmi uz lībiešu kultūru kopumā, nebūtu jāšaubās, ka šo piekariņu pirmforma 11. gs. pirmajā pusē pārņemta no Skandināvijas. Tomēr Latvijas paraugi no Skandināvijas eksemplāriem atšķiras ar vietējām tradīcijām atbilstošu rotājumu. No Latvijas eksemplāriem neviens nav uzskatāms par importētu. Par piekariņu izgatavošanu uz vietas liecina arī Daugmalē atrastā lejamveidne (3. att.). Šāda veida piekariņi, pēc speciālistu atzinuma,[34] izgatavoti ar kalšanas palīdzību, iesitot reljefo rotājumu pret koka virsmu. Lejamveidne acīmredzot domāta šāda tipa alvas piekariņu atliešanai, lai gan tādi līdz šim vēl nav iegūti. Katrā ziņā lejamveidnes atradums liecina, ka Daugmale bijusi viens no apaļo piekariņu izgatavošanas centriem lībiešu teritorijā. Zīmīgi, ka sudraba piekariņi sastopami gar Daugavas ūdensceļu — Daugmalē un Salaspils Laukskolā, citur tie gatavoti no bronzas.

Kopumā jāsecina, ka piekariņi atspoguļo lībiešu kultūrai raksturīgu tendenci. Daudzus impulsus tā gūst skandināvu 10., 11. gs. kultūrā, taču nepārņem to tīrā veidā, bet pielāgo savai gaumei. Tāpat raksturīgi, ka šā veida piekariņus Latvijā izmanto līdz pat 15. gs., kamēr Skandināvijā tos pārtrauc lietot 11. gs. vidū. Lai gan Latvijas piekariņos vairoga simbolika, šķiet, nav saglabājusies, tie tomēr būtu jāsauc par apaļajiem vairogveida piekariņiem, lai tādējādi tos atšķirtu no citu tipu apaļajiem piekariņiem.

PARINDES

1 Новикова Г. Л. Скандинавские амулеты из Гнездова // Смоленск и Гнездова. — М., 1991. — Рис. 4: 5.
2 LA. — 202., 298. lpp.
3 Stenberger M. Die Schatzfunde Gotland der Wikingerzeit. Bd 1: Text. — Stockholm, 1958.
4 Duczko W. Runde Silberblechanhänger mit punziertem Muster // Birka. Bd 2, Th. 3: Systematische Analysen der Gräberfunde. — Stockholm, 1989. — S. 9.
5 Deņisova R. Auklas keramikas kultūras cilšu ģenēze un ražotājsaimniecības attīstība Austrumbaltijā // AE. — R., 1987. — 15. laid. — 118. lpp.
6 A. Zariņas izrakumi 1968. g.
7 A. Zariņas izrakumi 1974. g.
8 LA. — 193. att.
9 Берга Т. М. Монеты в археологических памятниках Латвии IX—XII вв. — Рига, 1988. — Табл. XIX.
10 H. Riekstiņa izrakumi 1931. g., inv. nr. A 7668: 3, 4, 5.
11 Берга Т. М. Монеты в.. — Табл. XI.
12 Turpat. — XIX tab.
13 LA. — 123. att.
14 Turpat. — 193. att.
15 Берга Т. Монеты в.. — Табл. XIII.
16 D. Kleperes izrakumi 1971. g., inv. nr. SM 3941: 1.
17 Ģinters V. Senā Mežotne // SM. — 1939. — Nr. 1. — 24. att.; A 9600: 7.
18 Берга Т. М. Монеты в.. — Табл. XIII.
19 Turpat. — 64. lpp.
20 Zariņa A. Lībiešu apģērbs 10.—13. gs. — R., 1988. — 71. lpp.
21 Turpat. — 67. lpp.
22 Ģinters V. Senā Mežotne. — 24. att., 90., 96. lpp.
23 Latvijas senatne. Ceļvedis pa Latvijas Vēstures muzeja ekspozīciju. — R., 1981. — 69. lpp.
24 Balodis F. Jersika un taī 1939. gadā izdarītie izrakumi. — R., 1940. — 47. lpp.; A 10330: 1096.
25 Turpat. — 48., 55., 56. lpp.; A 10330: 576, 667, 676.
26 Karnups A. Talsu pilskalns. 1936. gada izrakumi // Vēstures atziņas un tēlojumi. — R., 1937. — 340. lpp.; A 11431: 355, 614, 2233.
27 LA. — 298. lpp., 193. att.
28 Duczko W. Runde Silberblechanhänger .. — S. 14, 15.
29 Новикова Г. Л. Скандинавские амулеты.. — С. 187.
30 Stenberger M. Der Schatz von Sigsarve, Gotland. Bd 1: Fundbeschreibung. — Stockholm, 1953. — S. 126; Duczko W. Runde Silberblechanhänger .. — S. 15.
31 Duczko W. Runde Silberblechanhänger .. — S. 15.
32 Turpat. — 2. att.: 19.
33 Новикова Г. Л. Скандинавские амулеты.. — С. 187.
34 Latvijas vēstures muzeja mākslinieka restauratora A. Alsiņa konsultācija.

G. Zemītis

RUNDE SCHILDARTIGE ANHÄNGER VOM BURGBERG DAUGMALE

Zusammenfassung

Auf dem Burgberg Daugmale und in der entsprechenden Siedlung (Kreis Riga, Gemeinde Daugmale) sind bis jetzt 9 runde Anhänger gefunden worden (Abb. 1), sieben davon (Abb. 1: 1—4; 6—8) sind aus Silber und zwei aus Bronze. Die Anhänger wurden in der Regel aus Silber- und Bronzeblech gefertigt. Der mittlere Teil des Anhängers hatte eine hohle Steigung. Die in Lettland gewonnenen Exemplare haben hohle Steigungen auch an deren Rändern.

Die auf dem Burgberg und in der Siedlung gefundenen Anhänger sind gewöhnlich in den Oberschichten gewonnen worden. In den geschlossenen Komplexen von Begräbnissen werden die Anhänger in den Frauengräbern als Bestandteil des Halsschmucks zusammen mit Glasperlen und Münzenanhängern gewonnen. Auf den Gräberfeldern von Vampenieši (2. Gräberfeld) und Rauši bei Dole sowie Laukskola bei Salaspils kommen öfters Anhänger zusammen mit Münzen des 11. Jh. vor. Der Durchmesser dieser Anhänger beträgt 30—40 mm. Spätere Varianten wurden auf dem Friedhof Mārtiņsala bei Salaspils festgestellt. Der Diameter dieser Anhänger beträgt 42—60 mm, und die Zahl der hohlen Steigungen — 7. Solche Anhänger sind in Skandinavien — Schweden, Dänemark, Gotland, Norwegen, aber auch in Deutschland und Rußland gefunden worden. Dort werden sie mit der Zeit vom 10. Jh. — Mitte des 11. Jh. datiert. Die aus Skandinavien stammenden Exemplare haben in der Regel eine hohle Steigung in deren Mitte und sind mit Wirbelmustern geschmückt. Die in Lettland erzeugten Exemplare haben die für die einheimischen Traditionen charakteristischen Solarsymbole. Die Anhänger sind für das finnougrische — livische und wendische — Kulturgebiet charakteristisch. Davon zeugt ihre Verbreitund in Lettland (Abb. 2).

Die Urform des Anhängers ist wahrscheinlich im 11. Jh. aus Skandinavien eingeführt. Die einheimischen Traditionen veränderten aber die anfängliche Gestaltung des Anhängers. Eine in Daugmale gewonnene Gußform (Abb. 3) war zur Anfertigung von Zinngehängen dieses Typs vorgesehen. In Lettland wurden die Anhänger bis zum 15. Jh. gebraucht. In Skandinavien wurden solche Anhänger aber schon seit Mitte des 11. Jh. getragen.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Die auf dem Burgberg Daugmale und in der Siedlung gewonnenen runden Anhänger.

Abb. 2. Die Verbreitund der runden Anhänger in Lettland.

Abb. 3. Die Gußform zur Anfertigung der runden Zinnanhänger.

Abb. 4. Die auf dem Burgberg Daugmale gewonnenen runden Anhänger: A — Vorderseite; B — Hinterseite.

GRĀMATĀ LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

A, KPM, V,VVM — Latvijas vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas fondu šifri
AE — Arheoloģija un etnogrāfija. — R., 1957—
LA — Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974.
LM — Liepājas vēstures un mākslas muzejs
LME — Latvijas PSR mazā enciklopēdija. — R., 1967—1970. — 1.—3. sēj.
LPE — Latvijas padomju enciklopēdija. — R., 1981—1988. — 1.—10.$_2$ sēj.
LVIŽ — Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. — R., 1991—
LZAV — Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (līdz 1990. gadam Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis). — R., 1946—
MAD — Lietuvos TSR Mokslų akamedijos darbai. — Vilnius, 1955—
Mat. — Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu .. gada pētījumu rezultātiem. — R., 1972—
RK — Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896. — R., 1896.
RT — Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai .. gada arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. — R., 1959—1971.
Sb. Estn. — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1861—1923; Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1924—1938. — Tartu (Dorpat), 1861—1940.
Sb. Kurl. — Sitzungsberichte der Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahren 1850—1935/1936. — Mitau; Riga, 1850—1937.
Sb. Rig. — Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahren 1873—1934. — R., 1874—1936.
SM — Senatne un Māksla. — R., 1936—1940.
VI — Latvijas vēstures institūts
VVM — Ventspils vēstures muzejs
АО — Археологические открытия. — М., 1967—
ИАН — Известия Латвийской академии наук (līdz 1990. gadam Известия Академии наук Латвийской ССР). — Рига, 1946—
КСИИМК — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР (sākot ar 80. laidienu — КСИА). — М., 1939—
МИА — Материалы и исследования по археологии СССР. — М.; Л., 1940—
СА — Советская археология. — М., 1957—
САИ — Археология СССР. Свод археологических источников. — М.; Л., 1961—
ТД — Тезисы докладов на научной сессии. посвященной итогам экспедиции археологов и этнографов в Латвийской ССР. — Р., 1955—1971.

SATURS

INHALT

ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
XVII

TREATISES ON THE TYPOLOGY OF ARCHAEOLOGICAL ARTIFACTS AND NUMISMATIC FINDS

Zinātne Publishers

Riga 1994

In Latvian

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA
XVII

APCERĒJUMI PAR LATVIJAS ARHEOLOĢISKO SENLIETU TIPOLOĢIJU UN NUMISMĀTISKAJIEM ATRADUMIEM

Redaktores *I. Rozenvalde, I. Stašulāne*
Mākslinieciskais redaktors *G. Krutojs*
Tehniskā redaktore *I. Dorofejeva*
Korektore *B. Vārpa*

Nodota salikšanai 94.30.06. Parakstīta iespiešanai 94.15.12. Formāts 60×90/8. Tipogr. papīrs Nr. 1. Literatūras garnitūra. 19 uzsk. iespiedl.; 19,73 izdevn. l. Pasūt. Nr. 275-2. Izdevniecība «Zinātne», Turgeņeva ielā 19, Rīgā, LV-1530. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0250. Iespiesta tipogrāfijā «Rota», Blaumaņa ielā 38/40, Rīgā, LV-1011.

Ls 2.-